

„Akkor Varga István egy múlt nélküli ember volt!” Szíven ütött ez a mondat, pedig nagyon is helyénvaló megállapítás volt abban a helyzetben, amikor a nagyapám személyére vonatkozó sokadik – őszinte érdeklődéssel feltett – kérdésre válaszoltam „nem tudommal”. Tíz esztendő lehettem, amikor eltemettük. Kevés, de szép emléket örökölt rőla. Csakhogy itt másról, többről van szó: a gyökerekről. Amíg ő „múlt nélküli”, addig én is az vagyok. Elindultam hát anyai nagyapám múltját megkeresni. Kicsit úgy, mint a mesebeli legkisebb fiú.

Mind mélyebbre és mélyebbre ástam az időkútban, s érdekes: ennek legmélyén láttam a legtisztábban. Pedig a történelmi adatok hiányát gyakran a képzeletem pótolta ki. Mentségemre szóljon, hogy

ez a képzelgés a kor alapos tanulmányozásán alapszik. És mentségemre szóljon az is, hogy nem vagyok sem szép-, szakíró, még csak író sem. Tanár voltam, vagyok, s leszek addig, amíg lélegezni tudok.

Édesanyám is tanítani szeretett volna, de az ő élete másként alakult. Mégsem terelgetett e rögös pálya felé, azon magamtól indultam el. *De a megvalósítás minden helyszíne közös. Általános iskolám Anyu polgári iskolája volt, gimnáziumba a vincés nővérektől örökölt szép épületbe jártam, diplomámat pedig a győri Tanítóképzőben vettem át. Tán még a kollégiumi szobám is ugyanaz volt, mint az övé. Hm... Most látom, milyen kerek így ez a történet.*

Orbán Anna Panni

Ez a könyv nem csak a mi családunk ma élő és majdan megszületendő utódainak üzen. A könyv szereplői nem hősök, nincsen rőlük utca elnevezve, nem alkottak világhíres műveket. Lehet-e érdekes az ő „kis” életük rajtunk, a gyerekeiken, unokáikon kívül mások számára is? Úgy vélem, igen. Éppen azért, mert az emberiség zöme nem tartozik a reflektorfénybe vont „nagy” életek körébe. Mégis ők, mi vagyunk többen. Ezeknek az emberi sorsoknak is kijár az emlékezés. Felidézése annak a kornak, amelyben éltek, s bemutatása annak, ahogyan éltek. Utódainak azt üzeni a „hónyargaló”: *„Ha el akartok jutni magatokhoz, ne legyetek restek! Eredjetekek őseitek nyomába! Ne hagyjátok a semmibe hullani értékeiteket!”*

Orbán Mária

Orbán Anna Panni Család az időben

ORBÁN ANNA PANNI

Család az időben

A Vargák és rokonaik

ORBÁN ANNA PANNI

Család az időben

I.

A Vargák és rokonaik

ORBÁN ANNA PANNI

Család az időben

I.

A Vargák és rokonaik

A testvér, Orbán Mária utószavával

Tettye Média

Szüleim emlékére...

Ajánlom Eszternek, Máténak, Hannának, Péternek, Elza Rézinek,
Barnabásnak és Dávidnak

Tettye Média
2023

Kiadó: Tettye Média Bt.
Felelős Kiadó: Havasi Dániel
Szerkesztő: Havasi János
Tördelés: Jakab Attila
Nyomás: Molnár Nyomda, Pécs, 2023
Terjedelem:
ISBN 978 615 6618 00 9
Copyright: Orbán Anna

Előszó

Sokan félnék az egykönyvű embertől. Amennyiben ezt írójára vonatkoztatjuk, az én olvasómnak nincs mitől tartania: nem igazi író nem igazi könyve, amit a kezében tart. Ám nagyon is valódi a készítés, ami a tartalom megírására sarkallt, ahogy valóságosak azok a személyek is, akik kitartó keresésem nyomán sorra léptek elő a feledés vagy az ismeretlenség homályából. Valós az a földrajzi és történelmi környezet is, amelyben megismertem, vagy ahová visszahelyeztem őket, s amely egykor az ő világukat jelentette.

Aki kézbe veszi, ne sorolja a klasszikus műfajok egyikébe sem. Miután nem tudományos értekezés, szabályszerű hivatkozásokat, lábjegyzeteket sem érdemes keresni benne. Mindazonáltal a legtisztább lelkiismerettel adom közre a megtalált adatokat, tényeket, azzal a népmesei fordulattal, hogy aki nem hiszi, járjon utána... Munkámat nevezzük egyszerűen olvasókönyvnek. Bárhol föllapozható, ám összességében mégis történelmi kronológiát követő szöveggyűjteménynek.

Az internetnek hála, levéltárak olyan kincsesládába is sikerült eljutnom, ahová évtizedekkel ezelőtt még álomban sem képzeltem volna. Korábban azt hittem, nagyapám első világháborús szomorúhistoriájának szájhagyomány útján történt megismerésével egyszer s mindenkorra lezárult előttem anyai őseim története. S lám, a sokat áldott-kárhoztatott világháló segítségével – és némi latin önképzéssel – immár a 17-18. századi iratok világában is barangolhattam. Így állt össze a terjedelmes, plakátméretűre duzzadt családfa is, amely könyvem mellékletét képezi, s amelynek használatát erősen javaslom a szövegbeli kalandozások során.

Tengernyi hely- és személynév, évszám, töméntelen tájszó merül föl a következő lapokon. Bízom benne, hogy aki olvassa, megérti majd: egyiket sem véletlenül írtam le. Úgy érzem, tartozom családomnak és az esetlegesen érdeklődőknek ezzel a részletgazdagsággal. Őseim vérükkel, verejtékükkel, szülői, nagyszülői, kereszt-szülei szeretetükkel járultak hozzá generációjuk és utódaik javához.

Múltbéli kalandozásaim eredményeinek bemutatásával most én is igyekszem szolgálatot tenni nekik: elődeimnek és utódaimnak.

Első rész

A szülőföld

Kapuvár ősi népe?

A távoli gyermekkorból hallom édesanyám hangját: „*Mi kapuváriak vagyunk. Mindig is azok voltunk.*” Ezt mondta, tehát így igaz. Nem „gyűttmentek”, hanem igazi kapuváriak. S ha azok, akkor jó eséllyel besenyő vér is csörgedezik ereinkben, amit persze tudományos rendíthetlenséggel alátámasztani nem vagyok képes. Ahogy nem tették, nem is akarták soha a kapuváriak sem, mert, hogy ők ezt *tudták*. Kétségek nélkül. Mint ahogy kétségek nélkül állította Szabó János adatközlő is egy kapuvári jogszokásokról szóló, 1995-ben készített tanulmányban: „*Kapuvár nagyközség lakosai főleg besenyő ivadékok leszármazottai.*” Azt az emlékemet sem tudom adatolni, ami arra vonatkozik, hogy a templom előtt, a vasárnapi misére várakozó legénycapat között azok voltak a besenyőivadékok, akiknek a többiekéhez képest rövidebb volt a gatyaszára.

Tudom, a besenyő kutatás rázós téma, rögös út, nem kontároknak való. Maga a népnév is legalább hatvankét formában szerepel az okiratokban és más írásos emlékekben: *beseny, pecsenyeg, bessen, bicen, picenat, besenen*, hogy csak néhányat említsek. Esélye sincs, hogy besenyőséget bármelyik kapuvári valaha is egyértelművé tegye a kételkedők számára. De ez az esélytelenség ugyanígy vonatkozik a kétkedőkre is! Egy szó, mint száz: a kapuváriaknak sosem volt besenyő-komplexusuk.

Minden szavát elhiszem Timaffy Lászlónak (1916-2002), akinél jobban kevesen ismerték a rábaközi népet: „*Kötetre való anyagom van Nagy Ferencről. Rábapatonán élt, gyógyító ember volt, az utolsó besenyő táltos. Ugyancsak híres a kapuvári Sili (Szili?) János, a Vitnyédi Tana János, a Rába mentén Fodor József.*”

Itt most nem mondom föl a történelemleckét arról, hogyan járták végig magyarok és besenyők a pusztai népek „szokásos” életútját. Mikor, hol történt meg etnogenezisük. Elég az hozzá, hogy a 9. század elejére szomszédok lettünk. Oguzok, kimekek, bolgárok, oroszok, kitajok, kipcsákok, kazárok, kunok, tatárok, kangarok és ki mindenkik vettek még részt ebben a táncban. Nem valószínű, hogy a vérszomj és a velük született sátáni gonoszság lett volna a pusztító összecsapások fő mozgatóereje, hanem az a klímakatasztrófa, ami a Kaszpi-tó környékének tejjel-mézzel folyó Kánaánját lassan, de biztosan aszó sivataggá változtatta. Az életadó sztyeppe szikkadt legelői, kiszáradt folyómedrei, elapadt forrásai, mint a dőlő dominók, a mások zöldellőbb tájai felé mozgatták a népeket. (A katasztrófa mértékét jól szem-

lélteti, hogy a korábbi kaszpi kikötővárosok a 9. századra már sok kilométernyi távolságra kerültek a partoktól.) *Nurradin Anfi* perzsa író a 13. században azt mondta a besenyőkről:

„...*Olyan nép, amely szüntelen barangol. Amerre sok eső van, arra mennek.*” A magyarok és a besenyők találkozásai nem mindig sikeredtek szívélyesre. 835 táján megtámadták az etelközi magyarokat, majd Erdély szomszédságában verték föl sátraikat. Bíborbanszületett Konstantin 945-ben ezt írta: „*A turkok (magyarok) is félnek a besenyőktől.*”

A pecsenyegeknek időnként egymással is támadtak vitáik, 955-ben Thonuzoba vezér a népével együtt kért bebocsátást a magyarokhoz. Az augsburgi csata után Taksony a nyugati gyepük védelmére telepített be egy nagyobb csoportot. 1010-ben rátörtek Erdélyre, ekkor István nagyon megverte őket. 1051-ben a Moson, Sopron és Győr környéki besenyők már erős, hű szövetségesek III. Henrik ellen. 1074-ben egy okirat tudósít, hogy Salamon, egy ellene indított támadás során beszorítja a Fertő-tóba a mosoni örök vezetőjét, Zoltánt és íjászeit. 1146-ban a Lajta melletti csatában a magyar-besenyő íjászsereget elsöpri a nehézpáncélzatú német sereg. 1147-ben Freisingi Ottó, átutazóban a mosoni vidéken, szegényes falvak sátraiban és nádkunyhóiban látja a besenyőket. Anonymus 1204 táján pedig azt írja Zsolt fejedelemről: „... *a mosonyi Fertőn túl nem kevés besenyőt helyezett lakni országa védelmére.*” Egy másik forrás szerint viszont a Sopron megyei besenyők Jan soproni ispán foglyai voltak, akiket Bolgárféhvárnál (Belgrád) ejtett fogságba. Jöttek tehát kényszerből, mint hadifoglyok, és mint menekültek. De bevándorlóként is több hullámban, saját elhatározásból. Betelepítésük főként határvédelmi célból történt. Mint csatlakozó rokon nép, gyakran előcsapatként szolgált.

A Rábaközben eléggé szétszórva, nem nagy számban éltek. Tán mondanom sem kell, hogy a velük kapcsolatos kérdéseket szinte mindenben nagy szakmai viták kísérik. Így azt is, hogy egykor besenyőtelepek voltak-e a következő helységek: *Árpás, Móroc, Szerdabely, Beled, Cirák, Pordány, Bogyoszló (Betlen-erdő dűlő), Sobor, Oslí, Bezi, Veszvény, Kapuvár (Gács-rét)*. Abban sincs egyetértés - miért is lenne? -, hogy az a környezet, amelyből az Osl, Belud, Bezi és Vezekény nemzetség kiemelkedett, besenyő lett volna. Bizonyos kutatások szerint Sur vezér telepedett meg népével ezen a tájon, tőlük származtatja magát a kapuváriak nagy része. Persze, hogy ez is szakmai viták tárgya.

A tatárdúlás után a királynak nagy szüksége volt hűséges, harcra termett emberekre, ezért megalapította a *filii bisenorum* (besenyőfiak) társadalmi rendjét. De már ezt megelőzően I. Géza is szabadságjogokkal fizetett a Fertő- és Rába vidéke besenyőinek a Salamon elleni támogatásért. Szabadságjogaikról, szervezeti sajátosságaiukról sokat megtudhatunk az árpási *besenyők szabadságleveléből*.

A néprajzi kutatásokból kitetszik, hogy legtovább a Rábaköz besenyői őrizték meg faji és etnikai sajátosságaikat. Dacára, hogy többségük már a 14-15. században

beolvadt a magyarságba. Nagy Lajos 1352-ben hivatalosan is megszüntette ispánságukat, melynek a jogszokásokban megbúvó látens nyomai a Rábaközben még az 1800-as években is tetten érhetőek voltak.

Nem az én szavaim, de szívemből szólnak: „*Hiszem, hogy ez a vitéz nép nem veszett el, hanem köztünk, bennünk él, s annyira egy lényegű a magyarral, hogy éles szem is alig-alig vesz észre a két nép közt különbséget.*”

A Hany és Kapuvár

Kapuvár bölcsője az ingó-rengő *Hany*. Ezeket nem hangulatfestő szavaknak szántam, ez tapasztalat. Egyszer régen, veszkényi tanítványaim elvittek a hanyi *Puli-domb* közelébe. Ők mutatták meg, hogyan kell ringásra bírni talpunk alatt a talajt. Mindnyájan egy ütemre, páros lábbal jó nagyokat ugrottunk, és éreztük, hogy mozdul alattunk a föld, miközben a mélyből tompa, dübbenő hangok érkeztek. Egy kívülálló számára nem lehetett túl épületes a látvány, de nem volt ott kívülálló. Körülöttünk csak a Hany volt. Az a tudat pedig, hogy két és fél millió év egymásra halmozódott élő és élettelen világa mozdul és szól alattunk, varázslatossá tette ezt a játékot.

1871-ben a kapuváriaknak még ugrabugrálniuk sem kellett, mégis megmutatta magát a hanyi mélység az akkori vásártéren. Valahol ott, ahol ma Pátzay szépséges kőasszonya szegi a kenyeret. A földrajztudományokban kevésbé járatos kapuváriakat megijesztette ez az esemény. Volt, aki vulkánkitöréstől tartott, de volt, aki késői igazolását látta annak a régi esetnek, hogy mégis csak ártatlanul végeztek ki egy embert ezen a helyen. Tény, hogy pár évtizeddel azelőtt itt állt a település akasztófája. A Sopronból érkező tudós *Paur Istvánnak* sikerült megnyugtanni a kedélyeket. Miután szemügyre vette az irtókapákkal megnövelt szájú hasadékat, csupa olyan dolgot talált, ami nagyon is a Hanság építőköveinek sorába tartozik: termőföldet, kavicsot, agyagot, és lent a mélyben tőzeget. A legkülönösebb az volt, hogy a tőzegrétegben égerfa törzset, sőt, még el nem korhadt faleveleket is talált. Egy régi-régi erdő maradványait.

Ki merné vitatni, hogy az én városom egy hajdanvolt őserdő tetején fészkel! Igaz, kissé ingatag fundamentum ez, hiszen az 1718-ban épített első kőtemplomunkat sem bírta sokáig megtartani. Megsüllyedt alatta és jóvátehetetlen károkat okozott. 1808-ban teljesen újjá kellett építeni. De Kapuvár népe minden időkből tudott bánni a Hannyal, mert kezdetektől fogva ismerte és szerette szűkebb hazáját. Bátor őrzője volt a nyugati gyepű rábízott darabjának. Igazi kapu volt ez, amin nem léphetett be az, aki nem kopogtatott illendően. Amikor III. Henrik, Magyarország adáz ellensége ránk akarta rúgni az ajtót, serege beleszorult a mocsárba.

„*Castru illud quod vulgariter Capu dicitur*”... Ez a „közönségesen” Kapunak nevezett vár volt az, amivel külső ellenség soha nem tudott elbánni. Igaz, a török többször

is elfoglalta, de megtartani még ők sem tudták. Ami nem sikerült idegennek, az majd sikerül a kurucoknak. 1709-ben Eszterházy Antal felégettette. Mentségére szolgáljon, hogy nem akarta labanckézre juttatni.

Egykor a Hany csak annak adott védelmet és megélhetést, aki ismerte és tisztelte törvényeit. Itt mindenkinek tudnia kellett, mi lesz a következő lépése, mert ha elvétette, az lehetett az utolsó. Még a beérkező folyók is elvesztek egy kis időre a hatalmas posványban, mielőtt megtalálták a Dunát. A sással, náddal, gyékénnyel sűrűn benőtt ingoványt nyílt vizű tavak szakították meg. A Király-tó nevét biztosan nem felejtjük el, hiszen a halászok itt fogták ki azt a gyermeket a vízből, aki később *Hany Istók* néven híresült el. Itt és most nem mesélem el az ő történetét, megtették már sokan, de ide másolom a már említett megsüllyedt templom 1749-es matrikulájának bejegyzését, ami valós alapjául szolgált a belőle kivirágzott legendának.

„*N. B. die Baptisatus est conditionate puer demens repertus in Sylva Stephanus, circitor Annorum 8. Cujus patris Michael Hochszinger et Anna Maria Meznerin.*” (Jegyzett napon föltételesen megkereszteltetett egy erdőben talált esztelen gyermek, István, mintegy 8 éves. Keresztzülei: Hochszinger Mihály és Meznerin Anna Mária.)

Fogtak persze a halászok *csölléik* - nádkévékből összekötött tutajaik - segítségével mást is: csikot, lápi pócot, cigányhalat eleget. A csikászok *kasornyai* gazdag zsákmánnyal voltak tele, csakúgy, mint a rákászoké. A madarászok tűzokra, vadkacsára, tojásra lestek, a vadászok a tölgy-kőris-szil ligeterdők nagyvadjaira, őzre, szarvasra, vaddisznóra vadásztak. Mézet, gyógynövényeket gyűjtöttek. Semmiben nem szenvedett hiányt, aki életvitelszerűen a lápon élt. Kunyhóját fölépítette a biztonságot jelentő lápszigeten, a *gorondon*. Építőanyagot adott hozzá a Hany: fát, nádat, gyékényt. Tudta, hol kell a nádszalat ledugni a földbe, hogy tiszta ivóvízhez jusson. Ha beteg lett, a Hany gyógyszert adott neki. Együtt élt, lélegzett a gőzölgő, kuttyogó mocsár valamennyi élőlényével. A szürkegémet, kócsagot, cankót, bíbicet, tűzokot, kabasólymot, nádisármányt, tücsökmadarat, nádirigót és poszátát már a rebbenéséről felismerte.

A fölvezolt idillikus lápi élet nem volt korlátlan ideig fenntartható, hiszen a kapuvári Hany a lápipóctól a szarvasig, a buglyos szekfűs lápi réttől a csikos égeresig a vár mindenkori uráé lett. Kapu Zsigmond idejéig királyi vár volt. Eztán a Kanizsaiak, majd a Nádasdyak, végül az Eszterházyak húzták a hasznát a Hany kincseinek.

Amire urai főképpen vágytak volna, a mocsár önként nem adta oda, azt el kellett venni tőle. A termőföldet. Az itt élő emberek a legkorábbi időktől kezdve igyekeztek beavatkozni a mocsárvilág életébe. Már a rómaiak is nagyszabású vízvezető munkákba kezdtek itt. Kisebb-nagyobb szünetekkel újra meg újra birokra kelt az itt lakó ember a Hannyal, hadászati okokból, árvízvédelem céljából, öntözővízért, tőzegért és termőföldért harcolva. Addig-addig feszítve a húrt, míg a huszadik század hatvanas-hetvenes éveire sikerült kimondani a halálos ítéletet a lápvilág fölött.

Nem állhatom meg, hogy ki ne mondjak egy nevet ebben az utóbbi ügyben. Tóth Józsefnek hívták a derék Győr-Sopron megyei KISZ-titkárt, aki az 1957-es Országos KISZ-konferencián – nyilván nem a saját kútfejéből – előállt az ötlettel: csapoljuk le, ami még lecsapolható a Hanyban! Az MSZMP KB nyomban fölkarolta az eszement ügyet, és a Vízügyi Igazgatósággal kidolgoztatta a tervet. A Párt és a KISZ „senkit nem kényszerítve”, „önkéntes” táborokba hívta a fiatalságot. Aki ment, az a továbbtanulásnál és későbbi előmenetelénél előnyös megkülönböztetésre számíthatott. 1958. június 15-én indult az első tábor a Nyírkai Hanyban. 1959-ben már Horvátkimlén, Kisudvaron és Hanságtanyán is újabb bázisokat kellett nyitni. 1959. december 4-én Kádár az MSZMP VII. kongresszusán agyba-főbe dicsérte a munka hőseit. 1972-ig áskálódtak a fiatalok, mindösszesen húszezren. Táboraikba miniszterek, pártfunkcionáriusok, művészek látogattak el. Maga Kádár János titokban, váratlanul érkezett Horvátkimlére, Apró Antal és Komócsin Zoltán kíséretében. Azonnal gumicsizmát és esőkabátot vételeztek, és a cuppogó sártengerben késedelem nélkül megkezdték a szemlét. Úgy látszik, a régi vágású elvtársi vezetők kényszeres késztetést éreztek a váratlan látogatásokra, különös tekintettel a mozgalmilag frekventált helyekre.

Tizenkét évesen egy hétig voltam a csillebérci úttörőtábor lakója. Egy csapatjáték során a ritkás bozótosban bóklásztam az út mellett, egy avarban elrejtett levél után kutatva. Egyszer csak megállt mellettem egy hatalmas fekete autó, amiből kiszállt egy kövérkés, ballonkabátos bácsi. Miután kikérdezett, a sofőrrel együtt megtalálták nekem a borítékot és további jó játékot kívánva elhajtottak. Ismerősnek tűnt, mint akármelyik kapuvári bácsi, akivel néha összefutottam a boltban. A

délutáni közös csapatgyűlésen aztán újra találkoztunk. Dobi Istvánként mutatkozott be a táborlakóknak. Már tizenegy éve volt az Elnök Tanács elnöke...

De térjünk még vissza az építőtáborokba, ahol négy óra munka, négy óra ideológiai képzés, aztán nyolc óra pihenés, nyolc óra szórakozás váltotta egymást. Így teltek a romantikus mocsártábori napok, szakadatlan vakarózás közepette. Lelkesedésből nem volt hiány:

„Jöjj, ifjú társam, munkára fel!/Rólunk a Hanság énekel/Nem gyűr le minket sem a tűz, se víz,/Egységbe forraszt a KISZ.”

A következmény nem maradt el. Csak néhány példa a vég nélküli leltárból: a felső vízzáró réteg több helyen való átvágása, a talaj vízszintjének méterekkel való esése, szikesedés, láprétek összezsugorodása, a tőzegréteg kiszáradása és tönkretétele, az ősi növényfajok pusztulása, idegen, invazív fajok betelepítése, a viperamentesítő osztagok gyilkos munkájának szomorú eredménye, a nyílt vízfelszín eltűnése, az ősi égeresek pusztítása... Külön tanulmány témája lehetne - szerencsére van belőle bőven – milyen hatalmas erőfeszítésekbe került ennek a pusztításnak legalább részbeni helyrehozatala a nyolcvanas évek második felétől. A Fertő-Hanság Nemzeti Park valóban heroikus, nemzetközi szinten is elismert munkát végez. Ennek köszönhetően mára már látszanak az eredmények a sajnos mozaikszerkezetűvé vált táj életében.

Kapu váráról

Kapuvár kerek történetét megírnom lehetetlen az én vállalkozásom keretein belül. Így éppen csak beugrom egy pillanatra a kapuvári időkútba – na, nem a fenekéig, mert az nincs is -, s onnan fölfelé haladva kicsit megnézzük a vár történetét. Azért a várét, mert annak a története nem választható el a településétől. Előbb volt a vár, aztán Kapuvár.

Az erősség nem egyedül árválkodott a nyugati végeken: része volt a *Vasvár–Ikervár–Sárvár–Babót (vagy Fekete vár)–Földvár* Rába-menti védelmi vonalnak. Fából, földből épített klasszikus földvár volt valamennyi, így nem csoda, hogy mára csak nyomaikban léteznek. A babóti Fekete vár Kapuvártól három és fél kilométerre délre 1074-ben *már* állt, mert írásos nyoma van, hogy erős őrséggel látták el. 1253-ban pedig *még* állt, mert IV. Béla itt írt egy adománylevelet. A még látható felszíni nyomait egy közeli útépítés valószínűleg hamarosan végleg el fogja tüntetni.

Kapuvár északi külterületén, a központtól körülbelül hét kilométer távolságra is állt egy földvár. Szintén föltáratlan, nem sok figyelemre méltatott üzenet a dicső múltból. Azt sem tudni, hogy őskori, római, vagy Árpád-kori-e inkább. Őskori cserép, GPGFI feliratú római téglá- és bronztöredék vegyesen került elő a földből. Mindezenetre derék kortársaim gőzekével gondosan elplanírozták a huplit, mert rend a

A babóti Fekete-vár nyomai a Rába-erdő észak-keleti sarkánál.

lelke mindennek. Házat, ólat, csürt építettek rá, hogy valami haszna is legyen. Ma már ezek sincsenek meg, csak egy bozótos kiserdő vegetál rajta.

A kapuvári földvár helyén pedig több utódvár épült. 1162-ben III. István adománylevele említi először Kaput, amelyben – egyebek mellett – *Kacil* (Kecöl) és *Vidza* (Vica) falvakban malmot adományozott egy Farkas nevű várjobbágnak, hűsége jutalmául. Királyi vár volt tehát, megerősített őrhely, élén az ispánnal, aki mindenben a mindenkori királyt képviselte. 1387-ben Zsigmond király Kanizsai János fiainak adományozta minden velejáró ingatlanával együtt.

1536-ban a Kanizsai-család, amely az Osl-nemzetségből ered, fiágon kihalt, de maradt egy tizenegy éves kislánya, Orsika. Ha egyszer sikerül kifognom a Váti-tóból az aranyhalacskát, biztosan az lesz az egyik kívánságom, hogy hadd éljek kicsit Kapu várának ezen időszakában. Tudom, hogy Orsika és Nádasdy uram igazi otthona Sárváron volt, de gyakran megfordultak Kapu várában is. A feleség gyerekkorában árvaságra jutott, ezért kétszer is fiúsították, hogy az óriási vagyon egyben megtartva juthasson vele együtt Nádasdy Tamás kezébe. A tizennégy éves fiatalasszony, és a harmincnégy éves férj házassága egy életen át kitartott, és boldognak bizonyult. Fennmaradt levelezésük méltó részét képezi a világirodalom legszebb szerelmeslevél-gyűjteményének. Erről könnyen meggyőződhetünk, ha

elolvassuk a Károlyi-Szalay szerkesztőpáros *Nádasdy Tamás nádor családi levelezése* című gyűjteményét, amelyet 1882-ben adott ki az Akadémiai Kiadó.

Kanizsai Orsolya a nagyműveltségű férj hatására kora legpallérozottabb asszonyává érett. A szellemi-lelki alapokat már otthon elsajátította. Unokahúga volt annak a Kanizsai Dorottyának, aki a kortársak és az utókor mély tiszteletét kivívva eltemettette a mohácsi csata halottait. Később született Ferenc nevű fiából Orsolya fölnevelte a Fekete Béget, akit még a törökök is félték és tiszteltek. (Csak mellelleg említem meg, hogy ezt a kisgyermeket, és Báthoryék Erzsikéjét már a bölcsőben eljegyezték egymásnak édesanyáik. Ki gondolta volna akkor, hogy a leánykából később „vérgrófnő, női Drakula” válik. Már, ha ez igaz. Bár... Azt mondja a magyar, hogy nem zörög a haraszt...)

Kanizsai Orsolya a kapuvári várból is levelezett urával, sőt, az itteni kertjéből, amelyet maga is gondozott, friss gyümölcsöket küldött neki Bécsbe. A gyümölcsös kert nagyjából a mai Házhely területén volt évszázadokon át. A házaspár levelezése mély érzelmekről, munkás életről, egyenrangú kapcsolatáról, néhol szívet-lelket melengető humorról tanúskodik. Íme, néhány megszólítás:

Orsika Nádasdynak: „*Én édes villámkovácsom!*” Nádasdy Orsikának: „*Szerelmes Hadnagyom!*” „*Szerelmes Fiókásom!*” Nádasdy búcsúsorai: „*A te apókád.*” „*Az te őszkányád.*” „*Az te rühös, ...ros, b... huszod.*” (?) „*Az te vén törökbasád.*”

Az országos ügyekkel leterhelt nádor minden, a kor által megkívánt gyakorlati tennivalóra megtanítja fiatal feleségét. Orsolya igazgatja háznépét, ellenőrzi az uradalom tisztjeit, nyomon követi az éppen folyó építkezéseket. E töröktől szorongatott időkben gyakran a védelmi feladatok is őt terhelik. 1559. január 9-én férjétől a következő tanácsokat kapja:

„Az törökök amint értők, igin gyülekeznek oda ti fölétök, és rablani akarnak. Tudod, hogy egyszer is mikoron Erdélybe mentem vala, te reád és Batthyányné asszonyra bíztam vala az végeket, és akkoron Beszprémnél igin megvertítök volt az törököket. Mast is azért minden felől vigyáztass, és emberkedjél és az végöknek viseld szorgalmatos gondját. Én pedig mastan semmi segítséggel nem lehetök innejd.”

Egy hónappal később arra biztatja feleségét, költözzön Kapuba, ahol nagyobb biztonságban lehet. Mindketten időről időre megfordulnak Kapu várában. Orsika talán gyakrabban. 1544 júniusában is itt tartózkodik, innen küld urának szalonnát és több levelet is. Így zárja sorait: *„Az Kegyelmed házába Kapuba, júni 1544. Azon Te kegyelmed szolgáló lánya keze írása Orsolla az nagyságos Nádasdy Tamásné.”*

1550. szeptember 4-én is innen küld híreket urának, a törökök errefelé viselt dolgairól, és a magyar asszonyok bátor helytállásáról:

„Bérenél egy asszonyember egy igen jó török lovat foga, azt mondják, hogy ér másfél száz forintot, Pacsonnál esmeg egy szegény asszony szabadul el Keszegből és a kópja akad kaszébe (sic!) és hármat őlt által az törökbe, kik azonnal meghóltak. Ne vélje Kd. (kegyelmed), hogy mi es hejába egyek az kenyeret.”

Nem elég a török, a pestis is szedi áldozatait. Nádasdy írja: *„Tegnap ebédre jöttem meg ide Bécsből. Egyik dögös helyről a másikba. Mert itt is elkezdett az halál. De bízom az úristenben, hogy megtart az ü jóvoltából... Datum Posonii 13. Novembris 1561.”* Megtartotta még bő fél évig, aztán a hegyesi ostromból hazafelé tartva megbetegedett. Nem jutott el Sárvárra. Egerváron 1562-ben őt is elvitte a pestis. Ott is temették el, csak ükunokája vitette hamvait a lékai Nádasdy családi sírboltba, ahol felesége már régen várt rá. Férje halála után Orsika még kilenc évig önállóan igazgatta a birtokot, ami hét várat, és százötven jobbágyfalut jelentett. Kórházat, szegényházat alapított, tehetséges nemes- és jobbágygyerekeket nevelt udvaraiban, nyomdát működtetett, ápolta a magyar nyelvet, támogatta a reformációt. Mikor 1571-ben ötvenévesen meghalt Sárváron, kihalt vele a Kanizsai-család is. Igaz, a Kanizsaiak sírboltjában a fiág kihalása miatt már régen megfordítva állt a családi címer. Ez a szomorú esemény a Nádasdyaknál csak négyszáznegyvenkét évvel később következett be. 2013-ban ugyanis meghalt gróf sokadik Nádasdy Ferenc, az utolsó egyenesági fiú utód. Leányunkatestvére még él, Borbálának hívják.

Az 1990-es évek elején ismertem meg a grófnőt első párizsi tartózkodásom idején. Atyai jóbarátunk, Sujánszky Jenő mellett tevékenykedett a magyar ügyekben. (Jenőnek köszönhető többek között, hogy 1956 tiszteletére minden esztendőben fellobban a Diadalív alatt az emlékezet lángja.) Borbála élete külön regény. Volt szí-

nésznő, fotómodell, balettmester, pénztárosnő, orvosi asszisztens és hullamosó. Mikor mire kényszerítette az élet. De mivel író is, érdemes elolvasni három kötetes életrajzi regényét. Van már tíz éve, hogy utoljára találkoztam vele. Akkor éppen hazatelepülni készült Franciaországból. Úgy tudom, férje halála után ez meg is történt.

Nomen est omen

A név intő jel. Vagy „csak áruvédjegy, mint akármely mosóporé”? Mit jelent a nevem? Miért és mióta hívják így a családomat? A név sokkal több, mint néhány szó. A gyökereinket jelöli meg a világban. A nevünkhöz való viszonyulásunk sok mindent elárul a személyiségünkről. Vannak népek, akik azt vallják: minden ember testből, lélekből és névből áll, és akkor hal meg igazán, ha eltűnik a neve az emlékezetből. („Dicső neve költő fiadnak...”)

Valamikor, az 1400-as évek elejéig a családnevek többsége még nem rögzült. Az azonos nevéek megkülönböztetésére használták. A jelzőket a foglalkozásuk (Varga), küllemük (Weöreös), apjuk keresztnéve (Simon), származásuk (Török, Horváth, Frank), vagy elszármazásuk (Visi) alapján kapták. Akinek volt, az szerzett birtokáról kezdte azonosítani magát (Felsőöri), ezekből lettek a nemesi előnevek. Ha egy közösségben nagyon elszaporodott egy család, akkor ragadványnevet kellett adni. (Varga-Berta, Varga-Mézes, Varga-Répa, Kiss-Mihály, Kis-Vámosi, Kiss-Leizer, Kiss-Visi, Károlyi-Horváth, Horváth-Szabó stb.) A két névfajta viszonyát a kutatók úgy ítélik meg, hogy a ragadványnevek rögződnek erőteljesebben.

A családnevek rögzülése a török hódoltság megszűnésének idejéhez köthető. Ekkor váltak rendszeressé a népesség-összeírások. A hivatali bürokrácia mindig tudni akarta, hogy kinek mije és mennyije van, mennyire adóztatható vagy hadra fogható. Ez mind névállandóságot követel. 1816-tól I. Ferenc rendelete szerint nevet változtatni már csak a kancellária engedélyével lehetett.

Amikor botcsinálta nyomolvasóként csetlek-botlok eleim után az időben, mindig az a gyerekkori emlék vezérel, amit édesanyámtól hallottam: „Mi kapuváriak vagyunk, mindig is azok voltunk.” Ilyet egy család nem talál ki magáról. Ha igen, akkor inkább előbb, mint utóbb szembesülni fog tévedésével. A „mindig is”, az legalább két-három évszázadot jelent, ami nyolc-tíz emberöltő. Nézzük, mennyire állja a próbát, legalább is az én nem túl izmos szembesítéseim próbáját!

A *Varga* nevet illetően lehetőségeim 1597-ig engedik a visszapillantást Kapuváron. Az ekkor készített Urbarium hét Varga nevű embert írt össze. Tamás Veszkényből, Lőrinc és György az azóta már nem létező Ordódról, Mózes Farádról jött, vagy futott a török elől. A darabont Varga rábaszentmihályi eredetű, Mátyás és Márton kapuiak. Kedves Család! Tessék választani! Minimum ötven százalék az esély arra, hogy a mi Vargánkat választottuk, akik az én édesanyámnak nevet adtak.

(Utólagos megjegyzésem: kutatásaim eredményeként – mint látni fogjuk – ez a korábban nyílegyenesnek gondolt kapuvári vonal kissé kanyargósabb lesz.)

Varga nagypapa édesanyját *Ader Veronikának* hívták. Ez egy idegen eredetű családnév. Német nyelvterületen kelta eredetűnek tartják, s akkor tölgyfa és gázló a jelentése. Más kutatók azt állítják, hogy germán szó, és foglalkozáshoz köthető családnév, amennyiben a számszerij húrját – idegét – jelentette. Ma erzet, vérer, véna jelentéssel bír. Felső-Ausztriában Ader helységnev is létezik.

A Nádasdy Boldizsár-féle 1593-as összeírásban még nem szerepel ez a név Kapuváron. Majdnem bizonyos, hogy ez a család az 1600-as évek végén érkezett Gártára, a Hofferekkel, Tiringerekkel, Kleiserekkel, Toblerekkel és másokkal együtt. 1680-ban harmincöt német és harminchét magyar családnévet írtak össze Gártán, 1828-ban pedig harminckilenc a német nevek száma.

Varga István nagyapám 1912-ben vette feleségül *Visi Annát*. Az ő édesapját *Kiss Visi* Pálnak írják leánya születési anyakönyvében, saját házasságlevelében pedig csak Kiss Pálnak. Kapuvári születésű, mint ahogy az ő Kiss József nevű édesapja is. Egyetlen generáció alatt történt meg az a jelenség, amikor a megkülönböztetésül használt ragadványnév rögzült. Ez esetben az elszármazásra utaló, i-képzős megkülönböztetésre szolgáló ragadványnév lett a családnév. De, hogy melyik előző generáció melyik tagja származott el Visről, azt nem tudom kideríteni. És hogy melyik Visről, azt sem pontosan. Ami biztosnak mondható, az az, hogy nem a horvátországi Vis szigeti településről. Valószínű, nem a BAZ-megyei Vissről, s nem is a Szabolcs megyei Vis faluból. A legvalószínűbbnek Répcevis tűnik, ami 1928 előtt Nemesvis és Káptalanvis falurészekből állt, melyek valaha Vis falut alkották. Az 1597-es összeírásban Káptalanvisen – mely a győri káptalan tulajdona volt, Nemesvis pedig nemesi családoké -, egyetlen Kiss névvel találkoztam (György). Találtam viszont hét Fintát, valamint két Kantót, mely nevek a mai napig jellegzetes kapuvári nevek.

Visi Anna nagymamám édesanyját *Török Juliánnának* hívták. Ez a név népre utaló, esetleg apanévi eredetű. Türk szó, jelentése: erő. A magyarság eredendően a kazárokat, és általában a csuvas népeket nevezte így. Csak a 14. századtól hívtuk így a törököket. Személynévként is használtuk Turc, Turk, Turek formában. Tehát nem feltétlenül kellett töröknek lenni, hogy valaki megkapja ezt a nevet. Lehetett persze akár török rabságból szabaduló, tőlük szökött ember, vagy felőlük érkezett, nyelvüket beszélő, hozzájuk valamiben hasonló személy is. Az 1597-es Urbariumban sem Kapuváron, sem a környező településeken nem találtam „zegin” (szegény) Theöreök úron kívül mást ezen a néven. (Vajon mi történhetett vele, hogy farádi, szárföldi, szentandrási jobbágysai szertefutottak, köztük többen Kapu várában menedéket lelve?)

Tehát a mi Törökjeink később kerülhettek Kapuvárra. Mikor? Honnan? Hm... 1751-ben Gártán él egy Török, aki rotarius (bognármester) volt. Talán... 1767-ből Babóton találtam Török Mihályt, aki „*más házánál lakó zsöllér*”, évi tizennyolc napot szolgál gyalog az úrnál. Talán... Ha megnézzük a Varga-Visi családfát, találunk

rajta négy ükanyát. *Kertész, Varga (!), Horvát-Szabó és Simon* családnévvel. Szép feladat!! Valamelyik kíváncsi ük-ükunokának.

(De azért én sem adom fel olyan könnyen!...Ezeket a „talánokat” – újabb kutatásaim eredményeként – egy későbbi fejezetben igyekszem feloldani.)

Temetők

Vargák, Visik, Áderek, Törökök... Anyai eleim. Hol vannak ők? Csontjainkban, veleinkben, öntudatlan mozdulatainkban, a szánkon kicsúszó furcsa szavainkban. Tudom, mindannyian egyediek és megismételhetetlenek vagyunk, de föl vagyunk fűzve a kettős spirálra is, ami letagadhatatlan, eltéphetetlen kapocs a generációk között. Nem a semmi fiai vagyunk, akik egyszer csak lettek, aztán majd nem lesznek. Ha megértjük életüket-halálukat, a mi életünk lesz gazdagabb.

Dédszüleim, ükszüleim nem kórházi elfekvőben, öregotthonok elfüggönyözött zugában búcsúztak az élettől, idegenek kezei között, hanem az önmaguk erejéből teremtett kapuvári, gartai, mihályi, jobaházi, bogyoszlói otthonaikban, szerettheik körében, az ősi rituálék biztonságában. Amikor eljött az ideje, küldtek a papért. Míg ő megérkezett, fehér gyolcs került az asztalra, közepére égő gyertya, szenteltvíz és a kalászból kötött szentelő, a *borosta*. Ha a megboldogultnak volt haragosa, azért is szalajtottak, mert eljött a megbocsátás ideje. Meg kell békélni, mert enélkül sem elmenni, sem itt maradni nem lehet. Jajveszékélésnek nem volt helye. Az órát megállították, az amúgy is vak tükörre kendőt, kötényt borítottak, nehogy az ördög rávigyorogjon a belepillantóra. A gondos mosdatás után a vizet a disznóól alá öntötték, hiszen ott nem jár senki, hogy belelépjen, mert ez is bajjal járna. Az edényt és a rongyot elásták a kert mélyén. Aztán megkezdődött a felkészítés a nagy útra: a fiatal lányt, mint ha menyasszony, a legényt, mint ha vőlegény volna. Az öregember fekete nadrágot, fehér gyolcsinget, fekete *purucot*, a fiatal zöldet vagy kéket kapott. Az öregasszonyra feladták ünneplős ruháját, amit ő maga már jóelőre összekészített. Mindehhez a legjobb cipő vagy csizma járt.

A ravatalt a mestergerenda alá rakták, amit a ház körül fellelt alkalmatosságokból (teknőtartó állvány, fűrészbak, deszkák) állítottak össze. Rá szalmazsákból, vánkoscokból, generációkon át őrzött halottas lepedőből vetettek halottas ágyat. Erre fektették szerettüket, lábbal az ajtó felé. A férfinak a kalapját a bal vállához tették.

Közben már szállingóztak a halottnézők. A koporsó mellett a családtagok ültek, mögöttük állt az asszony nép. A férfiak kívül a konyhában, a pitvarban vagy az udvaron beszélgettek a halott érdemeiről, s ha kínálták őket, akkor nem utasítottak vissza egy-egy pohárka bort sem. Odabent sírattak, imádkoztak, énekeltek, s ha „betelt a ráta”, a népek szétszéledtek, s a család nyugovóra tért. Ha nem volt más lehetőség, akkor a holtas szobában. A siratóasszonyok hajnalig maradtak virrasztani.

Másnap a temetőcsősz megásta a sírt, a „vívők” pedig megjelentek a háznál a saroglyával, a Szent Mihály lovával. Mikor megszólalt a templom harangja, a gyászmenet szigorú rend szerint elindult a temető felé. Néhány hátramaradó öregasszony gyorsan lebontotta a ravatalt, nehogy magával vigyen valakit a megboldogult. Aztán hátranéztek még az istállóba is, hogy a heverő állatokat fölverjék, nehogy marhavész legyen. Most már siethettek a többiek után. A kaput sarkig tárva hagyták, mert addig így kellett annak maradni, míg a halott a „föd fölött van”.

Gyermekeket temetni minden időkből a legnehezebb volt. Koporsóját a keresztanya vagy az édesanya vitte a karjaiban. Vagy a fején. Nagymamámattól ettől sem kímélte meg az élet. Háromszor is felöltette vele a gyermekgyász hófehér színét. Ilyenkor nem virrasztottak, nem ültek tort sem. A felnőtt temetése alatt viszont egy asszony fölterített a halotti torra. Erre a rokonokon kívül a „mester”, a „vívők”, az énekes emberek és a sírásó voltak hivatalosak. Pogácsa, túrós bugyor, fánk, bor és pálinka került az asztalra. Megitták a „halott poharát”, dicsérték az eltávozottat, aztán hazamentek. A család maradt, s a beállt csendben először szembesült a nagy veszteséggel.

Már nem virrasztunk halottaink fölött, és a siratóasszonyok is mind elmentek sorra az „ügyfeleik” után. Én még talákoztam velük Nagymama temetésén. Ott találtam őket a temetőkápolna déli fala mentében végigfutó padon. Összebújva a sarokban, már órák óta őrizték a koporsót. Monoton hangon zsolozsmáztak, egyik-másik előre-hátra ringatózott ültében. A kapuvári öregasszonyok hagyományos viseletében voltak, az arcukat szinte teljesen eltakarta kendőjük. Az ülőkben lévő nyitott imakönyvben egyet sem lapoztak. Nem értettem kántálásukat, pedig ismerem, sőt beszélem a kapuvári tájszólást. Lehet, hogy Nagymama volt az utolsó egyike, akit még siratóasszonyok kísértek át – mint az ógörög sorstragédiák hőseit a kórus – egy boldogabb hazába?

A boldog haza szomorú földi mása a temető. De hol őrzi az anyaföld eleim porait? A ma használatos kapuvári temetőt 1854. április 8-án, Virágvasárnap szentelték föl. Szüleim, nagy-déd-ükszüleim itt alusszák örök álmukat. Az őket megelőző generációk pedig az Ótemetőben. Milyen furcsa a világ! Amikor 1968-ban a Batthyány utcában megkezdték Kapuvár első tizenkét lakásos társasházának az alapozását, máris a helyszínre hívták Faragó Sanyi bácsit. Ő volt a múzeum alapító igazgatója, kiváló középkoros történész. Újkori leletekre talált: csizma, patkó, szegek, rózsafűzerek, emberi csontok fordultak ki a földből. Az előző temető reliktumai.

A következő esztendőben költöztünk be új otthonunkba, s fogalmunk sem volt arról, hogy lényegében az ősszülék elfeledett sírjai fölött éljük mindennapi életünket. Most, a múltban való búvárkodásom során derült ez ki számomra, amikor már az az otthonom is csak emlék. Azt a temetőt 1808-ban szentelték föl, miután az akkori templom körüli cinterem megtelt.

Tehát: az „Ótemető” a „Borgyaskert” mellett került kialakításra. Ma így lehetne kijelölni a helyét: északon az egykori húsgyár déli vége, délen a Kölcsey Ferenc utca,

keleten a Batthyány utca, nyugaton a Cseresznye-sor határolta. Itt temették el Szűts Annát, akit az ura karóba húzott. Szomorú balladáját érdemes elolvasni. (Soproni Szemle, 1964. 3.sz. 269. o.) Vitte az „epemirigy” (kolera) a jó kapuváriakat, de jöttek a megfagyottak, vízbefúltak, bicskások is a „rendesen” megholtak mellett. Nem csoda, hogy 1840-re már meg is telt a temető. Ekkor az egyház átadta az uradalomnak, s cserébe megkapta a Gyurakertnél a libagyöp melletti „templomföldét”. Aki úgy kívánta, áthordhatta ide szerettei hamvait. Nyilvántartást csak 1920-tól kezdtek vezetni.

A mostani Kapuvár ötödik temetője. Itt nyugszanak azok a hozzátartozóim, akikről még közvetlen emlékeim vannak, s akiknek sírjaikhoz még elzarándokolhatok az emlékezet virágaival.

Vargák az időben

„Akkor Varga István egy múlt nélküli ember volt!”

Szíven ütött ez a mondat, pedig nagyon is helyénvaló megállapítás volt abban a helyzetben, amikor a nagyapám személyére vonatkozó sokadik - őszinte érdeklődéssel feltett - kérdésre válaszoltam nem tudommal.

Tíz esztendősen lehettem, amikor eltemették. Kevés, de szép emléket őrzök róla. Csakhogy itt másról, többről van szó: a gyökerekről. Nincs értelme az után kutakodni, miért nem tudtam a válaszokat, s már nincs is kitől kérdezni. Ám, amíg ő „múlt nélküli”, addig én is az vagyok. Elindultam hát anyai nagyapám múltját megkeresni. Kicsit úgy, mint a mesebeli legkisebb fiú. Az elején, amikor száraz tények, adatok nem határolták be a keresés útját-módját, szabadon és egészen közelről figyelhettem ezt a „múltat”. Ekkor még megengedhettem magamnak, hogy az 1387-es év irdatlan távolságából figyeljem egyik ősenek néhány napját. (Hogy miért éppen 1387-et választottam? Mert ebben az évben vették Kapu várának addig szabad királyi jobbágyai földesúri fennhatóság alá).

Furcsa, de itt láttam a legtisztábban. Később, ahogy csurrantak-csöppentek a tények, adatok, adalékok, szilánkok és cserepek, úgy kezdett homályosulni a kép, s nőni bizonytalanságom. A 16. században már csak távolról és töredékesen látom a Vargákat. A 20. század első nagy világgégésében felbukkanó Varga István – az én nagyapám – képe az első, amely immár a családi emlékezet és történeti dokumentumok alapján is megrajzolható.

Most, amikor útnak indulok a 14. századba, óhatatlanul eszembe jut egy híres-neves földimmel megesett igaz történet. Egy alkalommal lovas ember kifogásolta Pátzay Pál egyik alkotásán az állat szerinte életszerűtlen mozdulatát, mondván: „De, hiszen egy lú nem így lép!” Mire Pátzay csak annyit válaszolt: „Nem lú ez, bátyám, hanem szobor!”

Hát az alábbi történet is egy szobor...

István

1387 kora nyarán

Első nap

Alig hajnalodik. A gőzölgő láp fölött dereng a fény. Erősen hunyorítva még kivehetők a csillagok, de a holdtányér eltűnt már a csererdő rengetegének lombkoronájában. Ez a Hany csöndes órája. Az éjszakai koncert véget ért, de a nappali torkok még csak egy-egy bátortalan füttyentéssel, véletlenszerű rikkantással adnak hírt magukról. Most ki lehet hallgatni a láp suttogását. A távoli buggyanásokat, a közeli gurgulászást, csendes szürcsöléseket, apró csobbanásokat. Néha alig hallhatóan mélyet sóhajt a Hany, miközben az éjszaka lényei végleg visszahúzódnak rejteikbe, hogy átadják helyüket a fényben élőknek. Nem úgy a szúnyogok. Napkelte előtt milliárdjaik kelnek szárnyra, hogy rövid életük biztosítására hozzájussanak napi táplálékukhoz.

Nincs a lápnak más lakója, mint ez a semmicske jószág, amitől úgy tartana ez a magányos ember, aki bocskorával dagasztja a zombékot. István ő, a hidasi varga.

Harminc nyarat élt meg, és szabad ember. A Szent Király szabadja. Az volt az apja, öregapja, s mind, akik előtte jártak. Vékony, ínas testét egy valaha fehér vászoning és a bocskorszíjba kötött nadrág takarja. Haja sűrű, barna, régen látott ollót. Szeme sötét, fényes, mint a gesztenye. Egyre szűkebb résre húzza, ahogy élesedik az itt-ott megcsillanó tenyérnyi vízfoltokon a fény.

Már térdig jár a vízben, amikor ritkulni kezd a gyékény, és megnyílik a víztükör. Karvastagságú cölöphöz kötve egy nádkévékből összerótt, foszlott öreg csölle és egy öreg bodon tűnik fel. István a bodonhoz lép, leemeli róla a kérgesre cserzett bőrborítást, hogy hozzáférjen a kasornyához, és a nádvágó kocérhoz. Pár lépés csak, hogy elérje a tegnap bemerített csikkast. Alig emeli meg, s már érzi, jól döntött, hogy a többit nem rakta le. Ez éppen belefér a magával hozott csíkputtonyba. Kihúzza a sáscsomót a kas keskeny végéből, s az apró ezüstsínű halacsókák ficánkolva zubognak bele a lápvízzel töltött nagy kobaktöktartóba. A néhány compót és jászhalat a csikkas fölső, széles száján fordítja be az apróhalak közé. A fiatal, még poszra kárászokat nagy lendülettel hajtja vissza, hadd iperedjenek még a tápláló vízben. Úgy dönt, most nem rakja le a vejszét, hiszen van otthon elegendő élelem. Az elégnél pedig nem kell több. Azért a vadruca tojását még összeszedi, mert Nánika kérte, mézet pedig kis Istvánnak ígért. Megérdemli, hiszen hősiezen nyeli a gyógyító katyvaszt, amit a nyirkai bácsa főzött neki a torokfájásra.

Felkőti hát talpallóit a bocskorára, és eltűnik ismét a nádas-zsombékos sűrűben. A rucák csak nemrég tértek meg éjszakai útjukról, de kisebb hadakozás után most újra el kell hagyniuk épp csak melegedő fészüket. Az öt fészek közül háromban van tojás. Nagyjából ennyire számított István, mert őket csalta meg a tavasszal. Akkor tőlük az összes friss rucatojást elvitte, vagy harmincat egyszerre. Így hát a

kirabolt fészkeket a tojóknak újra meg kellett rakniuk, és most ezekért a fénytelen, kékes-zöldes tojásokért jött vissza. De csak annyit visz belőlük, hogy Nánika holnap asztralra tehesse a tejes morzsukát, aminél jobbat talán még az öregszüle sem tudott főzni. Több nem kell. Van az ő nádasfertyán még jónéhány fészek, ahol a ruca sarjútojást rakott.

Amikor visszatér csónakálló helyére, törekeny zsákmányát egy öreg báránnyal süvegbe rakja, azt pedig a mindig magánál tartott átalvetőjébe. Aztán akkurátusan elrendez mindent az öreg bodonban. Az apjára gondol, és arra a napra, amikor először ültette be őt ebbe a lélekvesztőbe, amit ő maga faragott ki egyetlen fatörzsből. A nagy tölgyet az istennyila ütötte ketté a vitnyédi erdő alatt, ahol az apja a hidászi tizeddel a Rába meggyöngült hídját javította. A hirtelen kerekedett zivatar elől az emberek a közeli erdőben lettek menedéket, amikor a nagy fára a villám lesújtott. Még most is látni a bodon oldalán a fekete üszkösödést.

Szerette újra meg újra meghallgatni a bodon meséjét. És az öreg István a ritka dologtalan estéken újra meg újra fölidézte a történeteket. Az égből alázuduló vizeket, a tüzes nyílvesző erejét és hangját, ami kettéhasította és földre fektette az évszázados faóriást. Másnap kedves lova, a Tatár húzta le legvastagabb ágát a Lapis-tóhoz, kicsit kényeskedve, prüszkölve a csincsányos, süppedős terepen. Istvánt is magával vitte. Azt akarta, hogy lássa a ladik születését, hiszen érdekelte nagyon, meg amúgy is itt volt az ideje, hiszen az utolsó csikófoga is kihullott már. A gyerek teljes figyelemmel követte apja minden mozdulatát, itta az ezeket kísérő szavakat. Álmélkodva nézte, hogy a szekerce és a kapa mennyi mindenre képes az apja kezében.

Másnap megint visszatértek, s akkor a csónakká változott tölgyfa újra megégett. A tűz most nem az égben, hanem az öreg István tenyerében született. Fia végre megtudta, miért cipelték hazulról mindketten a nagy szalmával tömött puttonyt. Amikor betérítették vele a fenekével fölfordított bodont, előkerült az iszákból a tűzkészség: a kovakő, a fényes tűzcsiholó acél, meg egy maréknyi ropogósra szárított fűcsomó. István megbűvölve nézte, ahogy a jólismert, de neki még tiltott mozdulatok nyomán föllobban a lángocska, majd a következő pillanatban tüzet fog a szalma. Csak néhány perc, s már el is hamvadt, de a kormos, üszkös csónak alkalmassá vált a neki szánt feladatra.

István most újra átérzi az örömet, mint akkor, amikor behúzták az új alkotmányt a sekély vízbe. A régi csölléről, a már megbomlott gyékénytutajról beemelték a hosszú, körmös végű bukálót, aztán elindultak együtt első közös viziútjukra. Ő közepén, a kereszttnál ült a fenéken, apja állva egyensúlyozva lökte előre a csákyával a billegő bodont. Ennek a napnak minden pillanata beleívódott érzékeibe. A Hany és ő eggyé váltak. Mindent, amit tud, az apjától tanult, aki ettől kezdve gyakran hozta magával. Egyre kevesebb lett a titok, és egyre több a tapasztalat. Megismerte a láp félelmetes jelenségeit, de a korábban hátborzongatónak vélt sikolyok és rikol-

tások mögött látta már az apró, törékeny madarakat. A nád zörgése inentől nem a villók és boszorkányok közeledtét, hanem az élelem után járó láplakók útját jelezte. A mély és kísérteties zúgás a nádasban kavargó szél hangjává lett, ami gyakran a faluig is elhallatszott, hozva a hírt, hogy az időjárás hamarosan változni fog.

Öreg István már elment. A megvénült bodon itt maradt, és viszi Istvánt – mint most is – a két part között. Most lassan sűrűsödik, majd bezárul a nádas, csak egy keskeny csapáson csáklázik előre a partig. Ott félig kiemeli a csónakot, ma már nem lesz szüksége rá. Fölkeresi még a méhest, ezért a hosszabb babóti úton tér majd haza. Hogy elérje a hidászi utat, át kell vágnia a tocsogós lápréten. Ilyentájt, Szent Iván havában, már teljes pompájában áll ez a pántlikafüzes rétecske. Hogy fog örülni Nánika a friss tavaszi söprűvirág- és zilizcsokornak, a zsenge gyökönykének! Mert a tavalyi herba a nehéz tél bajaiban már megfogyatkozott.

Jó kövér az átalvető, mire az ösztörű aljába ér. Senki, még a legvénebbek sem tudják, mióta kíséri a Rábát a magas töltés, csak azt tudják, hogy már az öregapjuk öregapja is etette ággal, földdel, köveccsel. Mind, az összes falu, mint a szorgos hangyák. Mert a Rába ravasz és kiszámíthatatlan. Apad és telik, s olykor váratlanul tör rá a vidékre. Tán ezer esztendeje is megvan, hogy az első taliga földet ráborították valami régi népek a levert ágásfákra, örökségül hagyva a folytatást az őket váltó népeknek, ha élni akarnak ezen a tájon. Most erős a gát, fölfogta a Bőjtelő hó jeges áradatát, de megfeszített munkával meg is fizette ősszel a partmenti nép jóelőre az árát.

Közben teljes lesz a nappal. A reggeli sugarak már nem csak fényt, hanem meleget is adnak. Hajnal óta zeng a Nagyerdő fészkelő madárserege, a sekély tó és az azt ölelő mocsár pedig a maga módján válaszol rá az ösztörűn innen. István eléri a máriafogó rózsával benőtt gátoldalt, ahol a sűrű burjánból egyre hallhatóbbá válik a döngécselés. Ez már az ő méhese. Gondozója nincs más, mint a Föntebbvaló, talán éppen ezért nőtt meg ekkorára a birodalmuk. Jámborak és szorgosak is a sárga-piros bolyhos földi méhek. Nem szúrnak, nem védekeznek. Megadóan tűrik, hogy István kifordítsa a földből a teli lépeket, és a mézestarisznyába rakja. A kicsi István kedvére lakomázhat, ő pedig hetvén megint teli csuprokkal megrakodva indulhat a várbéli szolgálatra. Sosem tud eleget vinni belőle.

Megtelik a kecskebőr mézestarisznya, s mikorra gondosan elegyengeti a feltúrt földet, a felbolydult méhek is lassan elcsendesednek. Megadóan veszik tudomásul sorsukat, hogy újra meg újra megrabolják őket, és ők mindannyiszor újratöltik kifosztott kamaráikat. Így lesz ez Mindszent haváig, amikor – bár fázva és éhezve – de felkészülhetnek a folytatásra. Ezt gondolja István, s nem lát sok különbséget a földiméhek és a saját emberbolyának sorsa között. De lám csak, milyen magasan jár már a nap! Ideje indulni, sok még a tennivaló. Hátán a csíkkassal, vállán a tömött átalvetővel megindul a töltésen hazafelé. Mire Nánika asztalra teszi a csírásbabot, amit annyira szeret, már otthon is lesz. Addig pedig ad elég erőt a teher hazacipeléséhez az a jókora lépesméz, amit megtartott magának.

Gyorsan fogy az út, s mire a Rába-erdőhöz ér, már a bocskor is száraz a lábán. Sosem veszi le, mikor a vizeket járja. Még akkor sem, amikor a vékony jég recsegve szakad be alatta, s térdig gázol a vízben. Olyankor is csak egy kis ideig érzi a maró hideget, de aztán lassan átmelegszik a szénapelyva, amit a dupla vászonborítás közé rakott, mielőtt belelépett a lábbeli fejébe. Eztán jó sűrűn és szorosan föltekéri a szíjakat. Kívül ráfagy ugyan a bocskor, de belül ebből semmit sem érez. Védve van a sás, a gyékény és a jégzilánkok okozta sebektől. Félti a lábait. Semmi szín alatt nem eshet le róluk, mert akkor a lóról is leesik. A kapui vár katonája ő, aki lovon tölti a fél életét. De a Hanyon mindig gyalog jár, mert a lovainak itt semmi hasznát nem venné. Lám, elég csak rájuk gondolni, és füttyre áll a szája.

Már a Füzes fordulónál jár, ahol az ösztörű Kapu vára felé veszi az irányt. Ott találkozik a Nagy úttal, aztán azt is elhagyva tovább nyújtózik, míg el nem nyeli a kapui Hany. István le is tér róla, érzi, megint nehezedik a bocskora, mert a Birkás páskommon állnak még a tavaszi vizek. Mégis, jólesik itt a járás azzal a tudattal, hogy a szép villásszarvú ökrei is itt híznak Szent György óta. Ha jól igazítja a szemét, a tenyere árnyékában látja a sarjerdőn túl az állatok mozgását. Úgy van az, hogy nem mindig szükséges az embernek a képet apróra vizsgálni. Olykor elég egy pillantás, hogy fölfogjuk a látvány velejét. István tudja, hogy amit most lát, az rendjén van.

Nem úgy, mint három tavasszal előtte. Akkor úgy hullott a körmös jószág, mint a pelyva. Még a legöregebb csordapásztor sem emlékezett akkora dögvészre. Sem az átka, sem a nagy tudománya nem segített. Azt mondta, a láppal történhetett valami, mert az erdő nem pusztítja el a behajtott jószágot. A marha, a disznó szereti a burjános berket, a tocsogós laposokat. A mostanság szokatlanul vad teleket is a gőzölgő láp védelmében vészelt át a csorda. De akkor, még az első kaszálás előtt pusztulni kezdett. Az állat nem evett, nem ivott, a szeme meghályogosodott, csurgott a nyála. Aztán tántorogni kezdett, és hamarosan nem állt föl többé. Váratlanul és hirtelen történt minden. Pár nap, s a vár földjének csordája és kondája semmivé lett. Nem ért föl az egekig a buzgó imádság, sem a babóti plébános úr deáki nyelvén, sem a népek szaván. Nem háritották el a bajt a titkon elmormolt varázsigék sem.

Ezekben a napokban éjszakánként apró tüzek gyúltak a szerűskertekben, udvarok sarkában. Hiába hamvadt el bennük a kihajtott jószágról maradt gyöplű, kötőfékdarab vagy akármí. Ez sem segített. És akkor ez a békében izgága, jómódjában irigy, rátarti népség összefogott. Tudta, hogy minden hadra való embernek meg kell maradnia, hogy minden munkáskézre szükség van, mert a tennivaló jövőre sem lesz kevesebb. Most az öreg pásztor szava magasabban szólt, mint a kapui őrnagyé. Eszerint takarították el az elhullott állatokat és égették föl a cserjést. Akkor ispáni parancsra eggyé lettek a vár és a jobbágyok maradék csordái. A rákövetkező őszön pedig – veszteségeinek arányában – a vár népe ráüthette billogát a szaporulatból kivett állataira. És mielőtt a hó eltemette volna a Nagyerdő renetegében megbúvó várfalvakat, megérkeztek az ispán szekerei zsírzóval, olajjal, faggyúval, szózt

hússal, sajttal, korpával rakottan. Hát mégiscsak meghallgatásra talált a jalkiáltás. Eljutott a fölséges lovagkirály trónusáig. Igaz, nem trónon üldögélt az már akkoriban, hanem imazsámolyon térdepelt, megfáradva a sok harcban. Tán éppen ezért nyitotta meg kamaráit az ínséget szenvedő nép előtt. Áradás, éhínség, sáskajárás, pestis... Hogy nem roppant bele az ország, hogy mégis erős és virágzó maradt, az Lajos király népe iránt érzett szeretetének köszönhető.

Lám, túléltek azt is, gondolja István, és ráfordul a faluba vezető csordajárásra.

Az a falu, ahová István mindjárt hazaérkezik, ma már nem létezik. Olyan régen takarta be a föld és a feledés, hogy hült helyét sem találjuk. Valamikor – más falvakkal együtt – a végeláthatatlan Nagyerdő és a Hany találkozásánál született, amikor a Szent Király idetelepítette hű jobbágyait, hogy védjék és szolgálják a belső gyöpüt. A hangyanép tengernyi munkával, szakadatlan küzdelemben az erdővel és ingovánnyal határváratokat emelt a királynak, és fészket rakott saját magának. Hűségéért, vére hullásáért a legbecesebb fizetséget kérte: a szabadságát. Irtotta az erdőt fejszével, kapával, pusztá kézzel. Évszázados fák gyökereit forgatta ki a földből, hogy a házát fölépíthesse, és családjának, állatainak az élethez szükséges javakat megteremthesse. Utakat, hidakat vert a vizeken, küzdött a Lusa, a Bálványos, az Ásvány áradásaival. Így születtek sorra Kapu- és Fekete-vár népének falvai: Babót, Ordód, Iván, Sárkán, Kecöl, Bogyosza, Istvánháza és a többiek. Lakói lovászok, szekeresek, csónakosok, hidászok, szilváriusok, és mindenfajta mesterség tudói. Más urat, mint a királyt nem ismertek maguk fölött, munkájuk gyümölcseivel csak neki és a Szentegyháznak adóztak. De amikor ellenség rontott nyugat felől az országra, a királyi jobbágyok munkaeszközeiket letették és ispánjuk vezetésével fegyvert ragadtak. Ezidőben a király jobbágyának lenni mást jelentett, mint néhány nemzedék múlva földesurak jobbágyaként élni.

De lám csak, a várfalvak most még állnak, köztük Hidász is. Igaz, hogy a háborúkat mostanság idegen földön vívják királyaik, de a pestis, éhínség, sáskajárás és vízárok elől még a legsűrűbb erdőkben sem lehet elrejtőzni. Márpedig ezek rendre lesújtanak egész Európára. Így, vagy úgy, előbb vagy utóbb eléri őket is. De, akik túlélnek, mindig újrakezdek. Most időben és távolságban messze van még az a veszedelem, ami után a falu úgy elárul majd, hogy soha többé nem lesz lakója. Az erdő pedig visszaveszi, ami az övé, és szépen lassan begyógyítja a fejszék okozta sebeit. Milyen jó, hogy István ebből mit sem sejt.

A Kertallán jár, a szekérúton szaporázza a langyos reggeli napsütésben. Hangos aggyonistennel köszön, mikor beéri a három babóti atyafit, akik kapával a vállukon poroszkálnak előtte. A füle érzékeli már a reggeli falu zenéjét. A hangok mind jobban különválnak, ahogy közeledik. Kakas, tehén, disznó, kutya... Tán már a magáit is kiismerni belőlük. A sűrű kökényes végében ott áll az első ház. Hangos dicsértesség jár Örzse anyónak, aki a rozzant tyúkól tetején igazgatja a megbomlott szalmát. István megállna néhány alkalmi szót váltani vele, ahogy máskor szokta, de

most siet az úton vele szembe szaladó kis emberke felé. A fekete csigás hajú, fehér ingecskés gyerek mezítelen talpai alatt apró porpamatok kelnek. Alig látszik ki belőlük a fiúcska után lihegő kis fehér pumikölyök, aki a futás nehéz tudományát talán most próbálja először.

– Hát meggyütt, idesapám? – kiáltja messziről a gyermek. – Hát, meggyüttem kicsi Istvány – szól, aztán ahogy csak a lötyögő csikkas meg a kövér átalvető engedi, magához öleli a fiát. Egyik markában a gyerek keze, másikban a lihegő kiskutyá. Így lépnek be a magas sövényvel kerített porta nyitott kapuján.

Nánika perdül ki a házból. Kezében nagy gyékényszompor, benne répa meg murokhéj.

- Hát meggyüttél, Istvány?

- Meg, Náni.

Összenevetnek, s már megy is mindegyik a dolgára. Náni a baromfiakhoz, István a kert végébe, nyomában a gyerekekkel. A csík nem várhat, mindnek elevenen kell a gödörbe kerülni. Ez az apró hal nem tűrhet meg más vizet, csak a magáét. A gödörben pedig az van. A Hany vize. Nem kellett érte mélyre ásni a kútban sem. Száraz gorondon áll ugyan a falu, de a nagy mocsár vize bekúszik alája. Nincs is Hidászon senkinek veremháza. Nem lehet itt emberi hajlékot ásni a nyáron hűsítő, a télen melegítő földbe. Ezt a házat István öregapja építette a legényfiaival, a nagy áradás után, mikor a faluban mindent elvitt a Rába. Úgy jött a víz, hogy a nagy gát sem tudta feltartóztatni. De aztán erős, jó házat építettek. Az erdőápolók a fejszés erdő legjavát küldték a szekeresekkel a földönfutóvá lett falunépnak. Miközben a vadon és a Hany táplálta őket, lassan mindnek újra lett földel a feje fölött.

Az apáról fiúra öröklődő telket magas, sűrű sövény keríti, amit kívülről ásott árok kísér, mert az erdei vadak nem ismerik az enyim-tiédt törvényét. A ház az ud-

var Hany felé eső sarkában áll, nyitott gáddal az udvar felé. A cölöpvázás falakat földdel, sárral tömték ki, erre kívül-belül sárga agyagmázat kentek. Nem szívároghat a belső részekbe eső és hólé. A vastag, szorosan rakott nádfödém dacol a vad tavaszi szelekkel is. Azért a fedett színben ott állnak már a februári fagyban aratott nádkévek, hogy a bomlott szárok helyébe épek kerülhessenek.

A fagádor alatt három ajtó nyílik. Ahonnan Nánika lépett ki, sarkig tárva van. Ez a tüzes szoba, benne a ház lelke, a kövér kemence. A nyitott szája előtti sárpadkán soha nem alszik ki a tűz. A tűztakaró alatt mindig szunnyad a parázs: hamut, tuskót húznak rá, s mikor kell, fölszítják. Még a babóti plébános sem olvassa a fejére annak, aki a tűz őrzése miatt marad távol vasárnap az Isten házából.

Kicsi István is féli és tiszteli már a tüzet. Nánika idejekorán elmondott róla minden mesét, amit ő is az anyjától hallott annak idején. Hamarosan itt lesz az idő, és az apja tűzszerszámot ad a kezébe. Akkor már csak a mozdulatot kell ellesnie.

Most élénken lobog a láng a felfüggesztett cserépüst alatt. A kormos edényben rotyog a jóféle csírás bab, aminek még a gondolatára is összefutott a nyál István szájában ott kint a lápon. A belévetett füstölt hús illata kiszökik az udvarra is. Az asztalszéken a három fakanál, meg a jókora rozslépeny jelzi, hamarosan egybegyűlik itt a kis család. Az aprócska ablak alatt, amiről leszedték már a hólyagot, ácsolt dikó terpeszkedik. Tömött szalmazsákján bundák és gypajútakarók. Vele átellenben áll a vizespad, és egy nagy szüette fedeles láda. Régi öreg jószág, de látszik, hogy még vagy százestendőre rá lehet bízni a legfontosabbak őrzését. Ez Nánika kincsestára. Még felsorolni is nehéz, mi mindent rejt a belseje: zsír, korpa, sajt és méz, ecet, herba, liszt és tojás, aszúgyümölcs, fűszertartó cserepecskék sorjáznak benne, mindegyik az őt megillető ládafiában.

Tilalmas az élésláda a háznép számára. Igaz, a gyermeknek még nincs elég ereje, hogy a tölgyfateót megemelje, Istvánnak pedig meg sem fordul a fejében. Nem akarja Nánika haragját magára vonni. De Náni is ismeri a házi regulát. Az utolsó ajtót nemigen nyitogatja, csak akkor, ha az ura parancsolja. Íjak, nyilak, lószerszámok, kasza és szekerce, eke szarva és csoroszlyája, cséphadaró, sarló, kapa és gereblye tölti meg zsúfolásig a kamrát.

A középső szoba ajtaja is zárva. Ablaka sincs. Ide a világosságot zsomporral kell behordani – mondják. Rég nem lakik benne senki. Messze van már az az idő, mikor tizenkét embert szolgált a ház. Ők pedig jól megférnek hárman a kemencés szobában. És közben reménykedve várják az Isten következő áldását. Mert mivé lesznek öregségükre, ha nem lesz elég munkáskéz, mert az övékből kihullott a szerszám? Azért most sem áll hasznavehetetlenül az elárvult helyiség. Cserépben, kasban, bödönben, zsákban és hordóban tárolják itt a beléjük valót. S mivel csíkvermen kívül más vermet nem lehet ásni, a gabonás hombár is itt őrizi a learatott, kicsépelet életet. Ezért zárja ide a pákosztos macskákat Náni hosszú büntetésre.

Áll még egy kis kunyhó a ház végéhez ragasztva, akár emberi hajléknak is nézhetnénk. De ezt az első lovának építette István a saját kezével, amikor szinte még csikó volt maga is. Ez akkor történt, amikor először vitte őt az apja a várba vizitára. Öreg István a kapui tized hidásza elkopott a nehéz szolgálatban. De a törvény az törvény. Addig jár csak a föld, a szabadság, meg a király oltalma, ameddig a hűség meg a szolgálat tart. Így a házas fiainak kiadta a jussukat, a kisebbet meg bekommandálta a maga helyére. A fiú a mustrán mindenben megfelelt, és a tíznagy beosztotta őt a lovász mellé érni és tanulni. Ekkor kapta meg a kicsi, szívós, gyorslábú barnáspejt az apjától. A Gartálok melletti csikóskertből hozta a másodtavaszi kancát. István tudta, hogy jó lovat csak legeltetés mellett lehet nevelni, de az őszi munkák után mégis nekiállt istállót építeni. Úgy, ahogy a kapui lovász tanította. A föld sarából, a mocsár zöld növedékeiből, az erdőelés hasznából. Nemigen volt a várföldi portákon kezestartás, tán csak egy-két várkatona vette ki a lovát a téli szállásról. Hogy kéznél legyen a hátas, ha váratlan nyergelni kell, hogy farkas, medve kárt ne tegyen a tanított lóban. Tiporta hát a sarat a pelyvával, forgatta a fejszét, fűzte, rakta a vesszőt és a nádat. Szent Andrássra állt a kalyiba. Be-betévedtek a szomszédok, rokonok, legénypajtások, jólestek a dicsérő szavak.

- Megfér ebben három lú is – mondta Gergel szomszéd.

- Akár az én lovam is – így a keresztapja. István maga is elégedett volt a munkájával. Kívül kicsi, belül teres. A kéttáblás ajtón – bár a lónak meg kellett hajtania a fejét, ha ki-be lépett rajta – bőven jött a világosság. Ha már a két aprócska ablak szűken mérte azt. A falon rácsos szénatartó, alatta falábakon állt a hosszú bödönjászol. Az ajtó mellett tűzgödör mélyedt a döngölt földbe, mellette a fekvőpadka. Átellenben az osztott rekesztékben széna és alomnak való erdei avar volt felhalmozva. A gerendába csapolt fatüskéken kötelek, szíjak, lószerszámok lógtak.

Minden a helyén volt immár. Hanem a lóval meggyűlt a baja a gazdának. A könnyen betört, szépen tanított jószág semmi szín alatt nem akart fedél alá menni. Busa, szögletes fejét leszegve nagy horkantásokkal fűjt, mellső lábaival a földet dögönyözte. Először szegült ellen István akaratának. Összeszaladt az akkor még népes porta, mindenkinek volt szava hozzá. Ki ostort, ki zabot, ki kötelet kiáltott. Az állat nem tágított.

- Nem lú ez, hanem számár – mondta csöndesen az anyja, akit betegségéből serkentett föl a zenebona. De István nem ragadott ostort, nem tuszkolta befelé a megzavarodott állatot. Tudta ő annak a baját! Ennek a karámnak nem a csillagos égbolt a teteje, és nem hoz a szél jó szagokat a messzi legelőkről. Mikor a háznép – kifogyva minden tanácsból – elszéledt és nyugovóra tért, István parazsat szedett a tüzes skatulába és kiment az istállóba. Lángott szított a gödörben, leült, hátát az ajtófélfának támasztva. Bámulta a csillagokat, a kútág hegyén a Holdat, meg a lovát, amint az mozdulatlanul álldogál a diófa alatt. Csípős volt már az este, jólesett érezni a tűz erejét. Aztán ültében elnyomta az álom a nehéz nap után. Egyszer

csak megérezte a ló pofájának melegét a maga arcán. Búsan lógó fejjel állt fölötté az istállóajtóban. István fölállt, szó nélkül befordult és végigdőlt a vackán. Várta, mi történik. Kis idő múlva az állat lassan belépdelt, megállt a bödönjászol előtt, aztán csak állt, állt... Hogy meddig, azt István már nem várta meg, mert csakhamar lecsukódtak a szemei. De a hajnali órán, mikor versenyt kukorékol Hidász minden kakasa, az ő lova elnyúlva aludt a ropogós tölgyfalevél almon.

Rég volt, tíz ős is elmúlt azóta.

Most, hogy István eligazította a csíkok meg a tömött iszák dolgát, egyenest az istállóba tart, hogy a pákászás miatt elmaradt tennivalóit ellássa. Jöttére az apró termetű, nagyfejű ló felnyerit. Pejsárga színét nem számítva mindenben az anyjára hasonlít. Az öreg ló most a szérűskertben legel, de napnyugta előtt majd hazaballag Náni tehénkéje után. Akkor majd István megitatja, aztán előkerül a csutak, a vakaró és a kefe, mint mindig. Ne váljon a két ló egy napon se szégyenére a gazdának.

Éppen az almoló villát támasztja a helyére, amikor Náni hangos sápítózással elszalad az ajtó előtt. Két súlyos fekete varkocsa verdesi hátát, szíjatlan saruja csattog a talpán. István már csak a röpdős piros szoknya szélét látja eltűnni, mire ő is a házba ér.

- Bódogasszony idesanyám! Elfut a bablé! – kiáltja kétségbeesve Náni. Kapja a horgasfát és félrehúzza a tűzről a fortyogó üstöt. De, amikor hátranéz a vállá fölött, a fényes bogárszemei már csillognak, és a szája megint nevetésre áll. Kicsi István is odaér a vakogó szörgombolyaggal. Bemenne az is, de a gyermek szelíden lenyomja a kutya hátsóját az ajtón kívül.

- Majad ! – mondja neki felnöttes szigorúsággal. Mindkettő tudja, hogy ennek így kell lennie.

Ülnek a cseréptál fölött, a fejük, kanaluk össze-összekoccan. Ünnepi óra ez, nincs rá minden nap alkalom. A szolgálat, a föld, az állat, az erdő és a lép dolga nem igazodik az asztal rendjéhez. Amíg esznek, az elhangzott imádságnál több szó nem esik. Náni maga is fölösleges beszédnek tartaná, ha itt a teli tál mellett kérdezné meg, mi kerüljön holnap a fazékba. István is megtartja a maga gondolatát. Nem kell azt kimondani, amíg meg nem érik. Ha eljön az ideje, úgyis megjelenti magát. Nyelik az ételt, nehéz munkájuk gyümölcsét, hogy a testükbe visszaköltözzön az érte adott erő. Hogy ki ne hulljanak a nagy körforgásból. Éhes a kutyakölyök is, az üres tőkhéj mellett megadóan várja sorát. Meg is kapja a részét csakhamar. Nagyra kell nőnie, nem maradhat sokáig védtelen a ház. Álmában néha még érzi az anyja bundájának szagát, de esztendőre már ő sem szalad el a medve elől. Mert hideg teleken – s mostanában mind az – lejár a medve a faluig. A kutyafalka most is megfutamította, de az ő anyja olyan sebeket kapott, hogy az osli tudóseMBER kencéje sem gyógyította meg. Hat kölyke pusztult utána. Csak ez az egy, a hetedik fogadta el Náni kezéből az ételt, és azóta is morogva, reszkető bundával fal valamennyi éhenpusztult testvére helyett is. Jó kutya lesz belőle. Hogy pumi vagy kuvasz-e

inkább, azt még nem tudni. Kicsi még, de ezer esztendeje ismeri a gazdát, és tudja az akaratát, mielőtt az szólna.

- Hát, ebből kerül holnapra is – mondja Náni és belemeri az üstből a maradékot a tálba. Már viszi is a kúthoz, ami nem mély, de jó hűvös benne a víz. A lebocsátott favödörben nem folyik el a vaj, nem romlik meg az étel. És hűvösen marad a sörital. Készítésének tudománya Nánival került a portára. Előtte még bort sem ittak sosem a háznál. Apja, bátyjai legfeljebb egy útmenti korcsomában hajtottak föl egy-egy kupával. Ez a vidék nem terem jó borokat, de ha szerencsés vásárt kötöttek a supronyi vagy csornai piacon, megitták rá az áldomást. Amikor Náni először húzta ki a bőrtömlő dugóját, hogy beléje tegye a tüzes követ, az erjedő katyvasz megcsavarta István orrát. Nem hitte akkor, hogy valaha is inni fog belőle. De mikor már a komló is belekerült, és sűrű rázogató mellett fölforrt a tűzhelyen, ismerős szagokat kezdett eregetni a lé. Eztán a kamarában sörré vált az örölt árpa leve. Dehogys volt már, és most sincs ellenére, hogy a hasas bögrébe töltse Náni a habzó italt.

Sokféle tudomány és regula került még Nánival a házhoz, de nem bánta egyikét sem István. A Fönnebbvaló éppen akkor adta neki a lányt, amikor a tudomány és a regula elfogyott körülötte. Amikor a bátyjai szétszéledtek, az apját eltemette és az anyja ereje is napról napra fogyott.

Hetvei nap volt... Kilenc esztendeje... Aratás után... Behordta a várnép – egymást is segítve – a learatott gabonát. Istvánt bántotta, hogy a cséplésben nem tudott részt venni, hogy gyöngülő anyja felügyelte a részesedésért dolgozó rokonok munkáját. De neki mennie kellett, mert többi pajtásával együtt őt is visszarendelte a várkapitány. Ekkor már három esztendeje szolgált a lovak mellett, miközben kemény, olykor kíméletlen gyakorlatokon katonát faragtak belőle. Azon a napon is hajnaltól ugratta, futtatta a lovát a gyakorlómezőn. Maga vastagbőr vértetben, a ló csüdig kék-vörös takaróban harcolt a képzelt ellenséggel. Magasan járt már a nap, mire az izzadt állatot az istállóba vezette. Eltartott egy ideig, mire lecsutakolta róla a habsárt, mire a szőrét megint fényesre kefélt. Aztán kiment, végigdőlt a sánc rézsűjén, hogy üdüljön maga is, mire a lovat itatni lehet.

Éktelen nyikorgásra neszült: egy szénával rakott ökrösszekér fordult be a hídról a vár udvarára. Kónyabajszú öreg ült a bakon. Sokat nem láthatott, mert a tűző nap ellen szemére húzta a süvegét. Leány ült mellette, az ő kezében volt a gyöplű szára. A szénapajta előtt elült a nyikorgás, és a lány leröppent a szekérről. István semmit nem látott még a lányból, sem az arcát, sem a termetét. De erre a röppenésre öregkoráig emlékezett. Ahogy a két fekete varkocs felugrott a hátáról, ahogy a piros szoknya harangformájúvá dagadt, majd lelibbent és körülfogta a poros lábszárakat.

Mire a lány leemelte a szekérről a nagy vesszőkosarat, és a villát, gereblyét előhalászta a rakásból, az öreg is lekászálódott. Munkához láttak az egyre növekvő hőségben. István nézte egy darabig a sürgölődésüket, aztán fölállt és elindult az istállóba. Fogott egy horgas végű vonyogót, és komótos léptekkel odament a szé-

nahordókhöz. – Szaporább lesz ezzel – mondta, és jókora halmot szakítva a boglyából közékük állt. Szót, tekintetet nem váltottak, de minden mozdulatuk illett a másikéhoz. Kis idő múlva üres lett a szekér. Kezét István felé nyújtva ekkor szólalt meg először az ember:

- Isten megfizesse! - Tenyere tapintása olyan volt, mint a tölgyfakéreg. Fejéről lehúzta a főveget, hogy letörölje vele homlokáról a pelyvát. Izzadt koponyájára tapadt fehér haja éppen úgy volt fonva, mint a leányé, csak több ágazatba. – Szomgyus vagyok – szól megint, és az ökrökhöz lépett. – Te meg Náni, intízd! – vetette oda még a lánynak, aztán a szekér fölnyikordult, és az ökrök mellett ballagó gazdával együtt elindult a ciszterna irányába.

Így, hogy neve lett, úgy érezte István, mindégtől fogva ismerte a tollászködő-szedelőzködő Nánit.

- Hát... – én most menek... – mondta a leány, de tétovázott. – Ippen oda tartok én is – szólta a felelet, amire Nániból kibuggyant a nevetés. Együtt indultak el a várkapu felé. Bezzeg nem keresték most a szót. Mindkettőnek pörgött a nyelve, miközben átvitte őket a híd a várat ölelő zsombékos vízen. Átvágtak a csöndes bajvívó téren, a nagy nyári forráságban kihalt váralján. Néhány tehénke delet az öreg tölgyfa alatt. Minden, ami tehette, árnyékba húzódott. Csak egy suhanc nyargalt el mellettük a vitnyédi út felé, szőrén ülve meg a lovát. Tán paranccsal sietett. A váralja apró házacskái között jártak már, amikor Náni váratlanul megállt az egyik előtt:

- Én meggyüttem. - Ezzel már be is fordult a nyitott kertajtón. István csak nézett utána nagy kerek szemekkel. Éppen horgadt volna föl benne a méltatlanság, mikor fölhangzott a már ismert szívből jövő kacagás. – De gyüvök is ám tüstént! - szólt vissza a vállá fölött. Aztán elkiáltotta magát befelé:

- Margarét! Itthon vagy? - Erre testes asszonyság lépett ki a házból. – Gondútam, hogy te gyüttél meg!- szólt az színlelt bosszankodással hangjában, de szeretettől csillogó szemmel a jövevényhez. Megölelte a lányt, és együtt fordultak be az ajtón.

István készülő haragját elfújta Náni kacaja. De csak nem ácsoroghat tovább egy idegen kapuban! Átalment hát szembe a libalegelőre. Letelepedett a gyöpre egy gyalogbodza árnyékába. Ott, a kerítést bámulva jutott eszébe a lova. Igen óhajtotta, hogy megessen rajta a lovászfíú szíve és megitassa. Mert ő ezt bizony máma megfelelte. A szekérútra ekkor hangos nyikorgással ráfordult az ökröfogat. Nagyokat döccenve közeledett. Tudta István, hogy az ő szép napjának beföllegzett, csak még azt nem tudta, hogy miképpen. Megállt a két ökör a házikó előtt. – Náni ! – rikkantotta a bakról az öreg, és az már szaladt is kifelé nagy kerek motyóval a kezében. Utána az asszony még nagyobb bugyorral. Miközben eligazgatta a szekéren a holmit, Náni kereső tekintete Istvánéra akadt. Mit számít az illem, a legénynek most menni kell. Pár szökkenéssel ott is állt a szekérnél.

- Istennel az úton hazáig! – köszönt föl a bakra, és állta az öreg szemének sötét villanását.

- Ahogy Ű akargya – szólt a fogadjisten.

Közben Náni is föl-kászálódott az öreg mellé. - Mondtam én, hogy gyüvök – kacagott le Istvánra, de a szemében nem volt már vidámság.

Indult a két ökör az ostorsuhintásra. István mi mást is tehetne, visszaballagott a libalegelőre. Űlt a bokor alatt. Addig Űlt, amíg a piros szoknya akkorka nem lett csak, mint a katinkabogár.

De régen is volt ez már Istvánnak eszében! Ha nem forog itt most is a Náni cseresznyeszín szoknyája, most sem ez lenne gondolatja. De itt forog az, amint fűrgén teríti a lekaszált fűvet. Későn sarjadt idén a későn jött tavaszban, de annál gazdagabban dől most az élesre fent kasza alatt. Jóféle széna lesz, nem puffad meg tőle a ló hasa, mint a tocsogók savanyú fűvétől. Az ő rétje a csincsáros lapos fölött van, nem rongják a szénát a fakadóvizek. Telik az idő, szaporodnak a rendek. A gyermek messzire csatangol a kutyával. Tücskökre vadászik, hosszú botokkal túr a pockok üregébe. Hempereg a kutyával, s ha az meg-megiramodik, a lápról idetvedt gém vagy kócsag után, együtt bámulják a tűnő madár röptét. Most elunva a mókát szalad az anyjához.

- Ehes vagyok, idesanyám ! – kiáltja messziről, és csatakosan odahömbölgdik a lába elé. Náni leteszi a gereblyét, és mézes lepényt tör a kötője zsebéből. Inni a borbolyaágra akasztott kecstemömlőhöz küldi. De gyorsan felkapja újra a szerszámot, nehogy ő legyen majd, akire a végén várni kell. Eléri már a csererdő árnyéka a rétet, utolsót suhint István a kaszával. Még nem egyenetlik a derekukat, de az izmaikban már érzik a munkás napok terhét. A kaszáló végében egyszer még megállnak. Jól-esik a szemnek a visszatekintés. Lesz mit szekérre hányni. Viheti a király, az ispány meg a plébános úr belőle a magáét, de az ő lovainak, Náni tehenének is marad belőle.

Mások is sietnek a dűlőutak mentén. Jó lesz hazaérni napszentület előtt, hiszen minap is látta Sára anyó a tüzes embert kijőni a láprul. Elgörgetőzött egészen a házáig. Anyó akkor gyorsan beszaladt a házba, kapta a vesszősöprüt és kihajította az udvarba. Jókor még. A söprűnyél éppen Babot felé mutatott, és éppen arrafelé nyargalt el rajta a tüzes ember is. Azúta nem látta. A söprűjit se. Jó lesz hát sietni.

A kis Istvánt sem kell noszogatni, tartja a lépést, ahogyan csak bírja. El nem mulasztana egy szót sem a beszédből. Hiszi is, meg nem is, amit hall, de azért furcsállja, hogy az anyja most mindezt az apjának mondja. Nem gyermek pedig az, hogy mesét hallgasson ! A kicsi még nem ismeri a két világ határát. Hol ámul, hol borzong az anyja szavain.

- Bolond beszéd ez Náni! – csóválja a fejét István. Náni rögtön kész a válasszal.

- Nem is éntülem van! Ezt mind Sára mondta.

- Mondom én – morogja István, és másfelé kanyarítja a szót.

Istványa szeméről elröppen az árnyék, de azért hazáig szorosan a nyomukban marad.

A sövény mellett ott áll már a gömbölyű tehénke, immel-ámmal szakít csak az árokpart fűéből. Fölhő, az öreg ló, a kapu előtt lógatja nagy busa fejét, befelé kívánczik. A Hany felől most szól a leghangosabban a békazene. Tenni kell szaporán, hogy még napvilágnál elvégezzenek. Vizet húznak gyorsan, s míg a nagyvályúnál isznak az állatok, ők a kisebbikben lemosják magukról a kaszáló szénaszagú porát. István Harmatért megy az istállóba, zabolát rak a lóra és hosszú futtatókötelet. Sétáltatja előbb, majd lassú ügetésre fogja. Patáinak nyomán az udvar végében nagy karikában már régóta nem nő ki a fű. Aztán idő múlva István a gyermeket szólítja, aki erre várva üldögél egy favágótuskón. Szinte röpül az apja kezeihez, s máris hallatszlik a kapu felől az ismerős kiáltás: – Fordulunk hamarost !

Náni a kút mellett kucorog. Homlokával a bambán kérődző Gyöngyös oldalának dől, s a térdeivel szorítja a sajtárt. Hallgatja a tejsugarak surrogását, s ha fáradt kezei engednék, talán itt helyben elaludna. Éppen kihabzik már az edényből a tej, mikor a tehén óvatosan ellép és megindul az istálló felé. Ekkor viharzik be a ló a sörényébe kapaszkodó lovasaival. – Még jó, hogy van mit tenni az asztalszékre – gondolja Náni és besiet a házba.

Leszáll az este Hidászfalura. A portákon jóllakott és vackára talált minden állat. Egy-egy tyúkólból néha kihallik a szűken mért helyek fölötti perpatvar hangja, de aztán béke lesz ott is. Az utolsó házba is bedöcög egy megkésett szekér. Egy-más után gyulladnak ki a pisla fények a kunyhókban. Apró ablakaik kis jánosbogar-lámpások. Aki teheti, faggyúgyertyát gyújt, vagy mécsvilágnál tölti az estet. De elég világot ad a tűzhely lángja is, ha jó fát tesznek a kihúzott parázsra. Kicsi Istvánnak már csak az orra hegye látszik ki a puha takaróból. Félálomban forognak a fejében az elröppent nap képei.

- Idesanyám... Itt bent van a söpjű ? – kérdi még elhaló hangon, de a megnyugtató válasz már elúszik messzire: – Itt benn. Aludj, kicsi Istvány, holnap megyünk az istenházába.

István ott ül az öreg zsombékszéken. Öregebb ez a tuskó a királyi trónusnál. Száz év is kell, mire akkorára hizlalja a láb, hogy alkalmas legyen az embert szolgálni. Itt kucorog most rajta az ő királyságának határán, hallgatja, hogyan felel egymással az esti csendben az erdő meg a víz. A kezének, szemének elég fényt ad a tűz, biztos mozdulattal fűzi a tübe a fonalat.

Tegnap már kiszabta puha kecskebőrből a kapcákat, erős marhabőrből a talpallókat, s

bevonta a bogárnyi fagombokat is. Illeszteni kell csak a részeket, s készen is lesznek a tartós, borjúszájú cipellők. Mert nem lehet azt elnézni, hogy megint rongyos saruban áll a szent oltár előtt a jó öreg plébános. Igaz, fiatal korában mindig mezítláb járt, talán csak télen húzott fel valami lábbelit. De most már fáj minden porcikája. Megöszült, meglassúdott, de még most is erőskezű, jó pásztora a vár népének. Gyakran látni dűlőúton, erdei ösvényen gyalogolva, vagy szekéren döcögve két falu között. Tikkasztó hévség, zivatar, hóförgeteg sem tartóztatja, ha mennie kell. Se a születés, sem a halál nem igazodik az ember óhajához. És Donát atya, a rendből ugrott barát indul, ha üzenet érkezik.

Milyen nagy reménye volt valaha ez a szerzetes a perjel úrnak! Nem volt a csornai premontrei rendháznak még egy lakója, aki olyan szépen haladt az egyházi tudományokban, mint ő. Sem, aki olyan példásan követte volna Szent Ágoston reguláit. Mégis, a végső elköteleződés helyett ő a falusi plébánosok áldozatos, küzdelmes hivatását választotta. István mély tiszteletet és fiúi szeretetet érzett a fehér hajú, fehér csuhás pap iránt, aki élete minden jelentős állomásának tanúja és részese volt. Ő mosta le róla, majd a fiáról is az áteredő bűnt a születéskor. Egy szép pünkösdi napon ő tette rá a Szentlélek ajándékának pecsétjét. Ő kente föl utolsó útjukra a siralom völgyéből távozó öreg szülőket. Ha okát vagy kimenetelét nem látta valamely dolgának, mindig meghallgatásra talált a barátnál. Ha bölcsebben nem is, de csendesebb szívvel és megnyugvó lélekkel vált el tőle.

Nem a háláját akarta leróni István a cipővel. A szeretet jele volt az, és az aggodalomé. Mert szűkölködött mindig, egész életében az öreg plébános. Pedig kaszálója, erdeje, kertje van az ekléziának. Szántófeldje is elég a várföldjéből. A várnép elvégzi rendesen a rászó munkát, a tizedet is megfizeti mindig. De javadalmának nagy részét Donát atya a környék egyetlen templomának rendben tartására fordítja, a maradékkal legszegényebb híveit segíti. Volt, hogy maga fizetett utánuk tizedet. Még jó, hogy a püspöki hivatalból nem lehet ellátni idáig! Járandóságképpen két beledi malomból kap szombati porciót. Ezt rendre elküldeti a csornai kanonokok éléskamrájába. A csendes szemlélődésből – a legfőbb regulából – nehezen élnek ott mostanában. A nagyságos Kanizsaiakat nagyon lefoglalják világi dolgaik, pedig dicsőséges ősük, Oslu Belud, nem csak a fél Rábaköz hasznát, hanem a Szent Mihály kolostor örök gyámolításának parancsát is rájuk hagyományozta.

Tudva a kolostor szomorú sorsáról, minden esztendőben megraknak egy szekeret a babóti papház udvarán. Az ősz

tiszteletes maga ül a bakra. Hála a jó királynak, idegen ellenség most nem dúlja az országot, de megrakott szekeret dőreség oltalom nélkül elbocsátani. Útonálló, rablóbandák tanyáznak a nagy út mellett. Megbújnak a rengeteg erdők sűrűjében, a mocsár szigeteinek rejtekében, s onnan csapnak le az utazókra. Zsákmányszerző kedvüket az sem csillapítja, ha szentéletű emberek kerülnek karmaik közé. Nem is eresztette soha útnak egymaga az ispán a várnépének papját. Így került a katonákkal István is a kíséretébe, s láthatta évről-évre, hogyan kopnak, szürkülnek a hófehér kolostorfalak és szerzetescsuhák.

István elkészült az új gombos cipőkkel. Lehet, hogy hiába? Nyár lesz hamarosan, tán föl sem veszi már Donát atya. S ha eljön a tél, megint csak kapcát teker majd lábára, és hóna alatt az új lábbelivel elindul egy rongyos viskó felé...

Elhamvadt a tűz az istálló padlóján. A fűzfavessző láda visszakerül az ajtó mögötti sarokba. Benne újra rendben sorakoznak a szerszámok. Öreg az este, nem jó zavarni már a nyugalmát...

*Ides Jézus, hálát adok Szentfölségednek.
Megőriztél a mái napon a veszedelemtől.
Örözz meg iccaka a tűztől, víztől, fekete
haláltul, gonoszok szándikátul, erdeg
incselkedísitül, marhabeli kártul.
A magasságos Isten nevibe', ámen.*

Második nap

A madarat nem lehet túlszárnyalni sem a dalolásban, sem a korai kelésben. És a kakas is madár. István tüstént talpra szökken az első kukorékolásra. A tyúkiól már üres, lakói Náni lábai előtt hajbókolnak. Füst kunkorodik ki a ház ajtaján, ahol az asztalszék frissen sült lepénnyel van terítve, és a tüzelőpadkán gőzölög az illatos herba. Ám előbb az üres jászlat kell megrakni.

Náni már az istállóban szorgoskodik. Mióta csak föléri a lovat, maga nyergel mindig. Biztos kézzel rakja a türelmes Fölhőre a szerszámokat. Mikor a házhoz került sem kellett tanítani a másféle módira. A becsenek lova is csak ló, s ha a szerszám kicsit más is, ki lehetett azt azért könnyen okoskodni. Szereti ezt a hársfából faragott könnyű nyergel. A magasan hátrahajló kápa biztonságát a kis István számára, és a körte idomú vaskengyel széles talpallóját. Örömét leli a só-táros, sallangos szíjak és hevederek csilingelésében, miközben rakja föl a lóra a szügyelőt, farmatringot és a nyeregszárakat. Az útra kész Fölhőt kivezeti a szilvafa alá, ahol az öreg ló egykedvűen várja, hogy elinduljon a jól ismert útra.

Már csak itt-ott csillan meg a hajnali harmat az udvar gyöpén. Jólesik a napmeleg a kútnál fürdőzőknek. Náni nem csak habos sört, de habzó szappanyt is tud főzni. Most mégis a supronyi vándoráros drága portékáját vette elő a ruhásláda rejtett zugából. Hiába is vetne bele a fortyogó üstbe akár kazalnyi gyöngyvirágot, ilyen messze erő illatot azzal sem tudna varázsolni. Ma István is részesül a kegyes adományból. A kútkáván áll a vödör, benne tükör a víz. A gyöngyvirághabon könnyedén csúszik a villogó acélpenge. Használat után visszakerül a bőrtokba, a széles, fémcsatos övre. Fegyvertelenül férfiember nem indul útnak kicsiny gyermekkel, asszonyállattal. Még akkor sem, ha a babóti templom nincs messzebb tizenöt nyílövésnyi távolságnál. Ám a szablya, a nyíltartó puzdra és a tűzszerszám ezen a napon a kamarában marad, nem illők az Isten házába.

Náni puha kelméből varrt meggyszín ruhát ölt, szűk a derekáig, de lefelé bőven ráncolódik. Könyökénél hasított hosszú tölcserujja rojtokban végződik. Ez a ruha minden díszítése. Nem is kell más, hiszen ékességnek itt van a széles, csatos öv. Az esküvőjére kapta asszonynővérétől, aki idáig őrizte számára anyjuk kelengyéjét. A rézbogláros, pitykés, veretes övön szarvas, madár, medve, farkas, égitestek, indák és virágok váltják egymást. Jelek mind. Aki érti ezeket a jeleket, olvasni tudja a mesét. Nemzedékek igaz meséjét. Kicsi István a legjobban arról a madárról szeret hallani, amelyik egy kerek rézlemezen éppen szállni készül, de hátrafordított fejjel, nyitott csőrrel visszafelé tekint.

Náni sűrű, sötét haját a tarkóján íves kontyba csavarja, és homlokáig fehér gyolcsfátyol alá rejt. Az emberek között nem illendő dolog födetlen fővel járni. Lábi öltözője, a gombos cipellő István keze munkája. Ő is a bőrs kapcát húzza már, délcegen áll rajta a térdig érő zöld kaftán. A gyermek – teljes öltözéke apjáénak kicsinyített mása – büszke elégedettséggel feszít a kis zöld kaftánban. Gondolni sem szeret arra, hogy holnap vissza kell majd bújni a hosszú fehér ingecskébe.

Náninak még dolga van. Az utolsó szikráig összehúzza a padkán a zsarátnokot, és körbeveszi a halmot tűzrekesztő kövekkel. Jól csinál mindent, mégis tudja, hogy gondolatai gyakran járnak majd itt a mai napon.

Poroszkál a két ló a gyöngyvirágszagú utasaival, akik rá-ráköszönnek az ünneplőruhás falubeliekre. A Gyöpszegésnél a lovakat a Ritkáserdő felé fordítják, annak az aljában van az ő irtásföldjük. Ez az egy ekényi föld csakis az övék. Ezt nem a király adta, nem is a környező vidéket bíró nagyhatalmú uraságoké, akik bár mindahányan egy nemzetségbeliek, mégsem tudnak Oslu Belud öröksége fölött békességben élni. Övék Farád, Szárföld, Oslu, Család, Tamási, Vica és Beled, itt, a Rábaközön. És sok falu, erdő, rét, kaszáló, malom, halászótó más, messzi vidékeken is. Nagy büszkesége Istvánnak ez a Kanizsaiak, Beludok és Vezekények földjei közt fekvő, száz jugera szántó. Holnap lesz Szent Iván. Lássuk, mit ad ez a föld, ha eljön majd Sárlos Boldogasszony.

A csordakútnál a lovakat hátrahagyva mennek tovább a pipacsos, kékvirágos mezőn. Nincsenek egyedül. Itt van a földjén most, aki teheti, mert nagy nap ez a mai. Mert máma szakad meg a búzának a töve, holnaptól már sárgul, érik a kasza alá. Mostantól még tisztább szívvel kell imádkozni. Még nagyobb hittel bízni Boldogasszonyban. Reménnyel tölti el őket a kalászbá fordult, de még zöld búzamezők látványa. Csendes áhitatban járják körül a magukét a tüskös gyöpy mentén. Jaj, csak most ne érje rontás a terményt, csak kárt ne szenvedjenek annyi sok munka után!

*Elindult a Boldogságos Szűpszűzanyám, Máryám
Talállá a záporosököt:
Tiltalak én titeket a szent igékkel,
ne mennyetek élőknek kenyerit rontanyi
mennyetek a kűszikláro hasztalan helekre,
hun a fekete kutyák nem ugatnak
fekete macskák nem nyávognak,
fekete lovak nem nyerítnek.
Hetvenhít felé szakaggyatok az erős kűszikláro,
a hasztalan helekre.*

Az ordódi faluszélen csendül rájuk az első harangszó. Micsoda ünnep volt, amikor először szólalt meg a harang az új templomtoronyban! Amikor az öreg harangláb kolompja helyett először hirdette a feltámadást. Elhallik a hangja mindenik faluba, hacsak a szél el nem kanyarítja. Figyelik, számítanak a szavára. Hozza-viszi a híreket, eligazít fontos teendőkből, s ha Isten is jónak látja, megtöri a villámok erejét. Az embernyi harangot a győri püspök küldte címeres fogatával. Királyi adomány! Már csak azért is, mert Kolomány püspök Károly király fia.

Üzeni most minden fészekaljának, ideje hamut húzni a parázsra és lassan útra kelni. Nincs temploma, Babótra jár Ordód is az Istent tisztelni. Lakói a hatalmas rengetegben irtották maguknak ezt a faluhelyet. Száznagyaik keze alatt katonai rendben éltek itt a Szent Király erdőőrei. Nem maradt megtorlatlan a jogtalan vadászat, legeltetés és fakivágás, de tiszteletben tartották a népek erdőéléshez való jogát. Együtt éltek, együtt lélegeztek mindig a Rábaerdővel.

Fogyatkozik a királyi erdő. Ahogy fogyatkozik, úgy gyarapodik az uraságoké. Erdőd neve Ordódra változott, de a régi őrzők ivadékai a régi hívséggel végzik szolgálataikat királyuk javára.

Ardók, lócok, darócok, pecérek, hodászok: mind, akik megtehetik közülük, nincsenek most az erdőn. Az Úr napján a felajzott nyíra, kivetett hurokra amúgy sincsen áldás. Tölgylevelés barna kalapjukban álldogálnak a portáik előtt, vagy az árokparton üldögélve beszélgetnek. Nem kell messzire menni, megvárják a második harangszót.

István sűrűn köszöngetve halad el az összeverődött cimborák között. Tőlük tanulta meg síheder korában a farkasháló kivetését, és madarat fogni lépes vesszővel. Tőlük tanulta a vadra várás türelmét, a zsákmány tiszteletét, és hogy az ember a rengetegben sosem lehet úr. Életmentő tudományok a felnőtt katonának.

Amíg István a két lovat módban hagyja, Náni a gyermekkel a temetőbe tart. Ott van a cinterem a templom körül. Sövénykerítését mély árok övezi, ácsolt fahidacska vezet át rajta. A kis István nagy bakugrásokkal szalad az osszáríum felé. Közben azért ügyel rá, hogy ne hulljon szerteszt a piros-kék

csokor, amit a búzaföldön szedett. Tágra nyílt szemekkel bámul befelé az ajtón a vasrácscon át: vajon változott-e a rend megint odabent, ami bizony gyakran megesik. Mert hogyan is utasíthatna el Donát atya egyet is a várnép nyugalomra vágyó bárányai közül? Föld volna bőven a templom körül, de az szentületlen. Abba csak a latrok, az istentelenek, a keresztvizet nem látottak feküdhhetnek. Ott vannak azok a sövényárkon túl. Veti is a keresztet sűrűn, akit a szükség arra járni kényszerít. A kicsiben nincs semmi félelem, csak a kíváncsiság: – „Idesanyám, mondd ej megin!“. Náni most is elmondja, amit hallani akar: hogy öregapák, öreganyak, asszonyok, emberek, fiúcskák és kicsiny leányok csontjait rakosgatja itt katonás halmokba Donát atya össze. Ők már a Jóisten kertjében szedik a virágot, itt a földi kertben csak testi poruk maradt. Az atya olykor összeszedegeti, hogy helyet készítsen az érkezőknek.

Szent hely a temető. Olyan szent, hogy elkárhozik, aki bántja az üldözöttet, ha az ide menekül. Három esztendeje is Mihál és Jakab babóti testvérek ellopták a Linkóháti uraság ekevasát. A telekszomszédjuk ezt valahogyan kiszimatolta, s amikor azok nem akartak neki ingyen szántani, beárulta őket az uraságnak. Linkóháti uram rájuk küldte a fogdmegeit, de a tolvajoknak sikerült időben kereket oldaniuk. Menekülés közben átvették magukat a temetőárkon, s az üldözőik akkor ott megállottak. Napokig bújtak a sövényben, éjszaka bóklásztak a sírok között. Senki nem lépte át értük a cinterem kapuját. Donát atya még temetett is közben, de tudomást sem vett a két gezentorról. Végül az éhség és szomjúság vetette ki őket az oltalomból. Addigra az anyjuk kiegyezett Mihályi urával. Visszaszolgáltatta neki az ekevasat, és meglágyította a szívet egy bikaborgyúval. Elkerülték így a kapui börtönt, de vásárnaptól vasárnapig ott szorokodtak a szűk kalodában a templom előtti pellengéren.

Nániék besüppedt és friss hantokat kerülgetve tartanak a kis szilfához, ahol István már vár rájuk a szülék sírjánál. A kicsi őket is csak a meséből ismeri. Leteszi a kókadtt virágokat a zöld hantra, álldogál kicsit, aztán elbóklászik az egyre erősödő tücsökciripelés irányába. Itt éri őket a behívó harangszó.

Senki sem tudja, hogy mikor emelte templomát a falu. Jól megépítették azt annak idején, vastag falakkal, erős gerendákkal, de az idő így sem kímélte. A fiatal Donát atya nem nézhette további romlását, eget-földet megmozgatott megmentésért. Lassan, nehezen indult a munka. Keserves utakat járt a supronyi ispánság és a győri püspökvár között, mire a várnép keze alá adhatta az építőanyagot. Ez időben sok misét mondott lombsátor alatt.

Gyermekként István is láthatta a templom újjászületését. Bogyoszlai, hidászi, erdődi, babóti és estványházi atyafiai emeltek négyablakos harangtornyot a keleti bejáratnál, a szentély fölé pedig dongákkal tartott boltozatot. Tágas serkestyét ragasztottak az északi falhoz, és délen két új ablakon engedték be a fényt. Gyakran hallotta az építómester katonás vezényszavait, melyek nyomán tévedhetetlen pontossággal kerültek helyükre a kövek, az újhoz, pajzshoz és ekeszarvához szokott kérges kezek által. Aztán megjelentek a messziről jött kőfaragók is a templomkertben. Azoknak lett ám sok csodálójuk! Bámulta a nép a három garabancást, ahogy az iromba köveket alakba formázzák. Arcot, testet, kezet és lábat, s ezekből embert ragasztanak, páncélos vitézt, hosszú lándzsával. Rettenetes sárkán, indák, liliomok, torz pofák születtek vésőik nyomán. Az ámulat akkor vált teljessé, mikor egy napon a holt elemek egymásra találtak, s a templom kapujában megjelent Szent Mihály arkangyal, hogy lándzsáját megmártsa a gonosz vérében.

Ezen a kapun mennek most befelé a hívek nagy áhítattal. Talán a Szent Mihály templommal együtt született meg a rend is, ami megszabta a hívek helyét az oltár előtt. Talán az első szentmisén álltak ott az ősök. Azóta állnak a férfiak a leckeoldalon, és a nők az evangéliumin. Mert szék vagy pad a templomban nincsen. Ülőhelye csak a legnagyobb uraságoknak van, azok meg ritkán vetődnek errefelé lelki üdvösségért. Szépen faragott karszékben ülnek ők, saját falvaik kegyúri templomaiban, ha nem éppen a püspöki, vagy a visegrádi várban. Van azért a sekrestyében egy cifra szék, nem maradna szégyenben az eklézsia úri vendég előtt.

Kicsi István jobb felől áll az első sorban a gyermekek között. Mögötte a fiatal leányok, az eladósorúak. Köztük marad vén koráig az is, aki nem megy férjhez. Nem léphet hátrébb az asszonyok közé. A másik oldalon, a lányokkal egy sorban a fiatal legények. Mögöttük sorjában a meglett emberek. István a házas férfiakkal hátul, már-már a templomajtóban áll.

Náni a mostani helyét nem könnyen kapta meg. Amikor a házhoz került, István anyja még élt, de templomba járni már nem tudott. Náni pedig addig állt a lányok között, míg a napát ki nem kísérte a temetőbe. Nem vette zokon. Szülőfalujában

is ez volt a regula a gyűttmentek számára. Most már büszkén áll a saját helyén, s egyszer talán leányára örökíti.

Csendes várakozással ácsorog a jónép a zsúfolt templomban. Amikor Donát atya megjelenik a sekrestyeajtóban a két ministránszal, a szánta harangozó rájuk csukja az istenházának kapuját, aztán harmadszor is megkondítja a méhkas alakú harangot. Azt üzeni most az erdőn, lápon járó, a vár fokán őrködő, a tűzhelynél kuporgó távollévőknek: kezdhettek ti is imádkozni. Aztán finom remegéssel elhal a harangzó és fölzeng az atya erőteljes, tiszta hangján az Orbis factor: Kyrie eleison, Christe eleison... A sokfelől érkezett nép pedig most egy kis időre megfedekezik a templomon kívüli világról. A festett falakról a mennyország tekint rájuk: lelkük kétségek nélkül fogadja be az evangéliumot. Nem a tudatlanok naivitásával, hanem egy gyermeki lélek tisztaságával. A misztérium felől nincsenek kétségeik. Hiszen látják... Karnyújtásnyira a Pokol tűzét, a szentek sokaságát, a Boldogasszonyt és Szent Mihály arkangyalt, az ereklyetartóban a szent csontokat. S akinek ez nem volna elég bizonyosság, hát gondoljon a falvakat felfaló tüzekre, áradásra, jégesőre, sárguló vetésre, dögvészre, a fekete halálra. A Mindenható tüzes nyilaira.

A hívek őszinte bűnbánattal fogadják pásztoruk terelgető szavait. Náni titkon érzi, hogy neki egyszer népe pogány szokásai miatt is vezekelnie kell majd. Borzadva veszi magára az atya szájából, besenyő nemzetségének újabb bűnét: megint úgy temettek el valakit a szülőfalujában, hogy kedves lova bőrét terítették rá szemfedőnek. Felrémlik benne egy homályos emlék: gyermekként áll öregapja sírgödre előtt, s látja atyját, amint leereszti a csilingelő lószerszámokat. Beleborzong, mégsem érzi a bűn súlyát, s éppen ezért kéri most buzgón Isten bocsánatát.

De szép is az élet az ilyen verőfényes, madárdalos dologtíltó napon! De jó is a bűnöktől megszabadítottan, búcsút nyert lélekkel járni erdőt-mezőt! Leheveredni a templomkert mögött az öreg tölgyek árnyékában. Ünnepe van, Keresztelő Szent János nevenapja. A templomban még ott lebeg a tömjén illata, itt, a ligetes faluszélen már a lacikonyha eregeti a jóféle szagokat. A szomszédos lombsátor alatt almabort, mézsört töltenek a fakupákba. Itt van a fertői Szerdahelről az az ember is, aki a Kanizsai uraság borát méri borsos áron. Egy pintet ad négy dénáron. De olyan jó az a bor, hogy ott sereglenek körülötte a szomszédok, akik a kapui vár környékén még szőlővesszőt sem látnak.

Zsongó méhkas gyűlik össze a rét közepén néhány asszonyi szóra, a kút körül

lányok viháncolnak, fejükön virágkoszorúval. A legények még tisztos távolságban fegyverekről, lovakról beszélgetnek. A férfiak, kupával a kezükben országos ügyek fölött diskurálnak. Fájlalják Erzsébet királyné halálát, akít a gaz vránai perjel a lánya szeme láttára fojtott meg a fogságban. Éltetik Frangepánt, hogy Máriát kiszabadította, s örülnek, hogy Fehérváron a királynő mellé királyt koronáztak. Bizony, bizony. ... Nem vezet jóra asszonyembernek egyedül koronát viselni!

Tudnak ők mindent, hiszen a kapui vár a nagyvilág országútján áll. Kereskedők, katonák, püspökök, futárok és mindenféle csodabogarak hozzák-viszik a híreket átutazóban. Titokban semmi nem marad. Elsötétül tekintetük, amikor szóba kerül Murád, a török szakadárak fejedelme, az eretnek ördög. S mikor vad portyákról szól a másik, a déli végeken, kis időre elcsöndesülnek. Istvánban is megkeseredik az ünnepi kedv erre, de aztán arra gondol, hogy mindez olyan messze van... Összeüti ő is mézsörös kupáját a többiekével. Isznak a jó szerencsére. Közben egyre sűrűbben pillantanak a lacikonyha felé. Fel is oszlik lassan a férfitársaság.

Istvánnak van még egy kis elintéznivalója. Lovához megy, és a nyeregtakaró alól kivessz egy pár borjúsájú gombos cipőt. A hóna alá szorítja, úgy tör át a sokadalmon. Üres és csöndes a templom. A keskeny ablakokon át utat talált sugárkévék alig-alig világítják meg a belsejét. Kell egy kis idő, amíg szeme megszokja a félhomályt. Bebotorkál a sekrestyébe, leteszi a cipőt a széles pad alá, amelyre az albát, a cingulát, s a két ministráns talárisait terítette a gondos templomszolga. Már fordul is. Az oltár előtt mélyen meghajol. Siet kifelé, nehogy rajtakapják, mint a tolvajokat.

- De hol van a gyermek? – jut most az eszébe, és tekintete Istvánt keresi. Örül, mikor meglátja anyja mellett az asszonynépséggel. Merő szürke por rajta a kis zöld kaftán, izzadt fűrtjeibe fűszálak tapadnak. Náni jobbnak látta magához hívni egy tejfölös lepénnyel. Amint a kicsi meglátja az apját, azonmód kérlelni kezdi: - Menjünk a Feketevájhoz! Ott vannak a tőjpék meg az ójjások.

És olyan esdeklően néz Istvánra, hogy annak megesik rajta a szíve. Tenyerével letörli a gyerek szájáról a tejfölbajuszt, és elindulnak ők is a Rábaerdő felé. Úton vannak mások is, hangosak, vidámak, és mintha nem mindegyiknek lenne biztos a járása.

A Nagyárok partján mennek a töltés alatt, innen már látszik a vár. Egyre közeledik a sípok, dobok hangja, s egyre nőnek az óriások a gólyalábakon. A lekaszált rézsűn csörgősípkás törpék bukfenceznek, miközben az egyik levett sípkával szaladgál a hahotázó nézősereg között. Aztán táncoló lovat hoznak, és öreg medvét láncon. Pikkelyes halembert és kígyóasszonyt mutatnak a hevenyészve ácsolt pódiumon. Közben a sapkás kitartó igyekezettel gyűjti be a garasokat – nincsen ám ingyencirkusz! Telik az idő, s a gyerek lassan belefárad a sok csodába. Otthagyják a zajos csödületet, s a régi kútnál kicsit megpihennek. Hátukat a hűvös köveknek vetve nézik a viganagó hangyabolyt az omladozó földvár tövében.

Istvánból a látványra kikíváncsozik a szó:

- Tudod, fiam, kicsi, de erős volt régen a Feketevár. Magas téglafala legalább hét láb széles. Még a kutyafejű tatár sem tudta lerontani. Igaz - azt mesélik a régiek -, hogy nem is akarta, mert a védők neki szegrül-végrül atyjafiai voltak, ezért megkegyelmezett a várbélieknek. Ölég az hozzá, hogy nem az ellenség, hanem az idő meg a királyi akarat bánt el így vele. Öregapám, a te dédapád, még a vár hidásza volt. Hej, ebek harmincadjára került már minden! Szekérszám hordatja a téglát a szomszéd uraság a maga portájára. Az udvari toronyban denevérek tanyáznak. Néha egy-egy rongyos koldus is meghúzza magát valamelyik sarkában. Úgy jár ez is, mint az a hajdan igen nagy vár bent a Hanyban, amit úgy felvert a gaz, hogy ma már a lovam se látszik ki belőle, ha arra járok. Azt a mocsár nyeli el, ezt meg majd az erdő.

És mesél még a dicső múltról, a hős védőkről, akik fényes páncélos seregeket fordítottak vissza a mocsárba. A három testvérvárról úgy hullott le a nyugati ellenség, mint acélpajzsról a nyílvevő.

- Így volt ez egészen odáig, amíg napkeletről nem tört ránk a veszedelem. Most megint körülöttünk ólálkodik. Ugyan még messze földön, de a király már megütöközt velük. Ha Isten nem óv meg bennünket és ránk rontanak megint, már csak Kapu várában bízhatunk. De mit is beszélék itt, hiszen ünnep van ma! Gyere, menjünk, vár idesanyád! - szól, s ahogy ránéz, látja, hogy félrebillent fejfelé alszik a kicsi a kút tövében. Óvatosan ölbe veszi és elindul vele visszafelé a templomtorony iránt.

Fölhő lépked elől. Rá lett bízva a hazafelé út, és az öreg ló a szekérutat választotta. Nem, mintha félne a lápi vagy erdei úttól, de nem esik már neki jól hegyes fülekkel, kitágult orrcimpákkal, ugrásra kész ínakkal ügyelni minden lépésre. Jobb a békesség ezen a szép holdvilágos estén. Ma este csöndesek a nádifarkasok, meg szürke erdei testvéreik, mert sorra gyúlnak a tüzek szerte a határban. Lányok és legények gyúlnak köréjük, kezükben, fejükön virágkoszorúval. Orbáncfüvet, galajt, varjúháját szórnak a máglyákra, utánuk kiáltva, vagy csak gondolva óhajaikat, és hiszik, hogy Szent Ivánnál mindegyik meghallgatásra talál. Hogy hosszú lesz a nyár, bő az aratás, és még a tél előtt mindegyik párjára talál.

Náni és István szentivántüze rég elhamvadt már, de amit akkor kívántak, teljesült. Ma este, az istálló tűzénél István bocskort varr majd tizednagyának, de Náni azért rak a kertjében egy kicsike máglyát. Füstöl majd rajta harmatfüvet és bubujkavirágot, de a parazsat már nem ugorja át.

Harmadik nap

Borús reggelre ébred a várnép a Rábaerdő és a Hany ölelte falvaiban. A fák hegyén hömbölgő felhők a lápon már egészen a nádasig ereszkedtek. Szürke és csöndes minden, még a nádírigónak sincs kedve a daloláshoz. Nem csoda, hiszen mindenki

hallotta, hogy a szentiváni énekek az este mind visszaszálltak az erdő faláról. Ez még eddig mindig meghozta a rossz időt.

Két alak imbolyog a lápon, lovaik patája alatt cuppog az ingatag csapás. Az Égererdő aljába érve elfogy alóluk az út. A fák gyökerei itt már a vízbe merülnek, a súlyos állatokat lehúzná a mocsár. Visszavezetik hát őket egy szárazabb helyre. Fegyvereik rajtuk vannak: íj nyilakkal, kard és buzogány. Az utóbbit elrejtik a közeli bozótba. Pár nyugtató szóval módban hagyják a tanácstalanul toporgó lovakat, s indulnak vadcsapást keresni, mert innen nem jutnak tovább pusztán a maguk szimata után. Egy lépést sem térhetnek le az állatok járta útról, mint ahogy azok sem tehettek másként, akiknek ők most a nyomát keresik.

Óriásra nőtt hatvan-hetven lábnyi égerfák között térdig vízben járnak. A görcsösen kapaszkodó égerlábak között ezüst csíkhalak nyüzsögnek. A nyíltartó puzdrát a fejük fölé tartva gázolnak át a mélyebb szakaszon, közben vigyáznak, hogy a gomolygó ködben el ne veszítsék egymást szem elől. Szárazabb, bokros részhez érnek, ahol megleglik a csapást. Nehéz a víztől, mégis jó szolgálatot tesz lábukon a vastag bőrszár a tüskös csihatagban. A ritkuló cserjés lassan embernyi magas páfrányerdőre vált, benne különös, zöld félhomály. Nagy csigák ülnek a csipkés leveleken, apró békák a fölcsavarodott pásztorbotokon. Lábuk előtt siklók rebbennek szét, léptük alatt a vastag mohából szörcsögve bugyog a víz. Nehéz lesz itt utat találni. Most egyszerre ismerős hang hallik. Katonák, vadászok mindketten, tudják, hogy ez paták tompa dobbanása a puha mohapárnán. Majd kissé inogni kezd talpuk alatt a föld, és három szarvastehén száguld el mellettük. Semmi kétség, most már biztosak abban, hogy arra kell menniük, ahol a vadakat megriasztották.

Mintha kissé oszlana a tejszerű fátyol, mire a Róka-tavat szegélyező nádasba érnek. Már nem beszélnek, jelekkel adják egymás tudtára, hogy helyben vannak. Mostantól jó lesz vigyázni. Már látják a fölöttük szitáló két héjamadarat. Tisztul az ég.

Egyszerre kurjantás hallik a tó felől és beszédfoszlányokat hoz a víz. Túl sűrű a nádas, de a hallásuk, mint a kopóé: ladikon legalább három-négy ember közeledik. Csigalassúsággal lecsúsznak a csapásról, nehogy a vízről közeledők észrevegyék a mozgó nádszálakat. Óvatosak azok is. Már ők sem beszélnek, némán kötik ki a ladikot és indulnak befelé a nádasba. A nád tövében hasalva, mint a békák, valamennyire már látják is őket. Hátukon íj és vadfogó háló. Mennek a szarvasok után, amiket ivás közben megriasztottak. Mozdulatlanul, visszafojtott lélegzettel hasalnak a süllyedő zsombékban, míg amazok pár lépésnyire sorra elmennek mellettük. Amikor elhal a nádsusogás, a lápi emberek különös tudományával, fura mozdulatokkal kikecmeregnek az alattuk keletkezett süppedékből. Óvatosan kúsznak előre, amíg a nádas kisebb-nagyobb nyíltvízi tisztásokká nem szakadozik. A csónak épp előttük van. Dönteni kell: eleget láttak-e, s majd holnap visszajönnek többedmagukkal, vagy most járnak végére a dolognak. Az utóbbi mellett határoznak.

Ha amazok őrszemet hagytak, az nem leselkedhet máshol, mint azon a kerekded, rekettyefűzes úszó szigeten, amit parti szegélyén sűrű, ágas-bogas sövényvel vettek körbe. Ezt már összetartják annyira az erős gyökerek, hogy megbír akár három-négy embert is. Ki kell ugrasztani a nyulat a bokorból! Egyikük a nád takarásában felajzza a nyílát, a másik vidám dalocskát füttyörészve előlép és a csónak felé tart. Óvatlan célpontnak tettei magát, közben szemeit le nem veszi a szigetről. Bizik duplabőr mellvértjében és társa tévedhetetlen nyílvesszejében.

Ellöki a csónakot a parttól és gyors csapásokkal közeledik az átabotában összehordott, hódvárnak tűnő sziget felé. Szinte teljesen feloszlott a köd, néhány párafosztlány libeg csak itt-ott a víz fölött. Kerülni kell kissé a partot, hogy találjon a sövényen áteresztő nyílást. Itt már egyedül van, nem számíthat pajtása óvó tekintetére. Partra szökik, finoman meginog talpa alatt a sziget. Most már biztos benne, hogy egyedül van. Három nádkunyhót lát, kettőben emberi vacok. Kormos kondér a tűzrakó helyen. A harmadik kunyhón nincs nyíladék, körös-körül fedett. Az övéen függő bőrtokból kikapja az acélpengét és végighasítja vele a kalyiba oldalát. Mikor szétfeszíti a nádat, széles mosoly terül el az arcán. Megvan! – nyugtázza a legkisebb meglepetés nélkül. A négy számszerj ott hever a földön egymásra hajigálva, a nyilakkal dedgeszre tömött puzdrákkal együtt. Gyerünk, fogy az idő, bármikor visszatérhetnek. Gyorsan kihordja a fegyvereket a csónakba. Aztán visszafordul, hogy a kalyibákat összezúzza, és a zsványélethez szükséges kacatokat belesüllyesse a láp szemébe. Ez az úszó sziget közepén tátongó lyuk legalább öt lábnyi mély, lágy iszapja mindent elnyel. De hirtelen mást gondol. Gyors mozdulatokkal eligazítja a megbontott kunyhó oldalát, aztán beugrik a csónakba és teljes erejével nekifeszül az evezőnek.

Tiszta lehet a levegő, mert társa már a hátára vetett ijjal várja. A lehető legkevesebb nyomot hagyva, vállukon a fegyverekkel sietnek a nádasba. Új csapást kell keresni, ami visszavezeti őket a lovaikhoz. Amúgy, miattuk nem fáj a fejük, saját nevelés mindkettő. Kezesek, a gazdáiknak engedelmesek, de idegen szóra nem hallgatnak. Meg hát, hová is vinnék őket a latrok, amikor alattuk is majd elsüllyed a tanyájuk?

Nehéz az út visszafelé is. A lágy sűrűségen úgy kell lépkedniük, ráadásul teherrel a vállukon, hogy pillanatnál tovább ne érintse talpuk a buggyanó felszínét. Derékig érő vízben vergődnek át az égeresen. Nincs mivel és miben megkapaszkodni:

értékes fegyvereiket kell magasra tartaniuk. Pedig itt még a fák is úgy markolnak a süppedő talajba, mint görcsös kezű óriások, hogy ki ne dőljenek. Végre a nyálkás, békalencsés víz tisztulni kezd körülöttük. Most már nem lesz baj. Ez már az É, ami itt veszik el a szövevényesen tekergő gyökerek között. Jólesik a tiszta vízben megszabadulni a rájuk tapadó bűzös szutyoktól. Könnyűnek és frissnek érzik magukat, amikor végre szilárd talajt éreznek a lábuk alatt. Hamarosan meglelik a lovakat is, de már messziről szaglik, hogy itt valami történt, míg ők odajártak. Gazdáik láttán az állatok röviden fölnyerítenek, füleiket hegyesen előre szegezve, behúzott farkokkal toporognak. Körülöttük a fű letaposva, patáik fölverték a gyöpöt.

Ezek mégis csak itt jártak! A lovak maradtak ugyan, de a vastag kerítő köteleket elvitték róluk. Még szerencse, hogy a buzogányokat nem találták meg a sárgán virágzó békabogyó sűrűjében.

- Amiért jöttünk, az legalább megvan – vigyorognak össze megkönnyebbülten. – Legföljebb nem hozunk köteleket magunkkal, ha jövünk megfogni őket, hiszen az már náluk van.

Embernek, állatnak kedvére való pillanat, mikor a két csuromvizes katona nyeregbe veti magát és a lovakat vágára fogva a kapui vár felé veszi az irányt. Az idő is sürget, s tán jobban is száradnak a száguldásban. Mégsem állhatnak föllebbvalóik elé, mint két kiöntött ürge! A várkapuhoz vezető hídon már úgy érzik, visszanyerték katonás külsejüket és lépésre váltanak. Még így sem könnyű bejutni a kapun. Rég nem látott nyüzsgésbe keverednek. Várbéli és idegen katonák sokasága az udvaron, dupla őrség a falakon. Kantárszáron vezetik a lovakat a vár közepén álló toronyépülethez, lófogató szekereket kerülgetve. Idegenek ezek, kapui ember nem fogja be a lovát az ökor helyére! De szalad már a lovászgyerek, hogy elvezesse a két jószágot a ciszternához, ők pedig jelentik magukat az öröknél.

A vár főhadiszállása ez a téglá- és kőfalú zömök toronyépület. Portája előtt két katona áll sodronyngben, kócsagtollas sisakban. Kezükben rövid, könnyű köpüsdárda, oldalukon egyenes, kétélű kard. Ezek János főispán, a kapui várnagy katonái. Eltart egy ideig, mire újabb két kócsagtollas érkezik, és föl kíséri őket a középső szintre. Járt már mindegyikük az alsó toronyban, ügyes-bajos dolgaikat intézni a tizednaggyal, kasznárral, deákkal. Ettől följebb már csak az mehet, akit híttak. Hátukon a számszerijakkal nehezen férnek el a keskeny csigalépcsőn. Recsegnek alattuk a száraz tölgyszekerek. Ez ám a biztonság! Ide még egér sem surranhat föl észrevétlen.

A középső fordulóból, ahol megállnak, két terem nyílik. Az egyik tárva-nyitva. Keskeny, lőrészserű ablakain alig jön be a fény. Az írópadnál görnyedő két ember gyertyalángnál rója a sorokat a nagy pergamenekre, sűrűn mártogatva pennáját a ténatartóba. Egy fiatal, deákforma fiú metszi nekik a fehér lúdtollakat a penicilussal. Másik kettő éppen asztalszéket húz a teremben, oda, ahová a kis várablakból ferde pászmában esik a fény, aztán kiborítja rá a pénzeszsák tartalmát. Válogatják szét az aranyforintosokat az ezüst dénároktól, apró garasoktól. Fölöttük a kasznár

úr tornyosul elégedetten, bizonyára nincs híja a beszedett adónak. Végre nyílik mögöttük az ajtó, s a két kísérő átadja őket az ajtónállóknak.

Odabenn fáklyák lobognak a falakon. Nagy, kampós szögeken fegyverek függenek: íjak, kardok, tegezek, buzogányok, lándzsák, szekercék. A sarokban fényes páncélzaton csillog a fáklyaláng. Két ember áll egy asztal mellett, ruháik, fegyverzetük szerint igencsak rangosak.

- Cifra dolog ez Esvány uram! Százestendők óta vigyázzuk a várat, egy köve se hiányzik. És most tessék! Kapuban esik híja a király jószágának! - Ennyit hall a két katona abból a beszédből, amit János úr intéz odabent a száznagyához. Nem fiatal már a vár kapitánya. Haja ősz, termete alacsony, arcát mély sebhely barázdálja. Igaz, eljárt fölötte az idő, de ha úgy adódna, megint a vár fokára állna, mint tette fiatalabb korában. Mióta főispán lett, évenként csak egyszer-kétszer jön Supronybul Kapuba. Itteni dolgait leginkább a száznagy igazítja. Ám, ami most történt, nem tűr halasztást.

Mikor megfordulván a két katonára néz, tekintete megfényesedik. - Nem kérdem, mi járatban vagytok, mert látom magam is! - kiáltja, és nyomban leparancsolja róluk a négy számszeríjat. Miközben szakértő szemekkel vizsgálja a fegyvereket, csak úgy záporoznak rövid, katonás kérdései a lápon történekről.

- Készülj, Gáspár! - szól, mikor úgy érzi, már eleget tudott meg, s a deákjához fordul. De hiszen nem kell annak semmit sem készülni. Ott fekszik előtte a nagy pergamen, a lúdtollat meg nem csak frissen metszette, hanem már háromszor meg is mártotta a kihallgatás alatt.

- Írjad! - szól a várnagy, s nekikezd a diktálásnak.

- „Legyen tudott, hogy ezen derék, jó katonák...” - Itt elhallgat. - Hogy hínak, fiam? - szól az egyikhez.

- Jelentem, Istványnak, nagyuram! - jön a katonás válasz.

- Hát téged?

- Istvány - hangzik ugyanúgy.

- Hát apádat?

- Istvány az is, nagyuram!

- És a tiéd?

- Istványnak keresztelték út is.

- Ez így nem jól lesz - vakarja meg ősz üstökét a várnagy.

- Istvány itt a ganajhordó gyerek is, várnagy uram! - nevet föl a száznagy. - Mint, ahogy magam is az volnék... Mármost, hogy Istvány. - De, engedelmeddel, van egy propozícióm, hogyan lenne ez jó.

- Halljuk!

- Ez itt a csiszár fia, s az lesz majd maga is, ha kiesik a kard a keziből. Ez meg itt a mi vargánk – mutat Istvánra. - Ha jó bűrt adunk neki, ilyen cipellőt csinál belüle, nil – és előmutatja lábán a jó erős száraskapcát. A serkentyűt is megbírja – teszi még hozzá.

- No, száznagy uram, így már valóban jó lesz! – szól vidáman a várnagy és újra a deákjához fordul: - „... kik neveztetnek Csiszár Istványnak és Varga Istványnak...”

István, ha nem ért is a betűvetéshez, sejti, hogy a sercegő toll által most valami sokkal fontosabb íratik a padon, mint egy dicsérő levél: nevet kap családja. Nem, mintha nem lett volna eddig is becsületes neve, hiszen az apjától kapta, az meg az ő apjától. Keresztvízzel áldotta meg Donát atya, s ezt adta tovább ő is a kicsi fiának. De ez a mostani, a Varga, amin épp csak megszáradt a ténta, ezután már mindig hozzá tartozik, és mindazokhoz, akik őhozzá.

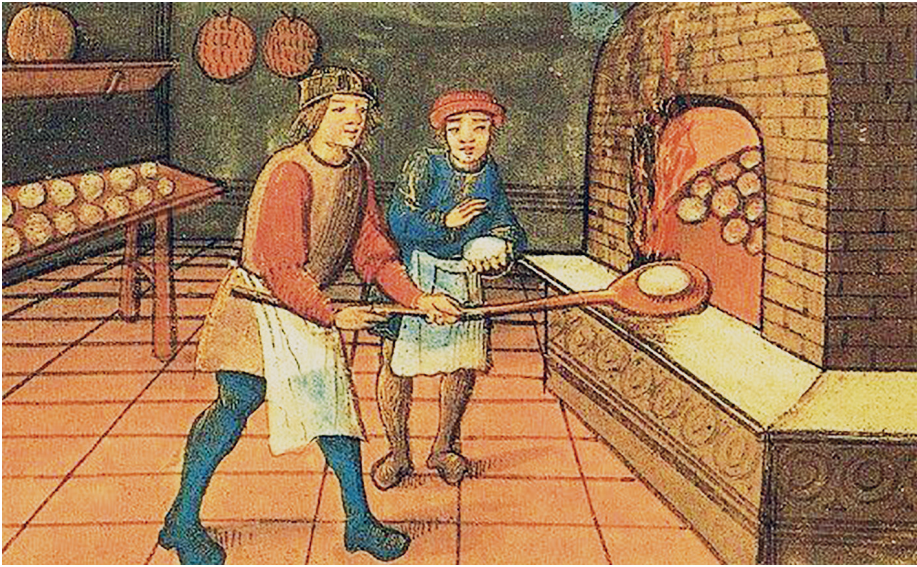
„Kelt Kapu várában, Keresztelő Szent János ünnepének másodnapján, az Úr 1387. esztendejében.”

*

János úr ide, a sütőházba küldte a két Istvánt a kihallgatás után, mert maga is úgy látta, rájuk fér a jóltartás. Nem csak az eddig kiállottak, hanem az elkövetkezendők miatt is. Mindkettő újabb paranccsal lett elbocsátva: Csiszár fogja vezetni majd azt a különítményt, amelyik megfogja, és a várba hozza a rablóbandát. Varga pedig csatlósa lesz az immár hiánytalan, királyi fegyveradományt szállító kíséretnek.

Érkezésük híre biztosan megelőzte őket a lisztillatú kemencésházban, ahol a hosszú asztal két végét ugyancsak megrakták. Árpa- és köleskása, rozslépeny, nyúlpecsenye, disznósült, édes csiripiszli bőven van a tálban. Terus asszony látja, nem kell itt kínálni, megy inkább a kamarába, hogy jó fertői bort hozzon a kupákba. Mint éhes farkasok, úgy látnak neki az evésnek, most érzik csak mennyire rászolgáltak. Csillapodó éhségük mértékével nő a fáradtságuk, eszük ágában sincs elutasítani a liszteskamra zugában fölkinált vackot. Úgy dőlnek el ők is, mint a liszteszsákok, mit sem érzékelve abból a lázas készülődésből, ami a várudvart dongó méhkassá tette.

Kurta pillanatnak tűnik az a néhány óra, amit István végre nyugságban tölthetett. Csiszárt a sütőmester korábban ébresztette, ő a csapatával már úton van a rablótanyához. Terus asszony mindkettőjüket feltarisznyalta, épp úgy, mint a várkapu előtt gyülekezőket. István – megköszönve a szívességet – először az istállóba siet, ahol Fölhő lovát a legnagyobb rendben találja. Nagy barackot nyom ezért a kis lovászfiú fejére, aki ennél jobban örül annak, hogy az elemózsiásból előkerül számára egy ropogós hamuspogácsa is. Két társát már a helyükön találja, besorolva őket a menet végére egy-egy vezetéklóval. Más parancs nem lévén, István melléjük áll. Ekkor érkezik meg János úr is a száznaggyal, s a szekeresek vezetője figyelmet parancsol. Néma csönd lesz tüstént a szavára, minden tekintet a várnagyra szegeződik.

- Katonák! – kezdi érces hangján a beszédet. – Zsigmond király katonái!

Váratlan zaj kerekedik ekkor: a várba vezető külső fahídon közeledő vad patkódobogás. A kapuőrök éppen csak el tudnak ugrani előle. Futár nyargal be csuromvizes lován. A várnagy elé szökken, engedélyt kér a beszédre. Rövid, izgatott szóváltás után a futár újra nyeregbe pattan, s ahogy érkezett, sebtében elvágtat. János úr pedig – némi tűnődés után – folytatja megkezdett mondanóját.

- Én, János ispán, úgy határoztam, hogy a királyi szekerek útját megváltoztatom, mivel, hogy a szokásos út mostan nem biztonságos. Két rábaközi nagyúr a birtokai határait illetően összekülönbözött. A király ítéletét el nem fogadván, embereik az út mentén rendre összecsapnak. Úgy legyen tehát, hogy Kapu vára alatt alszélnek forduljatok, úgy érzétek el a Sár falu várát. Tizenkét emberetekhez még hármat állítok, hogy Kanizsai uram bizton megkaphassa a várt küldeményét. A megürült szekerekre ott majd prémekeket és sót rakodnak, amivel indultok is haza tüstént, Fehérvárra. Itt, ez az ember lesz a csatlósotok, ismeri az utat, mint tulajdon tenyerét - és itt Istvánra mutat.

- Lóra! – hangzik a vezényszó, és egy kézmozdulattal Istvánt előre küldve, a csapat vezetője kiadja a parancsot az indulásra. Most úgy kell itt az élen járnia, mint ha tulajdon javait kellene hazajuttatnia. „Hát, rajtam nem fog múlni” – gondolja magában, de az „Isten vezérüljön!” már hangosan bukik ki a száján.

Napnyugat felé indulva hosszabb, de könnyebb lenne elérni a sári várát. Köves, rőzse, dorong utakon és őrzött hidakon át kétnapi járóföld. Útmenti fogadó, stációk, kurírszállás a tisztségben lévőknek, kovácsműhelyek a patkolt lovaknak. Tarka népség járja a Nagy utat: kereskedő, katona, igric, koldus, mutatóványos, komédiás,

püspök, vándorprédikátor... Ki tudná fölsorolni, ki mindenkivel hozza még itt össze az embert a jószerencse. Jönnek lovon, szekéren, számaron, gyalog, taligán, s bizony, olykor a Szent Mihály lován. Nagy forgalom mellett nagyobb a biztonság. De most megint összezördült két békétlen nagyúr. Embereik itt csörtetnek föl, s alá, mert birtokaik határa az út mentében fekszik. Más úton kell tehát menni, fele időben ugyan, de kétszeres fáradsággal. Erdőllő- és dűlőutakon, mezőkön, töltések tetején, csordajáráson. István jól ismeri ezeket, s még a falvak között rejtőző malom- és holtasutakat is. Gyermekeként képzelete járta a vidéket, apja és bátyjai beszéde nyomán. Bóklászott erre süldőkorának nagy csavargásaiban, aminek most, katona korában látja hasznát.

„Hej, ha rajtam múlna, most lassú, de erős ökrök húznák ezeket a szekereket, nem cifra, patkolt lovak!” Ilyen, s hasonló gondolatok járnak István fejében, miközben mögötte katonás fegyelemmel vonul a csapat a Fekete várig, a magas töltésen. Onnan letérve a Rábaerdőn széles csapás vezet át Kázmérra. Nyargalhatott volna az a futár éppenséggel Kázmérról is a kapui várba. Itt is van min marakodni az uraságoknak. A Kisfaludyak és a Mihályiak hol összefognak, hol egymásnak esnek. Vitáik fő oka a Rábaerdő haszna. Nem férnek meg, pedig Csákbeliek mindannyian. Kész csoda, hogy most megvannak békében. Mikor összetűznek, annak mindig a falvak népe látja kárát. Két esztendeje is itt gyújtogattak, fosztogattak, elszántották a babóti várjobbágyok földjét. Zobolya János, a rábaközi főispán és kapui várnagy kemény elégtételt vett akkor Kisfaludy Lőrincen. Azóta csend van. Tisztában lehet ezzel a menet parancsnoka is, nyilván fölkészítették az útra, mert Istvánt két legénnyel előrébb parancsolja, s a többieket nagyobb figyelemre.

Mihályinál el kell hagyniuk az erdőt, ami fiatal eresztékbe váltott, s itt elfogy az út. Előbb a kertek alján haladnak tovább, aztán a faluban, a szép új templom és a Mihályiak kúriája között. Kész erősség ez az udvarház. Igen nagy urak ezek a Mihályiak. Rettegve sutognak az emberek egymás között arról, hogy mi minden rejtőzik a magas falak mögött. Kaloda, bitófa, börtön és kínzókamra jár a pallosjoggal, amit a királytól kaptak jutalmul a hálátlanok.

Szürkülni kezd, mire Vicára érnek, s a malomudvaron szállnak le először a lóról. Jólesik a molnárcsalád gondoskodása. Elemőzsiájuk van bőven, de friss víznek meg az olcsón kínált bornak most nincs párja. Azt a kicsi időt, amit pihenésre szántak, békés nyugalomban tölthetik el azok a szerencsések, akiknek nem kell éberen öröködni a rakomány fölött. Sebaj, a most heverészők éjszakai pihenője lesz kurtább. Istvánt is elnyomja az álom a malom falát támasztó pillérnek dőlve. A csendes dohogás, a kerékről zuhogó víz zsolozsmája az altatódala. Még álmodik is valami rövidet, mikor fölserkenti a harsány rikkantás: „Talpra, katonák!”

Nyugalmas szekérúton mennek Beledig, ami a csornai prépostság birtoka, malomok, hídvám és erdők hasznával. Ezután a Linkó- és a Kecölerdő csöndjét veri föl a szekérzörgéssel kísért katonanóta. Frissen tart az ének, mert nincs pihenés

addig, amíg Dömölkre nem érnek. Közben leszáll rájuk az est, tenyéryi felhő sem csorbítja a telihold fényét. Végül mégis csak fáklyákat kell gyűjtani a szúnyoghad ellen, s mert a lovak is egyre nyugtalanabbak az erdő mélyéről érkező hangok miatt. Vizenyős, mocsaras a Kecskédierdő, itt szakad ki a nagyból a kis Rába. Ahhoz, hogy száraz úton haladhassanak, István eltéríti a menetet Asszonfalva irányába. Ennek várát Osl Lökös János építtette, aki nagyot véthetett a királya ellen, mert vétkeiért a fejével fizetett. A Linkó-patak mocsarában megbúvó Kígyókő várán most Asszonfalvi Ferenc és János, két testvér osztozik. Nem is baj, hogy ráborul a jótékony sötétség, mert Osl Ferenc Zsigmond királynak nem éppen jóakarató híve.

Éjféltajt, mikorra a fáklyák leégtek, távoli kutyaugatás jelez emberi hajlékot. Az a nagy fekete tömörség előttük a holdfényes éjszakában, nem lehet más, mint a dömölki apátság. Úgy négy esztendeje járt itt István. Donát atyát kísérte a rend főnökéhez. Jól emlékszik a sok csodára, amit itt látott akkor, s amit hallott a paptól a visszaút során. Ahogy hallotta, úgy meséli most ő is a cimboráknak a tűz mellett, amit a kolostor szerűjében raktak éjszakára.

- Valamikor élt itt egy harcias, gazdag nép. Nagy házakat emeltek hófehér kövekből. A nép szerteszeledt már régen, de a megmaradt kövekből ezer év múltán Merse, Dömölk ura fölépíttette a falu templomát. Abban trónol a csodatévő Boldogasszony. Messze Itáliában faragták aranygyümölcsöt termő vadkörtefából. Sárhaja van és kék palástja. A bal térdén ül szent fiacskája, kék köpönyegben és vörös ruhában...

És mesél nekik még sok megesett csodáról, amit a dömölki Mária tett a hozzáfordulókkal. Pontosan úgy mondja, ahogy ő is hallotta az atyától.

- Amit mondok, mind egy szálíg így esett! Tanúk rá ezek a jó atyák, akik befo-gadtak minket éjszakára.

Esik szó a tűznél persze egyébről is, és fölcsendül néhány ének halkán, szelíden. Mert nem illő a szent falak közé szilaj katonadal. Mert itt serénykednek közöttük a barátok fekete csuhában. Kordáikon három csomóval hirdetve a vállalt szegénységet, tisztaságot, engedelmességet. Nem is kell a legények közül meginteni senkit. A tűz hamvadtával – az örökön kívül – békén elalusznak.

Az őrségen állók kívül rekednek, mert a fegyvert szállító szekeret nem engedték be az atyák. Pápai átok sújtja azt a katonát, aki keresztény emberre emeli a gyilkos, a páncélos lovakat is ledöntő számszeríjat. Márpedig van abból vagy száz is azon a szekéren.

Kint is, bent is hamar elhamvadnak az apró rőzsetüzek, csak a cellák mélyén pislákol tovább az imapadok, írótaflák fölött a mécsesek lángja.

Negyedik nap

A megszokott harsány vezényszó helyett csendülő harang hangja serkenti őket kora hajnalban. Alig bontakoznak még ki a szürke kőfalak a kelő nap sugaraiban, amikor fölhangzik a barátok kórusa. Kígyózik, tekereg a dallam a festett falak között, kanyarogva lebeg fölfelé. Visszhangot ver a csúcsíves kupolán, s a keskeny ablakréseken gomolyogva száll kifelé, mint az áldozati füst. Egymás után kászálódnak föl harmatlepte vackaikról, s óvakodnak be némán a kápolna sötétjébe a harcedzett, kérges katonák, hogy együtt kérjék az Úr áldását a fekete barátokkal.

A vezényszó sem késik soká, s a hús reggeli órákban egymás után maradnak el mellettük az aprócska falvak. A távolban Borosd és Izsákfalva, aztán Sömjén, Ol és Csép, az Ostffyok falvai. Egymást váltják a hullámozó vidéken a dombok, vizek, erdők. Sáros, szénát adó rétek a patakok mentén, és erő búzatáblák a szelíd halmokon. És madárdal mindenütt. Ezerféle hangból. Talán szüretkor tanulják ezt a sok-sok nótát, mert amíg a szem ellát, szőlőtőkék állnak katonás sorban. Nem úgy, mint idefelé látták sok helyen, ahol a nyurga vesszők fölfutnak mindenhová, szaladnak sövényre, fára, háztetőre és apró, savanyú szemeket hánynak. Itt vastag, öreg tőkék tölgykarókhoz dőlve érlelik a nagy, kövér fürtöket. Most harsány zöld még, de őszre arannyá változik, és kiforr a leve a kolostor alatti kamarákban. Vagy a sátoros Ság oldalában, a kemény, szürke kőbe vágott lyukpincékben. Mint szorgos hangyák most is ott tesznek-vesznek a préselőházak körül az emberek, mert a szőlő nem bocsátja meg a gazda pihenését. Némely legénynek bizony összefut a nyál a szájában, mikor a Ság levére gondol. A messziről jött katonák úgy tekintgetnek a négy-öt nyíllövésnyire álló magányos csonka kúpra, mint régi ismerősre. Istvántól hallották a hegy születésének titkát is az éjszakai tűznél:

- Ördögök építették ezt a hegyet. Amikor Lucifer egyszer végignyargalt tüzes lován a tájon, igen megtetszett neki ez az erdős, dombos vidék. Szeretett volna ültében is gyönyörködni benne, ezért megparancsolta hét ördögének, hogy annyi követ hordjanak össze, hogy hegy legyen belőle. Hét nap, hét éjjel hordták a követ az ördögök, s mikorra a tetejére ülve Lucifer már mindent látott, belefűjt a sápjába: „Ölég lesz!” Az ördögök a fölösleges köveket akkor kifordították a kőtényűkből. Ezekből keletkezett köröskörül még hét kisebb halom...

A hegy tüzes leve helyett majd isznak hús vizet a hidasház kútjánál. Nincs már messze, de át kell vágni ahhoz a Farkas-erdőn. Ez az ingoványokkal átszótt sűrűség kiérdemelte a nevét. Minél beljebb kerülnek, annál harsányabban szólnak a katonadalok. Csak nehezen tudnak átvergődni a Hörpenyő-patakon. A nagy kövek közé szorulva el is törik az egyik szekérkerék. Megesik az ilyen, úttalan utakon. Az összeszokott kezek, no meg a szürkebundás erdőlakók rossz híre ugyancsak fűrgévé teszi a csapatot. Pillanatok alatt új kerül a törött helyére, s már nyikorog is tovább a távolban nyiladozó erdőszél felé. Megkenni ráérnek majd később is.

Reggel óta átkeltek már a Linkón, Cincán, a Bölönt-éren, hol vízben gázolva, hol jó lábas hidakon. De itt, ahol a Rába elterpeszkedik, és nem akar megférni a saját medrében, hiábavaló próbálkozás lenne hidat építeni. A folyó mégsem állhatja útját a Sárba igyekvőknek, mert a hidasmester és legényei híd nélkül is össze tudják kötni a két partot. A széles, lapos faalkotmányra egyszerre egy szekér és négy-öt katona fér rá lovastul. Segítség sem kell a pányvakötél húzásához, döccenés nélkül teszik hidlásra a kompot a révészek. Csúsznak a patkók a vizes körömfákon, de végül három fordulóval az egész kompánia újra menetkészen áll. Most már előkerülhet a címeres zászló is a saroglyából, hadd lássa ország-világ, kié a rakomány. Újra királyi várföldön járnak, lobogjon hát Zsigmond zászlaja!

A péntekfalui kertek alján, ahonnan már pompás látványt nyújt a vár, István a menet végére lovagol, kapui társai közé. A számára kiadott parancs itt véget ért.

Jól védett erősség a sári vár. A Rába és a Gyöngyös öleli a hatszögű kőfalat, amin belül áll maga a földvár. Egyetlen magas kőtornyából messzire ellátni. A kapujához vezető hídon, katonák gyűrűjében állva sihederforma legény fogadja a menetet:

- Katonák! Isten hozott benneteket Sár várában! Scolari Pipo vagyok, Kanizsai Miklós tárnokmester Őnagyságának számadó embere – kiáltja széles mosollyal, selypegő magyarsággal. – Kerüljetek beljebb! – mutat a széles kapura, s előre indul kíséretével befelé. Odabent istállófiúk, taligás emberek, várbeli népek várják a parancsszót a rakodásra. A sütőházból friss lepény illata száll, mellette a lombosátor alatt nagy fakanállal igazgatja vissza a főzömester az üstből futni készülő levét a

birkahúsnak. Sürög-forog Pipo Scolari, hol a fegyverházban, hol a szekér körül, vagy a hosszú kecskelábú asztalok között az udvar árnyékos sarkában. A fáradt és éhes népségnek nincs ellenére, hogy ez a szikár, szőke gyerekember a vendéglátójuk. Sötét szemeknek élénk tekintete a legapróbb részletekig figyeli a munkát. Mosolyogva, szívélyes szavakkal, de ellentmondást nem tűrő határozottsággal irányítja embereit. Fertályóra sem kell, üres a szekér, a fáradt lovak vígan abrakolnak, s gazdáiknak is csöpög a zsír a bajszáról. És amit nem győznek Pipónak eleget köszönni: eleven lett a kapcsolat a Somlóval is, mert, hogy annak a leve került a fakupákba. Együtt ülnek az asztalnál vendégek, várbeliek, Kanizsai-szolgák. Hol egymást éltetik, hol uraikat. Sok szó esik örömről, bánatról, s mivel tüzes a bor, és nem irigyelik, oldja a féket a nyelvekről.

- Nincsen bajunk Pípo úrral, szívélyes és mindig jó a kedve. De nem tetszik, hogy a várnak azóta nincsen kapitánya. Kanizsai nagyúr emberei úgy befészkeltek ide magukat, mintha nem is a király vára lenne. A király emberei meg mindezt szó nélkül tűrik, még a szemölgyüket sem vonják össze. Rossznyelvek szerint a tárnokmester lesz itten a gazda – mondja az egyik várjobbágy. Pipo úr embere erre azt feleli:

- Két várral se tudná meghálálni Zsigmond király azt a nagy hűséget és szolgálatot, amit a Kanizsaiaknak köszönhet! - Szó szót követ, s ahogy forr bennük a bor, úgy forr az indulat. S mikor farkasszemét néz egymással, s már-már összekap a két tábor, ott terem Scolari, könnyedén fölszökik az asztalra és széles mosollyal elkiáltja magát:

- Éljen Zsigmond! Éljen a jó király!

Mint amikor dézsa vizet öntenek a lobbanni készülő zsarátnokra, úgy huny ki közöttük az ellentét, és kupát ragadva már megint együtt éltetik legfőbb urukat, a királyt.

Bár ily módon elcsitult a viszály, Istvánnak mégis megsavanyodik a bor a nyelven. Nincs több dolguk itt. Majd pihennek útközben valahol. Jó lenne már kívül lenni a váron, no meg a Farkaserdőn. Jószívvel, illendően bocsátják el a három kapuit, és már teljes egyetértésben emelgetik a búcsúkupákat.

Hol porzik az út, hol fröccsen a sár a vasalatlan paták alatt. Sem biztatás, sem irányítás nem kell a lovaknak, száguldanak hazafelé, mint a szél. A kerekek alá sem kell már az utat keresni. Száguldoznak István gondolatai is. Nem megy ki a fejéből, amit Sárban látott. Kié akkor most a vár? Ki annak az ura, a gazdája? És kié a vár népe? A katonák kit szolgálnak? Eszébe jut az is, hogy a minap lékaiak jártak Kapuban, akik saját gondjaikról ugyanígy beszéltek. Kapuban is mostanában sűrűn váltják egymást a futárok. Az egyiknek a kezében Zsigmond király zászlaja, a másikban a Kanizsaiak szárnyas saslábbal díszített lobogója leng. Hétepecsétes pergamentjeiknek titka nem a mifélelneknek van szánva, mégis, előbb-utóbb valahogy minden kitudódik. Néha előbb, mint sem, hogy az urak föltörnék a pecsétet. Mert hát egy fészkelja ez a vidék. Mindenki mindenkinek rokona, barátja, ismerőse.

A vár hírvivői keresztül-kasul járnak az országot. A Nagyúton járók a váralján megpihennek, s a vámház körül is mindig nagy a sokadalom. Balga vagy süket ember az, aki nem hallja meg a haraszt zörgését. A toronybéli őrség a legjobb hírforrás. Nem kell, nem is lehet ott hallgatózni, anélkül is megszökik egy-egy szó a jól őrzött termekből. Egy szó, amely megvilágosítja az addig homályos sejtelmeket.

A király tartozik a Kanizsaiaknak! Zsigmond nem tudott segítség nélkül a trónhoz férni, szüksége volt a nagyurak támogatására. És a király most fizet. De mi lesz az ára? A várak a várfölddel? Falvak, erdők, berkek, patakok? Benne van-e ebben az árban a királyi vár nép szabadsága?

Mikor a három lovas átléptet a Rába hídján, a váraljára leszállt már az est. Az apró házacskák úgy tapadnak a palánk oldalához, mint fecskéfészkek az eszterhéj alá. Asszonyok sürgölődnek még itt-ott az udvarokban, tyúkólat, disznóólat zárnak, amíg látnak valamit az orruk hegyéig. Hallgat már a kalapács a kovács házában, a bognár és a kötélverő műhelye is zárva. Ide látszik a kardcsiszár háza is, az udvarán férfiak gyülekeznek. Istvánban megint fölülkerekedik a kíváncsiság, mint útja során többször is: vajon mi végre jutottak társai odakint a lápon? Sikerült-e megkeríteni a tolvajokat? A várkapun belül is a koraest békéje fogadja a megérkezőket, akik egyenest a toronyhoz sietnek jelentést tenni. A fáklyákkal kivilágított épületben nagy a jövés-menés, idáig hallatszik a falépcsők szapora nyikorgása. Hiába vár a három katona, János úr darutollasai nem engedik be őket. Helyette azt a parancsot kapják, hogy jókor reggel, már napkeltekor jelenjenek meg a gyülekező téren. Parancs az parancs! Hidászra hazamenni már nincs értelme. István elköszön a cimboráktól és a váraljának fordítja Fölhőt.

A csiszárház udvara már üres, az ajtaja is zárva. Pöttöm ablaka vakon néz a szekérútra. István a porta előtt vigyázó cseresznyefához köti a lovat, és az udvar végében lévő műhelyhez siet. Jól gondolta: itt van a ház népe s még jópár ismerős. Élénk beszélgetésben találja őket az esti félhomályban. Barátságos tekintettel fogadják az érkezőt, s bár alig férnek már el a kis műhelyben, helyet szorítanak neki is a pislákoló tűz körül. Jó itt lenni közöttük. Olyan, mint amikor a lép ingó posványából végre a szilárd gorondra lép. Választ kap kérdésére is: a fegyvertolvajokat nem tudták megfogni. Egész éjszaka, s másnap is hiába lesték őket, úgy eltűntek, mintha sosem jártak volna ott. Volt egy ötödik társuk, aki félelmében beárulta őket, s talán ezért menekültek el az úszó szigetről. „Lehet, hogy nem is a szarvasokat üldözték akkor reggel, hanem az árulót? Vagy már maguk is menekültek?” – jut eszébe Istvánnak.

Csiszár így folytatja:

- Négy testvér a gonosztevő, egy tizenkét gyerekes özvegy anya legidősebb fiai. Nehezen, szegényen éltek, de ha magukat fogták is a fiúk az eke elé, mindig arattak annyit, hogy éhen ne haljanak. A múlt esztendőn az új uraság kezére került a falu, aki nem volt tekintettel nehéz helyzetükre, ők pedig a kivetett adót, ajándékot,

robotot teljesíteni nem tudták. Ekkor, hátrahagyva rongyos kis putrijukat Kecölbe költöztek, a vár földjére, de az apjuktól örökölt földet művelni visszajártak. Ezt pörölte el tőlük az uraság, s ez szorította rá a négy fiút a kétségbeesett lépésre. Bosszút akartak állni, s ehhez fegyver kellett. Egy rokongyerek segítette őket, aki lovászfű a kapui várban. Tőle hallottak a fegyverekkel rakott szekerről, s az ő segítségével játszották ki az örök éberségét is. Ám a fiú elárulta őket, de így sem úszta meg harminc botütés nélkül. A fivéreket pedig elnyelte a Hany, vagy a Nagyerdő rengetege. Majd megfogjuk őket előbb-utóbb, vagy maguk jönnek elő. Akár így, akár úgy, de a maradék kilenc száját már nem tudják etetni.

- Tán csak nem fognak éhen halni... – inkább állítja, mint kérdezi csöndesen a mézszárosmester hídálló legénye, aki még ültében is nagyobb, mint a mellette ácsorgó kötélverő.

- Hát azt tudja-e valaki, mi volt a mai nap a várban? Olyan volt egészen, mintha vihar dúlta volna föl. Pakoltak, hurcolkodtak, szekerekre raktak mindent a toronybul, aztán vitték Suprony felé. De úgy látszik nem vár feleletet az ösztövért nyilas-mester, mert máris Istvánhoz fordul, mesélné el nekik, hogy mi történt Sárban. És István rendre elmeséli.

Közben öreg lett az este, s mintha vele ráncosodna, öregedne minden tekintet. Nemigen lehet itt már mit kérdezni. Holnap pirkadatkor majd okosabbak leszünk... Nyugodalmassal jóéjszakát kívánva szedelőzködnek, és sötét tekintetükben, homlokuk redőiben viszik magukkal közös gondjaikat, sejtelmeiket.

Odakint mélységes a csönd, még a lépés is együtt hallgat a nehéz álmára készülő várnéppel. De éberén virraszt az őrőség odafönn a gyilokjárón, sasszemeikkel kémlelik a vár környékét. Nem, hogy egy magányos lovasra, de egy éjszakai madár röptére is felfigyelnek, kezük ügyében minden pillanatban röppenni kész a nyílvesző. Rendíthetetlen bátorsággal és hűséggel így őrzik két évszázad óta a Szent Király várát és környékét.

A sánc alá érve a magányos lovas fölkiáltja nekik a jelszót. Jelet ad, hogy jóakarral jár. Nem késik főntről sem a válasz: - Haladj tovább békével!

Léptet tovább István nyugat felé, a Vámház irányába, ahol a vártól alig két nyílvesszőnyi távolságra egy kis háznál leszáll a lováról. Csöndesen bevezeti Fölhöt a rozzant istállóba az egykedvűen kérődző tehénke mellé, maga pedig végignyúlik a szalmával terített padkán. Úgy zuhan az álom nélküli alvásba, mint egy mélységesen mély kút fenekére.

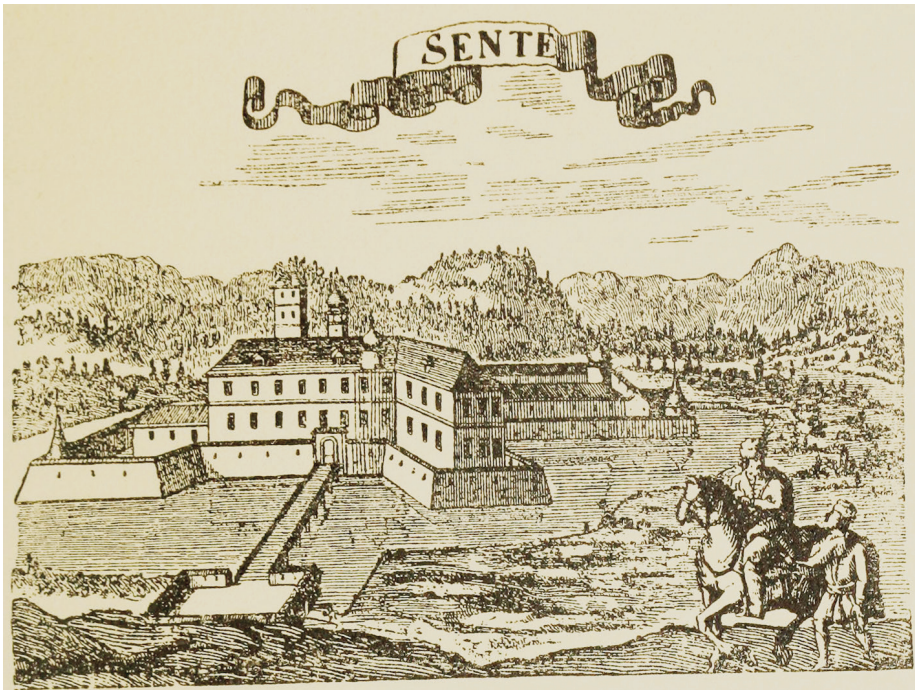
Ötödik nap

- Ne, te Mézes! - Csöndes szóval fegyelmezi Margarét a tehenet, de Istvánnak elég, hogy máris talpra szökjön.

- Menj a házba! - mondja neki az asszony - viszem a tejet mindjárt. - István először a kúthoz megy, mosdik, arcáról lekaparja késével a borostát, aztán a kamarában felölti a kincstári kék-vörös egyenkaftánt. Mire a konyhába ér, már az asztalszéken várja a friss langyos tej, hozzá cipó, és szilvaliktárium.

- Tegnap meghozták a bűroket, Istvány. Mielőtt hazamész, gyere vissza értük! - mondja Margarét, de már siet is vissza a kertbe. A korai, hűs levegőn még megy valahogy a munka. Eljárt fölötte az idő. Náni legidősebb nővére, aki szinte anyjuként nevelte testvéreit. Már két esztendeje eltemette az urát, aki sutor volt, cserzővarga. Itt áll a műhely az udvar végiben, az Ér partján. Ő varrta a lábbelit a várnépek, sarut, bocskort, cipellőt, kinek mire tellett. Az elárvult háromlábú széken azóta hébe-hóba egy vargalegény ül, aki elvégzi a halaszthatatlan tennivalókat, mert a katonák mégsem járhatnak mezítláb. De aztán megy is haza a falujába, a maga dolgára.

Margarét másik segítsége István, aki a sógorától leste el a mesterség fortélyait abban az időben, amikor Nánira várva sokat ült mellette a műhelyben. Beszélgetés

közben egyre gyakrabban kerültek kezébe a szerszámok, és egyre ügyesebb munkák születtek a keze alatt. Az öregedő, gyermektelen ember már akkor megszerette Istvánt, amikor az órákig ült szemben a házzal a libalegelőn. Margarét tudta, hogy hetek óta Nánira vár, mégis a varga hívta be magához a műhelybe, és ő volt az, aki egymáshoz egyengette a fiatalok útját. Nánit, a megtanult mesterséget, István a tőle kapott örökségének tekinti, s most már Margarét gondoskodó anyai szeretetét is.

Hanem igyekezni kell, hogy időben elfoglalja helyét tizedében a gyülekezőtéren, ahová már mindenfelől érkeznek az egyenruhás gyalogos és lovas katonák. Az ilyen esemény mindig felbolygatta a váralja amúgy csendes életét, de most mintha a szokottnál is nagyobb lenne az izgalom. Élénkebbek a tekintetek, szélesebbek a mozdulatok, s a báméjszkodókat is nehezebben tudják palánkon kívülre szorítani az örök, pedig már érkezik a várnagy a kíséretével. Egyenesen a kék-vörös drapériával bevont emelvényre lép, érces hangja messzire hallik:

- Katonák! Én, Zobolya János, kapui várnagy köszöntelek benneteket. Adom mindnyájatoknak tudtára gyülekezésünk okát: Zsigmond, Isten kegyelméből való királyunk, a Szentháromság Vasárnapján, Semptéből küldött levelében parancsolatot adott a Győri Székeskáptalannak. Ezen parancsolat szerint Moysi János kanonok beiktatta nagyságos Kanizsai János fiait Kapu vára és minden tartozékai birtokába. – Ennyit mond csak a várnagy.

Eddig is rend és fegyelem volt a gyülekezőtéren, de ezekre a szavakra olyanféle mozdulatlan némaság telepedik a váraljai síkra, mint gyászos csatatérre ütközlet után. Még a száron tartott lovak is faragott szoborrá merevülnek, talán a kantárszíjakon egyszerre összeszoruló öklök miatt. Hát még, amikor átadja a helyét egy idegen katonának, kinek zöld-fehér egyenruhája, kócsagtollas kalapja kirí a kék-vörös uniformisok közül.

- Katonák! – kiáltja az idegen. – A nagyságos Kanizsai uraságok üzenetét hozom nektek. Miklós, János és István urak szolgálataik és hűségük jutalmául mostantól Kapu urai. Ezen esemény méltó megünneplésére az aratás után, Szent István király dicsőséges neve napján kerül sor. Híres bajvívók érkeznek Kapuba, és nagyvásár is lesz a vár udvarán.

Talán az üdvözlő rivalgást várja az idegen katona, amikor elhallgat, de a csend szinte fülsiketítő a harsogó szavai után. Aztán hosszan beszél még az új urak érdemeiről, a leendő bajvívó torna várható izgalmairól, ám a néma vigyázzba merevedett várkatonák gondolatai máshol járnak. Tudták, hogy így lesz. Benne volt ez a levegőben, de immár semmi kétség: a vár, az ő kapui váruk, mostantól nem a királyé. Nem, nem a királyt sajnálják, maradt annak vára még elég. Meg, ha akarja, bármikor visszaveszi, hogy majd másnak adja. Sok királyé volt már, igaz, egyet sem láttak a falai között. A vár fokán mindig ők álltak, a kapui védők, meg az apáik, s mind azok elei. Akárki volt is a király, a kapui várért nem kellett, hogy a feje fájjon. Ellenség ide soha be nem tette a lábát. Mindig erős kezek tartották itt a felajzott

nyilat és az eke szarvát. Ezek a kezek védték és etették az egész ispánságot. Ez volt a szabadság ára, és ezt az árat ők mindenkor búsán fizették. Ha kellett, a vérükkel is.

Utoljára a száznagy lép az emelvényre:

- Katonáim! Amíg másként nem rendelem, folytassátok a szolgálatot a régi regula szerint! – És kiadja a parancsot az elvonulásra.

István tizedét ma a vámházhoz szólítja a kötelesség. Teszik a dolgukat úgy, mint máskor. Ugyanazt hozzák-viszik a szekerek, mint máskor, halat, sót, fazekat, egyebet. Ugyanannyi pénzt fizetnek a vámért, ugyanazokat a szavakat váltják, mégis, valami megváltozott...

Szürkületkor, amikor már hazafelé léptet a kápa alatt a finoman kikészített bőrökkel, életében először azon töri a fejét István, hogy kicsoda is ő valójában. Katona? Vámos? Vadász, Pákász? Földműves vagy lábbelikészítő? Mert eddig ez nem volt kérdés. Ez mind ő volt, így együtt. Céllal és okkal volt így. De mi lesz ezután? Mit kívánnak majd tőle? Melyik legyen ahhoz, hogy megmaradhasson annak, aki valójában? A pajtásaira gondol. Mert tudja, hogy őket is ezek a kérdések szorongatják. Sokuknak nem hoz békés álmot ez az éjszaka.

Majd leszakad az ég Hidász fölött a milliányi csillag alatt. Mintha annak a terhét is ezek a kis háztetők tartanák a hús, koranyári éjszakában. Megrendülten áll István lovával a faluszélen. Maga sem érti, miért tekint úgy az ősi fészekre, mintha most látná utoljára. Nézi a házat, a hívogató pislá fényecskét az ablakában. Tudja, hogy már nagyon várják őt azok, akik számára mindennél előbbre valók, mégis nehezére esik megmozdulnia. - Na, gyerünk – szól végül Fölhőnek egy mélyről főlszakadt sóhajtással, és elindulnak hazafelé a csillagporos úton.

A következő esztendő őszén már Kapuban találjuk a kis családot. Ott élnek a vámház közelében, a Margarétéhez tapasztott házacskájukban. A régi műhelyben új életre kelnek István keze alatt a szerszámok. A következő években sorra születnek meg kicsi István testvérei: Emre, Mária, Margarét, Nánika és Kolomán. A sok éhes szájat etetni kell, így István szorgosan műveli Margarét kis földcskéjét a kapui határban, s a magáét is a Ritkáserdő alján. Hidason sem árva az apai ház, a megözvegyült, legidősebb fiúér lakja dolgos leányaival.

Most hagyjuk őket élni, sokasodni, s nyolc-tíz emberöltő múlva rájuk pillantunk majd megint, hogyan állták meg helyüket az évszázadok zivatarában.

Kétszáz évvel később...

Több, mint kétszáz esztendő telt el, mióta Istvántól elkészöntünk a csillagfényes hidászi éjszakában. Nagy idő ez, nyolc-tíz nemzedéknyi. 1597. április 18-át írunk, és nem tudom, melyik apró házacskába zörgessek be, hogy kései ijafiával találkozassak. Most hát azt teszem, hogy csatlakozom azokhoz az írástudó emberekhez, akik a Nádasdy fejedelem önagsága parancsára elindultak, hogy „szerenként” és „szélrül” kezdvén, sorban haladva számba vegyék az uradalom népét. Nemeseket, jobbágyokat, zselléreket egyaránt. Telkük, házuk, igásállataik, az úrnak tett szolgálataik mind odakerülnek neveik mellé. Végül az is, hogy Kapuban mennyi szántó, rét és halászóvíz tartozik a jobbágytelkekhez, s hogy kinek miféle adózási kötelezettsége van urával szemben. Ebben a legnagyobb segítség az egyik kapuvári Urbarium. Ebben a bekezdésben sokszor fogok hivatkozni rá.

1597. április 18...

Fájdalmas közléssel nyitja meg a könyvet az összeíró: *„Kapu várán Kyvöl: Az egész Rábaköz mindenestől fogva Anno 1594. az Pogány miath tellyességgel”* elpusztult. Ez csaknem négy esztendeje történt. Pápa és Győr elesett. Nádasdy Ferenc nagyúrnak tizenhét faluját pusztította el a pogány. Persze, hogy tudni akarta, hogy mi maradt, kire és mire lehet számítani a védekezésben. Nem ez volt az első eset. 1529 óta hol itt, hol ott zaklatták a török hordák a Marcal és a Rába között élőket.

A második betörésük Kőszeg elestekor történt 1532-ben. Ugyanekkor temették el Kanizsay Ferencet, akivel fiágon kihalt a család is, amely csaknem másfél évszázadig bírta Kapu várát. Ferenc kishúga, Orsika ekkor már (jogilag fiúsítva) Nádasdy Tamás menyasszonya volt, és a következő évben mindkettejüket beiktatták a mesés Kanizsay örökségbe. Egyetlen kései fiuk, Nádasdy Ferenc, a „Fekete bég” dolgozta ki a védekezés terveit. Jó oka volt rá, amiről így írt: *„...az én két házam Kapu és Sárvár a legközelbsők az ellenséghez és a mindennapi veszedelemhez – Kapu tudniüllik Györhöz hat, Pápához öt mérföld lévén – mely sárvári és kapui házaim környүүл az Rábán sok révek és általkelhető helyek vannak, azoknak penig és a házaknak is őrzésére magamtul insufficiens (elégtelen O.A.) vagyok.”*

Az uralkodó és az alsó-ausztriai rendek belátták, ha nem támogatják a tervet, annak ők maguk is nyögni fogják a kárát, hiszen Bécs védtelenné válik. 1559-ben

külön törvény rendelkezett Kapu megerősítéséről. Így lett pénz, paripa, fegyver, és kiépült Sárvár és Magyaróvár között a végvárak védelmi vonala. Köztük a kapui védelmét a sárvári királyi őrség és Nádasdy magánhadserégének katonái látták el. Húsz évvel korábban már - Buda elestekor, amikor Sennyei volt a vár kapitánya - újraásták és kimélyítették a várakat, belső vonalán pedig latorkertet csináltak. Tíz év múlva olasz mesterek jöttek (Bernát majd Orsolino), hogy megerősítsék a falakat is.

A sok baj és küzdelem ellenére a vár körüli katonatelep 1558-ban *oppidum* lesz, megszerzi a mezővárosi rangot. Ekkor harminchét családot és hétszáz embert számláltak benne össze, s hitem szerint az eleim is közöttük voltak. De mielőtt elindulnék végre az összeírók nyomán megkeresni őket, megnézem, milyen lett a vár két évszázad alatt, mióta az udvarán – mint olvashattuk az előző fejezetben - István és Náni először pillantotta meg egymást.

A régi kőtorony helyén most, Buda eleste után ötvenhat évvel, egy palota áll. A tornyában harang, baj esetén való riadóztatásra. De innen figyelni az őriző éjjel-nappal a vörös kakast is. A palotában vannak az urak szobái, a levél- és a kincsesár. Kapualjában a fegyvertár, alatta pedig egy borospince. A várban találjuk még a tűzesházat, a konyhát, gazdasági-, háló- és lakóhelyiségeket, továbbá az ecetes, káposztás és a hájas házat. Az udvar északi végében van a jégverem. Hosszú évek óta, kisebb-nagyobb megszakításokkal folynak az építkezések, átalakítások. Már kész a téglából és kőből épített kőfal a vár körül és a várost övező fa-föld palánk is.

A nyugati és keleti ágyúbástyákon sorakoznak a vas-és réztarackok. Szakállas- és rézpuskák, mozsárpattantyú, számszerijak és több hordónyi lőpor áll a vár védőinek rendelkezésére.

A lőpornál muszáj megállnunk egy pillanatra! Ezért a nélkülözhetetlen matériáért, pontosabban az alapanyagáért, nem kellett messzire menni. A környék lakói maguk *termesztették* házaik földes padlóján, nedves falain és a ház körüli *széricskertekben*. Bizonyosan nem tudták leírni a kémiai folyamat képletét, de pontosan tudták, mit kell tenniük ahhoz, hogy különféle szerves anyagok (például vizelet, trágya) beásásával, öntözéssel hogyan lehet a *salétromkerteket* bőséges „*virágzásra*” bírni. A söpréssel összegyűjtött anyagot a szigorú katonai felügyelet alatt álló *salétromházakba* hordták be, amelyek létezéséről, sőt pontos helyéről urbáriumok tudósítanak bennünket. Az 1584-es például megjelöli a Nádasdyak salétromfőző házát, ami a babóti Ódor Péter jobbágyhelye volt. E házakban a többségükben cseh származású *pintérek* főzték ki a puskapor gyártásának alapanyagául szolgáló salétromot.

Tehát: minden pillanatban készen kell állni! Alig négy esztendeje, hogy a gyaur áradat elfoglalta Pápát és Győrt. Végigdúlták akkor - immár negyedszer is - a Rábaközt. Akkor, 1594-ben, sok más faluval együtt elpusztul Babót, Ordód és Hidasz. Az utóbbi többé nem is születik újjá. Még egykori pontos helyére is ráborul az örök feledés homálya. Pusztul, fut és bújik a rábaközi nép. Vagy rabszíjra kerül. Azt mondják, Kaput is bevette a pogány, de nemigen tarthatta sokáig, mert most, az összeírásakor tele van tizennyolc helyséből futott emberekkel. Bolondok lettek volna - épp előlük menekülve - itt a kezeik közé futni. A jó kapuiak pedig befogadták őket városukba, hajlékaikba.

A megbízottak a palánk melletti fertályon kezdik meg az összeírást: „*Kapu Vár-bély palánk mellett, az kik apró Házacskákat csináltak futott emberék és Drobontok.*” Tizenhárom ház sorakozik itt egymás után, az első mindjárt a Rába partján a tömlöc. Nem áll üresen. Benne „*Süteő Gergell Maga vasban vagyon valami gonosz cselekedetyér.*” Valódi otthona innen csak hét háznyira van. Feleségének nem kell messzire gondolnia megtévedt urára. Szomszédai, Kozma András pallér és Sipőcz János „*az félelem okáért*” építettek itt hajlékot, tehát menekültek. Tizenkilenc személyt nevez meg a palánk külső oldala mellé épített házakból: darabontokat, porkolábokat, palérokat, akik a várban fegyverekkel szolgálnak. Nyilván többen laknak itt, de csak a házak gazdáit, s még néhány személy kerül följegyzésre.

A soron következő lakóterület - „*az keő fal mellett*” -, közvetlenül a vár tövében. A házak a külső oldalon tapadnak a falhoz, szám szerint huszonnyolc. Porkolábok, jobbágyok és darabontok laknak ezekben a házakban, meg a virrasztó. Negyvenhat tehenük, tizennégy lovuk és hat ökrük van összesen. Ebben a tizedikként beírt házban találkoztam először az első Vargával. Rábaszentmihályról származó darabont, aki fegyverével szolgál az úrnak és van egy tehénkéje. Nála lakik még Virrasztó István, aki „*virrasztással szolgál*”, vagyis éjjeliőr.

Hat házzal tovább nyugat felé a farádi Varga Mózes háza áll, aki az osli földön halász. Török István jobbágya volt korábban. Két tehene van. A szomszédja is Varga, mégpedig Tamás. Veszkenyi származású, a hidászi földön ősi halászóvize van. Szintén Török István jobbágya volt. Neki négy tehene van.

A harmadik lakóterület maga a város. Kapu városa. Valójában az itt lakók az eredeti polgárok, az ezen kívül lakók a betelepültek (gyüttmentek). Belül lagnak a palánkon, közülük sokan a várnéphez tartoznak. Porkolábok, darabontok, zászló-tartó, tizedes, udvarbíró, kertész, liszthordó, csizmadia. Huszonöt házban hetven-négy személyt írnak össze, de itt is jóval többen lagnak velük egy háztartásban, családtagként, befogadotként.

Az első bejegyzett polgár itt Balázs Benedek fia, akitől hat háznaira, nyugat felé haladva, Varga Mátyás lakik. Neki a Rák réven fölül van egy kis rétecskéje, hat ökre és három tehene. Egy héten két napot szolgál szekéren vagy gyalog, „*ahogy kévántatik*”. Nála lakik Keönkeőly Lukács, a fejedelem zászló-tartója. Varga Mátyás tagja annak a köztisztelőben álló grémiumnak, amely a városi polgárokat írja össze a kőfal és a palánk között. Erről az Urbárium 9. lapjának bejegyzése tanúskodik: „*Az mind Nagy János Vice Porkoláb, másik Sypöcz Janos, Karykás Ambrus, és Varga Máthyás megh esküvőén, az eő hűtek Szerint, eleőnkben attak, az Mi Interrogationkra*”.

Tartva az irányt, négy házzal odébb következik „*Varga Marthon háza. Sem feöldő, Sem réthe, habet vaccam 1. Mesterségével Szolgál az Várhoz, jó Chizmaziais. Ezen var-ga Martornál Lakik Zyli Nagy István fia, Nagy Mathe, habet eqvos huiusque nihil Servit Domino Magnifico. Ugyan ezen haznál Lakik Baboathy Zeölösy István az feje-delem fizetésén, Nulla habet armenta, Nihil Servit. Ugyan oth Lakik Toth Marton, az fejedelem fizetésén, nulla habet armenta, nihil Servit.*”

Sétáljunk tovább Varga Mártontól, s a tizennegyedik, utolsó épület, „*Az Vám ház, kiben Bognár Gaspár lakik az Úr eő Naga Zerkerjarthoja. Ezen vám haz Udvarán Korchyom all az ur Naga Számára Kászá Ambrus, Melly vannak vectigállya ez Mikor Eőkörtől haittnak az Vásárra, Minden Eőkörtül egy egy Penszt vesznek den.1.*” Itt, a város nyugati szélén, az Ér partján áll tehát a Vámház, és „*Ezen vám ház előt vagon egy Mészáros Zék.*”

„*Ibidem in Suburbio*”. Tehát már a város alatt... Amikor a déli, Babóti-kapun kilépve átkelünk a hídon a Rába túlsópartjára, már a Váralján járunk. Ez a palánkon kívül eső terület az úgynevezett Külsőváros. (Ami a nevét még évszázadokig őrizi, és csak a nagyszerű hazafi, Kossuth Lajos neve fogja elfeledtetni a kései kapuvári-akkal.) Itt kilenc házban tizenöt személyt ír le a bizottság, ám jóval többen lagnak itt is. Szolgák, halászok, pallér és tizedes. Van, ki a „*fejedelem szolgája*”, van ki a „*bi-dászi földön halász*”, s van, aki „*rabságában szolgál*”. A nyolcadikként beírt ház Varga Györgyé. Nála lakik Kozma András pallér, aki fizetését az úrtól kapja és két ökre, két tehene van. Vargának van egy ugyancsak György nevű fia, akit Varga Mátyás „*tutorként*” tart. Mátyással már találkoztunk bent a városban, akiről most megtud-

Az Urbáriumban említett Vámbáz a 19. században

juk, hogy atyafiságban áll a két Györggyel. Van az India-majorban 4 jugera földje, annak végében még egy kis rétecskéje is. Nála lakik még veje, Ordoi Varga György, akinek van két lova meg egy tehene és „Szolgál egy hétben egy napot.”

Sok fontos dolog kerül még följegyzésre a mustra során. Bekerül, hogy „Vagyon az Úr eö Naga Szamara egy öregh Gyümölcös kert, az városson kívül fel Szélről men-
vén az Rába vize mellett, kit Szthaniszló és Miháll Deák Kerthének hínak, de az viz miath az fák el áznak benne.” (Ez a gyümölcsös a mai Pozsonyi utca és a Rába bal partja között terült el, s már a feljegyzéskor is „öregh”. Tán István és Náni idejében is létezett. Honnan is sejthették volna, hogy öt és fél évszázad múlva itt fognak élni az utódaik, a Házhely néven kialakult kertés lakótelepen?) „Azon allol az város fele, az Kapu előtt az Rába mellett vagyon az Urnak eö Naganak egy eöregh veteményes Kerthe, kinek jób része az viz miatt el veseöött, és posványosulth, nem vethetni bé.” (Ez a kert nagyjából az „Álé” és a Rába között, a mára már lebontott húsgyár területén lehetett, a Batthyány utca északi végében.) És bekerül az is, hogy „Az város kerét-
tessé mellett föl Szélrül vagyon az Úrnak eö Naganak egy eöregh Gyümölcös Kerthe, kit osvalt kerthének hínak.” (Ez nemigen lehetett máshol, mint a mai Batthyány utca és a Rába között. Itt szorgoskodhatott „Tött Leörincz az Ur eö Naga Kertésze”, akinek fizetés járt, s a házat, amiben lakott, az úr csináltatta.)

Ezidőtájt, 1597-ben, 176 menekült családot tartanak nyilván, akik 22 helysége-
ből érkeztek. Ebből 99 család a kapui oppidumban talált befogadókra, 29 a várban,
8 pedig a váralján. Hogy szám szerint hányan vannak, azt nem tudjuk, mert a csa-
ládtagokról szó sem esik.

Az Urbáriumot lapozgatva merült föl bennem a kérdés, hol laknak a város mesteremberei. Néhánnyal találok – csizmadiával, szekérgyártóval, mészárosal – de nem hinném, hogy egy virágzásnak induló oppidumban (mezővárosban) ne lenne kovács, bognár, szíjgyártó, asztalos, pékmester, ács, építőmester, téglavető, hogy csak néhányat említsek a legfontosabbak közül. A választ még keresem. Mint arra a kérdésre is, hogy ki volt az a földesúr, akit az összeírók hol Török Istvánként, hol „*Szegény Thörök Pálként*” említenek. Egyazon személyről lehet szó? Akinek hét jobbágya futott a török elől veszkényi, farádi, szentandrásai és szárföldi birtokairól? Nem tudok másra gondolni, mint annak az enyingi Török Bálintnak az unokájára, akit saját vitézi tettei és Gárdonyi Géza *Egri csillagok* című műve tett halhatatlanná. Az unoka, II. Enyingi Török István részt vett Pápa 1597-es ostromában, három év múlva pedig ő lett a vár főkapitánya. 1618-ban bekövetkezett haláláig – ami a család fiági kihalását is jelentette – Pápa viszonylagos nyugalomban jelentős fejlődésnek indult. Török István édesanyja, özvegy Török Ferencné 1574-ben 41,5 jobbágyportát bírt Farád, Veszkény, Csorna, Egyed, Sobor, Szentandrás, Beled, Németi és Szárföld településeken. Az 1594-es törökdúlás után a Török családnak már csak néhány jobbágyportája maradt Csapodon és Ivánban.

De nemcsak Pápa indult fejlődésnek ezekben az években. Más oppidumok is, amelyek a rangot és a vele járó kiváltságokat szintén a Fekete bégtől kapták annak fejében, hogy a Buda elfoglalása után rendre megisméltődő török betörésektől védjék a várakat és őrizzék a Rába hídjait. Kapunak ezt a kiváltságát 1558-ban I. Lipót is szentesítette. Az egykori hajdútelep legjelentősebb kiváltsága a vásártartási jog volt. A mezőváros elnevezés egyébként onnan származik, hogy nem építhettek kőfalat a város köré, lényegében zöld mezőnek kellett körbevennie a települést. De láttuk, hogy Kapu városát mégis bekerítették, igaz, hogy csak fa-föld palánkkal.

A lakói, így eleim is, szabad emberek voltak, s ha életüket összehasonlítjuk a következő évszázadokban élő utódaikkal, meg kell állapítanom, hogy ez volt Kapuvár egyik fénykora. Dacára a török makacsul meg-megújuló próbálkozásainak, amelyeket rendre visszavertek. Vagy talán épp ezért. Kiváltságaik, jólétük és a szabadságuk is csak addig tartott, ameddig szükség volt a jó kapuváriak bátorságára és harci kedvére. Az új urak, az Eszterházyak, kitartó szívóssággal, lassan, de következetesen tépázták meg a büszke hajdúnép szabadságát. Nem tartottak igényt a fegyverekre, csakis a munkaerejükre. Egekig nőttek a földbérek. Az 1700-as évek közepére az évenkénti három nap robot huszonkettőre növekedett. A kiscsömögként hízó uradalom bekebelezte a város legelőjét, rétjeit, mészárszékét, kocsmáját, malmait. Felszámolta a vámkedvezményeit, a vásár hasznát és lezárta a hatalmas erdőt. Aztán eljött Kapuvár történetének leggyászosabb napja: 1776. december 19. A hajdanvolt szabad hajdúközséget hivatalosan is úrbéres településsé silányították. Ebbe a kapuvári nép sosem nyugodott bele. 1826-ban nyílt lázadással fajult a méltatlankodás, amit – ha nehezen is – de letört a hatalom.

Második rész

A családfa újabb gyökerei

Az eddigiekben a Vargák régmúltjából villantottam fel mozaikokat, ám egy család sokkal kiterjedtebb gyökérrzel rendelkezik. Mind anyai, mind apai ágon számos ősi nyúlvány kapaszkodik a családtörténet televényes földjébe. Csak a Jóisten a tudója, melyik gyökérvég mikor és miért indul el a másik felé, hogy aztán egyesülve táplálja a családfa törzsét. Ebben a részben a Varga családon keresztül a familiába beépült legszilárdabb gyökérrzetét alkotó Varga, Suphárdi, Kis, Visi, Áder, Török, Kertész családok történetét igyekszem bemutatni.

A Varga – Suphárdi rokonság

Ilyen név nincs. Nem más nyilvánította ki ezt sokféle fórumán, mint maga az INTERNET. Márpedig, ha valami nincs az interneten, akkor az nem is létezik. Én pedig csak bámulom itt a kétszáz éve berótt cáfolatot: „Suphárdi”. Semmi kétség, ez volt anyai szépnyám neve.

Egyszerűbb lenne könnyedén átsiklani a kérdés fölött – hiszen megoldani úgysem tudom -, de hát mi marad egy emberből kétszáz év után? A neve. Ha marad. Semmi más. Nem mindenkinek volt Dózsa György vagy Zrínyi Ilona az őse. De én is tudni szeretném, ki van a név mögött! S ez bizony nem könnyű. Van, hogy a pusztá nevet sem adják könnyen a források. Mert felületeseek, néhol olvashatatlanok, hiányosak vagy számomra elérhetetlenek. És még szót sem ejtettem a magamfajta kutató-matató leszármazott szakmabéli inkompetenciájáról. Egy a lényeg: megtenni minden tőlünk telhetőt a keresett személy *igazi* nevének megtalálásáért. Adj nevet az ismeretlennek, vagy, ha már van, de rejtőzik, találd meg! Addig nincs közöd hozzá, nem ismerheted.

Távol áll tőlem, hogy az általam valóban tisztelt tisztelendő urakat igaztalanul vádoljam. Nagyon is hálás vagyok nekik a sok csodáért, melyeket az általuk bejegyzett anyakönyvi üzenetek világítottak meg számomra az addig homályos múltból. De amilyen öröm volt olvasni egy-egy családnév mellé odavetett ragadványnevet, olyan csalódás volt Istókot, Nanit, Laczkót, Bariskát, Jósit látni csak úgy árván, a hozzájuk tartozó vezetéknevek nélkül.

Nem könnyíti meg a keresést a menyasszony pusztá keresztneve sem. Vagy ha a helyén „NN” áll, esetleg az sem, csak a „később majd beírom” szándékával kihagyott

üres hely. Ugyanígy a születési anyakönyvben az anyák esetében. Az apák többnyire ott vannak! Vagy, ha mégsem, akkor az anyánál jól láthatóan a bejegyzés: „*megesett személy*”. Egyszer, kétszer, hatszor(!) megesett... (Itt egyetlen egyszer sem akadtam hanyagságra.) A gyerek neve mellett pedig: „*Spuria, spurius, illegitim, fattyú, zab*” gyermek.

Nehézséget okoz a keresésben az is, amikor az anya és a keresztyanya neve fölcserélődik, vagy egy teljesen indifferens személyt ír be a plébános. És igen, olyan is előfordul, hogy egyáltalán semmi sem kerül be az anyakönyvbe egy egyébként oda kívánckozó eseményről. (Mert például nem jutott a pap tudomására.) Különösen a korai időkben figyelhető ez meg, amikor a bejegyzések többnyire még bemondásos alapon történtek. A kereszstelőkön az anyák ott sem voltak, gyermekágyban feküdtek. A halálhírrrel gyakran a gyereket szalajtották el a plébániára, vagy valaki mást, aki akkor és ott másra nem volt alkalmas.

Nagy zavart okoz az is, amikor egy-egy „gyűjtögetős” időszak után két évvel később kerül bejegyzésre negyvenhárom esküvő. Így történhetett meg, hogy 1840-ben született dédapám szülei csak 1842-ben kötöttek házasságot, és mégsem íratott a neve mellé az *illegitim* jelző, aminek elmaradása indokolt esetben elképzelhetetlen.

Bizony, gyakran megesett, hogy a küldönc nem találta otthon a plébános urat. Mert a nyáj nagy, a pásztor meg kevés. Ha felütjük az 1876-os mihályi halotti anyakönyvet, megtudhatjuk, hogy az 1706-tól 1893-ig terjedő száznyolcvanhét év alatt tizennégy plébánosa volt a parókiának. Akadt, aki csak pár évet, de volt, aki harmincnyolcat töltött el a hívek között. Én négyet említek közülük: *Grafft Jánost, Laurits Márton, Feltringer Istvánt* és *Csigaházy Pált*. Nem a minősítés szándékával emeltem ki őket – honnan is venném magamnak ehhez a bátorságot? -, hanem, mert egynémely vizsgált esemény, történés során velük kerültem „munkakapcsolatba”. Ám mindnyájuknak csak köszönetemet fejezhetem ki a „szoftverért”, ami utánuk maradt. És a „hardverért” is persze, még ha azokat erősen megviselték is az évszázadok viharai. Hiszen a tinta színe, tónusa, az írásképp, aztán a pecsétek, foltok, égésnyomok, gyűrődések, szakadások mind-mind felfedik a maguk titkát, ha érdemesnek mutatkozik rá.

És most kanyarodjunk vissza a kályhához: a nevekhez!

1.Kü, Kő, Keü, Küü, Küe.

2.Xix, Six, Sixsz, Siess.

3.Esel, Esl, Eszöl, Ezsel, Ezsöl, Esöl, Ensöl, Esö.

4.Honyargalo, Honyargalyo, Hónyargali, Hunyorgató.

5.Sédöl, Sert, Sörtél, Sörtély, Sörté.

6.Zámboki, Sámboke, Samboky, Zsámboke.

7.Supor (1736,1737,1738), Szupor (1749,1771), Suppor (1750), Szuppon (1755),
őpori (1757), Szopor (1764), Supody (1778), Suprodi (1779, 1806), Supra
(1782), Suprodi (1806), Suphardi (1807), Subhárdi (1834), Suphárdi (1849).

Az első hat sorozatnak az „*unus testus, nullus testus*” szerepét szántam. A vak is látja, hogy ezek – a sorozat keretein belül – ugyanazok a nevek. Még pontosabban: ugyanazon családnevek száz éven belüli alakváltozatai Mihályi község anyakönyveiben. A 7. sor 1806-os és 1807-es változatai – okiratokkal alátámaszthatóan – egyazon személy nevei: az én szépanyámat említik így a dokumentumok.

Ha nyelvész lennék, csak óvatosan állítanám, hogy a Supor (1736) a származási helyre utaló alapszó. Mivel nem vagyok nyelvész, ezt az állításumat bátran vállalom. Sőt, azt is, hogy besenyő eredetű személynévből származik, ugyanúgy, mint Osl (Osl), Beled (Belud), Sur (Sur). A mi esetünkben *Szopor* helységről van szó, amelynek neve Zupur, Supur személynévből származik. (Ugyanez mondható el a Sopron megyei és a szatmári, Kraszna-parti Alsó- és Felsőszoporról egyaránt.)

A 14. és 17. század között sokezer magyar családnév keletkezett települések nevéből. Az első bejegyzett Supor (1736) még az eredeti alakban szerepel, így elég nagy valószínűséggel állítható, hogy jobbágy volt és eredendően szopori (supori, zupori) származású. A szóbeliségben – állítják a kutatók – a pusztá helynévi eredetű családnevek (pl. Supor, Szupor, Szopor, Supra) többsége –i képzős alakban volt használatos. Erre mi sem ékesebb bizonyíték, mint szépanyánk nevének Suprodi (1806) változata. Az egy évvel később bejegyzett alak már az idegen névképzés hatását mutatja: Suphardi. Ezen pedig azért nincs mit csodálkozni, mert még egy éve sincs, hogy Laurits Márton plébános harmincöt évnyi szolgálat után Mihályiból Győrbe távozott címzetes kanonoknak, helyét pedig Feltringer István foglalta el a nyáj pásztoraként. Háromszoros okunk is van azt gondolni, hogy a plébános úr a változat teremtője: újonnan jött, nem helybéli, neve a német identitáshoz való kötődésre utalhat. Nem hinném, hogy ez utóbbi gondolat az ördögtől való lenne, mert az 1757-ben berótt főpori változat Johannes Graff plébános tollából származik.

Summa summarum: hiába tagadja meg az internet – mindenek tudója – a Suphardi nevet, az igen is létezik. Mégpedig ebben a formában egyetlenként a családnevek tengerében. És lám, lám! Ha megvan a név, megjön a történet is, amit nem más mesél el nekünk, mint Takács Zsuzsanna, aki az 1736-37-38-ban bejegyzett *Supor* János felesége, és feltételezhetően Suppor Julianna (1750) nagynénje. Ez a történet nem vidám, sőt tragikus. Hogy miért mesélem el mégis? Mert, ha csak kicsivel is, de árnyalódik a kép az előttünk járó hozzátartozóink életét, sorsát illetően.

Előljáróban annyit, hogy az 1700-as években Vadosfa – ez a pár száz lelkes falu – harmincegy másik település evangélikus közösségének központjává lett. A tehető birtokos, Kisfaludy Balázs pedig éppen itt, az evangélikus templom mellett fekvő üres telkét ajánlotta föl Graff Jánosnak, Kisfalud és Mihályi plébánosának, hogy ott építsen föl egy kápolnát. A vadosfaiak tiltakozása ellenére a kápolna 1751-ben el is készült, ám az augusztus 20-ára kitűzött szentelés napja örökre kitörölhetetlen szegyenfoltja lett az amúgy egymáshoz ezer más szállal kötődő szomszédos atyafiaknak.

A processzió – fölszerelve a szükséges egyházi jelképekkel és kellékekkel – gyanútlanul(?) indult el Mihályiból az alig három mérföldre lévő Vadosfára. Nem jutottak messzire. A testvérközség határában „kardos, puskás, pisztolos” atyafiak várták az éneklő, imádkozó menetet. Innentől átadom a szót Szekfű Pálnak, a *Vadosfai Újság* szerzőjének és más szemtanúknak, akik részesei vagy elszenvedői voltak a szívfacsaró eseményeknek.

„Nem jöttök, nem jöttök disznó láncos teremtetit, b..szom lölkötöket, testeteket, nem miséztek Vadosfán, nem köll nekünk a ti misétek...”

*„Pemetes asszonyok lustos pemetekkel
Mint új sereg jön-ki az ő rút nyelvetekkel
Káromló sivoltó ocsmány beszédekkel.”*

„...sűrűsítessen a Kicsintül fogva a nagyig firfiak és asszonyok, gyalogosok és lovasok a processziós népre nagy dühösséggel és irtóztató káromkodással rohanván, úgy verték és taglották a pápista híveket, hogy bősígesen feküdtek a leverettek a földön.”

*„Szarka Éva van itten bátrabb szólással
Máriát Kurvázza rút Káromlással.
E Mária-képének Ujjait tördelték,
S Rubáját föl hajtván all részét vesszőzték.”*

*„Itt talált Remete Mihály fráter lenni
Vass-vellával kezdték őtet le-szegezni.”
„Nyaka vas-vellával földre szegeztetik
Kovács Pálné által szakalla típetik.”*

*„Templomra kolduló mint vad kergettetik,
Ezen Luther néptül ugy el-verettetik,
Élete fonala csak hamar metzetik.”*

A fenti versrészlet Szupor Jánosné 15. számú tanú vallomása alapján íródott. Maga a szemtanú így nyilatkozott szeptember 5-én, Kisfaludon a kihallgatása során:

„...mindazonáltal, hogy lovasok közül Mikulics Mihály bizonyos templomra kiregőt embert az lován beírván üstökénél fogva a földhöz csapta és két durungos leginnyel pedig... kegyetlenül verni és taglalni hallotta.” (Világosan kitetszik belőle, melyik fönti idézet éneklé meg ennek a tanúvallomásnak megfelelő esetet.)

*„Kergettetik itten Mihályi Plébánus
Kialtyák Pap czimbül kimeczetik a bus.”
„Egy asszony személy is összev csapja kezét
Bár csak Pap fejében kötné fejkötejét”.*

*„Dühösség eszközö meg-ada Rostának
Vérével füstötték pásittyát határnak
Lelkét ki-ütötték, s küldték másvilágnak
Hogy postája légyen Szent István királynak.”*

És így tovább... De eleget hallottunk ahhoz, hogy e sötét, balladisztikus idézetek föltárják előttünk a korabeli vallási villongások, testvérháborúk minden szörnyűségét. Nem kímélve a legkisebb falvakat, hajdan volt eleinket sem. Hiába volt meg a lutheránus Szöllősy főbíróban a jóindulat, hogy elejét vegye a vérontásnak, amiről így írt még aznap Festetics Pál alispánnak:

„Azonnal fölülvén lovamra kimentem utánok, hogy valamely gyilkosságot ne tegyenek, de akkorra bizonyos Rosta János nevű kispfaludi helységbeli jó keresztény jámbor embert, Nitzky Lázár uram jobbágyát... utolérvén agyon verték és halva találtam.”

Erről így vallott egy szemtanú:

„... úgy ütötte csákányával hátban, hogy alig tántorgott és böcögött a mindjárt előtte lévő gyepon által, ott is insequálván (követvén O.A.) azontúl a megirt legények ki is végezték a világbul.” Mert Rostára, aki az új kápolna előtti keresztet faragta, hárman támadtak, közülük az egyik ugyancsak a Rosta nevet viselte.

Nem pártatlan a szemtanú véleményalkotása. Nem kérjük számon a mosdatlan szájakat, a Kazinczy-féle „fentebb stíl” hiányát sem (hiszen a névadó ekkor még meg sem született). Ami történt, azt tán évszázadok múlva sem bocsátotta meg a környék katolikus népe. A szörnyűségek felidézése esetünkben azért volt fontos, hogy rávilágítsunk: a Supor-Szupor már az 1700-as évek közepén ismert és használatos családnév volt a Rábaköz falvaiban.

Mindenkinek úgy lesz a legjobb, ha lemondok a további bizonyítási eljárásról és egyszerűen csak elmondom, milyen eredményre jutottam a Suphárdi-Varga szépszülék ügyében. Hogy a sokismeretlenes egyenletet mely tényezőkből oldottam meg, azt a végén felkínálom majd böngészésre az ingyenceknek. (Ha lesznek ilyenek...)

Az úgy volt, hogy a huszonhét esztendő Varga László (széppapa) az Úr 1789. esztendeje májusának 26. napján nőül vette Horváth Zsuzsánnát. A menyasszony mindössze tizenöt esztendőt számlált, de ne gondoljuk, hogy abban az időben nem kötötték be még nála is ifjabb gyereklányok fejét.

Van más érdekessége is a családi eseménynek: László együtt tartotta a lakodalmát Mihály nevű bátyjával (öccsével?), aki Persovits Évának fogadott örök hűséget. Mindkét frigyre Laurits Márton tisztelendő atya adta áldását. Korom János és Patkós Ferenc pedig tanúskodott az események megtörténtéről. Sajnos, az örömszülék nevét nem tartotta fontosnak beróni az atya, így – bár nem reménytelen, de – igencsak nehéz lesz a dolga annak, aki mélyebbre szeretne látni az időkútban.

Lévén dologtévő keddi nap, a lakodalom nem lehetett hetedhét országra szóló. Az ilyesminek mindig nyomós oka volt, de ez sem maradt ránk. Tudjuk viszont, hogy László szépapámnak és ifjú feleségének tizenegy – reméljük – boldog közös esztendő jutott, mialatt három leánykájuk született. A még csak huszonhat éves édesanyát 1800. szeptember 23-án elragadta a halál szerettei köréből. A nevekké váló sajátos bánásmód ismeretében a szemünk sem rebben, amikor azt látjuk, hogy az egykori menyasszony a halottaskönyvbe Rádi (Suprádi?) Zsuzsannaként került be. Korábban, Julinkája születésekor még Horváth, de Erzsébet és Teréz nevű leánykái születésekor már Rádi.

Senki ne botránkozzon meg, de a megözvegyült férj két hónappal később – teljes összhangban a kor jogszokásával, az úgynevezett *levirátussal* – feleségül veszi halott nejének nővérét, Horváth Erzsébetet. (Aki – és most már arcizmunk sem rezdül – a házassági anyakönyvben a Varga nevet kapja.)

Lássuk be, hogy nagyon is kézenfekvő és számtalan előnnyel járó megoldása volt ez egy nehéz élethelyzetnek. Abban az időben sűrűn haltak a fiatal anyák, olykor regimentnyi apróságot hagyva a nehéz megélhetés terhei alatt küszködő fiatal apákra. Havi jövedelem? Óvoda? Családi pótlék? Szociális segély? Árvaellátás? Ugye, hogy még ezekkel is nehéz? De ők csak magukra számíthattak. Esetleg az öregszülékre. Ám akkortájt azok is korán vénültek és haltak. Még talán a kereszt-szülékre, ha csak ők maguk is nem jártak hasonló cipőben.

A közös gyászt viselő fiatalok 1800. november 23-án (érdekes, vasárnap volt), örök hűséget esküdtek egymásnak, ugyancsak Laurits tisztelendő úr előtt. De kitartó tanúja maradt a vőlegénynek Patkós Ferenc is, aki már előző házasságánál is tanúskodott. Az évek múlásával Erzsébet kilencgyermekes édesanyja lett, miközben neve – mi sem természetesebb ez már számunkra – folyamatosan változott. Érdekes lesz végigfutni a listán, s közben megismerkedni a gyerekekkel, hiszen köztük van, akinek magam is a létezésemet köszönhetem.

János (1802), anyja neve Horváth Erzsébet

Terézia (1803) Horváth Erzsébet

László (1806) Supradi Erzsébet

József (1807) Suphárdi Erzsébet

Katalin (1809) Horváth Erzsébet

István (1812) Horváth Erzsébet

Szó, ami szó, Feltringer tisztelendő úr hagyománytisztelő ember lehetett. Töretlenül folytatta elődjének a hívek nevével történő könnyed, „kreatív” bánásmódját.

Szólnom kell még a keresztapákról, keresztanyákról (komákról és komaasszonyokról), akiknek segítsége nélkül nem gyűjthettem volna egybe a Varga-Suphárdi (Supradi, Horváth, Varga) szépanyánk fészekalját.

Komaság. Valódi jelentését sem ismerjük ma már a szónak, nemhogy értelmét, tartalmának erejét. Felelősségteljes és életre szóló kapocs volt, egyike azon szövet-

ségeknél, amelyek biztonságosabbá, élhetőbbé tették a nehéz próbatételekkel teli mindennapokat. A vele járó kötelezettségeket minden szereplője számára íratlan törvények szabályozták. Szégyen volt, ha ez a hagyomány csorbát szenvedett.

Nem akárkit érhetett a megtisztelő fölkerés. Gyermekkori barátok, legénypajtások, katonakomák, fivérek, nővérek, tekintélyes gazdák kérték föl e hivatalra. A mihályi anyakönyvben feltűnően sok házaspár szerepel egy-egy családon belül valamennyi gyermek keresztszüleiként. Ők voltak azok, akik szinte kézenfogva vezettek, amikor tanácstalanul bolyongtam a folyvást változó nevek zűrzavarában. Sok esetben segítettek „kisakkozni” a megoldást. Rabi Mihály, Szarka Juli, Suprodi Éva és mindenkit felülmúlóan: Gyürü István és Erős Kata. Utóbbiakhoz 1800 és 1820 között huszonnyolcszor kopogtatott be a bába – mert az ő tiszte volt a kérelem tolmácsolása –, hogy tartanak keresztvíz alá a kis jövevényt.

Honnan merítették ehhez a testi-lelki, és nem utolsósorban anyagi erőt? A *keresztelőruhát*, a *bölcspénzt* a keresztszülők adták. A húslevesrel és süttekkel töltött *ikercsupor*, mézes pálinkával teli *bugyogakorsó*, a szép fehér *gyöccsal* lefedett *zsompornyi kalinkó* része volt a *komatálnak*, amit látványosan illett végigvinni a falun a gyermekágyas házig. Aztán még legalább egy hétig részt vállalni a kismama és háztartása körüli teendőkből. Nem hívták volna huszonnyolcadjára is, ha mindezt félvállról veszi. Az anyakönyvek tanulmányozása alapján úgy emlékszem, ennek a házaspárnak egyetlen gyermeke született. Talán annak elvesztése és hiánya tette őket „hivatásos” komákká. Remélem, valamennyi keresztgyerekére számíthatott Erős Kata, amikor neki lett szüksége az istápolásra, és őszinte részvétellel álltak körül koporsóját, amikor 1833. október 4-én végleg elbúcsúztak az akkor már özvegy keresztanyától. Ötvenegyes éves volt.

Voltak aztán olyan keresztelők is, amelyek után nem volt ildomos „lekomázni” a keresztapát. Nem hiszem, hogy a templomból kifelé menet „komámaszszony” lett Krajncics János zsellér számára Eszterházy Anna, miután 1776. július 25-én keresztvíz alá tartotta fiacskáját. Ezek a patrónus-kliens atyafiságok nagy megtiszteltetésnek számítottak, de hogy mekkora kötelezettségekkel jártak, azt már nem az egyenrangúak ősi törvényei szabályozták. De nagy ajándékkal jártak: ma úgy mondanánk, hogy a „kapcsolati tőke” hozományával. A Barthodeiszkyek, Fiathok, Dörtyek is feltűnnek olykor-olykor jobbágyaik, alkalmazottaik, mesteremberek keresztkomájaként.

A sok írott és íratlan rituáléval kísért eseménynek a lényege a névadás. Amíg nincs neve a jövevénynek, addig nem tartozik közénk. Pogány ismeretlen. Nevének kiválasztása nemigen képezte családi viták forrását. Ha elsőszülött fiú volt (primogenitus), akkor az apja, ha lány, akkor az anyja nevét örökölte. A többiek az öregszülők, a keresztszülők, nagybácsik, nagynénik, vagy az aktuálisan ünnepnapos szentek nevét kapták. Nemegetszer oda is jegyzi ezt az anyakönyvben a plébános. (Pl. 1806. november 12. Johannes /Baptisan/, vagy 1807. január 1. Antonius /Re-

mete Antal/). Sok újszülött örökölte meg elhalt bátyja, nővére nevét. Azt nem tudom, hogy Mihályiban is bajt hozott-e, ha a keresztelő előtt nevén szólították a gyermeket, de az biztos, hogy ha előtte talált meghalni, az túl magán a pusztán tényen is nagy szerencsétlenségek forrása lehetett.

Mindenkinek volt olyan ismerőse, aki hallott már éjszakai gyermeksírást a temetőárok felől. Még szerencse, hogy voltak bevált praktikák erre az esetre is. De az ördög nem alszik! Jobb a bajt megelőzni, ezért aztán igyekeztek mielőbb, gyakran már másnap lemosni az eredendő bűnt az apróságról. Ha meg „*időtlen*” (gyakran „*idétlen*”) volt, azaz koraszülött, esetleg beteg vagy „*hibás*”, már indult is vele a bába a legközelebbi keresztelőkúthoz.

De kik voltak ők, akikre úr és szolga, nemes és nemtelen, gazdag és szegény egyformán rászorult kínjában? Nem túlzás: ők, a bábák voltak a híd élet és halál között. Ők vetették meg a gyermekágyat az anyának, a halottas ágyat pedig az életből eltávozottnak. Fürösztöttek és mosdattak, hogy a szenteltvíz a tiszta testekre hulljon. Félelemmel vegyes tisztelet övezte őket, közömbös senki nem tudott lenni irántuk. Ősszüleim nem értenék, de mi, utódok nagyon is, amikor azt mondjuk, hogy a bába volt egyszemélyben a szülésznő, a védőnő, a gyermek- és családorvos, a nőgyógyász, az andrológus, a pszichológus, a rettenetes járványok idején pedig az infektológus. És az angyalcsináló. Ebbéli minőségében legalább akkora tragédiákat okozva, mint megelőzve.

Ezidőtájt minden tizenharmadik-tizennegyedik gyerek házasságon kívül született. Elég, ha belelapozunk Mihályi vagy Kapuvár születési anyakönyveibe, hogy igazolva lássuk ezt. Furcsa ellentmondást látok abban, hogy itt, a nyugati határ mentén hallgatólagosan elfogadott volt a próbaházasság, de az abból származó gyermekáldást már érdes nyelvére vette a közösség.

Soknevű szépanyám idejében három bábája is volt a több mint ezer főt számláló Mihályi mezővárosnak. Egyik az 1786-ban született Graf Anna („*Trásli József urasági kertész meghagyott özvegye*”), aki 1844. március 9-én bekövetkezett haláláig üzte mesterségét. A másik Rosta Katalin, a harmadik Horváth Julianna. Az utóbbi szépapám, Varga László első házasságából származó Julinkáját segítette erre a világra, amin ő nemsokáig időzhetett, bár halálának bizonyítékát nem leltem az anyakönyvben. Azért gondolom mégis, hogy így történt, mert az „*obstetrix*” (bába) kifejezéssel fölcímkezett anyakönyvi rovat ezt a bábát nevezi meg, mint a gyerek megkeresztelőjét. Gyakran előfordult ugyanis, hogy nem volt idő a plébánost fölkeresni. Az újszülöttet mindenképpen élve kellett keresztvízzel illetni ahhoz, hogy korai halála esetén a temetőben, s ne annak árkában legyen elhantolva. Emiatt a „*helyettesítés*” miatt nem is volt mindig felhőtlen a plébánosok és a bábák kapcsolata. Gondolom, Laurits tisztelendő úr sem érezhetett másként. S ennek csak egyik oka volt, hogy krízishelyzetben szakrális cselekedetet végeztek ezek az asszonyok. (Nem sokkal korábban még ennek a haragszomrádnak a tüze lobbantotta lángra a

boszorkánynak kikiáltott bábák alatt a máglyákat. A „mi” bábáinkkal ez már nem történhetett meg, védte őket Mária-Terézia tevékenységük védelmében született rendelete.) Pedig amikor fogytán volt a tudomány és a Jóisten is elfordulni látszott a szenvedőtől, ők még mindig tudtak titkos igéket, fortélyokat és praktikákat, amelyeket érdemes volt bevetni.

Egy kis kitérő Mihályiba

2022. március 12. Mihályiban jártam. Életemben először. Nem teszek senkinek szemrehányást azért, legfeljebb magamnak, hogy jobban ismerem Párizs rejtett zugait, mint a Kapuvártól egy iramodásnyira lévő Mihályit. Soha senkitől nem hallottam a családfa idáig érő gyökereiről. Édesanyámnak az a mondata, hogy „mi kapuváriak vagyunk és mindig azok is voltunk”, egy életre igazodási ponttá vált számomra a nagyvilágban elfoglalt helyemre vonatkozóan. Két évszázada döntött úgy mihályi ükapánk, hogy kapuvári „gyüttment” lesz belőle, és két évszázad nagy idő egy család életében. Akkora, hogy kitörölte a „mihályiságot” a következő nemzedékek életéből. Ahogy kitörölte Jobaházát, Bogyoszlót is.

Jó, hogy ott jártam! Azóta nem a kívülről kíváncsiságával írok róluk, hanem mint aki egy közülük. Látni, hallani, érezni szerettem volna, amit ők láttak, hallottak, éreztek. És a magam eszközeivel megmutatni ezt, mert a tanulságok máig érnek.

Kirándulás és látomás...

Hol éltek a Varga szépszülők, hol volt az otthonuk? Mit látunk 21. századi képernyőnkön, ha felröpítjük a magasba varázsdronunkat, melynek időlátó fókuszát az 1800 körüli évek kémlelésére állítjuk be Mihályi mezővárosa fölött?

Legelőször a Kis-Rába keskeny, kanyargós szalagját látjuk megcsillanni alattunk, ahogy Beled felől érkezve kettészeli a települést és halad tovább Kisfaludon át Kapuvár irányába. Útját bokros-fűzfás ligeterdők kísérik, amelyekből kisebb-nagyobb darabokat szaggat ki a környék földéhes népe. (Nem sok jut neki belőle, legföljebb bérel majd hozzá egy darabkát az apja, öregapja és saját verejtékén megszenvedett irtásföldből.) Útjában a folyó medre gyakran *csavarodik*, vize régi-régi malmok kerekeit hajtja. Van egy Beled után, ahol kis szakaszon két ágra bomlik, aztán a *Hajlásnak* nevezett kanyar után, Mihályi alatt a másik. Kisfaludnál, ahol újra kettészakad a meder, két malom alá is dolgozik a víz. A partmenti irtások televényén ringatóznak a Róthok és Fiathok gabonatóblái, majd a Barthodeiszkyek erdeje következik. Szemben, a túlparton herceg Eszterházy smaragzöld lucernása és katonás *káposztássa* terpeszkedik. Mint egy kisebb erdő, akkorára nőtt már a Horváth uraság *szivása* is. Ilyen kísérettel érkezik a folyó a faluba, amit épp a közepén szel ketté.

Nem volt ez mindig így. 1738-ban még csak az *eszteróval* (töltéssel) kísért jobb parton láthattunk volna házakat. A vártól északra tíz funduson tizenöt házat, délre öt funduson hat házat. Egy fahidacska vezetett át már akkor is a vár mellett a túlpartra, ahol egy nagy zárt telken négy téglalapú épület állt. Talán a várhoz tartozó gazdaság épületei.

Ötven évvel később mást mutat a falu képe. A fahíd két, nyugat-kelet irányú utcát köt össze. Igazából egyetlen hosszú és széles szekérút ez, egyben csordajárás is, ami közepén orsószzerűen kiöblösödik. Itt áll a kastély, amelynek falai alatt jártunk mi már, nagyon-nagyon régen. Amikor István ősapánkat kísértük el az első fejezetben sárvári kiküldetésének útján. Ezen a téren áll a templom is, ami félezer esztendei fennállása alatt négyszer hamvadt porrá. Égették a törökök, rácok, császáriak az egész faluval és a kastéllyal együtt. Ezt a templomot 1712-ben építették újjá. A széles utca két oldalán sorakoznak a telkek, rajtuk a jobbágyok, zsellérek, kézművesek hajlékai.

Hogy milyenek ezek a házacskák közelről? Lapozzunk vissza megint az István című fejezethez, ha tudni akarjuk, mert túl sokat nem változtak azóta. Az utca

jobbparti szakasza a Tótkeresztúrra út (ma – 2023-ban - Hunyadi utca). Ennek kertjei Kisfalud felé a *Gyöpre*, délen a *Páskom* legelőire futnak ki. A balparti utcáé (ma Árpád utca) pedig az *Egeres* és a *Hajlás* rétjeire. Kerekek, paták, bocskorok és mezítelen talpak taposták ki a templomtól alszélnek eredő gyalogutakat. Az egyik a Rábát kísérve a Hajlás után éri el a malmot. Van abban valami jelképes, ahogy ajtótól ajtóig összeköti a *Taligaút* a két kultikus helyet. Egyikben a test, másikkban a lélek táplálékát őrlik a rajta járók számára.

Szent hely volt a malom régen, szerte a világban. Duhajkodni, Istent káromolni benne nem lehetett. Micsoda indulatok munkálkodhattak a környék nagyhatalmú uraiban, amikor kölcsönösen lerombolták egymás közeli malmaikat! 1449-ben Mihályi János és az Ostffyak perben-haragban álltak emiatt is egymással. A Csornai Konvent és a Győri Káptalan nem győzte kiállítani a veszekedéseikről szóló peres iratokat. Még 1462-ben sem csitultak el az indulatok. Az újjáépült mihályi malomban – világ csúfjára - jól megverték annak tulajdonosát, Veronika asszonyt. A tettesek Kisfaludy Gáspár feltüzelt jobbágysai voltak.

Az 1800-as évekre beállított időlátó készülékünk szerint „most” béke van a környéken. A malmoknak ez a különös békéje a kerék ütemes kattogásának, az alácsorgó víz csobogásának és a belső, titokzatos szerkezet tompa dohogásának zajaiból szövődik.

Réges-régen Lusának hívták a Rábának azt az ágát, ami Rábca néven Mihályi alatt hirtelen északkelet felé kanyarodott. Az első útjába eső falu Pethlend volt. Ne keressük a térképen, ugyanúgy törlődött le róla, mint Hidász, más rábaközi falvacskákkal együtt. Lehet, hogy a *Dumeta* „linkós” részei ennek a hajdani folyóágnak az emlékei? Ma már csak a Pethlenerdő fái – mint madárfüttyös fejfák – állítanak emléket a rég elsüllyedt falunak, bőséggel ellátva vágni-faragni valóval az ügyeskező „száncsinyáló mihályiakat”.

Röptessük tovább a falu felett idődrónunkat az 1800-as évek elején. A Taligaút csak megpihen, de nem áll meg a malomnál, hanem átszalad a kis malomhídon, hogy a garathoz engedje *Hövej*, *Himod*, *Gyóró*, *Cirák* és *Dénesfa* örlető gazdáit is. Az innenső parton meg kettészakadva siet délnek *Vadosfára*, az *Öreg-* és a *Kistölös* rengetegén keresztül. Odébb, a napkeleti faluszélen, ahol elfogynak a házak a *Tótkeresztúrra* vezető út szalagjáról, átvág előbb a *Páskomon*, majd a *Kábosztáson*. A Deseta kiserdőn az út hossza csak egy iramodásnyi, s máris a Dumeta bozótos legelőjére érkezik. *Linkórétnek* tisztelik ezt inkább a mihályiak, noha a Linkó-patak innen nem is látszik, mert az messze, *Szil* és *Pásztori* között kanyarog. De azért illik rá a neve, hiszen gödrös, süppedékes, néhol ingoványos. Valósággal linkós ez a terület. Itt legelnek rajta most is a falunép és az uraságok csordái. Szeretik a hosszú, bár kicsit savanyú fűvét.

A felvég felé tekintve játékszernek tűnik egy szénával magasra rakott ökröszszekér, ahogy lassan araszol a testvérközség, Kisfalud irányába. Nyomában szür-

ke porfelhő gomolyog az öreg *divó-* és *szivafák* sorfala között. Gyalog-, szekér-, csorda- és holtasút is ez egyszerre. Mentében – a két falu határán – bújik meg a temető a Kiserdő tisztásán. (Furcsa, hogy az ötven évvel ezelőttről közvetített képeken még nem láttunk itt temetőt. Talán akkor még kényelmesen elfértek az örök nyugalomra tért hívek a templomot övező kis *cinteremben* is?) Hosszú ez az út. Kitartóan halad Kisfaludon át a Nagyerdő sűrűjén keresztül Babótig. Ott hirtelen Garta felé fordul, hogy annak határában beletorkolljon a forgalmas *Nagyútba*. Innen már nincs határa a kerek világnak.

A rengeteg mélyén bújt meg valamikor ez a kis mihályi közösség, amelyik a soproni várat látta el élelemmel, fiai pedig a vár falain teljesítették katonai szolgálatukat. Az első lakóinak még a nevét is tudjuk: *Szombatka, Picur, Földes, Szerető, Márton, Emelő és Mihály*. Sok víz folyt le azóta a Kis-Rábán. 1666-ban mezővárossá lett, 1785-ben már 235 család ezernél több lelke 121 házában él. A szép, tornyos kastély pedig az új uraknak számító Fiathoknak, Barthodeiszkyknek és Róthoknak ad otthont.

„Mi” ekkor már vagy száz esztendeje lakhattunk itt. Hogy honnan érkeztek a Vargák a Horváth, Molnár, Tóth és Zsirai családokkal együtt, azt nem tudni. Gyanítom, hogy a mezővárosi ranggal együtt járó lehetőségek csábították ide őket korábbi lakóhelyükről. Akkori uraik itt a Káldyak, Niczkyek és a Kisfaludyak voltak. Innentől együtt írták – ki-ki a maga helyén – Mihályi történelmét. Szántottak, vetettek, szemmel tartották a Rábát. Állataik együtt legeltek egy hatalmas falucsordában a *Pagony*, a *Gyöp*, a *Paczat* és a *Pethlenerdő* alatti réteken. Kondáikat olyan gangos-rangos fűgekanászok makkoltatták a Nagyerdőn, mint nemes második Török József úkapánk. Szép lovaik, hízott ökreik árát Bécs, Sopron, Győr vásárain jól megfizették. A takács, szabó, szűcs, kádár, kovács és a többi mester is tisztességgel megélt a két keze munkájából. Közben pedig vívták szakadatlan küzdelmüket tűzzel, vízzel, erdővel, járványokkal, olykor rossz szándékú idegenekkel. Mikor már az egyre növekvő úrbéri terhek ellenére is végre egyről kettőre jutottak volna, mind újabb és újabb csapásokkal kellett szembe nézniük. 1704-ben – a török és a rác után – a császári katonák is felgyújtották a falut. Az épp, hogy elkészült hajlékok alig öt esztendő múltán ismét a lángok martalékává lettek. Szüntelen kordában kellett tartani a szeszélyes Rábát is, ami időnként annyi bajt, bánatot hozott, mint amennyi hasznot. Még föl sem száradtak az anyák könnyei a *vörösben* (skarlátban) meghalt gyermekeikért, máris újabb járvány, az *epemirigy* (tifusz) viszi családok apraját-nagyját hosszú heteken keresztül. De, akik túléltek, sosem adták föl. Mert keményfából faragta őket a Jóisten, mint ők a botjaikat, pipáikat, amelyekről megismerszenek az egész Rábaközben.

Egy képet látok megjelenni emlékeim vetítővásznán. Kapuváron, a „házhelyi” Nagypapa ül a háza előtti kispadon Nagymamával. Szájában pipa, fából faragva, mint lábai. Ő maga pedig a Nagyerdő legkeményebb fájából, mert másképp nem élte volna túl azt a poklot, ami leszakította az igazi lábait. „Botos-pipás mihályi”

maradt egész életében, letagadhatatlanul a Varga-Suphárdi szépszülék unokája. Pedig már az apja is Kapuváron született.

„Hát, meggyüttél...?”

A falu központját a kastély uralja. Valóságos főnixmadár ez is, mint szomszédja, a templom. Valahányszor együtt pusztultak, együtt is keltek újra hamvaikból. A tenni akarást, a megújulást példázták velük a falu lakói. Hosszú a sor: Csákok, Mihályiak, Ládonyiak, Kisfaludyak, Káldyak, Niczkyek, Rátkyk, Fiathok, Barthodeiszkyek és Dőryek. A kastély valamikori urai. Mind elmentek, de a kastély falai most is állnak. És itt áll az alatta folyó Rába partján Nepomuki Szent János is, 1736 óta, rendíthetetlenül. Vigyázza a hidat, az úton lévőket lépteit, a vizimolnárok és halászok munkáját. A templomkertben két Szűz Mária szobor is őrizi az alattuk elszuttogott imák évszázados titkait. Csak néhány lépés még a templomkert sarkáig, aztán kétfelé válik az út. Amelyik a Rábához vezet, azt már ismerem: ez a malomhoz vezető *Taligaút*. A másik kell nekem, a *Tótkeresztúrra menő*. Meg akarom találni az én Vargáimat! Haladok hát előre ezen az úton, s visszafelé az időben!

1817. július 26... Istenes nép lakhatja ezt a falut, mert nemigen látszanak rajta azoknak a szerencsétlenségeknek a nyomai, amelyek egész Európán hullámokban söpörnek végig. A dermesztően fagyos és barna hóesésekkel riogató telek alig akarnak véget érni. A hosszan, nehezen várt nyár nyirkos és hűvös. Jeges esők, özönvízszerű esőzések késleltetik a gyöngye termés betakarítását. A vad szelek tombolva szaggatják le a kis hajlékokra boruló tetőket. A cserébe kapott, káprázatosan színes naplementék pedig inkább ijesztik, mint sem kárpótolják a tanácstalan és rémült embereket. Nem tudják, hogy egy távoli, tüzet okádó hegy fölrobbant, és mérges miazmái meggyűltek ott fenn, a magasban. Nem engedik a földre a nap éltető sugarait. Emiatt éheznek egész Európa.

Azt sem tudják még, hogy a messi, mesés keletről elindult egy másik veszedelem is, a sok kint és halált hozó kolera. Hamarosan a közeledő orosz hadak fogják házhoz szállítani, és több mint fél évszázadon át köztük is marad, s közben egymillió embert visz majd a sírba.

Most itt, az 1817-es Mihályiban - ahol képzeletben járok - nyár van, és még ha fátyolon át is, de süt a nap. A zsiros földek és sűrű erdők tartalékait még nem merítették ki a természeti csapások, és a föld népe sem most tanulja a helytállást. Nem dúskál a javakban, de nem is éhezve készül megélni a következő aratást.

Takarékosan bánik mindennel: étellel, itallal, idővel, örömmel. Azért szerényebbek lettek az ünnepek, egyre kevesebb az esküvő, és csendesebbek a lakodalmak. Hónapok telnek el anélkül, hogy Feltringer plébános úr áldását adná ifjú pár frigyére. A Vargák szerencsésnek mondhatják magukat, mert Varga László és Suphárdi Erzsébet Julinkájának a tavalyi télen kötötte be a fejét Balázs Józsi. Egy másikat, egy fényes esküvőt pedig máig emleget az egész falu. Április 25-én a Róth-fiú és a Barthodeiszky-lány lakodalma hozott egy kis színt a sűrke tavaszba.

Sétálok tovább, közben elmarad mellőlem a templom és kissé szűkülni kezd az orsó alakú tér. De még így is, ameddig ellátni, széles marad a csordajárás, vagy ha úgy tetszik, a *Tótkeresztúrra út*, amit kétfelől ligetes pázsit kísér. Haragoszöld, magas fűvében szanaszét bólogató tyúkok káricálnak. Szilvafák ritkás sora vigyázza az út két oldalát. A tágas gyöpon terebélyes, vén diófák ácsorognak nagy távolságot tartva egymástól, és az itt-ott pirosat villantó cseresznyefáktól is.

„Zsiba lész, zsiba lész,

Ha ja fenye még nem ész...” – ismételteti egy cérnavekony hang, két szutykos pipaszár ütemes kalimpálásától kísérvé. Most előbukkan egy copfos fejecske is, rajta a *zsibavirág*-koszorú, eggyé olvadva hirtelenszőke hajával. Egy futó pillantással fölméri, hogy a közelében legelésző libái ismerik a rendet, és tovább kántálva megint alámerül a zöld tengerben. Megnézném, mit bogarászik a kis tücsök ott a fa alatt. Talán nem is látna engem, hisz én még nem létezem. De nicsak! Miféle pöttöm emberke szalad itt szembe velem az útközépen? „*A fekete csigás hajú, fehér ingecsés gyerek mezítelen talpai alatt apró porpamatok kelnek. Alig látszik ki belőlük a fűcska után libegő kis fehér pumikölyök, aki a futás nehéz tudományát talán most próbálja először*”. Már egészen közel járnak, amikor hirtelen a gyermek rákanyarodik az egyik házhoz vezető, fűbe taposott ösvényre. A nyitott kapunál megáll, s hirtelen megfordulva visszakiált: „*Hát meggyüttél, Náni?*” „*Hát, meggyüttem kicsi István.*” Mi ketten *látjuk* egymást. Elindulok utána befelé az ösvényen.

„*Hát, meggyüttem...*”

A gyermek már messze jár, mire a deszkakapun át belépek az udvarba. Szaporán szedi a lábát, miközben felém mutogatva kiabál valamit, túl a portán, a Páskomon kaszáló két embernek. Azok meg rá se hederítenek, pedig már ott egrebegrál a hátuk mögött. Csak fordulnak-lendítenek, majd lépnek előre egyszerre. Azt gondolnám, kettőslátásom van, ha nem volna egyikük kisebb a másiknál. Talán nem akarnak az ütemből kiesni, erőpazarlás lenne újra rendbe állni. Vagy csak egyszerűen nem hisznek neki. Istvánka még „*álldogál kicsit, aztán elbóklászik az egyre erősödő tücsökciripelés irányába*”. Most kellene körülnézni a portán...

A ház deszkaoromzatos, rövid vége apró ablakokkal néz az utca felé. Hosszan nyújtózik hátra az udvaron, s mint kotlós a csibéit, egyetlen tetőszék alá fogja a szo-

bát, konyhát, kamarát és a két istállót. A tömött falak még mindenütt őrzik a húsvéti meszelés fehér tisztaságát, a lábazat azúrkékje pedig a régi, még igazi nyarak egeinek emlékét. Talán csak a *lészás* nádtető nem felejtette el a vad tavaszi szeleket, de már sorakoznak a falhoz támasztott kévék, a maguk idejére várva.

A ház udvari végében *hidas* támaszkodik a tehénistállóhoz. Lakói a falukondával járják az erdőt és a berkeket. Szinte egész évben. Most is a ludak uraskodnak benne, a szomszéd ölban szorongató tyúkok öröme. Az istállókkal átellenben, az udvar közepe táján áll a horgaskút. Kávája, kútháza, horga és vödre fából készült. Nem kellett mélyre ásni, így is magasan áll benne a víz. Habár minden gyerek tudja, hogy nagy zöld béka lakik benne, azért egy nehéz deszkalapot is a tetejére illesztettek.

Az udvar végén szépen rakott szalmakazal tornyosodik. Magassága vetekszik a szomszédos pajtáéval. Egyike a porták végi katonás pajtasáncnak, ami úgy kíséri kétfelől a falu hosszú utcáját, mint az *Eszteró* a Rábát. Mindegyik magasabb a hozzája tartozó háznál. A falak deszkából, a födémek nádból készültek. Nincs az a rakott szekér, amelyik ne férne be kényelmesen a behajtójukon. Itt, ennek a sérűjében akár két lóval is lehetne nyomtatni.

A pajtában egy üres *fakószekér* áll, aminek semmi vasalása nincs, nem is volt. De legalább nem revesedik ezekben a mostani nyirkos időkben. A fájának meg éppen jól tesz a sok eső. Szép nagy szán rejtőzik a pajta sarkában, a félhomályban is látszik gazdagon faragott díszítése. Rajta egy megbarnult régi, mellette egy zöld,

friss fűzfavesszőkből font szekérkas várja, hogy jóáron elkeljen majd a kapuvári vásárban. Vasalása a szánnak sincs, de a két ló, *Fölhő* és *Harmat*, így is elhúzza a keményre fagyott havon. Akár tíz mázsa teherrel rakottan is.

A taligának mindig kéznél kell lennie, ezért dülleszkedik a pajta ajtajában. A kicsi István elhiszi, hogy ez az erős, kézhez álló alkotmány már magától is odatalál-na a malomba, s csak azért kell az apjának és neki elkísérnie, hogy hazafelé tartván rosszemberek ne lopják le róla a liszteszsákokat.

A pajta belső, szellős tereiben fölhalmozott szénának, pelyvának, töreknek ki kell tartania jövő nyárig. Nem lesz könnyű, de a gazdának ebben legalább akkora tapasztalata van, mint odabenn a házban a maga posztján a gazdaasszonynak. Hol máshol is lelhetnék rá, mint a pitvar közepén? Mert ide nyílik a kemence tátott szája, aminek kicsi padkáján alig fér el a nagy cseréptál. A nyitott kéményen kiszökik a füst, csak annyi marad idebenn, hogy megfűszerezze kissé a *szívásbab* édes-savankás illatát, ami betölti az egész házat.

A negyvenhét esztendő Saphárdi Erzsébet fiatalosan sűrög-forog a konyhában. Dereka körül röpköd a fakó szoknya, amelynek ráncai között itt-ott még megvillan hajdanvolt meggypiros színe. Az asszony törekeny termetét meghazudtoló lendülettel emeli el a tűzről a súlyos, háromlábú vasfazekat. Az asztalon már ott sorakozik a hat fakanál, a vízzel teli korsó, meg a sőtörő mozsár is, a sósszájúak kedvéért. Csak egy pillanatra, egy átsuhanó gondolat erejéig törik meg Örzse lendülete, aztán határozott mozdulattal mégiscsak lekapja a falra aggatott tányérok közül a díszes mázas cserépbögrét. Az asztalfőre teszi, a gazda helyére.

Szokatlanul meleg és a szokásosnál is fárasztóbb napok vannak a hátuk mögött. Jól fog esni a gazdának a kút hűsét őrző sörítal. Készítésének tudományát a napától tanulta – mint megannyi mást –, amikor készületlenül és váratlanul elfoglalta halott húga helyét a házban. Most megszólal a közeli templom harangja. Örzse gyorsan visszaigazítja barna kontyába a kibomlott, egyetlen ősz hajtincset, s már siet is az udvarra: - *Aptyuk, gyerekek, kís az ebéd!* – kiáltja. Csak egyszer, hiszen jönnek máris a szélrózsa minden irányából. Ott gyülekeznek a kútnál, a kisebbik bödönvályú frissen húzott vizében lötybölnek arcukat, kezüket. Csak tiszta kézzel szabad nyúlni a közös tálba. Míg tart a rituálé a kút körül, kicsit beljebb is szét lehet nézni a házban.

A konyha hátsó falán, ahová a nagy, szögletes kemence is támaszkodik, hosszú faragott láda nyúlik végig. Belseje a háziasszony házi praktikáinak kelléktára. Tilos a háznép számára! Tetején még ott a liszttől havas nyújtódeszka a sodrófával, a krumplitörő és a famozsár. Az a nap mindig örömteli a gyerekek számára, amikor ezek az eszközök így, együtt kerülnek elő a kamarából. Nincs kihasználatlan hely a pitvarban sem, ami lényegében a konyha előtere. A bejárattól balra pöffeszkedik a falnál a potrohos dagasztóteknő, mellette hórihorgas társa, a sütőlapát. A *zsírosvindó* és a dióval teli *zompör* nemsokára visszakerül a hűs kamarába. A befelé nyíló pitvar- és a kifelé nyíló szobaajtó védelmében keletkezett apró zugban fehér

vászonnal takart asztal áll. Rajta tejjesztár, karcsú és hasas köcsögök, köpülő, valamint tisztára mosott vászonkendők sorakoznak akkurátus rendben. Ez ám igazán a háziasszony birodalma! Ide még ő is csak tiszta kötényben és makulátlan *keszkenőben* lép be. Aludtej, író, túró, tejföl és vaj készül itt Örzse tudománya és Gyöngyös tehén áldozatos igyekezete által.

A félhomályos szobában napközben soha senki sem tartózkodik. Ha mégis, az nagy örömet vagy nagy bánatot jelent a családnak. Napközben csak a Nagyerdő fái laknak benne a festett láda, a magasra vetett ágyak, a sarokpad előtt álló fiókos asztal, meg két faragott hátú szék formájában. A sarokpad fölötti falon egy régi kalendáriumból kivágott, cifránfaragott keretbe foglalt Szűz Mária-kép lóg. A *hiju* (padlás) terheit viselő mestergerendán évszám és felirat: „*Ipitette Varga Estván 1747 Szűz Marria otalmaz.*” A gerenda utca felőli vége alatt, a bukóra állított rámástükör vaksiságát a hófehér falak tisztasága feledteti.

Jól nevelt a háznép: egyetlen lábnyom sincs a sárga homokkal hintett döngölt-föld padlón, amin tetszetős mintázatként rajzolódnak ki a lassan száradó vizesnyolcasok. Szombat van. Mára a falu összes házában eltűnik a heti munka szenny-nye-kosza. Tiszta lesz minden és mindenki, mire holnap reggel a templomban az Úr színe elé járulnak.

Szívesen szívnám még be kicsit a hűs szobában a nedves föld tiszta illatát, de jön már befelé a kúttól az ázott-éhes népség, a köztük lábatlankodó apró kutyával. Bejönne az is, de a kicsi István szelíden lenyomja a hátsóját az ajtón kívül.

„– *Majad!* – *mondja neki felnöttes szigorúsággal. Mindkettő tudja, hogy ennek így kell lennie.*” (Akár ezt is mondhatta, hisz’ a történelem – mint tudjuk – gyakran ismétli önmagát...)

Kis → Kiss Visi → Visi

Vannak nevek, amelyekről a legnagyobb jóindulattal sem állítható, hogy a családkutatók vágyálmai lennének. (Hát még, ha valaki nem is az, éppen csak a családját kutatja.) Nos, a Kiss vezetéknev bizonyosan ilyen. Hogy mennyire ingatag és keskeny ez a Kiss-ösvény, amelyen nyomaikat követem, mi sem bizonyítja jobban, minthogy három holtbiztosnak mutakozó leágazás után végül mégis csak az elsőhöz kellett visszatérnem. Ez szerepel most a családfán, de hogy megállja-e a helyét a 18. század előtti része, azt csak a Jóisten, vagy egy génkutató specialista tudná megmondani. Hogyan is lehetne elvárható tőlem, hogy évszázadok messzeségéből rendet rakjak a népes Kiss-hadak között, amikor ez még saját korukban, saját maguk számára sem volt egyszerű?

A Kiss név a még belátható kezdetekkor nem mondható gyakorinak Kapuváron és környékén. Az 1684-től vezetett *születési* anyakönyvben az első Kiss vezetéknevű gyermek *Jánoska*, akit 1688-ban kereszteltek. Apja *Márton*, keresztstülei *Füzy Mihály* és *Anna*. Mindnyájan vitnyédi illetőségűek. Az ugyanekkor nyitott *halotti* anyakönyvben csak a tizennegyedik évben jegyzik be (1698 novemberében) a gartai Kiss Jánost, „Éva”(?) férjét.

Az általam föllelt legkorábbi házassági anyakönyv szerint, az első Kiss-sel Szakács Éva kötött házasságot 1749. április 19-én, Nagy János és Triber Mihály tanúsága mellett. Ettől számítva 1843. február 19-ig – ükszüleim házasságáig – 111 Kiss nevű férfi házasságát számláltam össze a kapuvári anyakönyvben. Ebből 60 kapuvári, 32 gartai, 4 osli, 5 vitnyédi, 2 babóti, 2 himódi, és egy csornai származású. Miért volt szükség a számolásra? Mert Visit kerestem a szénakazalban. Nem találtam. Egyik vőlegénynek sem volt ilyen nevű arája. Akkor hát nem itt kell keresni a választ arra a kérdésre, hogyan lett az ükapámtól az 1891-ben született nagymámig tartó időszakban a Kissből Kiss-Visi, majd csak Visi.

Az történt talán, hogy ükmama megözvegyülvén hozzáment egy derék (özvegy) Visihez? Simon Anna valóban megözvegyült, de ekkor már elmúlt hatvan esztendő, ez pedig nem a legszebb kor a férjhez menetelhez. Hát még abban az időben! Hol, mikor ragadt ez a név a családhoz? Méghozzá olyan erősen, hogy két generáció alatt teljesen kiszorította az eredetit.

Először a 19. század végén került a Visi név rögzítésre hivatalos családi okirataikon. De mi és hogyan történhetett addig?

A század közepén, 1856-ban, már huszonöt Kiss nevű családfőt rögzít a lakóházak jegyzéke Kapuváron. És ők csak a házas gazdák! Hol vannak akkor még a gyermekeik, a felnőtt, családos fiaik, akikkel együtt laknak, s hol azok a Kissek, akiknek nincs saját házuk, mások adnak fedelmet nekik? A legóvatosabb becslésem szerint is több, mint száz azonos családnévű emberről beszélünk. Nem, hogy a katonai *létszámállítók*, adóbehajtók, robotnap- számlálók, fináncok és hasonló kedves látogatók nem tudták számontartani, ki fia-borja ez a Kiss, de lassan saját identitástudatuk is feloldódott volna, ha nem kap valamilyen megerősítést. Így kezdték hát egymást és magukat egy harmadik névvel megkülönböztetni.

Csúfnevet, gúnynevet nem találtam e ragadványnevek között: Kiss *Pál*, Kiss *György*, Kiss *Mihály*, Kiss *Varga*, Kiss *Leizer*, Kiss *Visi*... Úgy hiszem, az első három kételemű vezetéknevű születésének magyarázata az 1748 áprilisától 1843 februárjáig tartó, kilencvenöt év keresztneveinek gyakoriságában rejlik. A száztizenegy vőlegény mindössze tizenhat keresztnéven osztozik. Minden negyediknek Mihály, minden ötödiknek György vagy István, minden kilencediknek János a neve. (Számottevő még a József, az Antal, a Pál és Ferenc.) A további nyolcból nevenként egy-két személy részesült. Mondanom sem kell tán, hogy Leizer vagy Visi keresztnevet egy fiúcska sem kapott. Honnan hát e két ragadványnév?

A magam lehetőségei szerint azt állítom, hogy a családok földrajzi környezetéből. Hogy világos legyen, mire gondolok, nyitok most egy rövid, új gondolatsort, amellyel két legyet üthetek egy csapásra: egy kicsit megismerjük Gartát - amivel már úgyis adós vagyok - és közelebb kerülünk föltett kérdésem megválaszolásához is. Talán...

Garta

Születése rendhagyónak tekinthető a környező rábaközi falvakéhoz képest. Nádasdy Ferenc, a kapui vár és a hozzá tartozó várföldek ura, 1663-ban harminckilenc muskétásának adott itt telket és rajta ház építéséhez engedélyt. Így kívánta honorálni vár- és hídőrző szolgálataikat. Ezzel veszi kezdetét Garta csaknem töretlen fejlődése, még az olykor elviselhetetlennek tűnő nehézségek ellenére is.

1671-ben a Wesselényi-féle összeesküvésben bűnösnek talált III. Nádasdy Ferencet kivégzik. Közben 1680-tól hol a török, hol a járványok tizedelik a Rábaköz népét, állandó félelemben tartva Garta lakóit is. 1681-től a Nádasdy-özvegy családjának birtokába kerül a kapui uradalom, így Garta szintén az Eszterházyaké lesz. Mindeközben folyamatosan napirenden vannak a kuruc-labanc villongások.

1709 tragikus dátum Kapu és környéke történelmében. A nyár folyamán Eszterházy Antal kuruc generális úgy dönt, felrobbantja a várat, hogy ne jusson az a labanc kezére. A falak leomlása súlyosan veszélyezteti a várral együtt született

falvak életben maradását, így Gartáét is. Nincs szükség többé az itt élők katonai szolgálatára. Mi lesz a Süpöczökkel (gyalogos katonákkal), Salétromosokkal (puskaporgyártókkal), Hónyargalókkal (foglár-hírszerzőkkel), Hajdúkkal? És köztük már ott élnek a folyamatosan érkező német családok is. 1672-ben tizenkilencet írnak össze belőlük. 1735-ben 44 magyar, 17 német és 6 horvát család lakik a településen, szakadatlan harcban a megélhetésért, miközben pert per hátán folytat nagyhatalmú földesura ellen.

Az Eszterházyak viszontperlik őket, tűrhetetlennek tartva kitarító igazságkeresésüket, újabb és újabb követeléseiket. A tét nagy: szabad marad-e a büszke szabad hajdú, vagy jobbágyosorba süllyesztve adózik és robotol telhetetlen urának. Lassan, de biztosan ez utóbbi tendencia kezd érvényesülni.

Közben múlnak a harcos, dolgos esztendők. 1828-ban már 107 magyar, 39 német és 12 horvát család lakja Gartát. Némelyiknek neve után még ott a megjegyzés az okiratokban: „*ex Styria*”, vagy „*ex Croatia*”. (Bejegyzés az anyakönyvben: „*Helena N Tirolensis.*” 1776.) A források tanulmányozása alapján szinte legendásnak, de legalábbis példásnak tűnik számomra a három nemzet fiainak gartai együttélése. Két generáció alatt összecsiszolódtak, beilleszkedtek, igazi gartaiakká váltak. Közöttük nyelvi, kulturális, politikai vagy vallási villongásról sehol nem olvastam. Mindegyik beolvastja a közösbe a maga erősségét. Szántóföldjük kevés, ezért inkább zöldséget, gyümölcsöt termesztenek, az utóbbiból ecetet készítenek. Rengeteg munkát ráfordítva dohányt termesztenek. Ezt és az ecetet főleg a németek szállítják és értékesítik, olykor távoli vidékeken is. Ők azok, akik sokféle mesterséget gyakorolnak a településen. (A Hoffereket tartják a legjobb ácsoknak.) Mindezek mellett legelőket bérelnek, lovat, szarvasmarhát és disznót tartanak. Halászóvizeik vannak az osli Hanyban. Élnek, ahogy tudnak.

Miközben lélekszámuk növekszik, az életterük nagysága ugyanaz a harminckilenc teleknyi terület, amin másfél évszázaddal azelőtt az első kapavágást tették. De sok jó ember kis helyen is elfér. Egy udvarban, három-négy házban öt-hat család lakik. Gyerekkoromban sokszor elálmélkodtam ezen, amikor Gartán járva benéztem egy-egy nyitva hagyott kapun. Utca az utcában! Egyenes vonalban, a kertek irányában sorakoztak föl a fecskéfészekhez hasonlóan összetapasztott házak. Közismert tény, hogy a 19-20. század fordulóján Gartán volt a megye legnépesebb portája, ahol tizenkét család hatvannál is több tagja lakott együtt. Ez volt az elhíresült Gerencsér-udvar.

Nem volt ez másképpen Kapuváron sem, hiszen a két település minden tekintetben elválaszthatatlan egymástól. És most itt térünk vissza Kapuvárra, a mi Kissünkhöz, az 1817-ben született József ükapánkhöz, akinek gyermekeit már Kiss Visinek nevezik. Az 1856-os kapuvári telekösszeírásban öt Visi családfő neve szerepel. Négyen egy bokorban, a mai Vargyas és Soproni utca találkozásánál. (József 45/a, András 45/c, József 47/a, Mihály 47/b, Márton messze, Kapuvár délke-

leti részén.) A Visikkel szemben, a kis terecskévé bővülő kereszteződésben áll Kiss József 53-as számú háza, a 199. számú telken. Rajta kívül további öt, Kiss tulajdonban lévő ház áll a közvetlen környéken.

Szerintem, amikor erre a pontra tesszük ujjunkat a korabeli katonai térképen, akkor nem másra mutatunk rá, mint a mi Visi nevünk születési helyére! Mert sem benősülés, sem sógorság-komaság, sem más atyafiság nem érhető tetten a rendelkezésre álló okmányokban. A Visikkel való közvetlen szomszédság, vagy akár a túlszaporodott család lakóként való befogadása válhatott nagyon is egyértelmű azonosítójává az egyik Kiss-családnak a sok közül. Az együttlakás pedig – legalábbis a névadást illetően – erősebb kötelékké vált a vérségínél is. A következő felnövekvő nemzedék már egyértelműen viselte a ragadványnevet, a rákövetkező pedig kizárólagosan. Hát, így történt... Vagy nem.

Mert történhetett úgy is, hogy eleve Kissek voltak a Visik. Vagy Visik a Kissek...

Az első Visi, akivel a kapuvári anyakönyvben találkozhatunk, Jánoska, András fia. 1734. november 15-én született, apja babóti volt. Aztán a potyondi Visy Mihály 1739. április 19-én, Kapuváron veszi feleségül a megözvegyült Varga Annát. Házassági tanújuk az osli iskolaigazgató, Bocsati (?) Mihály.

1770. február 2-án hal meg *Vjšy* Mihály, Varga Anna férje. 1770. február 21-én egy másik Visy Mihálynak és Szarka Katának Katalin nevű leánykája születik. 1789. december 13-án Visi Jánosnak és Szűcs Évának Kapuváron a 233-as szám alatt Mihály nevű fia születik. Innentől csend következik az anyakönyvekben. Az 1800-as évek közepéig alig néhány Visivel találkozunk. Az 1809-től 1839-ig tartó időszakban például egyáltalán nincs házasuló legény beírva ezen a néven. *Hol*

vannak akkor? Mert valahol lenniük kell ahhoz, hogy a 19. század közepétől – száz esztendővel az elsőként beírt Jánoska után – feltűnő gyorsasággal tudjon gyarapodni a név viselőinek száma.

Itt vannak ők szép számmal, egy *másik név* mögé rejtetten. Nézzük csak!

Visi János 1830. április 12-én száz esztendőskorában halt meg, de *Kiss* Jánosként született 1731. november 1-én! Visi Mihály 1831-ben halt meg harminckét éves korában, mint *Kiss* Anna törvénytelen gyermeke. *Kiss* György szépapám 1774-ben született, 1839-ben *Visi* György néven temették. Visi József 1870-ben, kilencven esztendősen halt meg, 1779 januárjában született *Kiss* Ignác és Molnár Éva fiaként. És folytathatnánk a sort.

Arra nincs válasz, hogy az első Visi (Visy) mikor és honnan került Kapuvárra. (Feltételezem, már az első anyakönyvek megnyitása előtt itt volt.) Mint, ahogy arra sincs, hogy együtt jött-e a Kissel, vagy már itt bútorozott össze vele. Az viszont világosan látszik, hogy a Kiss név egy évszázadra elfedi a Visit, hogy aztán újra leporolódják, és hozzá tapadjon, mint ragadványnév, egyik a másikhoz. Ugyanakkor és ugyanazért, amikor és amiért a Kiss Leizerek, Kiss Vargák, Kiss Györgyök és Kiss Mihályok nevével is megtörtént. (De ekkor lesznek Varga Visik és Visi Bársonyok is.)

A két név közötti kötődés eleve elég erős lehetett – talán még a Kapuvárra érkezés előtti időkből származóan -, ha két-három nemzedék után is előkerült, a negyedik-ötödik után pedig kiszorította helyéről a másikat.

Áder – Pászli – Kiss – Varga (egy másik!)

Az alábbiakban – valóban csak a lényegre szorítkozva – Varga nagyapám őszüleinek nyomába eredünk. A családfa ágainak-bogainak tanulmányozásához mindenképpen szükséges magunk elé teríteni a grafikus változatot.

A még belátható, valószínűsíthető ősülők:

Áder Ignác és Iváncsics Erzsébet. Az ő házasságukból születhetett 1764. március 4-én, Kapuváron, *József* nevű fiúk, az én egyik ősapám, akinek keresztszülei Varga György és Németh Katalin voltak.

József 1788. június 2-án, Kapuváron házasságot kötött *Pászli Erzsébet* gartai hajadonnal, Tolnay Ferenc plébános áldásával és Áder Mihály, valamint Németh Antal tanúsága által. A kapuvári Áder-fiú ekkor lett gartai lakos, mert mind a kilenc gyermeke ott született.

Áder József, az én szépapám ebből a házasságból született 1790. október 24-én. Keresztszülei Tóth István és Kiss Anna, akik – egy kivétellel – valamennyi testvérét is keresztvíz alá tartották:

Erzsébet 1792. január 24-én született. Meghalt 1804. április 30-án Gartán.

Anna 1794. január 6-án.

Katalin 1796. november 17-én. Az ő keresztszülei: Nagy Mihály és Sipőcz Annamária. Meghalt 1804. április 21-én.

Vendel 1799. november 17-én született. (Nála az édesanya nevéhez Bognár Erzsébetet írt a plébános úr. A keresztapánál pedig István helyett Mihályt.) Meghalt 1799. április 22-én Gartán.

Veronika 1801. október 4-én látta meg a napvilágot, meghalt 1812. október 24-én Gartán.

Katalin: 1805. május 25. Nála is Bognár az anya vezetékneve.

Erzsébet: 1808. április 5.

Rozália: 1812. április 25. (Az anya Bognár vezetéknevét utólag Pászliira helyesbítették az anyakönyvben. A plébános úr rájöhetett a Bognár-Pászli névcserével kapcsolatos korábbi tévedéseire.)

A kilenc gyermek édesanyjáról, Pászli Erzsébetről nem sokat tudunk. Ez a nyilvánvalóan német eredetű családnév 1672-ben szerepel először a kapuvári okiratokban más német telepések nevével együtt. (Hoffer, Tiringner, Tobler, Klaiser stb.) Elképzelhetőnek tartom, hogy Pászli Mihály és Pintér Erzsébet leányáról van szó, aki 1771. február 27-én született Gartán, és keresztszülei Nagy Ferenc és Füzi

Erzsébet voltak. Halálának idejéről semmit sem tudok: a mi Pászli Erzsébetünket mintha a föld nyelte volna el! Vélhetően a korabeli adminisztráció sem volt képes átlátni a bonyolult családi kapcsolatrendszeren.

Ennek igazolására álljon itt néhány példa. Mindenekelőtt: hogyan került a Bognár Erzsébet anyai név két gyermek születési bejegyzésébe is? Az 1827-es holtaskönyv jelzi, hogy meghalt Áder József, akinek hátrahagyott neje Bognár Erzsébet. Ám, amikor az özvegy is meghalt, tizenhárom év múltán, a férjet már Áder Jánosként említik.

De okoztak ezen kívül is fejtörést a Pászlik az eseményeket ezidőtájt jegyző „Czédler cooperatornak”. Bejegyzés 1831. január 31-én a kapuvári halotti anyakönyvben:

„Pászli János *planstratius maritus Csöndör Anna*”. Ami annyit tesz, hogy talán, hihetőleg, feltételezhetően ő Csöndör Anna férje.

A harmadik eset arra példa, hogy gyakran a hiányzó adatok miatt sem mindig számíthatunk a kortárs hivatalos dokumentációjára. Marad a józan paraszti ész és a bulldog szívóssága a kitartó keresésben:

„1832.szeptember 28. .... Marianna. Szakács Mihály özvegye.” Hát akkor kit temetett el Czédler cooperátor százkilencven esztendeje? Hogyan szólította meg őt, mielőtt hosszú útjára bocsájtotta? Nem volt vezetékneve?

Bárki lett légyen is Pászli ősanánk, a lényegét tudjuk róla. Kilenc gyermek anyjának lenni: hőskötemény. Azzá teszi a kilencszeresen megélt anyai kín, szenvedés, öröm, bánat, aggodalom, féltés és remény.

És most térjünk vissza a családfához! Pászli Erzsébetnek és Áder Józsefnek nyolc gyermeke született. Elsőszülött fia - akít a kor szokásainak megfelelően édesapja nevére kereszteltek - a szépapám. Később két lányt eltemettek, de némi kárpótlást jelentett a családnak, hogy Rozikájukat legalább jól adták férjhez nemes Jókuti Mihály takácsmesterhez, 1832. február 5-én.

Nem tudom, hány özvegyi esztendő adatott Pászli Erzsébetnek ura, idős Áder József 1829-ben bekövetkezett halála után. De fiának – szépapámnak – Kiss Erzsébettel megtartott esküvőjén 1811. június 23-án, még egymás oldalán álltak a templomban, az örömszülőket megillető helyen. A menyasszony részéről ezt a helyet az osli Kiss György és Horváth Anna foglalta el – „*absentus parentibus*”. Sosem fogjuk megtudni, hogy Kiss Erzsébet szépanyánk szülei miért *hiányoztak* menyasszonylányuk mellől, de azt igen, hogy az Áder-Pászli öszülék még együtt élhettek meg a hat unoka születését. Ők voltak azok, a következő sorrendben:

Anna: 1818. július 12-én született Gartán és 1820. április 7-én halt meg *Vitnyéden*. Vajon hogyan került oda? Tán rokonokhoz? Tudjuk, hogy Vitnyéden is éltek Áderek és Pászlik is. Az 1850-es években például Áder Katalin a 20. szám alatt lakott, Pászli József pedig a 73-ban. Az előző nagyjából a mai Fő utca 13-as számának helyén, az utóbbi nyolc-tíz házzal följebb, a templom irányában lehetett.

És ha már itt vagyunk, vessünk egy pillantást legalább az útra, ami a két testvérközséget, Kapuvárt és Vitnyédet összekötötte. De sokat járhattak rajta elődeink! A kapuvári Vámház és a vitnyédi, legendáktól övezett Szent Antal szobor között nem nagyobb a távolság négy kilométernél, azaz fél magyar mérföldnél. Ez alig egyórányi gyaloglást jelentett. De csak jó időben, mert ha esett, nehéz tereppé vált a vidék. A két község között legalább tucatnyi híddal lehetett csak leküzdeni a tocsogós, linkós terepet, amin ez az út vezetett át.

A Vámházat elhagyva – a korabeli térkép szerint – jobbra széles legelő, balra az Új rétek területek el, a távolban sötétlő *Iharos-erdővel* a háttérben. A legelő után is erdő következett, amelyet a *Sebes melléki* irtásföldek parcellái hasítottak ketté. Innenső darabja az Égés, a vitnyédi az Átalerdő. Balkézről már kiirtották a fákat, helyüket a *Borsószeg* elnevezésű, „művelés alá fogott terület” foglalta el, ami a falu alatt a *Berek* vizes rétjeiben, majd a *Köles-rétekben* folytatódott. Ezután megint erdő jött. A *Cser* ősréngetege innen a maga érintetlenségében húzódott tovább *Agyagosig* és *Szergényig*. (Már nem sokáig. Sorsa meg volt pecsételve. Néhány évtized múlva a földéhes nép hírmondó foltokká zsugorította.)

E kis kitérő után térjünk vissza ifjú Áder József és Kiss Erzsébet szépszüلők gyermekeihez!

A másodszülött: *Jánoska*. 1819. szeptember 20-án született, s még jó, hogy kéznél volt a bába, aki rögvést megkeresztelte, különben kis lelke örök kárhozatra lett volna ítélve. Nővérkéjét, az alig kétesztendő *Annát*, fél év múlva temették.

Fölvetődhet a kérdés, mi értelme van annak, hogy apró gyermekeket, újszülött csecsemőket is felkutatok és rögzíték a történetben? Akik épp csak beköszönnek egy pillanatra, aztán már mennek is tovább? Ez nem értelmi kérdés. Attól még, hogy nekik csak ennyi jutott ebből a világból, ehhez a családhoz tartoznak. Meglehet, életük fonala rövid, de része egy szövetnek, ami annál erősebb, minél sűrűbb a szövése. Családnak hívják. Minden szálára szükség van. Mindenki fontos, mindenki számít. A legkisebb is.

1821. január 12-én „újrászületik” *Anna*. A következő évben még egy kislány érkezik, akit Évának hívnak. (1822. augusztus 31-én.)

Az én ükapám, az immár harmadik *Áder József* pedig 1824. október 11-én látja meg a napvilágot.

Utolsóként Ágnes érkezik 1826. október 21-én, ám 1827. augusztus 13-án őt is elveszítik a szülők.

Milyen szerencsések vagyunk, hogy a kis Jóskát meg tudták óvni, s fölnevelni! Így ő huszonegy éves korában, 1845. január 20-án feleségül vehette a szintén gartai *Varga Erzsébetet*, akiről aztán végképp semmit sem tudunk. Mindössze annyit, hogy létezett, s hogy a házassági anyakönyvben Horváthnak írják a vezetéknevét. Három gyermekük született:

József, 1847. Szent Jakab havának (július) 11. napján. Keresztszülei Pintér János és Horváth Erzsébet. Egy hónapig élt, augusztus 12-én „nyavalyatörésben” meghalt.

Katalin 1848. Szent Mihály havának (szeptember) 12. napján született. Keresztszülei ugyanazok, mint halott bátyjéé. Még az egyesztendő kort sem érhetette meg, 1849 Szent György havának (április) 9. napján „himlőben” meghalt.

És milyen nagy szerencse már megint: 1850. Pünkösdi havának (május) 7. napján adott a szülőknek az Isten egy *Veronikát*, akit meg is tartott hatvanegy esztendőig. Ő lett Varga István (Répa) ugyancsak István nevű fiának jó és szerető felesége, a „házhelyi”, „huszár”, „botos-pipás mihályi” nagyapám édesanyja. De ez már egy másik fejezet.

A Törökök

Kacsaringós bevezető

Édesanyám egyszer fölemlgette anyai nagyanyját, akivel annak haláláig egy fedél alatt éltek. Bár jobban figyeltem volna! Annyi azért megmaradt bennem, hogy ez a nagymama vigyázott rá és Imre nevű öccsére, amikor a felnőttek és a nagy gyerekek a mezőn dolgoztak. Azt mondta, nagyon szerették, mert szép meséket mondott nekik. Sajnos, a nevét nem jegyeztem meg akkor. Jóval később, évtizedek múlva kezdett el motoszkálni bennem a személye iránti kíváncsiság, amikor a kicsinyeim ágya mellett ülve élesben kellett improvizálnom az esti meséket, az ott, általuk megnevezett mesealakok és a cselekmény fősodrának szeszélyes kívánalmai szerint. Mégis, valahogy mindig sikerült megelégedésükre kanyarítanom a történeteket. Ezzel a képességgel az én húgom is rendelkezik. Szeretném azt gondolni, hogy ez a mi szép nevű dédanyánktól való gazdag örökségünk. Köszönjük *Török Julianna!* Mert tudom már a nevét!

Kíváncsiságomtól hajtva akkor vásároltam be magam a Győri Egyházmegyei Levéltárba, ahol azóta szabadon kalandozok az évszázados könyvek megsárgult lapjai között. Nem gondoltam volna, hogy egyszer majd előbb kapok egy foltos fedelű, öreg bogoyoszlai anyakönyvért, mint egy-egy nagy port felvert mai bestsellerért, amiből csak annyit tudok meg, amennyit az ünnepelt szerző az orromra köt. Amabból pedig mindent (na jó, majdnem mindent), amire csak kíváncsi vagyok. Persze, nem adják magukat könnyen a rég elporladt kezek ákombákomai. Először úgy hever előttem a kibányászott anyag, mint egy kirakósjáték asztalra borított dirib-darabkái. Aztán egyszer csak az egyik életre kel, és rámutat a párjára. És így tovább. Vannak, akik makacsul árnyékban maradnak, s vannak, akik alig várják a találkozást. Földhöz ragadt realista vagyok, de olykor tátva marad a szám, mikor egy régóta keresett személy, akiről már lemondtam, egy találmásra felcsapott könyv első soraiból rám köszön.

Mindig nagy a csábítás, hogy letérjek a főcsapásról, hogy idegenek nyomába eredjek. *Hónyargaló, Hányórzó, Halál, Nyújtali, Hajgató, Kábosztás, Divós, Szivás, Nyulsütő, Hanyos, Salétromos, Sölét, Söletormos* sőt *Szöletormos*... Hát hogyan lehet ezt megállni? Vagy elidőzni azokkal, akiknek még holtukban sincs kegyelem: a „megesett” anyától „törvénytelen ágyból született”, „fattyú” és „zabgyerek” (sic!) bejegyzéséinél. Anyának-gyerekeknek kíméletlenül beróják a neve mellé a bélyeget,

amit az ítéletnapig viselniük kell. Még a holtas könyvben is ott áll: „*Kis Borbálya, 75 éves, háromszor megesett személy*”. Vagy: „*Kovács Gergely, 25 éves törvénytelen legény*”. Tudnom kell arról is, hogy „*Örzsé hatszor megesett leányt*” végül „*a rosszéleltből származott nyavala vitte el*”. Másfél századdal ezelőtt...

Amilyen öröm rátalálni az ősszülékre, olyan szomorú tehetetlenséggel betűzgetem a régi tragédiákat. Csak úgy, bármifajta rendezési elv nélkül álljon itt néhány eset a régi bejegyzésekből:

1839. Szent Jakab hava 1. Szakáts Anna tizennégy éves: „*A Rábából vizet meríteni akarván beléfordult és beléholt.*”

1878. május 25. Kertész Istvánt „*lú rúgta agyon*”.

1847. Szent István hava. Nemes Szabó Jakab Páli erdész és Talabér Anna András nevű huszonöt éves fiának „*nem volt nyaválája, ha juhászbujtár pajtásával összeve hőrrent és attól három bot sujtással agyon üttetett*”.

1840. Szent Mihály hava 27. Gyolcs István negyvenöt éves, Kapuvár: „*Diót kukálván le esett a fáról, magát megzuzva*”.

1838. március 4. Kisfalud. Garabics hatvanhat éves zsellér „*agyonveretett borozás közben. Gyónatlan.*”

1916. augusztus 2. Ilona „*vitnyédi születésű asszony, kinek ura másfél év óta orosz fogságban van, leánygyermeket szült, kit születése után megfojtott.*”

1870. október 26. Kapuvár. „*Psihoda Francisca cehországi hajadon. Rábából húzták ki. Felboncoltatott, koponyában csontkinövést találtatván az agy velő megzavaratva, be nem számítható, eltemethető*”. Szép gesztus! Bolondnak nyilvánított, így nem kellett a temetőárokban eltakarítani a „bűnöst”. Vagy:

1880. Kapuvár. Cserpes Géza „*elmeháborodásában agyonlőtte magát*”. Róla is megállapították, hogy bolond, így tisztességgel eltemethették. Mint ahogy 1894. augusztus 20-án Cserpes Annát is, aki „*őrületében*” kútba ugrott.

Hardi József harmincegy éves kapuvári legénynek viszont nem volt kegyelem. Utolsó leheletéig istentagadó maradt, nem vette föl a szentségeket, így „*pap nélkül temettetett*” 1855. decemberében.

1874. július 4-e, Kapuvár. Papp János pincér, Katona Juli fia „*meghalt tüdővérzésben, szúrás következtében. Boncolva volt.*”

Zerpák Antal, az ikonikus kapuvári plébános írta be latinul ezt a megjegyzést Ézsél Anna férjének neve után: „*Éjszaka hazafelé a kocsmából a barátai fejsszével fejbe vágták. Két óra múlva meghalt.*” Szegény Kovács Mihály még csak huszonöt éves volt. Ha ilyen barátai voltak, milyenek lehettek az ellenségei? Kapuváron a 323-as számú telken lakott. Ez pedig annak az enyhe kanyarnak a város felőli oldalán állt, ahol a mai Nyárfá utca betorkollik a Vargyas utcába. 1856. szeptember 17-ét írtunk. Ezek az esztendőök különösen telve voltak gyilkos indulatokkal. Papp Vendel is „*mell meg szúrás*” következtében búcsúzott az életétől. Szeg Anna ura meg csak úgy, magától „*megszakadt*”. Folytathatnám még hosszan.

Persze – micsoda blaszfémia! - örömteli meglepetéseket is tartogathat egy-egy halotti anyakönyvi bejegyzés. Két nemzetőr nevére bukkantam! Álljon itt, amit megtudtam róluk:

Az egyik Ézsöl György, Sipőcz Julianna férje. 1848. Szt. András havának 3. napján temették el Kapuváron. Negyven éves volt és „*görcsben*” halt meg. Gyakran epemirigynek nevezték, valójában a sok kínszenvedéssel járó kolera ez, ami pár hónap múlva nagyobb veszteségeket okozott a magyar seregnek, mint az összes ütközet együttvéve. A másik Kiss János, aki Horváth Erzsébet férje volt. Huszonnyolc évesen halt meg „*úszögben*”, egy nappal Ézsöl után temették. Ez a betegség elhanyagolt, kezeletlen sérülésre enged következtetni. A születési anyakönyvben nincs bejegyzés róluk, de a nevek alapján nem zárom ki, hogy kapuváriak. Ha mégsem, akkor is rábaköziek lehettek, a Sopron megyei 2. zászlóalj tagjai. Lovasok? Népfőlkelők? Önkéntes gyalogos nemzetőrök? Pár napja vagyunk túl a schwechati csatán, nem valószínű, hogy ott jelen lettek volna. De Röjtöknél, október 11-én volt egy ütközet, ahol összecsaptak Jellasics hazafelé siető horvátjaival. Talán... Bárkik voltak is ők, tisztelet nekik innen, a messzi jövőből.

Lám, mégis csak betévedtem megint a sűrű erdőbe, de nem tudom megállni, hogy még egy különleges eseményt meg ne említsek: 1857. július 30-án, a Damjanich utcai Hebedli Ferencnek és Sterlik Teréziának hármaskreie születtek: András, Ignác és Júlia. Hogy életben maradtak-e, s ha igen, meddig, arról nincs tudomásom. Ezer veszély leselkedett rájuk. Tíz gyerekből három-négy nem érte meg a felnőttkort. A holtaskönyvek bejegyzései fájón tanúskodnak erről. Hiába a legnagyobb szülői szeretet, a „*gyík*”, a „*szamárbetegség*”, a „*gyermekaszály*”, az „*időtlenség*”, a „*vörös*”, a „*fővény*”, a „*görcs*” és megannyi más „*nyavalkórság*” tömegével tette korán angyalkává a családok gyermekeit. A szüleik sem számíthattak matuzsálemi korra. Gondoljunk bele! Petőfi „jó öregnek”, sőt, egyenesen aggastyánnak nevezi ötvennyolc éves édesapját.

Végezetül álljon itt két sírva nevetős bejegyzés 1837-ből, Csigaházi Pál plébános úr tollából, aztán visszatérek a szép meséjű Török Juliannához: „...*nem gyónt, mert véletlenül holt meg Kiss Juliska 58 évű bogyoszlai...*” És: „*A férje neje vezetéknevét nem tudja, ezért nem írható bé.*” N.B. Legalább az esküvőjükön megkérdezhetette volna...

„Köröskörül Rába vize hullámkzik...”

1772-t írunk, és a Magyar Királyság talán legtermékenyebb vidékén, a Rábaközben járunk. Ha a Rábának, a táj szülőanyjának szeszélye megengedi, akkor nyaranta fejedelmien gazdag természettel jutalmazza meg hangyaszorgalmú népét. Az emberek ilyenkor is bölcs beosztással gazdálkodnak a megszolgált bőséggel, mert lehet, hogy

jövőre már a másik arcát fordítja felénk a Janus-arcú folyó. Ilyenkor örülhetnek, hogy csak a termést, és nem magukat viszi el házastul, mindenestül. A népes csordák és kondák gazdái nincsenek ennyire kiszolgáltatva a víznek, hiszen az ő vagyonuk ilyenkor lábra kap és félreáll – ha van még idő és kellő magasság – a tengersík vidék néhány bakhátára. Lehet, hogy ez ad rangot-gangot a pásztoembereknek a röggel dolgozókkal szemben? A tudat, hogy mozdulhatnak? Hogy van választásuk?

Itt vagyunk hát a *Nagyerdő*, a *Hany* és a *Rába* ölelésében fekvő lapályon, ahol a szántás után feketén és zsirosan csillogó hantok, a vastag legelők, a tölgy- és cse-

rerdők, a folyók és mocsarak kincsei másfél évszázadon át csábították a vad, keleti hordákat. Azokat, akik azt állították magukról, hogy testvéreink, aztán mégis, háromszor dúlták végig ezt a kies vidéket. Lófarkosan, selyembugyogóban. Élnek a faluban vénséges asszonyok és emberek, akiknek szülei még találkoztak velük. A falu, ahol vagyunk, a táj kellős közepén fekvő Jobaháza.

Valójában három fészek forrt itt össze: *Jobaháza*, *Malomföldsé* és a legrégebbi, az ősi *Csáford*. Innen a népek úgy megfutottak a török elől – éppen száznolc-ven esztendővel ezelőtt –, hogy meg sem álltak Kapuvárig, Vesztkényig, a Hany nádrengetegében rejtőző száraz gorondokig, a Nagyerdő sűrűjében rejülő tisztásokig. Vagy tíz esztendeig vissza sem néztek. A török eltakarodtával végre visszatérhettek az elárvult, kifosztott faluba, összefogtak, és újra felvirágoztatták gazdaságaikat. Földönfutókból megint szabad és nemes emberek lettek, akiknek elei nemesített várjobbágyok voltak, s évszázados ősi birtokaikon újra szabadon gazdálkodnak.

Persze, mára már – 1772-re – igencsak fölaprózódtak ezek a két-hármezer négyszögöles telkek, hiszen a sokadik nemzedék kéri belőle a maga jussát. Mégis! A maguk urai, adót nem fizetnek, földesúr nem ül a nyakukon. Nemesi falujuk életének alapja a közbirtokosság, élén a választott esküdtekkal és a hadnaggal. Még a királynak sem tartoznak elszámolással, s az összeírásokban sem vesznek részt. A határt felosztották, az erdőt, legelőt, nádast közösen birtokolják.

A falutól keletre kiterjedt szántóföldek vannak, nyugatra, Tamásitól Bogyoszlóig facsoportokkal tarkított legelők csordakúttal. A széles csordajárásra – ami a falu egyetlen utcája is egyben – rúgnak ki a házak és kúriák előtt terpeszkedő gyümölcsfaligetes előporták. Az észak-dél irányú, enyhe S-alakban görbülő út közepe táján áll a falu büszkesége, a harminc éve épített fatornyos istenháza.

Mégsem ebben lesz a keresztelő.

A kis Jóskát Bogyoszlóra viszik keresztzülei, *Potyondi Mihály* és *Potyondi Róza*. Ott nyugtázza az 1736 óta vezetett anyakönyvben Lukács István plébános úr, hogy újabb leendő dolgos kézzel gyarapodott nemes *Török József* és nemes *Vörös Rebeka* amúgy is népes portája. Az apa már nem fiatal, negyvenöt évet számlál, megéli még ennek a legkisebb fiának a felnövekedését, de lakodalmát már nem.

Török József saját lakodalma 1755. július 25-én, egy szerdai napon volt a falubéli nemes Vörös Miklós leányával. (Hogy a menyegzőt dologtevő napon tartották, olvasmányaim alapján arra utalhat, hogy a 32 éves József ekkor már özvegyember lehetett.) A hajdani menyasszony most, házassága tizenhetedik esztendejében, negyedik gyermekágyát fekszi a csáfordi falurészen álló udvarház szobájában. Ennek mestergerendájában minden bizonnyal van egy berótt évszám. Arról tanúskodik, hogy már legalább a harmadik generáció bölcsője ring benne.

Mindeközben a kis menet (keresztzüelők, bába és a kis pogány) épp elhagyja a *Kölestő-dűlőt*, és ráfordul a bogyoszlai útra. Hamarosan ott lesznek a templomban, hisz nem hosszabb az út két magyar mérföldnél. A szombat délutáni litánia után nevet és hitet kap a gyermek a keresztvíz alatt.

Bogyoszlón is élnek Törökök, nagy valószínűséggel családtagok. A két falu határa összemosódik a közösen létrehozott irtásföldek legelőin. Lakóinak sorsa és élete is nagyon hasonló, dacára, hogy az egyik kuriális falu, a másik a kapuvári Eszterházy-uradalom része. Hatalmas juhnyájakat, marhacsordákat legeltetnek, részben a saját, részben az uraságtól bérelt földjeiken. A kíméletlen irtások ellenére még mindig tekintélyes méretű tölgy- és csererdőkben makkoltatják ridegkondákat. Az úrét, magukét egyaránt. Ha az égi áldás különösen kövér füvet növeszt, még a bécsi vásárra hajtott, s útközben leromlott idegen csordák bérhizlására is vállalkoznak.

Nincs különbség sorsuk és életük hétköznapijait között. Amint megbírja a tarisznyát meg a fejszét, mindegyiknek beáll a fia az öreg pásztor mellé tanulni, vagy odasorol az ekét húzó ökrök farához a földeken. Annyi a különbség, hogy a kereszt- és holtaskönyvben, meg a kettő közt a házassági passzusokban a pap odakanyarítja az N-betűt a nevük elé. De van, hogy ezt elfelejti. Igaz, olyan is akad, hogy szép cirkalmas betűkkel berója a „nemes” jelzőt. Mikor milyen kedve van. Vagy mekkora a vagyon, a tekintély a név mögött. Ettől még ugyanúgy hajnalban kel, szánt, vet, arat, makkoltat és itat a szili, szanyi, szentandrászi és sobri kútnál, mint bármelyik jobbágy vagy zsellértársa. Végzi felsorolhatatlanul bokros teendőit háza népével, amit a sorsa kirótt rá. De azért az a semmicske N-betű nagy üzenetet hordoz: szabad vagy! A magad ura! Magadnak robotolsz, magadnak tartozol számadással.

Ki tudja mikor kerültek a Törökök Jobaházára, de 1623-ban már a csáfordi *Theöreök János* birtokát vásárolják meg az adászteveli Tevely testvérek. Amióta anyakönyvet vezetnek ott, nevük sűrűn előfordul a lapokon.

Közülük, akik bennünket igazán érdekelnek, azok *János, Julianna, Erzsébet, Katalin* és ifjabbik *József*, Vörös Rebeka gyermekei. Feltételezhetően voltak még, csak egyelőre rejtőznek, felfedezésre várva. Hogy jártak-e iskolába, azt sem tudjuk - 1777-ig ez nem is volt kötelező -, de bizonyos, hogy környezetükben minden tudományt elsajátítottak ahhoz, hogy megbecsült tagjai legyenek annak a közösségnek, amelyben éltek. Úgy gondolom, a két fiú is az utolsó mohikánja annak a pástorlétnek, ami néhány évtized múlva – még az ő életükben – lassan, de biztosan leáldozik, és elveszíti eredeti, ősi vonásait. Még zárt közösségben élnek, ahol apáról fiúra száll a tudás, és csak egymás közt házasodnak. Még szabadok és büszkék. A falujukhoz ragaszkodnak, de a férfiak a legkevésbé sem vesznek részt annak életében. Az asszonyok annál inkább. Egymással összetartva, ám a parasztoktól azért elkülönülve végzik házimunkájukat, és nevelik gyermekeiket. Féltve ugyan, de magától értetődő természetességgel engedik el hét-nyolc éves fiaikat egy kemény világba. Mert felejtjük el a mai elképzeléseinket a délibabos pástortorontikáról. A férfiak az év legnagyobb részében elhagyott pusztákon, az erdők rengetegében megbúvó szállásokon élnek. Felelősségteljes és veszélyekkel teli munkát végeznek. Bojtárjaikon kívül ostorukra, buzogányos végű botjukra és élesre fent baltájukra támaszkodhatnak. A disznópásztor még a kutyájára sem, mert azt nem tarthat. A kánok széttépik, nem tűrik meg őket. Ezek az állatok még félig vadak, bakonyi fajták.

Ez hát a kis Török Jóska oskolája, ahol a *ludi magister* maga az édesapja. Ahol megtanulja az állatok egyben tartását, táplálását, védelmét, gyógyítását. Megtanul az anyja gondoskodása nélkül is életben maradni, élelemhez, vízhez jutni, legyőzni a félelmet. Gomba, méz, tojás, hal, madár, *sulyom* és vadak táplálják, a megcsapolt nyír- és cserfakéreg oltja szomját. Lassan belenevelődik a mesterségbe, megtanulja törvényeit. Közben óhatatlanul kapcsolatba kerül azzal az anyagi és szellemi kincsessel, amit mi, az utódai, pástortorművészetnek nevezünk. Ő persze ilyen fennkölt fogalmakról mit sem sejtve fúr, farag, karcol, dalol, táncol és mesél, mert mindez úgy hozzátartozik a békésebb, szabadabb óráihoz, mint bolha a disznókhoz.

A falu

Az 1775-ös bogoyoszlói anyakönyvben két bekezdés között – mintha csak egy hevenyészett gyorsmérleg volna – a pap lejegyezte, hogy Jobaházán 249 fő katolikus és 58 nem katolikus lélek lakik. Föltámadt bennem a kíváncsiság: hol? Merre? Összevetettem az anyakönyvi adatokat az 1782-ben készült Első Katonai Térképpel, az 1858-as kataszteri térképpel, és az ugyanekkor fölvelt teleköszeírásokkal. A következő eredményre jutottam: a falu északi részén kezdődött a telkek számozása, minthogy a legrangosabb jobaházaiak, a Dőryek, a 2-es és a 3-as számmal jelzett udvarházban éltek. Nevezetesen Dőry János Dobsa Máriával, még egy Dőry János,

valamint Döry Imre Csapó Erzsébettel. A szomszédos 1-es telken Zalka József és Károlyi János élt családjával. Török György 70-es számú telkének már a falu déli részén volt a helye. Közel, a 74-esben lakott Teveli Sándor Potyondi Annával. Gyermekük keresztszülei ugyanazok, mint a mi kis Török Jósánkknak. A 76-ban lakó Kóbor János és Szántó Kata gyermekeit a Majdan-Hannibál házaspár tartotta keresztvíz alá. A 82-ben Németh Ferenc pásztor, akinek keresztkomái a mi őszszüleink: Novák János és Bozsoki Ilona. Ők is itt laknak, a csáfördi falurészen, a 69-ben. Ide jön majd a kis Jóska – József korában – nagy tisztelettel megkérni a tizenkilenc esztendőös Novák Évike kezét. Jómaga ekkor már harmincöt éves özvegyember.

Ha az első betelepülők valóban a falu alsó határát foglalták el – hogy közel legyenek a földjeikhez, s hogy az állataikat könnyebben kihajthassák –, akkor a Törökök is közéjük tartoznak.

Hogy ezt igazolva lássuk, ugorjunk hetvenöt évet előre az időben. Mert, hogy a tisztelendő úr 1789-ben hirtelen megunta a telekszámok bejegyzését. Ráadásul abban a két esztendőben, amíg erre hajlandó volt, a Törökök éppen nem mutattak aktivitást sem az örömteli családi eseményekben, sem a gyászosokban. Így az 1856-os telekösszeírást hívtam segítségül az azonos évi kataszteri térképpel megtámogatva. Eltelt ugyan két emberöltő, de abból indulok ki, hogy egy kis falun belül az évszázados telkeken élő kuriális családok megmaradnak ősi fészkeiken. Erre bizonyíték az 1856-os térkép is, hiszen a telkek sorszámozásának megváltozása ellenére a Török családok háza ugyanott található, mint fél évszázaddal ezelőtt.

(Török György a 378-as, Antal a 451-es, József a 453-as, Vendel a 464-es telken lakik. De Törököké még a 377-es, a 315-16-os, a 30-as és 11-es fundus is.)

Bár a rokonság nagy része helyben marad, a „kis Jóska” és Novák Éva Bogyoszlóra majd Kisfaludra költözik, és további gyermekeik itt látják meg a napvilágot. Ma (2023-ban) is élnek Jobaházán Törökök. Ezt onnan tudom, hogy néhány kérdésemre választ keresve föl hívtam a falu vendégházát. Az első szavak, amelyeket jobaházi ember szájából hallottam, ezek voltak: *„Török Mihály vagyok. Miben segíthetek?”* Pár szó csak, mégis megérintett. Olyan volt, mint egy üzenet az idők mélyéről.

Sógorság, komaság

Maradjunk még egy kicsit a 18. század második felében. Jobaháza olyannak tűnik számomra, mint egy kis olvasztótégely. Ha vagyoniilag nem is, de lelkileg még ebben is együtt fortyog az az emberanyag, amelyik majd a 19. század öntőformáiban nyeri el végső formáját. Ekkor tagozódik be abba a nagyon népes, nagyon cizellált nemesi társadalomba, amelyben Angyal Banditól Deák Ferencen át Széchenyi Istvánig sok mindenki elfér. De most még nincs áthatolhatatlan fal nemes és „nemtelen” között ebben az aprócska közösségben. A rangkorság még nem választ el egymástól falubéli szomszédokat és rokonokat. Jól követhető ez az anyakönyvi bejegyzésekből is. Elég, ha megnézzük a mi Török gyerekeinket, akiket Hannibál Erzsébet, Potyondi Mihály és Majdan János tartott keresztvíz alá. Kik voltak ez utóbbiak?

Hannibál Jakabnak, Sopron megye főszolgabírájának, 1717-ben erősítette meg nemességét III. Károly. Hosszú évtizedeken át találkozunk Hannibálokkal (Ferenc, István, József, Kristóf, Lajos) a megyei és országos igazságszolgáltatásban. Ehhez a családhoz tartozik a keresztanya, Erzsébet. Férje nagy valószínűséggel Majdan János. 1746-ban ő és Hannibál János Sopron megyei küldöttek voltak.

A Potyondiak is büszkélkedhetnek egy híres-nevezetes jurátus össel, Istvánnal, aki a 17. században élt a faluban. Vagyonos nemesi család, amelyik taníttatja gyermekeit, közülük többen jelentős szerepet töltenek be a vármegye életében.

A falu népes és nevezetes lakói a Dőryek. Olyannyira ide tartoznak, hogy egyik águk a jobaházi előnevet viseli, s néhány tagjuk a magyar arisztokrácia legmagasabb köreiből emelkedik. Dőry Ádám volt az, aki a korábban emlegetett L-alakú udvarházukból tizenkét szobás kastélyt építtetett a falu északi részén. Mikszáth Kálmán különös házasság című regényének alapja Dőry Katalin és gróf Butler János 1792-ben kötött házassága.

A Zalkák megyéspüspököt és kanonokot adtak a katolikus híveknek.

Zalka, Potyondi, Korbély, Dőry, Teveli, Kajtár, Novák, Vörös, Bozsoki, Hannibál, Majdan, Török... Meg sem kíséreltem fölfejteti a köztük lévő szövevényes

kapcsolatrendszer. Sőt, maguk a Törökök közöttit sem. Pásztor, tanító, földesúr, hétszilvafás bocskoros, szolgálgeény, szolgálbíró és ki tudja még ki mindenki alkotja a jobaházi Török-hadat. Sok-sok név, esemény, száraz adat ismeretében merem állítani, hogy a 17. századi faluban – bár a kifejezést sem értenék - demokratikusnak tűnik a társadalmi rétegek kapcsolata. Természetes a házasság, a komaság, a tanúságtétel, a különböző rendű és rangú falubéliek között. Ez csak úgy lehetséges, hogy valamiképpen egy töről fakadnak, és mindennapi gondjaik, örömeik, kötelezettségeik ismerősek, érthetőek egymás számára. Hogy valamennyire el tudjuk képzelni a kis kuriális nemesek vagyoni helyzetét, olvassunk el egy rövid részletet Dominkovits Péter hosszabb tanulmányából. (Nemesi lakóházak, gazdasági épületek leírása a 18. századi Sopron megyéből. 1764-1798.)

Nemes Kovásits János javainak összeírása:

„Vagyon egy Curialis sessio fölül Szill Sárkani Horváth Ferencz alul pedig Bolla Ignátné Asszonság szomszártságában, mellyen találtott épület úgy mint Egy Szoba és Konha Komara, es egy Istáló, – mellyek Közül az Istáló roszant statusban tapasztaltott, megis találtott egy Kis Paita hasonlo roszant állapotban vagyon. Mind ezen épületek convocatus Uraimek áltol úgy mint N. Török Joseff Helysig Eskütyö, Tompos István, Kovatsics Ádám, Nagy György, Török Ferenz, Vörös Márton Urak áltol meg bõtsültetvény, egy Kiss Tej Kamarával együtt 180 f. emlékezetre méltó hogy Kászkerlye sem allul sem pedig föllül ippen nem találtott.

2. NB Az fönt exponált Szoba, Konyha, Komara Náddol földött, az Istalo pedig Szolmával földött.”

Vándorévek

A számunkra második (amúgy ki tudja hányadik) Török József és Novák Éva 1807-ben, Jobaházán kötött házasságából hat gyermek született. Egy még Jobaházán, kettő Bogyoszlón, három pedig Kisfaludon. Később Garta, Kapuvár és Vitnyéd is képebe került a családtagok lakhelyeként. Nem igaz hát, hogy „régén” a falusi emberek úgy élték le életüket, hogy el sem hagyták településük határait. Főleg nem igaz ez a pásztorokra, hiszen ők a népesség legmozgékonyabb rétegéhez tartoztak - földjük és házuk révén a pásztolelthez -, bár viszonylag kis területen mozogtak. Mindenesetre valami kivetette őket az ősi fészkekből. Még elég nagy a Nagyerdő – a Bakonytól a Hanyig terjed -, még sincs már benne mindenki számára elegendő hely. Ha a pásztor csak a magát legeltette, a makkoltatás egyre kilátástalanabb volt számára. Az elkülönözés miatt napról napra gyarapodtak a korlátozások, a pereskedések a környék gazdag uraival. Török József és fiai közül kettő letele végéig megmaradt az ősi mesterségben, de volt egy, aki földadta. István a harmadszülött gyermek, Gartára nősült, elvette a szép nevű *Hónyargaló Annát*. Ekkor még „ne-

mes” és „kanász” megjegyzés szerepel neve mellett az okiratokban. 1857-ben már csak annyi, hogy „földműves”, és Kapuváron lakik.

János, a másodszülött fiú csikós lett. Az ő megélhetését ez az éppen felvirágzó ágazat biztosította, ami a 18. században erősen lehanyaglott, de ez a Rábaközre akkor sem volt igaz. A Tudományos Gyűjtemény című folyóirat 1823-as száma erről a következőket írja: *„Itt a közönségesebb gazdák is közönségesen 3-4 lovon, és pedig természetes, jó véerű, s pajkos lovakon járnak”.*

Éva – Ádám életben maradt ikerpárja – is kapuvári lakos lett 1843 Kisasszony havának (augusztus) 3. napján, amikor feleségül ment Nagy János tehénpásztorhoz a 414-es telken lévő házba. Ez a mai Vargyas utca 41-es számú ház helyéről induló, a kórház irányába lefutó parcella volt. Egy kislányt és öt fiút szült, akiknek keresztapja Csákány Péter *hanyórzó* volt. Ez a foglalkozás akkor még családnévként is szerepelt az anyakönyvekben. Micsoda nevek! *Hónyargaló, Salétromos, Hanyórzó!* Ma már nem léteznek. „Magyarosították” őket. Mindegyikben ősi mesterség neve bújik meg. Hónyargalónak nevezték azokat a gyors és bátor embereket, akik a legcudarabb körülmények között is képesek voltak bárkit bárholnan kézre keríteni, híreket hozni-vinni. Salétromos, Sölet, Söletormos – s ki tudja miféle változatok születtek még a misebor hatására – pedig az a személy volt, aki salétromot főzött a kapui vár puskásai számára. A Hanyórzót nem is kell magyarázni.

E Török-generáció gyerekserégének kapcsán többször is előfordult, hogy az unokatestvérek egy nap különbséggel születtek. (Például Éva Istvánja és József szépmeséjű Juliannája.) Úgy, mint én és Buci (Hoffer László) unokatestvérem négy generációval később. Vagy: ikrek születése és nagyarányú mortalitása. Úgy, mint Varga Ágnes unokanővérem esetében, aki kétszer (háromszor?) egymás után veszítette el iker gyerekeit négy generációval később.

Novák Éva szépanyám semmilyen üzenetet nem hagyott hátra, de élete – ha nem is nyitott könyv -, valamennyire kibetűzhető. Míg pásztor uram legelteti nyáját, fújja furulyáját, addig a gyermekek, a család, a háztartás, a gazdaság otthoni részének gondjai mind az ő vállán nyugszanak. Megszült hat gyermeket, abból kettőt eltemetett. Huszonkét unokáját számláltam össze, kik közül ötnek a halálát is el kellett szenvednie. Közben újra és újra fészket rak az egyre gyarapodó háznépnek: Jobaházán, Bogyoszlón, Kisfaludon, Gartán. Házassága huszonnegyedik évében, 1831. július 15-én az urát elviszi a kolera. Legközelebb János nevű csikós fiánál – akkori megnevezéssel lópászturnál – találkozunk vele Vitnyéden.

Erről a gyerekéről keveset lehet tudni. Nincsen nyoma a sok átvizsgált környékbeli anyakönyvben, sem a Horváth Teréziával kötött házasságának, sem annak, hogy gyermekeik születtek volna. Novák Évának jó oka lehetett rá, hogy ezzel a fiával éljen és haljon. Szó szerint! János 1849. július 10-én kedden, anyja másnap, szerdán esett áldozatául a szabadságharc idején tomboló nagy kolerajárványnak. Mindkettőjüket Vitnyéden temette el az a Horváth Terézia, akinek feleség státus-

záról csak ebből a bejegyzésből értesülhetünk. A pap ezt írta a halotti anyakönyvbe: „*Garthai Novák Éva*”. Úgy tűnik ebből, hogy hetven évének javát Gartán élhette le, ha a falu neve így összeforrott az övével.

„Ócsó má’ a pásztor, nincsen böcsülettye”

Novák Éva legidősebb fia a harmadik Török József. Vele találkoztam először a Törökök közül, botcsinálta levéltári kutatóként a mihályi házassági anyakönyv 1835. május 12-én kelt bejegyzésében: „*Josephus Török Nobilis pastor porcorum dominalis celebs*”, vagyis nőtlen nemes, uradalmi disznópásztor. Nobilis? Pastor? Porcorum? Az első két szó még összeillett számomra, hiszen ebből – némi túlzással – tizenkettő jut egytucatba a család másik ágán. Ők lelkeket pásztoroltak. De a „porcorum”? Az más. Olyan volt számomra, mint fából a vaskarika. Vagy mint Török Juli meséiben a királykisasszony és a kiskondás házassága. Azóta sokat tisztult a kép. De meglepett az is, hogy pásztorok nyomán járva előbb vagy utóbb mindig betyárookra akadok. Lehet az néprajzi, szakirodalmi vagy szépirodalmi munka, ahol pásztor van, ott betyár is van. Mert hát kiből is lesz betyár? Jellemzően a megtévedt pásztorból, aki szilaj, sokat tűrő, vakmerő és otthonos lakója erdőnek-mezőnek. Vagy pedig vagyonában és méltóságában akkora csorba esik, hogy azt kiköszörölni a törvény útján járva már nem lehet. Ekkor, a 19. század közepe táján tömegesen húzzák ki talpuk alól – szó szerint – a talajt a változó gazdasági és társadalmi kö-

rülmények. Nem mindegyik fiatal tudja elfogadni, hogy holnaptól szolgálni fog, vagy mehet koldulni.

Az igazi nagy betyárok nem a Rábaközben termettek, de rendre fölkeresték szerényebb cimboráikat átmeneti oltalmért, vagy egy-egy – ma úgy mondanánk – balhé kedvéért. Mi sem természetesebb ennél, hiszen közös életterük a Nagyerdő, aminek belső, szövevényes útjai a Bakonytól a Hany pereméig futnak. Ekkor még összefüggően.

A rábaközi betyárok között hétpróbás gyilkosokra, haramiákra nemigen találtam, de akikre igen, az mind megjárta a szombathelyi és a soproni börtönt, csöppet sem érdemtelenül. Csak néhány név közülük:

Böröndi Jani Kenyeriből, *Jóna Józsi* Répcelakról, *Jónás Vendel* Vönöckről, *Török Németh János* Dénesfáról, *Sipőcz Sándor* Vágról, *Király Zsiga* Kisfaludról. És folytathatnám a sort. Mindannyian pásztorok.

A betyárok „elejit” ekkor a sobori származású Sobri Jóska és társai jelentették, akik – bírósági jegyzőkönyvek által bizonyítottan – el-eljárógattak a rábaközi „kollégákhoz”. Így történt ez 1836. november 2-án is Szilsárcányban, amikor a helyi és a környékbeli pásztorok a betyárokkal mulatoztak. Köztük Sobri másodhegedűse, a rossz hírű *Milfait*, aztán *Vörös Jancsi*, *Szanyi Jancsi*, *Török Jancsi* és *Király Zsiga*.

November 5-én Tótkeresztúron folytatták a *dombérozást*. *Milfait* Ferkó és *Király Zsiga* kisfaludi juhászlegény rendre ott volt a Sobri-féle betyárbanda környékbeli portyázásain. Amikor Sobri rátört a kisfaludi molnárra, Purster Jánosra, vagy a kónyi kasznárra, a helyi pásztorok falaztak neki. A farádi mezőről juhokat hajtottak el, de a jobaházi közbirtokosság is megrövidült általuk jónéhány birkával. *Király* még saját faluja plébánosát is megkárosította. Egy szó, mint száz, a pásztorok igen jó viszonyt ápoltak a betyárokkal. Etették, itatták, bújtatták őket, s ha úgy adódott, orgazdának sem voltak utolsók.

A hatóságok megelégték a sok kihágást. *Milfait*ot még 1836-ban statáriálisan elítélték és felkötötték. Sobri – alias Papp Jóska – pedig a tolnai Lápafő erdejében szorította mellkasának fegyverét, mikor bekerítették a pandúrok.

Egyáltalán nem csoda, hogy a hatóságok nem bíztak a pászturnépben. A jegyzőkönyveket olvasgatva világosan nyomon követhető a pásztorok lojalitása a betyárok felé. Íme, egy példa: *„Egyenesen és minden tartózkodás nélkül kifejezem, hogy azon pásztorok(ról), kiknek szívességéből élelmeztettem – bár minő kínzások súlya érjen*

is – egy szót is vallani nem fogok.” Ezt *Holics Gyuri* mondta a kihallgatásakor. Milfait pedig egy rábaközi akciója során így szólt a rémült szemtanúkhöz: „*Megnézzetek bennünket jól, hogy utóbb ártatlan helyettünk ne szenvedjen!*” (Fenyítőperek, 1837. Győr-Sopron Megyei Levéltár 2. Svt.)

Szinte válasz ezekre a betyárvallomásokra az íratlan gulyás-tízparancsolat ezen passzusa:

„*Ha tudod is, ki volt a tolvaj, valakinek a jószágát ki lopta el, a tudásod inkább rohadjon el benned, mert ha kifecseged, szólásodnak keserves árát fizetheted.*” Nem véletlen, hogy a 19. század közepén a Bach-korszak rendcsinálói egyenesen azt állították, hogy a pásztor összejátszik a fegyveres bandákkal. Hamarosán minden pásztor számára egy útlevelnek megfelelő passzust állítottak ki, pontos, részletes személyleírással, hogy mindenkor rajtuk tarthassák a szemüket. Rendszeresen megjelentek szálláshelyeiken, és ellenőrizték kedvenc találkozóhelyeiket, az útszéli kocsmákat. Bizonyára nem véletlenül került az ismert betyárnótába – *Nem loptam én életemben...* – a következő két strófa valamikor a 19. század vége felé:

„*Mikor mentem hazafelé,
három zsandár állott élém.
Azt kérdezték, mi a nevem,
hol az utazólevelem.
Megállj zsandár, megmutatom,
csak a lajbim kigombolom.
Elővettem a revolverem:
ez az utazólevelem...*”

A bizalmatlanságnak ez a mértéke már arra utal, hogy potenciális bűnözőnek tekintik a pásztornépet. Meggyőződésem, hogy harmadik Török József is közletről látta ezt a világot, hogy úgy mondjam: „képben volt”. Lehetetlen, hogy ne ismerte volna mozgásterének delikvenseit. A nála alig három évvel fiatalabb falubélijét pedig le sem tagadhatta volna. Mert Király Zsiga bizonyosan ismerte őt. Olvassunk csak bele az 1836. május 16-án és 17-én Kisfaludon fölvetett jegyzőkönyvekbe:

„*Én, a Múlt szerdára virradóra odahaza háltam délig a Nagyerdőn őriztem a jubaimat, – délben haza mentem Rőjtökre a' gazdám Kobza László és felesége úgy az Majorba dolgozó Átsok mind meg tudnak bizonyítani, mivel egy szobába ebédelték velem, délután eljöttem Göbösnek, onnan le a' Csernek jöttem, honnan Hövelynek, a Kováts Ház udvarán keresztül egyenest által a gyalog büroünek folytattam utamat, a büroütől az Egresnek és a' Kisfaludi tilos erdőnek, a' gyalog uton haza jöttem, a' tilos szélbe Török Jósival a' külső uttzai Kanásszal jöttem össze, idehaza az anyám házához mentem, a' hol Király Mihály bátyámmal és Hertelendi Josef Úr bujtárjával Kiss Josi és Tsuka Miskával beszélgettem kik egész éjjel nálam háltak Másnap Sárkányba butsura mentem.*”

Arra a kérdésre, hogy mit keresett odahaza és mi köze a sárkányi búcsúhoz, a bőbeszédű Király Zsiga így kezdi a választ: „*Én a Szanyi Uraság Kanászának*

Csöbör Györgynek mondtam...” Kanásznak mondja, kanással beszélget, kanással találkozik... Köztük nem is akárkivel! Az én szépapámmal! Az említett tanú, „Török Jósi”, ekkor már kislelkes lakos, egy éve a húszesztendősi mihályi Szabó Julinka férje. Már eltemették a kis Barbarájukat, negyedik „Jóska” pedig december közepére jelezte érkezését. Nem hinném, hogy a „külső uttzai Kanász” nagy buzgalommal igyekezett volna Király Zsiga mellett vallani. El is ítélték – biztosan nem szépapánk miatt – hosszú fogságra, jó pár botütésre. De ne bánjuk ezt, már csak azért sem, mert a soproni börtönben vált korának legnagyobb művészevé a maga világában. Pásztorfaragásait ma is csodálhatjuk a soproni Liszt Ferenc Múzeum, a kaposvári Rippl-Rónai Múzeum és a budapesti Néprajzi Múzeum tárlóiban. Így szerezte vissza neve becsületét. Évről-évre odaítélik napjainkban is a Király Zsiga-díjat a legkiválóbb faragó népművészeinknek.

Milyen különös: fogalmam sem volt arról, hogy szépapám és az őt körülvevő pásztorvilág népének nyomdokain járok, amikor közel másfél évszázaddal később fiatal tanítóként ugyanezekben a falurészekben át kerékpároztam be hőveji iskolámba.

„Jósi” pedig – akinek, mint látjuk, volt félteni valója -, maradt a családi mesterségnél, bár sokat változott körülötte az apja és öregapja világa. Odalett a régi pásztordinasztiák „kasztt-gőgje”, elmúlt a régi kiváltságokkal együtt. Nemigen vannak már nemzeti pásztorok. Hát még, amikor 1848 után elkezdődött a paraszti tulajdonba vett földek tagosítása, az elődöktől örökölt szántók, legelők erdőrezek egyesítése. Erre nagyon sokan ráfizettek, akiknek fiai hamarosan belülről tapasztalhatták meg a betyárellet nem is annyira romantikus valóságát.

Harmadik Török Jósi 1835 és 1839 között lakott Kisfaludon, nagy valószínűséggel apósa, Szabó Mihály házában, ami a mai Rákóczi út 49-es számú épület helyén állhatott. Erre Király Zsiga szószátyár vallomásából, valamint a korabeli kataszteri térképek és lakóházjegyzékek alapján lehet következtetni.

Korábban Szabó Mihály és családja Mihályiban lakott. Meghalni is oda ment vissza, a 741-es telken fekvő 75-ös számú házba. Ez ma a Hunyadi út 99-nek felel meg. Ezen a ponton új nevek, új ősök kerülnek a képbe: Tarródiak, Mikók és Butik. Nem nyitok számukra új fejezetet, mert a mértani haladvány szerint kezelhetetlenül sok őst kellene látható közelségbe hozni. Ez meghaladja az én vállalkozásomat. Ehelyett ajánlom a mellékelt családfa böngészését azzal a méltó gondolattal kísérve, hogy ők is ugyanolyan súllyal esnek latba személyes genomjaink tartalmát illetően, mint a Törökök. Talán rajtuk keresztül sikerült kialakítani egy vázlatos képet arról a szűkebb világról, amiben mindnyájan együtt éltek. Visszatérek inkább ahhoz, akitől indultam: *Török Juliannához*, vagy ahogyan akkor – még az anyakönyvi bejegyzésekben is – gyakran nevezték a Júliákat: *Julinkához*.

1849. november 11-én, vasárnapon született Kapuváron, a nyolc testvér közül hetediként. Négyen nőttek fel: *István*, negyedik *József*, *Rozália* és ő, *Julianna*. 1872. szeptember 27-én, egy pénteki napon kötött házasságot Kiss Visi Pál

huszonkét esztendőös kapuvári legénnyel. Egy évvel idősebb a férjénél, úgy, mint a lánya (a nagymamám), az unokája (az édesanyám) és a dédunokája (én) is a magánál. Semmivel nem volt kíméletesebb hozzá az élet, mint azokhoz az asszonyokhoz, akiknek a kötője mellől érkezett. Hét gyermeket szült, de csak hármat az életnek. A többit elragadta tőle a tifusz, a himlő, a tüdőlob és a torokgyík. Így, ebben a sorrendben, két esztendőös koruk előtt.

Az 1880-as évek közepén *Veszkényben* találjuk a családot, feltételezhetően a szükség, a megélhetés kényszere vetette oda őket néhány esztendőre. Ott, a 49-es számú házban laktak, ami nagyjából a mai Fő utca 44-es számú házatól keletre fordulva ékelődött be a többi – úgy gondolom – cselédház közé. Ma már nyomuk sincs ezeknek az épületeknek, de a falutérképen egy keskeny erdősáv és a kertek délnyugat-északkelet irányba követi az egykori alaprajzot.

Nem hiszem, hogy boldog időszak volt ez a család életében. Veszkény is már két és fél évszázada ugyanúgy Eszterházy-birtok, mint Kapuvár, mostanra ugyanúgy fojtogatja a földéhség a lakóit, mint a kapuváriakat. Szegénység és túlszűfolttság nyomorítja mindannyiukat. Két-három család lakik egy udvarban, gyakran egy lakásban is. Hogyan is lehet egy beteg kisgyermeknek gyógyulást segítő, biztonságos környezetet teremteni, ilyen körülmények között! Ez még Török Julinkának sem sikerülhetett. Pedig ki mástól örökölhette volna nagymamám a legendás tisztaságszeretetét – mai szóval tisztaságmániáját -, ha nem tőle. S aztán mind a lányunokák is. (Én sem megyek a szomszédba egy kis sikamikáért.)

Minderről semmit sem tudtam még, amikor 1975 és 1978 között boldog éveimet éltem fiatal tanárként a veszkényi öreg iskolában. Eleim, Julianna gyermekei, András és Erzse is e falak között tanulták a betűvetést közel száz esztendővel azelőtt.

A pár esztendeig tartó veszkényi tartózkodásuk után, a Kiss Visi család kapuvári otthona a 155-ös számú telek vagy ház. Ha ez egy telek száma, úgy a Vargyas utca 12-es számú ház helyén lehetett 1880-ban. Itt jegyzem meg, hogy ükapám, egy bizonyos *Varga István* „*Répa*” lakhelye pedig a 144-es számú ház volt. Mit jelenthet ez? Azt, hogy az őseim, a Vargák, Visik, Törökök generációk óta ismerhették egymást! Mihályiból, Kisfaludról, Bogyoszlórol, Jobaházáról... S nem csak, hogy ismerhették, de az 1800-as évek végén költözéseik közös kikötőjében, az uradalom központjának számító Kapuváron már egymás közelében is éltek. Nem lennék meglepve, ha már korábban is kialakult volna közöttük valamiféle atyafiság. Mindenesetre Nagypapának és Nagymamának nagy valószínűséggel már gyerekkorban sem kellett messzire menniük, ha látni akarták egymást.

Nagyszüleim közös történetét innen folytatom majd, ha a többi szereplő is fölmerül a múlt időkútjából a 19. és 20. század fordulójáig.

Újabb időutazás 1850 tavaszán: jönnek a Törökök

Jobbkézről a Kerekerdő, balról a Rábaerdő zöldülő rengetege a madarak hangversenyén kívül nemigen kínál más változatosságot. Mégsem unalmas a zötykölődés a szekéren ülők számára. Telve vannak gondolatokkal, várakozással. Többször megjárták már ezt az utat, aminek a végén jóemlékű vásárokat ütöttek nyélbe. De ez most más. Nem lesz visszafelé. Ezen gondolkodnak, miközben mögöttük egy fiatal háztartás kellekei csörömpölnek a saroglyában. Most fordulnak rá a Babót felől beérkező Nagyútra. A faluszéli kis temető pedig már Garta határát jelzi. A hosszú, egyenes utat jobbról a *Németek kerte* dohány-, répa- és káposzta-ültetvényei kísérik, balról apró nádfedeles házak sora. A hosszú, keskeny udvarokban is házikók kapaszkodnak egymáshoz. Mögöttük almás, szilvás és zöldségeskertek olvadnak egymásba, néhol le egészen a Rába szakadékony partjáig. Templom áll az út közepén, ott, ahol az szélesen kiöblösödik. Csaknem százesztendő, ráférne a csinosítás, megerősítés. Pedig kőből van ez, nem fából, mint az elődje, és a haranglábak helyett is kőtoronyt építettek a Kapuvár felé néző ajtajához. A templomtér keleti oldaláról utca nyílik a *Gartálok* kertjei felé.

Ballag a két fáradt ló, nem is igen biztatja őket a gazda. Nem az úton fáradtak el, hiszen azt Kisfaludtól idáig egy gyermek is megteszi néhány óra alatt. Öregecskék már. De mi szüksége is lenne egy pásztoembernek fiatal, tüzes lovakra? A falkával nem lehet magaslóról beszélni.

Közben az út másik oldalán is megjelenik az első ház, majd rendre-sorra a többi. Itt kezdődik Kapuvár. A balkézről eső házak kertjei alján a Rába egyre közeledik, végül a *Hídnál* találkozik a szekérrel. Itt ér véget a *Külváros ucca*, és itt roskadozik az Öregmalom. Senki meg nem mondja az idejét, mióta örlik benne a kapuváriak búzáját. Átellenben, a Híd másik oldalán, már nem is látszik a lángok nyoma a *Sörház* épületén, pedig nem sok híja volt, hogy porrá ne égjen. Pótolhatatlan veszteség lett volna a helybéli csizmás fenelegények és a nadrágos úrfiak számára egyaránt, ha eltűnik a hírhedt tivornyák színhelye. Most, hogy újjáépült, a Steiner fivérek szeszfőzdéje megint tisztos haszonnal működik, hála *Pahlmperger* vendéglős tetemes megrendeléseinek. *Pauper sörispány* és a cseh *Maresch* Jóska *brakszátorlegény* (serfőző) végre újra ámulatba ejthetik hallgatóságukat az itt megesett csuda dolgok meséivel. Ez már Kapuvár szíve, itt már erősen fogni kell a *gyöplút*. Emberek, asszonyok sietnek a dolguk után, sivalkodó gyereksereg szaladgál a porban. Még jó, hogy a *ganajjal* megrakott ökrösszekérnek, a dohánypalántával teli taligának és a népes-hangos libahadat terelő asszonyságnak is bőven van helye a tágas főtéren.

A nyílt térség napkeleti részét a kastély zárja le. Nem mondhatni, hogy csinos volna, ennél még a mihályi uraságé is nagyobb és takarosabb. De a borzalmas tűz után csoda, hogy ennyi is megmaradt belőle. Boltíves alsó termeiben tartja számon a tisztikar az uradalom javait és járandóságait, és a föld népének tartozásait. La-

kásaik a fölötté lévő szinten vannak. Az épületet széles, nagy árok övezi. Beszélük, hogy régen, még az ősi nagy vár főnállásának idején ez vízzel volt teli. A Kisrábától a *Vám-érig* ért a nagy vízvédelmi öv. Innen töltötték meg a vár árkát, elárasztva a mostani *Belsőmajor*t, meg annak a Hanyba vezető útjait. A kopott kastély térre néző oldalát szép fasor és díszkert kíséri. A régi vizesárok emlékét csak az öreg felvonó őrzi, ami az épület templom felőli oldalán omladozik. Túloldalt az udvart gazdasági épületek zárják le.

A szekér már a tér közepén jár, ahol a rajta ülő ember mélyen megsüvegeli Nepomuki Szent János szobrát. Évszázada őrzi már az erre járók lépteit és – talán – oldja egy kicsit a rossz érzést, amit az egykori bitófa itt felejtett talapzatának látványa kelt bennük. Pedig nemigen akasztanak mostanában a városok főterén, megszűnt a herceg úr pallosjoga is. Mégis, elevenen él sok kapuvári emlékezetében *Gyura Marci* esete.

Rettenetes történet. Úgy volt, hogy 1827. február 17-én Szücs Anna árva leányzó kisfiút szült. Rásütötték ugyan a *spuria* (zabigyerek) bélyeget, mégis az apja nevét viselte. Marci, egy apátlan-anyátlan kapuvári legény a magáénak ismerte el. Három hónap múltán feleségül is vette az anyát. De nem volt áldás a házasságon: augusztus 3-án meghalt a gyermek, és rá félesztendőre az anyja is. Szücs Annát az ura végezte ki. Borzalmas volt a halála. Gyura Márton úgy húzta karóba a feleségét, mint ahogy azt a letűnt világ sötét bakói tették. Nem tudni, hová vitték aztán a hajdúk, amikor megfogták, de még két esztendőn át kellett együtt élnie nagy bűnével.

Sok mindent beszéltek akkor az emberek. Úgy mondták, Gyura hűtlenségen kapta rajta Szücs Annát. Mások nem hitték el ezt a kicsi fiát gyászoló édesanyáról. Akik 1830. február 7-én ott voltak Márton kivégzésén, másról is beszéltek. Azt mondták, mielőtt lesújtott volna nyakára a hóhér pallosa, Marci leoldatta szeméről a kendőt és vetett egy búcsúpillantást a Vámház irányába. Merthogy ott lakott a másik asszony, akiért még a gyilkosságot is felvállalta. Így volt-e vagy sem, azt már senki meg nem mondja. De, hogy a nagy bűn akkor és úgy történt, az a templom könyveiből máig kiolvasható. Meg is nézik majd a szekér utasai azt a másik kis halmocskát is, ha legközelebb az új marhavásártérre visz az útjuk. Ezt máig a *Gyura Marci dombjának* nevezik a kapuváriak, mivel, hogy ott csapta le a hóhér a Horváth Márton fejét. Mert ez volt az ő becsületes neve, amíg még volt becsülete.

Innen a térről nem látszik a temető, de közel van. A kastélykert északi szomszédságában, ahol valamikor az úr *Borgyaskerte* volt. Kapuja a *Belsőmajorra* nyílik. Itt alussza örök álmát a kis Horváth-család, ha Isten is úgy akarja, most már örök békességben.

A széles szekérút, amire ráfordulnak most a tér közepén, akár Bécs városáig is elvinné őket. De nem mennek ők a császárhoz, még a Vámházig sem egészen. Mégis csak tekintélyes helység ez a Kapuvár! Megint lekerül a pörgekalap az ember fejéről. Nagy keresztet vet az asszony, de még az ölében alvó gyermek is, kinek apró

kezeit az anyja irányítja. A Szent Anna templom a Rábaköz büszkesége. Pedig nagyon elbánt vele is a fél várost elemésztő 1847-es tűzvész. Még a harangokat is megolvasztotta. Most szebb és nagyobb bármelyik környékbeli templomnál. Az előtte álló Búsuló Krisztus és a fiát sirató Mária kőből faragott képénél eztán sokszor fog megállni az elkövetkező húsz esztendőben az asszony.

Szemben a templommal, az Ósószeren, ritkásan álló nádfedeleles házak sorakoznak. Bennük boltok, műhelyek népe szorgoskodik, vagy diskurál a helyiség nyitott ajtajában. Hátról, a hosszú, zsúfolt udvarokban megszokott életüket élik a népes családok. A *Fősőszeren*, a templom után, új házak állnak. Még húsz esztendeje sincs annak, hogy az itt folydogáló Rába-ág vize elakadt és kiszáradt. Helyét lassan elfoglalta a Vargyasok utcája.

Hosszú idő óta itt szólal meg először az ember: - Nincs má' messze.

Mire az asszony eligazítja fején a meglazult kendőt, és fölcirógatja az alvó gyermeket. A szekér meg is áll egy takaros kis ház előtt.

- Hát, meggyüttünk, Julinka!

- Istennek legyen hála, Jósi.

Az újkori Vargák

1842. január 18. Nagy nap ez a mai az Istvánná cseperedett Kicsi Istvány számára! Képzetelem nemrég még pöttöm, csigáshajú gyermekként láttatta velem a mihályi utca porában. Ma az esküvőjét tartja a kapuvári Szent Anna templomban. Az ifjú ara Kertész János(?) és Szüts Katalin(?) leánya, Veronika. Huszonhat esztendő, István harminc. Mikor, és miért éppen Kapuvárra került ez a mihályi fiú? Keresem a válaszokat, amelyeket senki nem tud már jóváhagyni. Egy lehetőségem marad csak: olyan válaszokat találni, amelyek igazak lehetnek.

István a legkisebb gyerek volt a mihályi Varga-családban. Nővérei férjhez mentek, két bátyja is megnősült már. János 1822-ben Tóth Erzsébetet, József 1837-ben Tóth Juliannát vette feleségül. A lányok kelengyéjének előteremtése nem kis terhet jelenthetett a családnak a mindennapok gondjai mellett. Ráadásul 1828 nyarán „ismeretlen betegségben” meghalt az apa – szépapám - *Varga László* is. Magától értetődően a legidősebb fiú lépett a családfő helyébe, aki ekkor már huszonhat éves és két esztendeje házas ember volt. Ő vette át a gazdaság irányítását, ő lett a gyámja tizenhat éves István öccsének (ükapámnak), és ő házasította ki a huszonkét esztendő László öccsét is.

A még kellően alá nem támasztott kutatásaim szerint a siheder István édesanyja, Suphárdi Erzsébet sem élt már ekkor. Nem ördögtől való az a feltételezésem, hogy ilyen körülmények között a fiatalemberre nem bírt marasztalólag bátyja és sógornője fennhatósága.

De miért éppen Kapuvár? Mihályi ugyanúgy mezőváros volt, mint Kapuvár. Semmivel sem kínált kevesebb lehetőséget egy olyan legényke számára, mint amilyen ükapám volt akkor. Sőt! A kapuvári uradalom helyzete ez idő tájt éppen nem túlzottan rózsás. Ez Eszterházy Pál Antal ideje, amiről a korabeli „népélcz” így szólt: „Az Eszterházyak vagy zár alatt, vagy az oda vezető úton vannak.” Urizálnak, költekeznek, járják a világot. Tulajdonuk nagy része ekkor végrehajtási gondnokság alatt, gazdaságaik országszerte pusztulnak. A kapuvári birtoktest is szétzilálódott, a hitbizományi gazdálkodás a csőd felé tart. És messze még megmentőjének érkezése. A leutenbergi báró *Berg Gusztáv* még gyermek, csak 1864-ben veszi át az uradalom vezetését. Áldásos tevékenysége odáig terjed majd, hogy az 1900-as Párizsi Világkiállításon a kapuvári gazdaság termékei „Grand Prix” díjat nyernek.

De még nem tartunk itt. A hitbizomány urainak mintha nem lenne fontos a birtok népének sorsa. Szóljon erről helyettem olyan valaki, aki ekkor és ott élt közöttük: Zerpák Antal, Kapuvár plébánosa:

„A lakosság egy része jól bírja magát, minden kevés föld mellett is, de nagyobb része a ser- s borkorcsmák, nemkülönben a számos zsidóboltok pálinka lakói; s ezt még aszszonyaik is értik, innen van, hogy e rendetlenség, csenevész, satnya, testi lelki szegény néppé fajítja el a különben vidor kedélyű, egészséges fajzatot; minek több elszegényedett család nyilvános bizonyossága. Nem hagyhatom érintetlenül e helyen Kapuvár szellemi művelődését sem. Milly fokon áll ez? bizonyítja az, miszerint e nagy kiterjedésű helyben alig 170—180 kétnembeli ifjú jár iskolába, hasztalan minden szép szó, fenyegetés, erőltetés — büntetés; a szülék gyermekeik ruházatlanságáról panaszkodnak, s ezek mégis egész nap a hidegben mezitláb lótnak, futnak. Hát a vasárnapi iskolákról mit mondjak? A magas kormányznak eme czélszerű, üdvös intézkedése nálunk még parlagon hever, vasárnap délutánként minden erőködésünk daczára csak öt apró lányka jár el; az iskolákba nem járók nevei az itteni cs. kir. bíróságnak adattak át. Igaz ugyan, hogy iskolaházunk nagyrészt leromlott állapotban van, de a nehéz körülmények között igazán szívéen viseli ennek, valamint a düledező templomnak is sorsát az egyébiránt vallásos lelkű s jóra törekedni látszó lakosság. Ennek bizonyosságát adta akkor, midőn mind a papi, mind a mesteri állomást állásaik nehézségénél fogva javította. Hiszszük Istenben vetett bizodalommal, hogy Kapuvárott a nép erkölcsös viselete, szellemi műveltsége napról napra gyarapodásban leend.”

Hát ilyen képet fest a jó plébános nyája helyzetéről, amit 1855-ben, a Vasárnapi Újság 2. évfolyamának 3. számában osztott meg a nagyérdeművel.

Kapuvár tehát nem éppen „Amerika” István számára. Erős kényszer, vagy a szíve igazgathatta oda lépteit. Esetleg mindkettő. Nyilvánvalóan vőnek ment a Kertész-házba, ahol az öt (?) leány mellett két (?) fiú született. Az utóbbiak közül egyik ötnapos korában meghalt, a másik sorsáról nem tudok semmit. Bizonyára elkelt náluk a dolgos férfikéz. Itt gyökerezett bele a mihályi gyüttment Kapuvár televényes földjébe, s lett az én kapuvári Vargáim ősapja.

Apropó, kapuvári Vargák! De hiszen itt vannak azok már évszázadok óta! Tudjuk a nevüket, tudjuk, hol voltak - az Urbarium szavaival élve - „*apró házacskáik*” a „*kőfal mellett*”, a „*palánkon belül és kívül*”. (Csak vissza kell idézni a „Kétszáz évvel később” című fejezetben olvasottakat.) Ezen Vargák 19. századi utódai közé csöppent most a mi Vargánk, s lett „gyüttment” a törzsökösök soraiban. Azok pedig ekkor már annyian voltak, hogy az azonos mellé megkülönböztető neveket illesztgettek. Így lett Varga *Hátulsó, Mihók, Kiss, Király, Pál, Ferenc, Berta, Dudás* és *Mézes*. István ükapám lett a *Répa. Varga István Répa*. Ez bizony a jövevénynek kijáró megkülönböztető jelzés, nem úgy hozta magával Mihályiból. Vele kapcsolatban csak egyetlen egyszer szerepel anyakönyvi dokumentumokban leírva: halotti anyakönyvi bejegyzésében. Ám néhányszor még én is hallottam gyerekkoromban a felnőttek egymás közti beszélgetései során, hogy a családjához tartozó személyt Répa néven említették, ha értetlenség támadt a kapuvári Vargák közti „hávalaiságát” illetően.

A Varga-családok kapuvári múltjának, jelenlétének feltárásában nagy segítségemre volt egy 1856-os kapuvári és gartai kataszteri térkép, amely a helyrajzi szám mellett feltünteti a birtokos nevét is. Vizsgálódásaimat a Varga mellett a család-fánkon szereplő Kiss, Visi, Áder, Kertész, Török, Simon és Horváth-Szabó családokra is kiterjesztettem. Ennek alapján megállapítható, hogy őseim a 19. században Kapuvár lakosságának mértékadó részét alkották: a kataszteri jegyzék alapján legalább kilencven családi ház azonosítható a fenti nevekkal a város különböző részein, döntően a történelmi utcácskákban. Nem egyszer a ma is jól megfigyelhető „fecskefészek” formában, vagyis egy-egy keskeny telken, hosszanti irányban egymás mellé építve.

Vargák e térkép alapján a következő helyeken éltek: 1. a Nyárfa-Árpád-Soproni utca által körülzárt területen. 2. a Nyárfa-Vargyas-köz-Liget utca által ölelt területen, 3. a Rózsa utca és a Damjanich utca találkozásánál a Simonokkal egy telket megosztva, 4. a Rózsa utcában, 5. a Deák Ferenc és a Táncsics utca között, a Szent István király útja mentén. (Az Arany János utca akkor még nem létezett.) 6. A Petőfi és a Szent István utca sarkán, 7. A Szent István király utca északi oldalán, a Petőfi és a Soproni utca között. 8. A Hunyadi és Széchenyi utca szögletében, a Széchenyi nyugati oldalán. 9. A Radnóti utca és a Széchenyi utca találkozása után, jobbról a 3. 4. 5. ház. Ugyanakkor találunk elszórtan Varga-házakat a Felsőmező és Damjanich utca találkozásánál is. (Természetesen e Vargák többsége nem rokonom.)

Varga István Répa 1885. április 7-én kelt halotti bizonyítványában a 144-es számú telek van feltüntetve lakóhelyként. (Az 1856-os nyilvántartás szerint a szomszédos 142-es és a közeli 154-es, valamint a 161-es telkeken Kertészek laktak.) Ebben a 144-es házban születtek és nőttek fel még az unokái is. Ezt a kis házat - vagy ennek roskadozó utódát? - mutatta meg nekem anyukám a múlt század hatvanas éveinek elején, megjegyezve: „Itt laktak a Nagypapáék.”

És most nézzük sorjában, kik voltak nemzedékek során ennek a Vámház utca (ma Szent István király út) és a Vargyas utca találkozásánál álló fészeknek lakói.

Varga István Répa tehát 1842. január 18-án házasodott össze Kertész Veronikával. Mit tudunk a menyasszonyról? Semmi biztosat. Nem tudom kideríteni, hogy Kertész József és Dukai Anna, vagy Kertész János és Szücs Katalin voltak-e a szülei. (Az utóbbit tartom reálisabbnak.) A mindösszesen tizenhat gyermek fészekbe sorolását pedig végképp föladam. A szövevények és bonyodalmak részletezése helyett maradok a mindenki számára egyszerűbb megközelítésnél, azaz: mi a legvalószínűbb? (A Böngészőben azért rögzítem a meglévő adatokat, el ne vesszenek, s talán egyszer majd akad valaki, aki rendet tesz a Kertészek között.)

Tehát: a Kertész-házban hat (vagy nyolc) gyerek között nő fel Veronika, aki 1816. január 27-én (vagy 1820. december 16-án) született. Huszonhat (vagy huszonkét) éves, amikor Varga István Répa vő-gazdának odakerül.

Elsőként dédapám, a *második Varga István* sír a bölcsőben, aki 1840. november 7-én született. A figyelmes olvasónak bizonyára feltűnik, hogy a gyermeket két évvel korábban anyakönyvezték, mint a szülei házasságát. Mégsincs a neve mellé biggyesztve a „törvénytelen” megjegyzés. S ha veszi a fáradságot, és ugyanilyen figyelmesen megvizsgálja az akkori anyakönyvi oldalakat, az arra utaló jelekből megállapíthatja, hogy jónéhány korábban megkötött házasság – az övékével együtt – utólag került bejegyzésre. Máskülönben dédapa az utolsó ítélet harsonájáig viselhetné a „zabgyerek” titulust.

Az öt követő testvérek jócskán fiatalabbak.

György 1847. április 15-én született. Alig töltötte be második esztendejét, amikor meghalt szegény „epemirigyben”.

Az 1850. november 26-án született kislának szintén a *György* nevet adták. Ő még egyesztendő korát sem élte meg: 1851. július 20-án bélgyulladásban („inflammatione intestinos”) halt meg.

Rozália megszületése hozott vigaszt a két fiú elvesztése után 1853. január 19-én. Nem vagyok tökéletesen meggyőződve róla, hogy valóban testvér-e. Keresztszülei nem azok, mint a három fiúéi voltak. Őket Nagy Ferenc és Kleizer Anna, míg Rozáliát Varga Ferenc és Kertai Katalin tartotta keresztvív alá. És lakhelyül sem a 144-es, hanem a 109-es számú házat jelölte meg a plébános. (N.B. ott is Kertészek laktak. Mint ahogy a 137-es, a 142-es és a 150-es számú házban is. Lehetséges, hogy a páter eltévesztette a házszámot?)

Felnövekedvén az egyetlen megmaradt fiú, az elsőszülött István dédapám, 1868. február 16-án asszonyt vitt a házhoz. Ő a húszesztendő *Papp Veronika*, aki a következő év március 9-én meghalt. S ami a legkülönösebb: dédapa már április 25-én új házasságot kötött Áder Veronika hajadon leánnyal. Két havi özvegyiség után!

Áder Veronika dédmamám 1850. május 7-én született. Keresztszülei Pintér János és Horváth Erzsébet voltak. (1911. november 11-én, tehát hatvanegy évesen hunyt el „tüdőlob” következtében.)

Első gyermekük csak az esküvő után négy évvel született meg, akit további hét követett. Ismerjük meg őket is:

József születésének napja 1873. szeptember 26. Keresztszülei – mint a többieké is – Áder Mihály és Baán Veronika voltak. József 1897. június 20-án házasodott össze a nála három évvel idősebb Vargyas Annával. Hetvenkettedik életévében halt meg agyvérzésben 1944. június 9-én. Tíz gyermekük született.

István: 1875. január 29-én született, s júniusban már magához is szólította a Teremtő. Halálának oka: „gyengeség”.

György: 1876. április 10-én született. A legszebb legénykorban, tizennyolcadik esztendejében „vízkórban” halt meg. Lakcímül a 144. számú házat jelöli meg az okirat.

János: 1878. augusztus 27-én született. Huszonhét évesen vette nőül a huszonnégy éves *Giczi Annát*. A szülői háztól nem messze, a Vargyas utca 137-ben volt az otthonuk.

Veronika: 1880. június 27-én született, 1904-ben lett *Nagy Pál* felesége. Viszonylag fiatalon, 1927-ben temették el.

István 1882. augusztus 8-i születése után mindössze tizenkilenc napot élt. Őt is, mint ugyancsak István nevű bátyját, a „gyengeség” vitte sírba.

Borbála 1885. november 27-én szintén a 137-es számú házban látta meg a napvilágot. Huszonhat éves, amikor leányfejjel megszüli első „törvénytelen” kislányát, *Máriát*. A másodikat két évre rá, s ő a *Terézia* nevet kapja. (1916. október 9. a születésnapja.)

Nahát! Csak nem ő volt az az apró, ürge „öregasszony” – akkor az ötvenes éveiben járt –, akivel néha-néha Nagymamánál találkoztam? Akik egymást Treszkának és Ángyomnak szólították? Az arcára nemigen emlékszem, csak arra, hogy folyton mozgásban volt: konyhában, kertben, udvaron. Huzamosabb időre akkor kvártélyozta be magát nagymama házhelyi otthonába, amikor „Ángyom” végleg leesett a lábáról. Ez akkor történt, amikor Nagymama legszeretettebb gyermeke – le merem ezt írni, mert köztudott volt – Pista bácsi meghalt. Rohamosan romló állapota miatt azonban szüleim csakhamar hozzánk költöztették, Treszka néni pedig eltűnt a feledés homályába. Egészen idáig. Most egy hálás köszönömöt küldök utána. Valahová... A messzeségbe.

Borbála Treszka születése után két évvel – egészen pontosan 1918. december 3-án – férjhez ment a veszékényi illetőségű *Nyerges Lászlóhoz*. Megözvegyülvén pedig *Rácz István* felesége lett 1930. szeptember 23-án.

Szerencsére Boriskával nem fejeződött be az istenáldás a Varga-Áder családban. Hét esztendő múlva, 1892. március 2-án megérkezik egy kései gyermek: István, a nagyapám.

Születési anyakönyvében, lakóhelyként a település neve mellett csak egy szám áll: 144. Ha ez telekkönyvi szám, akkor a szülőháza a Szent István Király út (korábban Vámház utca) és a Vargyas utca találkozásának közelében volt. Most nézzük, mi a helyzet akkor, ha az a bizonyos 144 házszámot jelöl. Akkor Nagypapa a Damjanich (régén Major) utca és a Felsőmező utca és a Vargyas utca által körülölelt területen született. Ez pedig azért érdekes, mert az apai nagymamája Kertész lány volt, és mint láttuk, a feltételezett szülőház egy Kertész fészekben van.

Magam az első verziót találok a hitelesebbnek. A 19. sz. legvégéig a telekszámok voltak a házszámok. Nem utcák szerint, hanem a település egészéből kiindulva számoztak. Amit ma lakcímnek mondunk, azt akkor „numerának” nevezték. A másik indokom szubjektív, de akár perdöntő is lehet. Emlékszem rá, mint azt már korábban említettem is, hogy kiskoromban anyukám azon a környéken mutatott rá egy öreg, nádfedeles házra, és Nagypapát emlegette. Picike, tornácos, nádfedeles

ház volt, már összerogyófélben. A sötétre pácolt palánkkerítése is több helyen ki-
dőlt. Emlékszem ennek a szagára. Akkoriban kátránnyal vagy gázolajjal kentek be
minden fafelületet, még az iskolai osztálytermek padlóját is. Tapasztalatból tudom,
mennyire csúnyán néztek ki tőle a hófehér harisnyák, ha sarokba kellett térde-
pelni. (Semmi értelme nem volt az otthoni mis-másolásnak.) Az említett házikó,
mintha a mai Szent István út és a tőle északra nyíló valamelyik utca keresztező-
désének közelében lett volna. Másképpen: az egykori Vám utca és az Áder-köz,
vagy a Vargyas-köz találkozásánál. Emlékszem, hogy alaposan rácsodálkoztam,
mert hangulatával, állapotával, megbomlott nádfedelével kirítt a környezetéből. A
többi, ugyancsak hagyományos gazdaház között, már az én gyerekkoromban is kö-
vületnek számított. Nincs már kitől bizonyosságot nyernem, de hiszek a gyermeki
emlékezet tabula rasa alapú megbízhatóságában.

Emlékeim között őrzök néhány családi megjegyzést arról, hogy Nagypapa
milyen szeretettel kötődött szüleihez, különösen az édesanyjához. Hogy is ne! Az
idősödő szülők ebben az ajándék Istvánban együtt szerették az előző elveszített
kettőt is.

Harmadik rész

Már közelről...

Nagypapa és Nagymama

Nagypapa kései gyerek volt. Édesapja, akit szintén Varga Istvánnak hívtak, huszonnyolc éves korában már özvegyemberként vette el a tizennyolc éves Áder Veronikát. Mint láttuk, a kis Istvánka csak a házasság huszonnegyedik évében született meg. Nagypapa tizennyolc esztendősen lehetett, amikor gyorsan, egymás után meghaltak a szülei. A családi fáma szerint, férje temetése után Áder Veronika naponta kijárt a sírjához. Egy alkalommal a temetőben bőrig ázott egy hirtelen kerekedett zivatarban. Meghűlt, tüdőgyulladást kapott, amibe hamarosan belehalt.

Nagymama édesapjáról, Visi Pálról semmit sem tudok azon kívül, hogy szintén korai árvaságban hagyta a Nagymamát. Azt sem tudom, kik gyámkodtak az árvák felett, de nem bánhattak velük rosszul, mert Kapuváron elítélték, kiprédikálták, kinézték maguk közül azokat, akik a megárvult gyerekekkel gonoszul bántak, vagy kismizmizték őket. De, gondolom, igyekeztek mielőbb megszabadulni a velük járó kötelezettségektől, hiszen gond az volt elég nélkülük is. Ezért aztán a lehető leghamarabb kiházásították őket. Nem lehetett ez másként nagyszüleimmel sem.

A besenyőivadékok között nemigen tűrték az idegenből való párválasztást. Az idegen asszony még a templomban sem állhatott a helybeliek közé, neki a „Mária oltár előtt volt a helye”. Így Varga István sem gondolhatott „gyüttment” leányra, ámbár, hogy ő kire gondolt, amúgy sem eshetett nagy súllyal latba. Bizonyára minden úgy ment, ahogy akkor annak mennie kellett, ahogyan az láthatatlan betűkkel kőbe volt vésva a kapuvári lelkekbe. A szülők – esetükben a gyámok – nagy befolyással bírtak a fiatalok párválasztására. Ha csak lehetett, a sógorok, komák, távoli rokonok között és segítségével folyt a vagyoniilag megfelelő pár keresése.

Kapuváron a leánykérést csaknem mindig a család legidősebb asszonyai intézték a templom előtt, aztán a keresztapák egyeztek meg egymással. Varga Rozika néni a vámháznál lévő Ábelesz-sorról, Visi Treszka néni az Ósuccából (Alsó utca) érkezett minden vasárnap délelőtt a tízes misére. Persze, korábban, mint tíz óra, hogy le ne maradjon a templom előtti *kóresről*, amikor a kisbíró ismertette a jónéppel a községi aktualitásokat. Mint a virágos mezőre telepedett varjak, úgy fetetéllett ki az öregasszonyok bokra a templom előtti téren gyülekező fiatalok tarka környezetéből. Fórum volt ez a javából. Az információáramlás, véleménycsere, ítéleltozatal, a feloldozás, a kigyómarás, a hájjal kenegetés és mi minden más fóruma. Nem szabad alábecsülni ezt a *viribülést*, mert a pillangó effektus törvényszerűségei szerint sokszor egész nemzedékek sorsát pecsételte meg. Rozika néni és Treszka

néni is így *retyerutyálh*atta össze a két árva kódist, hogy aztán Áder Miska bácsi és Papp Miska bácsi, a két keresztapa *rendezze* a továbbiakat. Akármit jelentsen is ez.

Hogy az ősi rítus és a fiatalok személyiségi jogai, önérzete és lelki hajlandósága egymáshoz hogyan konvergált, az idő tájt nemigen volt értelmezhető kérdés. Viszont – ha így történt egyáltalán – nagyszüleim nyélbeütött házassága életük végéig szilárdan állta két világháború, születések és temetések, szüntelen robotolás, nagy veszteségek és testi-lelki megpróbáltatások szakadatlan pörölycsapásait.

Ne rohanjunk előre! Nagypapa még csak a *pubab* korból alig kikeresztelt legény. Hogy milyen volt akkor a legényélet, arról a néprajzi adatközlők szép, néha idillikus történeteket mesélnek. Viszont a korabeli helyi és országos sajtó kevésbé romantikus képet fest a kapuvári fiatalság ünnep-és hétköznapijairól. Például a Rábaközi Hírlap 1897. novemberi száma:

„Nálunk nem eshetik meg mulatság, legyen az akár nyáron, akár télen, verekedés nélkül. Az erkölcsök elfajulásának ezen módját alig lehet másutt látni, vagy hallani. Az ifjúság zabolátlan vadsága, a dubajkodás oly módon nyilvánul, hogy már a mulatság be sem indul másként, mint élesre fent késsel, és jaj annak, ki megharagítja a mulatság közepette, mert azt a vad népek módjára a csizmaszárba rejtett éles késsel megszúrja. Hogy az a szúrás az ellenfelet hogy éri az természetesen nem képezi meg gondolás tárgyát, meritt (sic!) csak kettő állhat, vagy szúrni, vagy megszúrtni. És ez utóbbi alól csak az menekülhet meg, a kinek keze gyorsabb az ellenfelénél; de vérnek folynia kell.”

Ezen kapuvári „népszokás” kutatói azt állítják, hogy a sajnálatos jelenség a Nagy Háború előtti években különösen fölerősödött. Egy Bársony Mihály nevű adatközlőtől származnak a következő szavak: *„...mikor már dolgozott a bor, nem volt olyan erő, ami a kapuvári virtust megfékezhetne volna, és ilyenkor a bor mellett bőven folyt a vér is...”* Vagy: *„Dédapám mindig mondogatta, bizony az ő idejében a legények egyharmada bicska lyukasztotta bőrrel járt.”*

Nagypapa bőrén kegyetlen nyomokat hagyott a háború, de bicska ütötte lyukak bizonyosan nem voltak rajta. Úgy hiszem, a legényeknek ahhoz a többségéhez tartozott, akik eleve nem nyomták a csizmaszárba a bököt, mielőtt kiléptek volna a kapun. Pedig a valamirevaló legény nem az anyja szoknyáján ült – igaz, neki már anyja sem volt – miután elvégezte bokros teendőit a ház körül és a földeken.

Bálok, mulatságok, legényavatók, lakodalmak, vásárok, legénybúcsúk, kocsmák kínáltak alkalmat a mulatságra. Kocsmák, az volt elég. Tíz italmérő működött ebben az időben Gartán és Kapuváron. Egyik éppen gyerekkori otthonom, az úgynevezett Rábalapota helyén korábban álló Sörházban. Itt történt, hogy *„Alsóutcai legények a Sörházban táncoltak, amikor Áder János megszúrta Sipőcz Andrást.”* Vagy: *„Visi György napszámos hétfőn hajnalban Kis-Lejzer András jómódú gazdálkodó legénnyel tartott hazafelé a kocsmából, akit a Vargyas közön megszúrta.”*

Ő az a derék fiatalember, akit a korabeli sajtó csak úgy emlegetett, hogy *„Visi Gyuri, a mákvirág.”* Őszintén remélem, hogy sem Áder, sem Visi nem a mi pe-

reputtyunkhoz tartozott! Vagy, ha mégis, csöppet sem csodálkozom azon, hogy történeteiket nem őrizte meg a családi emlékezet.

Biztosan nem ők voltak Nagypapa cimborái. Talán inkább Varga János, Péter, Béla és Géza, akikkel azonos vezetéknevű és egyívású volt. Együtt írta össze őket az Állítási Lajstromban Pottyondi szolgabíró úr, a 66-tól a 71-ig terjedő sorszám alatt. Ez a lajstrom az éppen nagykorúvá váló fiataloknak a nevét tartalmazta. Mivel az állam nem tudott mindenkit egyszerre kiképezni, s hogy igazságos legyen a kiválasztás, sorshúzással döntöttek el, hogy az ábécé mely betűjével kezdődő családnevűek lesznek abban az évben besorozva. 1913. április 2-án ők kerültek föl a „szerencsések” listájára, vagyis a *sorhúzási lajstromba*. Nagypapa ekkor már egy esztendeje házas ember volt, viszont akkor még sem nagykorú, sem besorozott nem volt, így valószínűleg házassági engedélyért kellett folyamodnia az érvényben lévő jogszabályok értelmében.

Megint előresiettem. Tehát, az a - remélhetőleg - boldog legénykor... Remélem, volt azért legalább néhány felhőtlen, gondtalan esztendeje! Amikor cimborák társaságában belekóstolhatott egy kicsit a nagy világegés előtti utolsó békeévek nyújtotta lehetőségekbe. Na, nem mintha a *Belle époque* kapuvári miliője „az ő köreire” lett volna méretezve. Kapuvár társadalmában, kultúrájában is hozott ugyan fejlődést ez az időszak, de annak a rétegnek, ahová ő tartozott, minden erejét arra kellett összpontosítania, hogy a következő napon is tisztességben megélhessen. Ne csúszson le a nyomorúság mocsarába.

Bizonyára szorgalmasan eljárta Nagymama ablaka alá, mert, hogy ezt úgy illett. De ha még a pajtások is elkísérték, úgy volt az igazi. Talán megforgatta a szép leányt néhány bicskavillanástól mentes vidám multságban, s még a moziban is beleshettek együtt, távoli, idegen világokba. Moziból kettő is volt akkoriban Kapuváron. Az 1911-ben megnyitott *Elite Mozgót* Nógrádi Willibard üzemeltette a vadonatúj Éhn Nagyszálló mozitermében, 20-80 filléres helyáron. A másik pedig Schwab József Zöldfa vendéglőjében szórakoztatta a nagyérdeműt.

Vajon, eljutottak-e hozzájuk a nagyvilág hírei? Vagy bőven elég volt megemésztetni azt is, ami az ő kis világukban zajlott? Pedig – csak a házasságuk évében is – máig kiható, emlékezetes események sokasága történt a nagyvilágban.

1912. április 5-én indult el a Titanic első, s egyben utolsó útjára. 22-én megalakult az új, a Lukács-kormány. 23-án százvezrek részvételével zajlott le Budapesten a „vérvörös csütörtök”. Június 7-én csaknem meggyilkolták Tisza Istvánt. Október 8-án kitört a Balkánon a háború. Ebben az esztendőben érték el Scott kapitányék a Déli-sarkot, de végül mindannyian odavesztek. Június 22-én kezdődött a Stockholmi Olimpia, ahol végre már a nők is úszhattak. Május 26-án, egy szlovák származású cseléd lány törvénytelen gyermekeként megszületett Csermanek Jancsika, hogy aztán évtizedek múlva Kádár János néven „bearanyozza” nagyszülei m hanyatló éveit. A kis Habsburg Ottó október 17-i születése biztosan nem kerülte

el a figyelmüket, erről a korabeli propagandagépezet gondoskodott. Sorolhatnám tovább vég nélkül az esztendőt fémjelző szavakat: Kalmopyrin, Freud, Krúdy, Bubits, Ady, Bartók, Fedák Sári...

Úgy hiszem, ezek számukra egy másik világ tartozékai voltak. Ők a saját világot a saját érzéseikkel, gondolataikkal és cselekedeteikkel, ezek ismerete nélkül is teljesnek, kereknek érezhették. Egyébként is, azt mondják, hogy amiről nem tudunk, az nem is hiányzik.

Nagypapa kedden, csütörtökön és vasárnap *járt el*, mert ezek a napok voltak az időtájt hagyományosan a *járóesték* Kapuváron. A jegyességig biztosan nem engedték be a házba. Megállt szépen a gádorra nyíló ablak alatt, mert ott jól lehetett hallani, látni belülről mindent. Úgy szeretném tudni, hogy hol volt pontosan ez a ház!

*

1891. június 7. Kapuváron megszületett Visi Pál és Török Julianna kislánya, Anna. Az én szeretett anyai nagyanyám. Keveset tudok a gyerekkoráról. Messzi ködökből hangzik egy-egy mondattöredék: „...*András bátyám... a Visiek...*” (Kutatásaimból azóta már tudom, hogy voltak testvérei.) Korán félárván maradt, özvegy anyja és a rokonok gyámkodtak fölötte. Fiatalon férjhez adták a még fiatalabb, árva nagyapámhoz, Varga Istvánhoz. Akárki nevelte is föl Nagymamát, kezei alatt az élet nehézségeitől meg nem rettenő, tiszta, dolgos, erős asszony formálódott belőle. Hogy szép leány volt, azt nem csak hallomásból tudom. Egy mariazelli zarándokút alkalmával készült fotón láttam őt tizenhat éves korában...

A családi legenda szerint nagypapát azért hozta össze a rokonság a lehető leghamarabb Visi Annával, mert mindketten kései gyerekek voltak és korán árvaságra jutottak. Boldoguljon együtt a két kódis! – gondolhatták az idősebb testvérek és lón: 1912. június 2-án megtartották esüvőjüket Kapuváron. Sokat elárul a házassági anyakönyvi kivonat, amely az ifjú férjet *földművelési napszámosként* jelöli meg, de azt is megtudhatjuk belőle, hogy a négy örömszülő közül ekkor már csak a menyasszony édesanyja, Török Julianna volt életben.

A főnti gondolatmenet a kutatómunkám megkezdése előtt született, mégis bátran vállalom e könyv lapjain. Ha valaki figyelemmel olvasta, azon kívül nem hányhat mást a szememre, mint hogy romantikusabbnak képzeltem a két fiatal kapcsolatát, mint amilyen az a valóságban lehetett. Mentségemül szolgáljon, hogy az ismert korabeli szokások között engedtem szabadon a fantáziámat. De aztán „találtam valamit”. (Gyerekkori jóbarátnőm egyszer ezekkel a szavakkal intett a túlzott kíváncsiságtól: „Na, csak kutass! Aztán egyszer majd találsz valamit!”. Igaza lett. Nem is egyszer.)

Nincs család, amelyiknek ne lennének titkai, amelyeket összeszorított szájjal, féltve őriz az utódai előtt. Nem bírja, nem meri, nem akarja vállalni előttük, mert korának és környezetének hatalma van egy esemény vagy cselekedet titokká nyilvánítása fölött.

Nagypapának és Nagymamának is volt egy „nagy” titka a gyerekek és az unokák előtt: házasságuk előtt gyermekük született. Valószínű koraszülött volt, mert halotti anyakönyvében „veleszületett gyengeség” bejegyzés szerepelt. Hat órát élt mindösszesen, s e kurta intervallumban csodálatos szívlagyuláson ment át Windich János káplán úr. A kis halottra már nem sütötte rá a törvénytelenység bélyegét, pedig a születési anyakönyvben még ott volt.

Mi, unokák soha nem hallottunk róla, pedig arról az Imre nevű testvérkéjéről, aki hat évvel később született és kétévesen meghalt, többször is. Gyurika feledésre ítéltetett. Vállalhatatlan volt a világ előtt, mert a világ sem vállalta őt. És hol vagyunk még az ötvenes évek „asszonynak szülni kötelesség, lánynak dicsőség” politikai és gazdasági érdek szülte, álszent szlogenének hamis mítoszától!

Minden titokra fény derül egyszer, ami megmutatja annak valódi arcát. Ennek a „titoknak” szép arca van. Gyerek arca. Mert „lányfejvel” gyermeket szülni sem nem szégyen, sem nem dicsőség, hanem az élet mellett vállalt elköteleződés. Maga az Anyaság, amire Isten üti rá a pecsétet, nem egy községközi hivatalnok, s még csak nem is a tisztelendő úr.

Varga István, a soproni 9-es huszár

Anyuka, miért így megy a Nagypapa? - kérdeztem édesanyámtól, és meg is mutatam, mire gondolok. - Mert nincsenek lábai - mondta ő. A Nagypapa persze előtte is úgy járt, de hogy az nincs rendjén, az addig nem tudatosodott bennem. Lehettem úgy négy-öt éves. Emlékszem a fura zavarodottságra, amit akkor éreztem: nincsenek lábai, mégis jár. A nadrágszárak nem üresek, a fekete cipők egymást váltogatják a konyha kövén. Nagyon különösnek találtam a dolgot. Csak évekkel később - amikor neki már a Mennysorszámban járva nem volt rájuk szüksége - láthattam először a múltárait. Nagymama megkért, hogy vegyem elő az ágya alól a becsúszott papucsát. Ekkor pillantottam meg ott a furcsa szerkezeteket.

Akkor Varga István egy múlt nélküli ember volt... Ez az a már többször ismételt mondat, ami az én - eddig még sosem próbált - vállalkozásomat elindította. Az összes nyom pedig, amelyen elindulhattam, a következő elemekből állt:

1. *„Édesapám huszár volt az első világháborúban. Egy felderítés során az oroszok lelőtték a lováról. Kórházba vitték, ahol levágták a sebesült lábait. Múltárait kapott és megtanították a cipész mesterségre. Egyszer édesanyám levelet kapott a Vöröskeresztől, hogy édesapám él, s ha rokkantan is visszafogadja, akkor hazaküldik.”* (Gyerekkori információ anyukámtól.)

2. *„Nagypapa huszár volt. Csapatkürtös. Lengyelországban sebesült meg egy nagy támadás során. Nagy harc volt. Két napig feküdt a mocsárban. Mire megtalálták, a lábszebei úgy elfertőződtek, hogy le kellett vágni mindkettőt. Hat-nyolc golyó is volt bennük. Egy gazdag lengyel család vette magához, ahol nagyon jó dolga volt. Mikor hazakerült, Pozsonyba járt cipészetet tanulni. Ekkor még a Vámbáz utcában laktak, a Neppel-féle házban. Mint hadirokkant, telket kapott a Házhelyben, ott építkeztek. 1928-ban fél hold szántót kaptak az utca végében (Pozsonyi utca O.A.), és fél hold rétet a Cafi-dombon.”* (Varga Kálmán unokabátyám közlése.)

3. *„Nagypapa lovas hírvívő volt. Egy támadás során összetűzbe került. Nyolc-tíz lövedék találta el. Az oroszok Szentpétervárra vitték kórházba. Egy magyar grófnő látogatta. Napóleonaranyakat adott neki, amit a múltáiba rejtve hozott haza. Amikor jött a forradalom, hazaküldték, s az aranyból építette a házát. Itthon a kórházban lett éjszakai portás. Nagymama pedig a Várban dolgozott, mint szakácsnő. Édesapám onnan vitte haza az ebédet iskola után.”* (Varga János unokaöcsém elbeszélése.)

4. *„Nagyapáék házában a folyosó végén volt egy kamra. Amikor tehetünk, beszöktünk, mert volt ott egy trombita. Nagymama nem szerette, ha fújtuk, de Nagypapa még*

mérgesebb volt. Nem fogadtunk szót neki, elszaladtunk vele. Szegény Nagypapa nem tudott elkapni bennünket, és mérgében utánunk dobta a botját". (Hoffer József unokabátyám közlése.)

Katonaállítás, sorozás

A sorhúzási lajstrom összeállítása 1913. április 3-án, a sorozásé április 16-án volt Kapuváron. Az első műveletben számba vették a fiatalokat, akiknek részt kellett venniük a sorozási eljárásban. A másodikban a sorozó bizottság eldöntötte, hogy a fiatal alkalmas-e a katonai szolgálatra. Nagypám, Varga István, 1913-ban töltötte be a huszonegyedik életévét, ami a század első évtizedében a nagykorúság elérése, s egyben a katonai összeírás szempontjából bírt jelentőséggel. Sopron vármegye *katonaállítási* jegyzékében a 480-as sorszámmal szerepel. Ugyanezen a soron a kapuvári községi jegyzék a 69-es számon tartja nyilván. A katonaállítás az akkori törvények szerint nem jelentett azonnali besorozást, hanem csak nyilvántartásba vételt. A jegyzékben szereplő sorkötelesek közül a parancsnokság választotta ki a hadilétszám feltöltéséhez szükséges neveket.

A bő száz évvel ezelőtti állítási lajstromok lapozgatása során azt tapasztaltam, hogy a felmentési indokok a legtöbb legénynél a következők voltak: *lúdtalpas, golyvás, duznyakú, gyenge, magashátú, hüle, gümőkóros, özvegy anyjának gyámola...* A 30 százalékos megfelelési arány már jónak számított.

Nagypapa kartonján csak ennyi szerepelt: *„165 cm magas, fogyatkozás nélküli, nőtelen, besorozható.”*

Tehát „magas”, hiszen 5 centiméterrel múlja fölül a kor 160 centiméteres átlagát. És makkegészséges. Na de, hogy-hogy nőtelen? Nagypapa ekkor már egy esztendeje házasember. Nős! 1912. június 2-án, vasárnap, háromszori hirdetés és templomi „tanulás” után feleségül vette Visi Annát. Tanúja az ég. Meg a hivatal, mert az 1895. október 1. óta hatályban lévő Wekerle-féle törvény szerint ugyanaznap meg kellett történnie a polgári esketésnek is. És hogy még cifrább legyen a dolog, az esküvő előtt két hónappal született egy György nevű fiúk.

Nagypapa a törvények szerint nem nősülhetett volna meg. Az 1912. évi XXX. törvénycikk II. fejezetének 40. paragrafusa kimondta, hogy állításköteles korba lépés előtt és annak tartama alatt nincs megengedve a nősülés. (Az állításköteles kor annak a naptári évnek első napjától kezdődik, amelyben a fiatalember a 21. életévét betölti.) Ez a feltétel teljesült ugyan, de ugyanennek a törvénynek 52. szakasza azt is kimondja, hogy az állományba nem vett újoncok sem házasodhatnak.

Nem tudom, hogyan történt, de a házasság megkötöttetett. Vállalta volna nagypapa a 600 korona büntetést? Miből? Vállalta volna helyette, hogy 20 koronánként 1 napot fogdában ül? Nem gondolnám. Esetleg kérte és megkapta a honvédelmi

miniszter felmentő engedélyét? Ennek nincs nyoma az egyházi anyakönyv megfelelő rovatában. Ráadásul a pap (Keszler Antal káplán) és a polgári hivatalnok is súlyos elmarasztalást vállalt volna, ha nem tartja be a Wekerle-féle egyházpolitikai törvényeket. A háromszori hirdetések célja éppen az volt, hogy a házasságok esetleges akadályai kiderülhessenek.

Bizony, nagyon is nős volt Nagypapa a sorozás napján. Nem találok magyarázatot rá, hogyan került mégis kartonjára a „nőtelen” bejegyzés. Ennyire nem számított a K.u.K. gépezetében a katona családi állapota? Akkor mire valók voltak az említett paragrafusok? Igaz, a 40.§ azt is kimondja, hogy a nős állapot „semmilyen kedvezményre nem ad alapot”.

Az ifjú párnak 1914. március 13-án ismét kisfia született: az ifjabbik István. (Gyurikájuk már nem élt, ő a születése után meghalt. A bába keresztelte meg.) Élték egy kicsit hármásban - remélem, boldogan – amikor három hónap múlva a Balkánon eldőrdült a pisztoly, ami kiforgatta sarkából a világot. Nagypapát mindjárt az elején, 1914-ben mundérba bújtathatták. Gondoltam későbbi bevonulataira is, de harmadik fiának, Kálmánnak születési anyakönyvében az apa mint kórházi portás van bejegyezve. 1917-et írunk, ekkor már – az Országos Hadigondozó Hivatal szorgalmazására - az efféle állások tipikusan (és hatóságilag is) a rokkant katonák számára vannak fenntartva. Egyébként is kizártnak tartom, hogy a huszonöt éves, „fogyatkozás nélküli” nagyapám önszántából beült volna egy portásfülkébe.

Kiképzés

Egy jóval később keletkezett soproni levéltári iratból, a hadirokkantak nyilvántartásából tudjuk, hogy Varga Istvánt a soproni *9. császári és királyi Nádasdy Ferenc huszárezred 4. századába* sorozták be. Ez nagyon fontos információ a későbbi keresés szempontjából is.

Az általános mozgósításra 1914 augusztusában került sor. Lehet, hogy addigra már át is esett Nagypapa a kiképzésen, aminek helyszíne csakis a soproni Ferenc Ferdinánd lovassági laktanya lehetett, a Baross utca 22. szám alatt.

A 11 hektáros területen 520 ember és legalább félezer ló számára volt hely egyszerre felkészülni arra, amire nem lehet. Lovarda, tisztai lakások, kórház, gazdasági épületek, kiképző terek is tartoztak hozzá.

A huszárok kiképzéséről ellentmondásos visszaemlékezéseket olvastam. 1947-ben Hatvani Szabó Etelka gyűjtőnek így mesélt erről adatközlője: *„A katonai kiképzés mindig lóháton történt, egy-két napig egy nyújtófa szerű bottal tanulták a huszárok a hatvágást, majd két-három nap múlva már karddal tanulták a huszárvágást. Ehhez (...) erős kar kellett, ezért huszárnak többnyire erős embereket vettek be. (...) Aztán*

megtanították őket pisztolyt megtölteni...” „Mikor egy-két hét alatt mindezt megtanulták, mentek a csoporthoz, ahol ütközetekbe, csatákba vitték őket.”

Másutt azt olvasom, hogy a lovasság kiképzése hat-nyolc hétnél nem tartott tovább. Gyalogsági kiképzést szinte egyáltalán nem kaptak. *„Csak egyetlen harcmodort ismer a lovasság: a támadást. Erre trenírozják őket.”* Főbb feladataik:

1. Az ellenség helyzetének meghatározása és a kontaktus további fenntartása. A terепviszonyok, a környezet, a körülmények földerítése.

2. A vonulások, pihenők oldal- és hátvédbiztosítása.

3. Harc alatt is felderít, sikeres támadás esetén pedig üldöz.

Csakhogy az unokabátyáim összecsengő emlékezete szerint nagyapánk (csapat-?, ezred-?, század-?) kürtös volt. Az ő kikézésük viszont alapos és hosszas. Feladatuk az információ gyors és hibátlan továbbítása volt. Kikézésük központilag történt, öthavi tanfolyam során, századonként egy huszár részvételével. A „hangászok” csákóján a lószőrbokréta mindig vörös színű volt. A gyalogsági hangászokat is a huszárszázadoknál készítették föl.

A Nádasdy huszárezred nem akármilyen alakulat volt! Elődjét Lipót császár engedélyével 1688-ban alapította a felvidéki *Czobor Ádám*, aki elsősorban Nyitra, Vágsellye környékéről toborozta a legénységet. Ezt az évet tekintik egyébként a magyar huszárság születési dátumának, noha az ezred csak egy esztendővel később került a hivatalos hadrendbe. Az akkori vitézek sárgás dolmányt, fehér mentét, vörös nadrágot és vörös süveget viseltek. A fegyverzetükre sem lehetett panasz: karddal, puskával és pisztollyal szerelték fel őket.

Az ezred a következő másfél évszázadban végigharcolta az összes létező európai háborút, a Szent Liga harcaitól kezdve a Spanyol örökösödési és az Osztrák-török háborún át a 19. századi olasz függetlenségi mozgalmak leveréséig. A magyar huszárok megvillantották vitézségüket a Hétéves háborúban is: immáron a névadó gróf Nádasdy Ferenc vezénylete alatt kitüntették magukat az 1756. június 18-i *kolini* csatában is, amelyet Mária Terézia a Monarchia születésnapjának nevezett. E Prágához közeli város határában győzték le az osztrákok Frigyes porosz király seregeit, elvéve ezzel a kedvüket Szilézia bekebelezésétől. Nem véletlen, hogy a kolini csata lett a Nádasdy-huszárok ezrednapja.

A regiment katonáinak hazafias lelkületét jelzi, hogy az 1848/49-es szabadságharcban Kossuth oldalán harcoltak. A „jutalom” nem is maradt el: a világosi bukás után az alakulatot teljesen átszervezték. Az 1849-et követő húsz évben békehelyőrségük még véletlenül sem a Magyar Királyság területén található. Ide csak a Kiegyezés után kerülnek vissza: előbb Győr, majd Székesfehérvár, Pécs és Árpatauló (Vajdaság) a székhelyük. 1884-től tartoznak Sopronhoz, mint az Osztrák-Magyar Monarchia tizenhat közös huszárezredének 9. számát, és változatlanul gróf Nádasdy Ferenc nevét viselő alakulata. (A Monarchián belül a Magyar Királyságnak ezen kívül volt még kilenc saját honvéd huszárezrede is.) Érdekességként említem meg, hogy az 1890-es évek végén maga a trónörökös, Ferenc Ferdinánd is feliratkozott egy rövid ideig a Nádasdy ezredparancsnokainak sorába.

Egy-egy huszárezred létszáma a századfordulón körülbelül nyolcszáz fő volt. Fő feladatuk a felderítés, a meglepetésszerű rajtaütés, a kisebb alakulatok bekerítése, a hírközlés. Mai katonai nyelven fogalmazva meg rendeltetését: gyors reagálású egység. Nem véletlen, hogy ahol a mai napig hadrendben áll a lovasság, ott ezeket a feladatokat mélységi felderítőként, ejtőernyősként ledobva, esetleg könnyű páncélosok segítségével oldják meg.

Sajnálatos módon Magyarországon az ötvenes években a huszárságot is megszüntették. Legközelebb Franciaországba kell mennünk, ha magyar alapítású aktív huszáralakulatot akarunk látni. Erre a család külföldi kiküldetése idején, 2016. szeptemberében volt lehetőségem. (A Párizsi Magyar Intézet igazgatói megbízatása miatt töltöttünk négy évet a francia fővárosban.)

Először az elzászi Haguenau-ban állomásozó 2. huszár regimentet kerestük föl. Döbbenetes élmény volt hallani az ezredsorakozó közben mélyen, morgásszerűen, fenyegetően intonált kuruckori magyar katonadalt: *„Késmárk felől hírt hoz a szél!”* S, méghozzá magyarul! A «nótaválasztás» nem véletlen: az ezredet 1735-ben Esterházy Bálint József brigadéros alapította.

Az ezredkürtös hagyományos világoskék huszáregyenruhában adja a jeleket. A laktanya folyosóin elhelyezett vitrinekben a dicső múlt relikviái - egyenruhák, zászlók, fegyverek, kitüntetések -, kezdve azoktól az évektől, amikor néhány magyar főherceg a labanc elleni sikertelen csaták után a francia király ortalma alatt kezdett új katonaeletet.

Hogy itt magyar hagyományok őrzése folyik, arról pár óra múlva Metz-ben is meggyőződhattünk. Ez már Lotharingia. Itt a 3. Esterházy huszárezred vendégei voltunk. Az alakulat Esterházy Bálint Miklósnak - Bálint József fiának - köszönheti létezését, aki 1764-ben választotta ki Metz városát katonáinak letelepítésére, illetve újak toborzására. Végül - hogy teljes legyen a kör - a Pireneusokba utaztunk, ahol nem kevésbé híres hadvezér, Bercsényi Miklós nevét őrzi a mai napig Franciaország egyik legelittebb alakulata: az 1. Bercsényi Ejtőernyős Huszárezred.

Ne gondolja senki, hogy ezek az ejtőernyősök lóval együtt ugrálnak ki holmi hidroplánból. A legmodernebb fegyverzettel felszerelve a francia szárazföldi haderő legütőképesebb alakulatai közé tartoznak, talán még a híres-hírhedt Idegenlégióval is vetekedve. Az elzásziak például mélységi felderítők. Hatvanöt kilós zsákkal dobják le őket álcaruhában az ellenséges vonalak mögé, s ott csak magukra vannak utalva. Felszerelésük tizenkét napos túlélésre van méretezve. A metz-iek már harctéri felderítők: őket már könnyű harcokocsikkal is felszerelték. S miközben - mint ahogy magunk is meggyőződhattünk róla - magukra öltik a teljes mimikrit biztosító álcaruhát, a díszegyenruhájukon, csapatjelzéseiken büszkén viselik a huszárságukat bizonyító «sújtást», amit franciául is így neveznek. A parancsnok íróasztalának széke mellett lófarkas zászló (!) utal magas rangjára. S ha még ez sem lenne elég a hagyományőrzés mélységeinek érzékeltetésére: a közkatonák megszólítása a mai napig: huszár! (*Hussard vagy housard...*)

És most vissza a főszereplőhöz! A Monarchia közös huszárezredei gerincét alkotó két zászlóalj hat huszárszázada mellett két géppuskás század is a hadrendhez tartozott. A közhuszár egy lovat lovagolt, az altiszteknek és tiszteknek a kincstári mellett saját lovuk is lehetett.

Nyugodtan mondhatom, hogy Nagypapa – persze csapattársaival együtt – az utolsó igazi huszár volt. Az ő kiképzésük, felszerelésük, egyenruhájuk, bevetésük volt a klasszikus huszárság hattyúdala. Ők még kék-vörösen vonultak a frontra. 1892-es atillában, 1909-es mintájú mentében. A zsinórzat – sújtás – színe sárga: az uralkodóház színe. Tartozékok még a lovassági derékszíj, valamint két tölténytáska a karabélyhoz való 20 darab töltény számára. Ők még kaptak az atilla alá egy kardkötő derékszíjat is kardostul, továbbá egy csuklósíjat. Ez a fess, nyalka külső maradéktalanul beleillett abba a felfokozott háborús hangulatba, amely 1914 nyarat jellemezte.

Engem egy operettjelmezre emlékeztet. A csillogó egyenruha, a hatalmas ló, az egy tömbben vonuló alakulat viszont eltéveszthetetlen célpont a gyilkológépek – géppuska, ágyú, tank, akna, kézigránát, lángszóró, harci repülő – számára. És abban a pillanatban, amikor nyüggé válik a ló, a huszár nem huszár többé. Egy esztendő sem kellett a harctéren, hogy a metamorfózis végbemenjen. A huszár leszállt a lováról és csukaszürke egyenruhában beásta magát a lövészárkba. Az ellenség által is „vörös ördögök” néven nevezett és félve tisztelt harcfiak szégyellik ezt a változást, s csak úgy dől belőlük a panasz: „Ló helyett talicskát vezetünk. Vágtázó ördögökből földi férgékké váltunk a lövészárkokban.” Kard helyett gyalogsági ásót kapnak, lövészárkot ásnak, utat építenek. Nagypapa ezt már nem érte meg a harctéren. Ő még azt mondhatta magáról: „Ferenc Jóska katonája voltam”. Persze, ő is megfizette az árát.

„Eléizent Ferenc Jóska...”

Hosszú, évtizedes békeéveket váltott fel az 1914-es szarajevói merénylet és az ezt követő hadüzenet. Furcsa, már-már irracionális háborús pszichózis alakult ki egész Európában, ami nem került el Magyarországot sem. A „Megállj, kutya Szerbia!” fenyegetés nem marad visszhangtalan a társadalom mélyrétegeiben sem.

1914. július 28. Soproni Napló: „*Elrobogtak a vonatok, és az igazság keresztes vitézei naív hittel mennek előre, hátra nem tekintve, és mi az új romantikus sugárzásban ál-*

modunk róluk, és üdvözöljük 1914 esztendejét, amelyben újra megkezdődik a hősök kora.”

A 9-es Nádasdy huszárezred történetét a legrészletesebben *Henriquez Vince* főhadnagy – későbbi kapitány – írta le, aki a harctéren naplót vezetett. Ez a napló alapvető fontossággal bír nagypapám hadiútjának végigkísérésében. A Soproni Levéltártól ugyanis 2022-ben sikerült megszereznem egy nyúlfarknyi, de annál fontosabb információt Varga István szolgálati beosztásáról: a *9. huszárezred 4. századának* katonája volt! Így nem kell mást tennem, mint árgus szemekkel figyelni Henriquez főhadnagy minden bejegyzését, ami a 4. század harcaira vonatkozik.

Említettem a háborús pszichóziist. Hogy mennyire erős volt ez a társadalmi érzület, jól szemlélteti a következő rövid idézet a már említett memoárból a galíciai fronton eltöltött első napokról:

„Az egész monarchia lelkesen ünnepli a harcmenőket, tisztikar és legénység örömmel siet kötelességét teljesíteni. Cieszanowban bekvártélyozunk. Lovasrohamokról hallunk, sőt zsákmányolt orosz lándzsákat is látunk. Türelmetlenül és azzal a reménnyel várjuk az első összecsapást, hogy itt lóháton lesz alkalmunk összemérni kardunkat az ellenséggel. A 9. huszárezred, mint a 10. lovashadosztály elővédje, augusztus 24-én Krupicre menetel, majd itt táborozik. Augusztus 25-én reggel elindul az első távolramenő járőr. A várva-várt pillanat elérkezik. Három szerencsés bajtársunk, Hajas, Fekete báró és Hanvay főhadnagy találkozik először az ellenséggel. Az oroszokról jelentés érkezik, hogy Brody és Tomaszowtól északra gyülekeznek.”

Egy erdélyi forrás alapján hasonló megállapításokat tehetünk. A negyvenöt éves kolozsvári Tulics Kálmán csendőrtörzsőrmester naplójában így írja le a hadba vonulását kísérő lelkesedést:

„(...) Amilyen volt az elindulás, olyan volt az utunk is, lelkes honleányoktól és polgároktól állomásról állomásra virágot és buzdító szavakat kaptunk. És a hadba induló tisztetek, altisztetek, legénység telve vannak önbizalommal, hogy nekünk csak győzni lehet. (...) Örökké emlékezetes lesz nekem azon jelenet is, amely Técsőn az állomáson játszódott le. Ugyanis, itt is virággal, gyümölcscsel és cigarettával fogadtak. A színmagyar község népe ünneplőbe öltözve úgyszólván tombolt lelkesedésében, s ekkor történt, hogy egy idősebb magyar parasztasszony a lelkesedő tömeg elé lépett, és két kezét az ég felé emelve a következőképpen fohászzkodott, miközben mindenki csendesesen maradt:

– Áldjon meg benneteket a jó Isten, kísérje szerencse lépéseteket és fegyvereteket, hogy egészségesen térjete vissza, s leborulhassak előttetek, mint a haza megmentőibe! Most pedig menjete Isten hírével!”

Persze, a virtuskodó tisztetek és katonák hamarosan szembesülnek azzal a keserű valósággal, hogy a háború nem egy eisenstadti vagy tordai hadgyakorlat. Itt bizony visszalőnek.

A háború első másfél hónapjában a Monarchia 600 ezer katonája elesett, megcsönkult, fogságba esett, eltűnt vagy dezertált. A legjobban kiképzettek. Augusztus 16-a és 18-a között például az 5. lovashadosztály fele odalett.

Október 14-én írja a Soproni Napló: „Mennek a katonák, ahol olcsó az élet, de gazdag dicsőség terem.” Viszik a vonatok a „Sopron megyei fiúkat”. Egymás után gördülnek ki a nótaszótól hangos szerelvények a felpántlikázott legényekkel, de már szeptember 4-én arról tudósít, hogy a „kapuvári kórházba 68 főből álló sebesült szállítmány érkezett.”

1914. július 25. A 9. huszárezred 4. százada (Nagypapa alegysége) ekkor Csalmán van (Szerbia, Újvidék), augusztus első hetében Mitrovicán, a parancsnoka Del Fabro Alfréd huszárcapitány. A század „arcvonal mögötti tisztje”(?) pedig Hajas Dezső főhadnagy.

1914. augusztus 16-án a század folyambiztosító szolgálat során átkel a Száván, de harcra nem kerül sor.

1914. augusztus 18-án századonként vonatra szállnak, a galíciai harctérre tartanak. Útvonaluk: Mitrovica – Zágráb – Pragenhof – Graz – Bécs – Krakko – Tarnów – Jaroslau.

1914. szeptember 23. Oleszyce. Itt kivagoníroznak és gyalog Krupiec községbe menetelnek. Ha Nagypapa ekkor már köztük volt, (nagyon valószínű) akkor még biztosan a saját lábán. De inentől már bármelyik hadicselekmény lehetett az a színhely, ahol megsebesült, mint a 4. század felderítő huszára. 25-én volt például az első „távolbamenő” járőrözés. Este a Palosai-magaslaton ütöttek tábor. 26-án egész nap harcban álltak. Este Tarnoszynban táboroztak. Ide érkezett a járőröző Hajas Dezső és huszárai tragédiájának híre:

„Aznap este (t.i. 1914. augusztus 26-án) érkezik az ezredparancsnoksághoz a szomorú hír, hogy vitéz, kiváló és mindenkitől egyaránt szeretett tisztünk Hajas Dezső főhadnagy hősi halált halt. Nem elégedett meg az orosz állások felderítésével, vakmerően az ellenség háta mögé kerülve, fáradt lovával egy mocsárban rekedt. Itt akadt rá egy kozák járőr, amely bátor bajtársunkat valamennyi huszárjával együtt felkoncolta. Lándzsaszúrásoktól és két golyó által összeroncsolt holttestét az ottani lakosság temeti el. Fájdalmas hír ez mindnyájunknak!” (Henriquez Vince főhadnagy visszaemlékezése.)

A huszárság nagy győzelmeinek és nagy vereségeinek volt egy közös jellemzőjük: az iszonyú veszteség, amivel jártak. Az augusztus 17-én Gorodoknál indított „halálroham” után az ellenséges orosz dragonyosok főhadnagya, gróf Keller ezt írta:

„A lovasroham percek alatt összedőlt és az imént még daliás huszárcsapat egymás hegyén-hátán fetrengett, vonaglott, ordított és haldokolt. Ilyen hősiességet és ilyen hajmeresztő könnyelműséget még a legöregebb, legtöbb háborút megjárt katonáink sem láttak. Mindenki odavolt. A gépfegyvereket irányító tisztek közül többen sírva fakadtak...”

Itt az áldozatok az 1., 6., 7. és 8. huszárezred katonái voltak. De ugyanez a „hajmeresztő” harcmodor – nem kevesebb veszteséggel – fényes győzelmet hozott a 9-es huszárok számára Limanowánál és Gorlicénél. Nagypapának az elsőben való részvétele nem zárható ki. Nem feltétlenül a limanowai győzelemben való részvé-

telét bizonyítja az alábbi újságcikk, hanem azt, hogy bajtársukat később sem felejtették el a Nádasdy huszárok. Soproni Hírlap 1930. december 10.:

„...Az egykori 9-es huszárok tisztikara és legénysége vasárnap lélekemelő ünnepséget tartott, melynek keretében elhunyt hőseik emlékének kegyelettel adóztak. A legénységi állományban szolgált egykori 9-esek közül mintegy százhuszan verődtek össze részben Sopronból, részben a megyéből. A templomból, ahol az egykori tábori lelkész, Folba János mondott szentbeszédet, a limanowai emlékműhöz vonultak, felemelő hangulatú megemlékezésre. Este a vármegyeházán tartott díszközgyűlésen azt a határozatot hozták, hogy nyolc hadigondozott bajtársukat karácsonyi segélyben részesítik.”

Egyikük – nevén nevezve és kapuvári illetőségét megjelölve – Nagypapa volt...

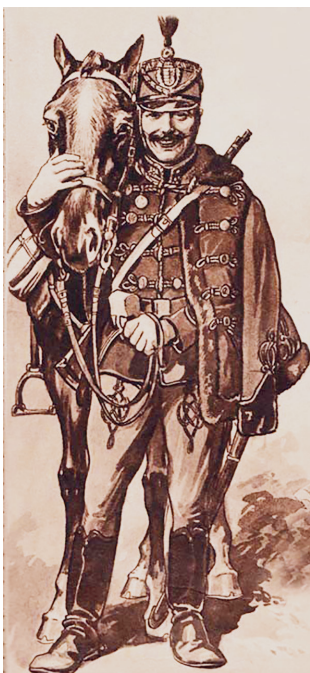
Virtus

Az a sokat emlegetett pisztolylövés olyan tébolyt szabadított a világra, amelyhez foghatót lázálmáinkban sem láthattak előre még a haditudományokban jeleskedő hivatásos harciak sem. Nem, hogy a húszesztendős kapuvári legények, akik erőben, bátorságban, virtusban semmivel nem voltak alábbvalók náluk. Csikaik betörése, vetés, aratás, kaszálás nevelte izmaikat ugyanolyan acélossá, mint a Ludovika tornaóráin trenírozott ifjakét. Nem ismerték a fűtött szoba és a paplanos ágy kényelmét, még akkor sem, ha ez a család többi tagjának megadatott. Az istállóban aludtak a lovaik mellett, a hajnal mindig talpon találta őket.

A bátorságuk, virtusuk már bonyolultabb kérdés. Itt különbség lehet a katonának nevelt és a besorozott rábaközi fiúk között. Mert, amikor behajtották ezeket a legényeket az öldöklő küzdelembe, a bátorságuk, mint lelki tulajdonságuk egymagában kevés lett volna. Kellott még az a valami, amire nem nevelték őket, hanem csak úgy nőtt bennük. Velük együtt, mint a fogaik a szájukban. Kinek szépen, szabályosan, kinek görbén, csorbán. És tanulták egymástól a legénycéhekben, munkában, utcán, kocsmában, mulatságban. Néha szépen, szívmengetően mutatkozott, néha véres bicskavillanásban, állatias kegyetlenségben. Széles volt a skála az ütközetek poklában is. A fenelegénykedéstől a rettenthetetlenségig. Hogyan lehetett volna másként kibírni?

Honnan a bátorság? Honnan a virtus? Amivel a reménytelennek ítélt helyzetekben megfordították a hadiszerecsét. A tilalom ellenére is a csizmaszárban viselt bicskával, a letört sarkantyúval, a puska tusával verik agyon a lövészárookban a sokszoros túlerőben lévő ellenség katonáit, ha másként nem lehet legyőzni őket. Soha nem kaptak ilyen kiképzést.

Nemcsak engem érdekel ez a kérdés. Németh Imre kapuvári helytörténész is kutatta. Neki erről egyik adatközlője, Bársony Mihály így beszélt:

„Hogy honnan volt ez a virtus? Talán a hajdúösök hagyatékából, az embertelen elnyomásból, a gazdag-szegény ellentétből. De az is lehet, hogy a társadalom elleni lázadás szüleményeként jelentkezett.”

Summa summarum: nem tudni honnan, de létezett, az biztos.

De hogyan látták őket akkoriban mások? Mert ma: sehogy. Te, aki olvasod ezeket a sorokat, mit hallottál róluk szüleidtől, tanítóidtól? Elfeleddet, megtagadott hőseinkről. Saját kortársaik, akik ismerték őket, ezt látták, amikor maga a *virtus* huszáregyenruhába bújt és föl pattant a lovára:

Pesti Napló, 1914. szeptember 27. Egy művelt, nyelveket beszélő orosz tisztet idéznek: „Az önök katonáinak (...) egyetlen óriási hibájuk van, amely ha nem javul, még sokba fog kerülni nekik. Ők még mindig hősök. Ez pedig a gépek háborújában dőreség.” „A legénységünk a vöröszsinóros huszárokat ördögöknek, sátánoknak hívja. Lehet, hogy azért, mert Satanovnál ismerték meg őket...” „A magyar huszárok rohama olyan heves, hogy a

kozák roham nyomába sem léphet. Csak az a szerencsénk, hogy tízszer annyian vagyunk.”

Soproni Napló, 1915. március 4. „A soproni helyőrség ezredei mindenütt ott voltak, ahol nagy volt a veszedelem, ahol nagy ára volt a dicsőségnek, és dús aratása a halál angyalának: Krasznik, Polichna, Pietrokov, Lublin, Ivangorod, Limanowa és számos más csatahely... Megannyi tanúi voltak az ő nemes vitézségüknek.”

Szatmár-Németi Hírlap, 1915. június 20. „Egy magyar huszár inkább elpusztul, semhogy a rábízott parancsot ne teljesítse.”

Soproni Napló, 1916. február 29. „Molnár Ferenc új darabja, a Fehér felbök, a limanowai Nádasdy-huszárokról szól, akikben megtanulta tisztelni a magyar katonát a világ. (...) A 9-es huszárok békés, polgári nemzedéke mindig rátartó nép volt, ma rátartósága átszublímálódott olyan erénnyé, amelyet a világ erkölcstana a hősiek jelzővel illet.”

Soproni Napló, 1916. május 5. A limanowai huszárok temetője című cikkből: „Molnár Ferenc az *Est* tegnapi számában azt is megírja, hogy a kegyelet milyen emlékművet fog állítani ezeknek a félisteneknek (sic!)”

Soproni Napló a szvinjichi csatáról, 1916. október 10.: „Borzasztó harc volt az. Eleven barna földhullámok hömpölyögtek árkaikban, és a huszárok megint úgy verekedtek, mint Limanowánál. (...) A gárdisták tizével, huszárral vetették magukat rájuk, és vad tülekedés közben egyenként nyomták el és fegyverezték le a huszárokat. Mert az oroszoknak többet ér egy élő huszár, mint száz halott.” (Nagy értéket képviseltek a fogolyseréknél.)

Ha már a külvilág ennyi dicsérettel illette a huszárokat, hogy ne lettek volna maguk is büszkék harci tetteikre. Erről tanúskodik az a katonanóta, amely a pápai huszárlaktanyában született a háború „népköltészete” egyik figyelemre méltó elemként.

*„Vörös ördög az én nevem, az is maradok.
A muszkák így neveztek, rá büszke vagyok.
Szép hazám is büszke rám,
Magyar kislány a babám!
Védem a hazám, ölelem babám.*

*Ördög vagyok, vörös ördög, szemem szikrázik,
Kis pej lovam énalattam mindig cicázik.
Fél is tőlem a kozák,
Leapritom a kutyát,
Kozákhúst rágok, mert ördög vagyok.”*

(Pápai Hírlap, 1918. január 19. 3. szám)

A hátorszáiban, Kapuváron

Alig, hogy elmentek az első vonatok a legényekkel, begördülnek az első sebesült-szállítmányok is visszafelé.

1914. szeptember 5. Soproni Napló: *„Kapuváron tegnap este 8 órakor 63 könnyebb sebesült érkezett. (...) A pályaudvaron megjelentek a Vöröskereszt Egyesület tagjai. A kapuvári hölgyek igen sok élelmiszert szállítottak ki a vasúthoz, de a beteg hadfiak csak cigaretta után vágyakoztak.”*

Októberben már Vereckénél megsebesült katonák is érkeznek a kórházba. Novemberben viszik a gartai és kapuvári tanítókat és folyik a népfölkelők sorozása a Nagyvendéglőben.

Decemberre a 6 százalék hadikölcsönből csaknem 1,4 millió korona értékben jegyeznek a kapuváriak. Rekordösszeg ez a Rábaközben. Ekkor már sorozzák azokat is, akik annak idején „nem ütötték meg a mértéket”.

December 3-án nagy vígasság van a községben. A fellobogózott Főtéren ünnepli a tömeg Belgrád elestét. Aztán a kórházban megható ünnepséget rendeznek a sebesülteknek, szép karácsonyfával, sok ajándékkal.

Az alábbi levélrészlet jól illusztrálja azt a szoros bajtársi érzést, amely a harc-téren fejlődött ki a tisztek és a legénység között. A kapuvári kórházból üdvözölte három sebesült honvéd a kapitányát:

„...Nagyságos Százados Úr! Amidőn egy új évet kezdenénk, visszatekintünk az óév azon öt hónapjára, melyben minket minden ütközetben olyan hősen és önfeláldozóan, isteni szerencsével vezetni méltóztatott...” (Soproni Napló, 1915. február 11.) Bartunek százados barátságos válaszát is közli az újság. De ugyanez a lapszám kevésbé felemelő hírekkel is szolgál a község házatájáról, *Szegény kapuváriak* cím alatt:

„A kapuváriak is ugyancsak megérik azt, hogy háború van, hogy a háború keserveiből itthon is kijut nekik bőven.” A baj forrásaként a cikk az ulánusokat nevezi meg, akik ezerkétszáz lovukkal együtt bekvártélyozták magukat, kiszorítva az istállókból a gazdák lovait. (Az ulánusok lengyel eredetű lándzsás lovasok, akik az orosz hadseregben 1881 után már dragonyosezredek részeként harcoltak. Az ulánus-dragonys megnevezés tehát gyakran – és joggal – keveredik a korabeli közleményekben.) A földművelők ezáltal erősen korlátozva vannak a tavaszi munkák rendes ellátásában. Bauer Ottó, a Közigazgatási Bizottság tagja azt is megjegyzi: „A katonák nemigen respektálják az emberek vagyónát. Vigán letiporják a mezőket és réteket.”

S már megint a dragonyosok! Február 20-án a Major utcában mély gyászban van a Varga Berta család. Tizenöt éves fiúkat temetik, aki „koponyarepedésbe” halt bele. Agyonrúgta a bekvártélyozott dragonyosló.

Közben egyre nagyobb megterheléssel működik a kórház, élén László Samu főorvossal. A háború első felében százöt sebesültet láttak el, közülük kilencvenkettőt egészségesen vissza lehetett küldeni a harctérre. Eszterházy Miklós vállalta, hogy megtéríti a vöröskeresztes kiadások felét.

De már az oroszok is a kapuvári *kertallán* járnak. Szerencsére, csak mint hadifoglyok. A Soproni Napló 1915.május 27-én tudósít az esetről. Rabi István mezőőr két orosz katonát fogott el a határban fegyvere és az „Add meg magad, kutya muszka!” dörgedelem segítségével. A kapuvári szolgabíróságra kísérte be őket kihallgatásra. Ott kiderült, hogy a csehországi brüxi fogolytáborból szöktek meg kilenc nappal előtte, azóta csak fokhagymán éltek. A Duklai-hágó harcaiban estek fogságba. Hazafelé tartanának. A kihallgatáson tolmácskodó dragonyostiszt meglepetten ismerte föl egyiküket, mivel mindketten galíciaiak, és csak egy folyócska választja el egymástól a falujukat. Mindkét szökevényt a boldogasszonyi táborba szállították.

1915.május 31. Még mindig a dragonyosok! Özvegy Kovács Györgyné „csinos hajadon unokájára” szemet vetettek a dragonyosok. Négyen elmentek a lakására, hogy beszéljenek vele. A nagymama ellenezte a „barátságot” és kitéssékelte a hadfiakat. Az egyik, sértett önérzettől hajtva, egy bottal úgy megverte a nagymamát, hogy azt életveszélyes sérülésekkel a kapuvári kórházba kellett szállítani. Ott is ott voltak már a galíciai dragonyosok a hasi hagymáznak nevezett hastífusz betegséggel, amibe közülük többen belehaltak. De szedte áldozatát a tuberkulózis, a tüdőgyulladás, a spanyolnátha a katonák, az orosz és szerb hadifoglyok között éppúgy, mint a civil lakosság soraiban.

Miközben múlnak a háború nyugtalan hetei, hónapjai a hátszágban, egyre több fiatal tér meg örök nyugalomra a csendes kapuvári temetőbe: *Ziriada Miklós, Stanina Iván, Burio György, Skriblak Mihály, Németh Hegykü János, Kiss M.Imre, Kis Máté, Ács Géza...* Hús-huszonhárom éves galíciai és magyarországi fiatal emberek. S ahogy múlnak a hetek, hónapok, úgy hosszabbodik a névsor.

De azért érkeznek jó hírek is! 1915. július 24-én megint föllobogózzák a Főteret Lemberg visszafoglalásának öröme. A várost kivilágítják, a dalárda elénekli a szövetségesek összes himnuszát, miközben fáklyásmenet járja be az utcákat. Aki mozdulni tud, mind ott van. Egymást érik a hatáskeltő szép beszédek.

Július 28-án sorozzák a tizennyolc éveseket, akik közül „szép százalék válik be”. Már nem olyan szigorú a bizottság. A városi vöröskeresztes aktivisták áldozatos munkáját pedig a Hadiékiértményes II. osztályú Vöröskereszt díszjelvénnel jutalmazták. Köztük dr.Gräf János, dr.László Samu, dr.Guary Béla és további hús személyt.

Még mindig nem jött el az idő, amikor a kapuváriak-dragonyosok ellentét csitulni látszott volna. (De eljön majd!) Megint mi történt? Alig, hogy hadba vonult a két kovácsmester, Böcskei és Kovács, a dragonyosok önkényesen elfoglalták műhelyeiket. Ráadásul lovaikat bekötötték istállóikba, rühhel, takonnyal fertőzve meg a község lovait. „*Rémséges teher az ulánusok!*” – panaszkodnak Sopron megye-szerte az újságokon keresztül a kapuváriak. És nincsenek itthon, akik megvédhetnék őket: az erős fiaik. Ha tudnák, hogy hamarosan viszik a „kicsit” is az anyjuk szoknyája mellől, aztán pedig az apjukat. Még a Szent Anna-templom harangjai sem maradnak otthon. Dörgő ágyúként okádnak majd tüzet valamelyik harctéren. Innentől egyre kisebb bajnak tűnnek az ulánusok. Majd úgyis elmennek... egyszer. De, amelyik házba betelepszik a gyász, az ott marad örökre.

Nyoma sincs a kezdeti lelkesedésnek, hiszen már az első nagy visszavonulás után (1914 szeptember) 322 ezer halottat és 100 ezer hadifoglyot sirat családja a Monarchiában. És ez csak a kezdet! Kapuváron is már 1914-ben megalakul a Behívott Katonák Családjait Támogató Bizottság. Németh János prépost az elnöke, Nagy Jenő, Szakonyi Kálmán, Varga József és Vargyas József a tagjai. A megalakulás pillanatában 1030 családtag várja a rendszeres segítséget. Egyre több gazda udvarában a boldogasszonyi táborból kikért orosz hadifogoly veszi át a gazdalegény munkáját.

A Pesti Napló 1914. augusztus 15-i száma írja: „*Az aratási munkálatokra hazabocsátott ténylegesek és népfölkelésre kötelezettek augusztus 24-én 11 órakor megjelenni kötelesek a főszolgabírói hivataloknál.*” Vajon Nagypapa (még vagy már) itthon volt-e egy utolsó aratáson? Ha nem, hogyan birkózott meg ezzel a férfias feladattal a két itthon maradt asszony, Nagymama és az ő édesanyja, Török Julianna? És később is. Mert ezután mindig az ő feladata lett minden, ami addig Nagypapáé volt.

Olvasom valahol, hogy Kapuvárt „elégge” megkímélte a háború. Nézőpont kérdése. Tény, hogy a front, az éhínség és a kiterjedt járványok elkerülték, de ha

megkérdezhetnénk azokat a családokat, akik hozzátartozójának neve föl van vésvé a Főtéren álló emlékmű falára... Nagypapáé nincs ott, de valahányszor arra járok, az ujjammal fölírom. Mindig.

„Hazajönnek majd... egyszer a mi derék vitéz katonáink a háború győzelmes befejezésekor, s mint egy rossz álm után felébredünk a békés hétköznapi életre.” Ezek és ezrek vágyát, reményét olvasta, aki 1915-ben belelapozott a soproni napilap október 20-i számába. De messze még a befejezés, győzelem pedig nem lesz. És ekkor Nagypapa már hazajött (nem a saját lábán), de a rossz álm csak nem akart véget érni.

Megérkezésének pontos idejét nem tudom, de az biztos, hogy augusztus 15-én már itthon volt. Hogy honnan tudom? Egy bejegyzést másolok most ide a kapuvári plébánia születési anyakönyvéből:

„A gyermek neve: Marius, Mero. Szülei: Barbalich Pasqual és Ive Stefania. Lakhelyük: Pola (Istria). Megjegyzés: A szülők a háború alatt menekültek Kapuvárra, s itt a kórházban szülte az anya a gyermekét.”

És most jön a lényeg: *„Keresztszülők: Varga István és Visi Anna. Dátum: 1915. augusztus 15.”*

Ki máshoz is fordultak volna hirtelenjében a megtisztelő felkéréssel? A huszár itthon van, kéznél van, s már első pillantásra látszik rajta, hogy egy hullámhosszon van a háború üldözöttjeivel.

Talán soha nem fogjuk megtudni, pontosan hol és milyen körülmények között sebesült meg, csak azt, hogy a galíciai harctéren, a Lemberg körüli hadműveletek során. A legvalószínűbb, hogy még 1914 őszén, s nem győztes ütközetben, mert akkor a bajtársai találnak rá és időben kórházba juttatják. (Jól felszerelt hadikórházak működtek minden fronton, az arcvonal mögött néhány kilométerrel.) Lehet,

hogy felderítés során lőttek le a lováról. Talán túl mélyre merészkedtek ellenséges területen, s ez véres összecsapásba torkollt. Társai elestek, elmenekültek, fogságba estek vagy szintén megsebesültek. De miért hagyták ott az oroszok? Halottnak hitték? Állítólag két napig feküdt a mocsárban. Nem halt éhen, szomjan, nem fagyott meg, nem vérzett el. (Minden katonánál volt kötszer, némi élelem.) Valakik megtalálták, kórházba vitték. Lova elpusztulhatott, amikor lovasa lábába „hat-nyolc golyó került”. Annál is inkább, mert a gépfegyverek kezelői mindkét oldalon előszeretettel kapták az utasítást: „Cél a ló szügye!” Tehát inkább az történhetett, hogy amikor a sorozatlövő fegyver lekaszált a szerencsétlen állatot, abban a magasságban éppen ott voltak a nem kevésbé szerencsétlen huszár lábai is...

Vajon milyen kórházba vitték? Mozgó tábori, vagy nagyobb hadikórházba egy közeli városba? Lemberg, Jaroslaw, Przemysl, Breszt fogadta be...? (Korabeli szaklapokban meglepődve olvastam, hogy – különösen a háború elején – milyen felkészültek és jól felszereltek voltak a hadikórházak. És minden hadviselő fél esetében.)

Vajon kik találtak rá? A környékbeli galíciai falu, tanya lakói? A doni kozák dzsidások, akiknek vadságáról, könyörtelenségéről szörnyű dolgokat írtak a hazai újságok? Bárki is volt, emberségből jelesre vizsgázott.

Nagypapa nem vezetett háborús naplót, de szerencsére voltak, akik ezt nem mulasztották el, így nem maradnak teljesen megválaszolatlanul kérdéseim. Az erdélyi Újházy Sándor is megjárta a galíciai poklot, naplóját a jeles kolozsvári történész-újságíró, Benkő Levente rendezte sajtó alá *Zúgott a Dnyeszter partja* címmel. Sorait olvasva gyakran támadt az a gondolatom, hogy mindez Nagypapával is így történhetett. A rettegett kozákokról a háború elején például ezt írta:

„...*A katonák valami aggodalmas tisztelettel emlegették a kozákokat, akik a legveszedelmesebbek rajvonalainkra nézve.*” Később már így emlékezik meg róluk: „...*Becsületes, gyermekded parasztemberek, akikhez, ha szelíd, kérő hangon szólunk, azonnal teljesítették kéréseinket, ha módjukban volt.*”

Amikor Újházy a Dnyeszter-völgyi Isakownál egy véres csatában megsebesült, ilyen volt személyes találkozása az ellenséggel: „*Alig mondtam ki az utolsó szavakat, amikor árnyékok jelentek meg felettünk, többen. Halló, halló – a következő pillanatban körülvettek minket a muszkák. Mintha villám sújtott volna le rám! Megbénulva ültem és néztem szét rajtok... Egészségügyi járőr! Egyikük azonnal mellém guggolt és szelíden szólt...*” „...*Gyorsan lenyírja a véres, hiányos kötést a fejemről, lefejti óvatosan és a derekán nagy bőrtáskában lógó szublimátos (fertőtlenítő) üvegből vattára önt, és megmosogatja fülemet, arcomat, nyakamat.*”

Később már a kórházban: „*A kis ápolónő halkán beszélt nekem, hogy nagy az orvoshiány. Akik itt vannak, nem győzik a munkát. Nagyon sok a sebesült. Kénytelenek az ápolónők is kezét vagy lábat levágni, ha az orvos parancsolja, de ők nem tudják olyan jól, mint az orvosok.*”

Amikor először szállt le kórházi ágyáról, így sóhajtott föl: *„A jó Isten áldja meg azokat, akik olyan nagy türelemmel gondoztak nehéz napjaimban, jó barátaimat és elenségeimet egyaránt.”*

Lehet, hogy furcsának tűnik, de számomra az emberség fokmérője Nagypapa esetében az a tény, hogy hazahozta magával a harci kürtjét. Megmagyarázom. Nincs háborús emlékező, aki valamilyen formában említést ne tenne az orosz katonának a nyugati ember tárgyaihoz fűződő különös vonzódásáról. Újházy többször is említést tesz erről. *„A pénztárcámat elvették a rohamozó orosz katonák, minden felszereléssel együtt.”* (Hm. Az életét meghagyták...) *„Mindenkít átkutattak, minden iratfelét elvettek. Hozzám is értek. Benyúltak a belső zsebembe, de a véres zubonyom láttára valami megilletődöttséggel az arcán továbbment az orosz tiszt.”*

Az orvossal való találkozását így írja le:

„...Fehér köpönyegű orvos áll elém. – Megsebesült? – kérdi és rám villogtatja fekete, dülldelt szemeit.

– Igen. Erre felbontja a kötést a fejemen. Iszonyúan belenyilallott... A végén letépte a rátapadt pólyát a halántékomról...

– Van zsebórája? – kérdi tőlem az orosz sapkában mozgolódó zsidó orvos.

– Van! – Atyámtól kaptam születésnap ajándékként...

– Adja el nekem az óráját, megveszem – néz rám mereven az orvos.

– Nem adom el, mert kedves emlékem.”

Miközben az orvos kiműti az ellenséges katona fejéből a repeszszilánkokat, *„hordágyon hoznak egy köpönyeggel letakart sebesültet. Leteszik az én orvosom elé. Az lehajlik, fölemeli róla az orosz katonaköpönyeget. Rettentő kép! Mindkét combja valami szíjjal erősen átkötve... térden alul cafatokban a csont, a hús... lábszárai nincsenek. Halottfehér arccal, lehunyt szemekkel fekszik a szegény, fiatal orosz katona... Felém fordul az orvos: – Ezt önök csinálták!*

Ránéztem, elfordultam. Rákapaszkodtam két öreg honvédem vállára, kisántikáltam az udvarról.”

Odakinn:

„Orosz sebesültek egész sokasága feküdt a szilvafák alatt a kertben, a fűvön, földre terített takarókon. Nyögés, jajgatás, kiáltások. Ápolónők, szesztriccák szaladgáltak köztük, meleg teával itatták őket. A legyek milliói zümmögtek körülöttük. Tehénistállók szaga terjengett a poros, izzó levegőben. Amikor az orvos eltette az órámat, délután 3 óra volt.”

Nagypapa életét is megmentette egy orosz orvos. FÜRGE, táncos, a rémült csatalovát is irányító lábait levágta. A korabeli szaklapokban olvasom, hogy az áthatoló lövedékek ritkán fertőznek. De ő, állítólag, napokig feküdt a mocsárban. A bennrekedt lövedék mindig tályogot okoz. Tehát mindenképpen a drasztikus megoldást kellett választani. Antibiotikum akkor még nem volt, a fertőtlenítő Dakin-oldat már nem segített.

Két eljárást alkalmaztak akkortájt a sebészek: a „bevágó módszert” és az amputálást. Az első végtagmegtartó, hosszas utókezelést igénylő és kétséges kimenetelű volt. A túlélési arány mindössze húsz-huszonnégy százalék. Az utóbbi gyors, időtakarékos, gyógyulási aránya pedig negyven-negyvenöt százalék. Dollinger Gyula, a neves orvosprofesszor *Mi történjék a rokkant katonákkal?* című szakcikkében – hogy is mondjam? – nem csap nagy hűhót a dolog körül:

„...*Akiknek az alsó végtagját amputálták, azzal, ha a sebe begyógyult, nem sok a teendő. Az orvosnak gipszmintát kell a csonkjáról készíteni, azon a műszerész elkészíti a műlábat, s ha a minta jó volt, gyorsan megtanul járni. Egynéhány hét múlva a régi izomerejét visszanyeri.*”

Világos, nemde? És a megcsonkított lélekről ki veszi le a gipszmintát? Mert a csontfűrész nemcsak a testét vágta ketté. Életben maradt, de nem gyógyult meg többé. Élete végéig elkísérte a háború utóbetegsége: a rokkantság. Huszonkét éves volt. De legalább a trombitáját hazahozta...

Rehabilitáció

Amíg nagypapa a galíciai harctéren, majd valamelyik hadikórházban küzd az életéért, addig nagymama itthon tartja a frontot. És vár. Ha nem is jártak minden házba újságok, kézen-közön jöttek-mentek a hírek. Óriási szalagcímek hirdették a nagy, véres győzelmeket, de az árnyékukban, egészen apró betűkkel szedve már kezdetektől ott rejtőznek a nyugtalanító tudósítások is:

„*A Vörös Kereszt (sic!) arányosan elosztja az országban az északi és déli harctér sebesültjeit. Ide is, oda is jut egy-egy csapat belőlük. Akik bárhonnan érkeznek is, a Monarchia fegyvereinek diadaláról beszélnek.*” (Pesti Napló, 1914. 207. szám.)

Vöröskereszt... Azt gondolom, ez az a szervezet, amely a leghitelesebben tükrözi vissza az igaz, cselekvő, tiszta emberséget. Már az első puskalövésre rezonálva, a háborús helyzethez igazodva átszervezi önmagát. Aktivistái határokon, frontokon átnyúlva keresik egymás kezét. Nehéz, veszélyes, olykor abszurd körülmények között végzik küldetésüket. Orvosok, ápolónők, irodisták, munkások, grófnők, diákok, gyógyszerészek... Híreket közvetítenek, s a legfontosabbat: a reményt. De érkeznek velük az életmentő gyógyszerek, a kötszer-, élelem-, ruha-, pénz- és könyvszállítmányok. A szervezet működése az egész háború idején, s még tovább példaértékű és eredményes.

A posta válaszos levelezőlapokat bocsátott ki, darabonként 5 fillérért. Újságokban, falragaszokon, kidobolások útján tették közzé, „*Hogyan kaphatunk hírt hozzátartozónkról?*” (Pl. Pesti Napló, 1914. augusztus 15.)

Nem tudni, mikor kapta nagymama a „díjmentes értesítést”, de tartalmára Keresztanyám elbeszéléséből így emlékszem: Nagypapa él, Oroszországban van,

a lábait elveszítette, s amennyiben Nagymama így is visszafogadja, hazahozza a Vöröskereszt.

A családi legenda szerint az oroszok adtak neki műlábakat és megtanították neki a cipésmesterséget. Nem kizárt, hiszen – mint korábban jeleztem – a legendárium azt is őrzi, hogy egy jóra való lengyel család fogadta magához, a kórházban pedig egy lengyel grófnő látogatta. Ez sem lehetetlen, bár sokkal életszerűbb, hogy mindez már itthon történt. Miért is áldoztak volna az oroszok pénzt, időt, fáradságot egy ellenséges harcra? Hiszen ez már rehabilitáció, ami sokkal inkább a saját katonáival szembeni kötelessége egy államnak. Azonkívül az idő is kevésnek látszik a cipésmesterség megtanulására, ha 1915 augusztusában már itthon van.

Unokabátyámtól tudom, hogy Nagypapa időnként Pozsonyba utazott a „műlábával”. Én ezt úgy értelmezem, hogy annak a pozsonyi intézetnek páciense lehetett, amely 1915. július 11-én kezdte meg működését a Ferdinánd bolgár király utcában. Vezetője, Bakay Lajos, csakhamar nemzetközi hírű mintaintézménnyé fejlesztette.

Az intézet utókezelő, protézis-, rokkantoktató és munkaközvetítő osztályokkal működött. A protézisműhelyét is a fiatal, tehetséges Bakay vezényelte. Ide járhatott nagypapa 1919-ig, amikor is az épületet át kellett engedni a Csehszlovák államnak. Lehet, hogy Nagypapa nem mindig jószántából tette meg az utat, hanem mert az 1915. évi XV.tc. 8. §-a erre kötelezte:

„...*A rokkanttá vált legénység állományába tartozó egyéneket (...) orvosi utókezelésben és gyakorlati oktatásban kell részesíteni. (...) A művégtagokra szorulókat ilyenekkel el kell látni.*” A törvény kimondja azt is, hogy aki mindennek alá nem veti magát, az elveszti igényét a rokkantnyugdíjához. És ezt Nagypapa már csak a családjára iránti felelősségérzetből sem engedhette meg magának.

Képzeld el...

A sokadik mondatot törölöm ennek a bekezdésnek az elejéről. Egyik sem jó. Minduntalan ez tolakodik helyükre: Képzeld el... Képzeld el, hogy huszonkét éves vagy, erős, egészséges. Boldog férj és apa. Épp, hogy feltúrta az inged ujját, hogy ott-hont, megélhetést teremts a családnak, amikor utolér a parancsolat. Sajgó szívvel, de magától értetődő természetességgel öltöd magadra a piros-kék egyenruhát, hiszen hí a haza. Belátod, hogy a „kutya Szerbiának” bűnhődnie kell, de aztán sietsz majd vissza. Hiszen csak addig kell kibírnod, „amíg a falevelek lehullanak”.

*„Megy a gőzös Galícia
Hegyes-völgyes határába
De sok huszár visszanéz most
szép Magyarországra.”*

Ezt dalolod együtt társaiddal végig az úton, míg a vonat meg nem áll a pokol tornácán. Innentől nincs az a képzelet, amit fölül ne írna a valóság, ami veled és a többi zengő torkú legénnyel meg ne esne.

Semmi nem úgy történik, ahogy ígérték, ahogy remélted. Odakint a világban gigászi erők feszülnek egymásnak, többé semmi nem lesz már olyan, mint eddig volt. Ezt még nem tudod, csak érzed a csontjaid velejében is. Hiába birkózol, küzdesz inad szakadtáig. Hiába a virtus, a betyáros nekibuzdulás. Átgázol rajtad a szenttelen és könyörtelen gépezet. Csak a vakszerencsén múlik, mi marad a végén belőled. Gyilkos leszel-e, vagy áldozat? Ölsz, vagy megölnek? Hős leszel-e, vagy egyszerű túlélő? Épnek tűnő testben megrokkant lélek, vagy rokkant testben ugyanaz. Föl nem fal ugyan, de megrág, megcsonkít a szörnyeteg.

Ne képzeld el inkább, amikor öntudatra térve a kórházi ágyon először nézel végig eltorzult testeden. Idegen földön, idegenek között. Hogy történhetett ez? Meg sem száradt még a tinta a vizitáló levélen: „Százhatvanöt centi magas, fogyatkozás nélküli.” És most nézzétek, mi történt!

*„Két rohanó lábam egykoron
Térdig gázolt a vérben
S most nézd, Uram, nincs nekem lábam,
Csak térdem van, csak térdem.”*

Ki írhatta le ezt érzékletesebben Adynál?

A világnak azonban nincs vége. Velünk, vagy nélkülünk megy tovább. Jó emberek fognak össze az embertelenségben, hogy segítsenek önmagukra és otthonukra találni a náluknál is szerencsétlenebbeknek. Így kerülhetett haza Nagypapa is, mert Visi Anna igennel felelt a Vöröskereszt „lánykérő” levelére. Így aztán a mézeshetek helyett a hátország nehéz, mozgalmas háborús évei kezdődtek a fiatal pár számára. De legalább itthon, családi közösségben. S bár távolkerült már a harcmezőktől a csonka hadfi, azok mégis naponta utánaküldték halálos üzeneteiket. Sorra hullottak el kapuvári pajtásai. Köztük azok, akikkel egyívású volt, és együtt vonult be a soproni 9-esekhez: *Kiss György, Nagy Ferenc, Horváth József, Licskai Antal*. És mennyien még!

A legújabb veszteségi adatbázisban 322 kapuvári név szerepel. Köztük:

Nagy István, 76. gyalogezred (+1914.11.13)

Cserpes József, 76. gye. 10.század (+1915.02.19)

Olaszi Vendel, 11. táb. vad zlj. (+1915.02.20)

Potyondi József, 76. gye. 9.sz. (+1915.03.07.)

Sámson Lajos, 19. táb. vad. zlj. 1. sz. (+1915.04.07.)

Steiner Nándor, 11. táb. vad. zlj. 3.sz. (+1915.04.08)

Mesterházy Sándor zászlós, 29. gye. (+1915.08.15.)

Singer József, 76. gye. 5.sz. (+1915.11.18)

Kovács Antal őrv., 13.gye. 2.pótzlj. (+1915.12.10.)

László Samu, 23 éves (Lembergi harctér +1915.07.12.)

Nagy Ferenc, 9.hu.e., (+1915.11.06, Rutka környékén)

Kiss György, 9.hu.e. (+1914.12.14. Limanowa)

Licskai Antal, 9.hu.e. (+1916.06.07. Podkamien)

Közben, ha lassan, csikorogva is, de beindult a *hadigondozás*. Eleinte főként jótékonyági, társadalmi jelleggel, majd 1917-től egyre jellemzőbbé vált az állam tervszerű igyekezete is. A járadékok alacsonyok voltak, amelyeket valamilyen hasznót hajtó jogosítványok biztosításával igyekeztek kompenzálni. Így kerülhetett Nagypapa - mint fentebb már láttuk - a Kórház portájára. (Ellentétben a Kapuvári Kórház történetét megíró Ballagi Farkas állításával, aki szerint az első portást csak 1929-ben alkalmazták.)

A felálló Hadigondozó Népiroda megengedte, hogy a rokkant a művésztágját a Magyar Királyi Állami Művésztaggyárban javíttathassa. Ehhez ingyenes utazási igazolványt is biztosított. A Kereskedelmi és Iparkamara foglalkozott a hadirokkantak munkaközvetítésével. Sopron megyében Spiegel Szigfrid kamarai elnök különösen elkötelezett híve volt ennek.

Nem mondhatjuk hát, hogy a haza elfeledte élő és holt mártírjait, de azt sem, hogy megkapták volna a méltó anyagi és erkölcsi megbecsülést. Napról napra nőtt a drágaság, vele együtt a Kapuváron ritkaságnak számító tolvajlások gyakorisága is. Varga Adolfné lisztüzlete, Steiner Józsefné cukorboltja, rosszul őrzött éléskamrák, padlások, pincék kaptak egyre gyakrabban hívatlan látogatókat.

Erkeztek azért jobb hírek is néha-néha. 1916 nyarán a Soproni Napló kapott táviratot a messzi Oroszországból, a Jaroszlavhoz közeli Kosztromából. A postai francia nyelvű jelzések mellett lakonikus, kusza német szöveg tudatja:

„Akarijevben vannak fogságban, egészségesen. Kajaba Béla, Csizmala(?) Gyula József, György Sopronból, Guttman, Biringer Kapuvárról.”

Nem kis teljesítmény lehetett elintézni, hogy legalább ezzel a zavaros „galambpostával” hírt adjanak magukról. Vajon melyik *Biringer*-családnak hozott megkönnyebbülést a jó hír? (Mármint, hogy a fogoly egészséges.) Mert voltak Kapuváron számosan. Serfőző, kávé, kereskedő, közlekedési vállalkozó, sőt, az első temetkezési vállalkozás is egy *Biringer Mór* nevű családtagé volt.

„Üres a liszteszsák, cukroszsák, zsírosbödön, üres a trafik. Azért csak élünk...” Mégis, a napról-napra növekvő bajok súlyát enyhítendő már 1916 januárjában beadvánnyal folyamodik Kapuvár közössége a járási főszolgabíróhoz: emlékművet állíttatni elesett hősei számára. A Főtérre szeretnék, megszüntetve annak piac jellegét. Lukácsi Lajos „ihletett országos nevű” kapuvári szobrászművészre bíznák a megvalósítást. Turulmadarat, vagy életnagyságú honvédet álmodnak a neveket feltüntető talapzat tetejére. A háborús nyomorúság ellenére is vállalná a közösség az anyagi terheket.

A közös akarat 1924. augusztus 14-én öltött testet a megálmodott helyen. A két alakos mementó azonban Kisfaludy-Stróbl Zsigmond alkotása volt. Egyike annak

az ötven valahány emlékműnek, amelyet Magyarország közterein még ma is láthatunk. Vajon miért nem a gartai születésű Lukács készítette el, akinek az eredeti megrendelést címezték? Akkor még élt, alkotóerejének teljében! (1927. június 21-én halt meg váratlanul, ötvenegy évesen, éppen gartai tartózkodása során.)

Miközben lassan gyűlt közadakozásból a pénz, sebesen szaporodott a felvésendő nevek száma is. Végül már csak a kapuváriaké fért rá a négy márványlapra. Pedig eredendően az egész járás hősi fiait örökítették volna meg itt.

Sok furcsa, nyugtalanító hír érkezett a világból is. Kolduló katonákról írt a Soproni Napló, akiknek látványa kínos érzéssel töltötte el a járókelőket. Írt aztán Sopron és Budapest között kíséret nélkül utazgató orosz hadifoglyokról, akik ily módon intézték ügyes-bajos dolgaikat. Az pedig végképp visszás érzést keltett a hőseiket siratókban, amikor a soproni Téglá utcában a szegény Pruimanné libáit egy 9-es huszár dézsmálta meg. Alig egy esztendeje számolt be a lap a limanowai hősi 9-esek kitüntetéséről. És az országos lapok naponta adtak hírt Molnár Ferenc róluk írt darabjának tomboló sikeréről. Ennek főszereplője *„az egyszerű lelkű Sopron megyei magyar huszár, a félistennek nevezett 9-es.”*

Vajon hogyan emésztette meg Nagypapa, a harctéren megrokkant huszár, amikor újságolvasás közben ezzel kellett szembesülnie: a soproni Bécsi-dombon *„megtámadták a hegyőröket és a detektíveket a huszárok, (...) akik nagy területen lekopaszították a tőkéket, s a hátizsákokat s más alkalmas eszközöket telepakolták vele.”* A húsz közül kilencet a lapnak sikerült nevesítenie is. Ezek Nagypapa ezredtársai voltak...

Érett a sárkányfog-vetemény. A háború már nemcsak a fronton ölt. Miazmás lehellete a hátsó legtovábbi zugaiban is mérgezett. A jellemzően lelkes, ám pirruszi győzelmeket hirdető újságcikkek között eleinte csak megbújva, majd egyre sűrűbben jelentek meg a rekvirálás, petróleumhiány, jegyrendszer, öncsonkítás, dezertálás, válság, tüntetés, sztrájk kifejezéseket tartalmazó írások.

A szörnyű húsdaráló átrendezte a civil élet színpadát is.

Két háború között

A Nagy Háború 1918-ban véget ért, de hosszú, sötét árnyéka messzire nyúlik. El egészen a következőig. Alig van ház Kapuváron, ahová ne várnának vissza apát, fiút, férjet. Van, aki megjön, s van, aki nem. 1918. november 1-jén és 2-án nagyobb transzportok érkeznek a pokol bugyraiból a gartai állomásra. Ezek a viharvert katonák már át vannak itatva a szovjet ideológiával, a minap kitört őszirozsás forradalom zűrzavaros eszméivel, a harcterek friss, vérgőzös emlékével, s nem utolsósorban az utazás során magukhoz vett alkohol gőzével. Így hát meglehetősen „tettrekészen” és jól „motiváltak” igyekeznek Gartáról Kapuvárra, s a bennük már régóta fortyogó harag, elégedetlenség okozóit sem kell hirtelenjében keresniük. A „bűnösök” házai, boltjai, üzemei ott sorakoznak végig a Fő utca mentében és a Főtéren. Kit megvernek, kit kifosztanak, kinek csak az ablakait zúzzák be. De nem kímélik a nem zsidó tulajdonosokat sem. Feldúlják a Nagyszállót, a Sörházat és a Geist Kávéházat is. A napokig tartó, meg-megújuló zavargásoknak végül csak a Győrből kivezényelt karhatalom vet véget.

Az óvoda épülete

Szegény Steiner József! Nem gondolta volna, hogy ez lesz a hála. Nemrég, augusztus 20-án éppen a fronton lévő katonák családjai javára rendezett gazdag bevételt hozó mulatságot a Zöldfa Vendéglőben.

Valahogy nem akar béke lenni az olajfák, akarom mondani az akácfa alatt. Hisz nemsokára - éppen 1919 Virágvasárnapján - Szamuely és keretlegényei jelennek meg Kapuváron, hogy véget vessenek egy másik lázadásnak. Negyven embert ítélnek halálra jellemző módon az óvodában.

Közülük hatot még aznap fel is akasztanak a templom melletti akácfákra. Olyanokat is, akiket az ősszel is bántalmaztak a pogromok során. Pintér csendőrt apró gyerekei előtt kötik fel Gartán.

Nem tudom, kitörlődik-e valaha is a kapuvári lélekből ez a borzalom. És mit gondolhatnak akkor, amikor tudomásukra jut, 1919 októberében, hogy Bécs nem adja ki Kun Bélát és terrorlegényeit, akik a vörös uralom bukása után oda menekültek. Mert az osztrák kormány nem látja eléggé bizonyítottnak az ellenük felhozott vádak... Politikai üldözötteknek tekinti őket. Pedig az indokolásban a kapuvári események csak „epizódként” szerepelnek. A községre kivetett kétmillió koronás, huszonnégy óra alatt befizetendő hadisarc még csak meg sincs említve. A háromszáz sertés, kétszáz hizott marha, amit követelnek... Az egész környéken nincs ennyi vágóállat ilyen háborús idők után!

Már nem dörögnek a fegyverek, mégis csonkol a háború. Egy egész országnak metszi le kezeit-lábait. Az ítéletvégrehajtás pontos ideje 1920. június 4-e, 16 óra 32 perc. Helye a messzi Versailles, a Nagy-Trianon Palota, la Galérie des Cotelles fényes terme. Ezen a napon már délelőtt 10 órakor megszólalnak a harangok szerte a történelmi Magyarországon. Így Kapuváron is. Felbőgnek a gyárak szirénái, félárbocra eresztik a lobogókat, gyászszünetet rendelnek el a hivatalokban, iskolákban. Leáll a közlekedés, bezárnak az üzletek.

Ám csonkán is tovább kell élni. A sokk lassacskán oldódik talán, de a traumatizálódásnak ezernyi jelét mutatja még az ország. (A mai napig.)

Sopron megye hét járásából csak három maradt magyar kézen. 1921 augusztusában már javában tart a megye kiköltöztetése a siralomháznak nevezett Sopronból. Az igazságszolgáltatást Kapuvárra helyezik át. A lapok szerint meglehetősen ziláltak a költözködés körülményei. Olyan kevés a hely, hogy a hivatalnokok családjaik nélkül is csak szűkösen férnek el. Még úgy is, hogy a Járásbírószág szép épülete már 1881 óta áll a bírák rendelkezésére Berg báró jóvoltából.

*

Úgy tűnik, Nagypapa is keresi a helyét egyre bővülő családjával. Fiai, *István* (1914) és *Kálmán* (1917) még a 137. sz. alatt születtek, ami nagyon is megfelelhet a korábban 144-es számmal jelölt Kertész-féle háznak. *Imre* (1918+) és *Anna* (1920)

már 2-es számmal jelölt házban született, ami nem lehetett máshol, mint a Vámház közvetlen szomszédságában. Hiszen már a középkor óta innen indították a település lakóházainak számozását. *Margit* (1922), és édesanyám *Mária* (1926) a 966-os szám alatt jöttek világra, ami pedig nagy valószínűséggel az unokatestvéreim által gyakran emlegetett Neppel-féle házzal azonos.

Ez ma a Szent István király útja 34-es számú ház helye. 1856-ban a telek Varga Ferenc özvegyének tulajdona volt, 1094-es szám alatt bejegyezve és az 537-es számú ház állt rajta. Szerintem nem véletlenül laktak itt, hanem talán a családhoz való tartozásuk alapján. Ezt akkor még nem Neppel-háznak hívhatták. Az eredeti Varga tulajdonossal is az történhetett, mint megannyi sorstársával. A családok gyarapodtak és lakniuk kellett valahol. A telkek pedig nem nőttek tovább, így egy telken több család is építkezett. Volt, hogy három, négy is. A hatalmas Eszterházy- birtok szorításában a 19. sz. végére a település nem tudott terjeszkedni. A telekéséssel együtt nőttek az árak is. Előfordult, hogy a házhely egy részét jőpénzért eladták, például a családi hagyományban megőrzött Neppel-családnak. Így lakhattak Nagypapáék - mint szegről-végről Varga-rokonok - „hátral az udvarban” a Neppel-félévé vált házban.

Ezzel a családnévvel először egy 1897-ben megjelent lapban találkoztam, ahol Neppel Izidor mint kapuvári vendéglős szerepelt. Ugyanott 1924-ben Kálmánt asztalosként említik. Neppel Jolán pedig édesanyja volt annak a második világháborús hősi halott Kerényi Istvánnak (1915), akinek a sírja a „gorkiji területen, az Oranszki tábor bogodorszki körzetében» van Oroszországban. De kapuvári származású Neppel Ferenc is, aki 1927-ben született és 2004-ben végzetes utcai balesetben halt meg Győrben. Neves geográfus és hidrogeológus volt. Feltételezem, ők mindnyájan ugyanannak a családnak a tagjai voltak, s valamikor a 19. század második felében kerültek Kapuvárra. Ugyanakkor, amikor a Spiegel, Rosenthal, Putzer, Löwy, Rosenberg, Goldberger és Ábelesz családok is. Ők azok, akik megvásárolták a Főtér falusias, földszintes házait, és emeletes, szecessziós stílus elemeket mutató épületeket emeltek a helyükön. A földszinten üzletekkel, az emeleten lakásokkal, városias formát adva ezzel Kapuvár központjának a huszadik század elejére.

Az esetleges érdeklődők számára megmutatom, kiknek a tulajdonában voltak a 19. közepén az előbb említettek főtéri telkei. Kiktől vásárolták meg ezeket az elkövetkező évtizedekben. A mai Deák Ferenc utcától (akkor Nagy János köz) indulunk a mai „Spigli sarok” irányába, ahol tizenhárom ház sorakozott egymás után, köztük egy-egy üres telekkel: 1. Böhm 2. Biringer 3. Cseresznyák 4. Eszterházy hrg. 5. Rozsits 6. Rozsits 7. Eszterházy hrg. 8. Eszterházy hrg. 9. Biringer 10. Maitz 11. Riz 12. Ramberger 13. Eszterházy hrg.

A Deák Ferenc és a Táncsics (akkor Sás) utca között hét ház sorakozott a Sopron felé tartó út déli oldalán. A vámház felé haladva a tulajdonosok a követke-

zők voltak: 1. Dank József 2. Baranyai Mihály 3. Freider Jákob 4. üres telek 5. Magyarosi Ferenc 6. Varga József 7. Varga András.

A település legjelentősebb utcájának nevezhető Nagy Lajos Király útja (akkor Vám utca) utolsó szakaszában az akkori tulajdonosok a következők voltak, a Táncsics (Sás) és a Petőfi (Kertalla) utca között, a Vámház irányában haladva: 1. Rozsics 2. Papp 3. Németh 4. Kocsis 5. Boldi 6. Kunczi 7. Cserpes, majd egy üres telek 8. *Varga Ferenc(né), akinek telkén fél évszázad múlva nagyszüleim laktak* 9. Kertai 10. Kertai. Úgy tűnik, ezeken a telkeken ekkor még csak az „eredeti” tulajdonosaik laktak.

Persze, nem csak saját elhatározásaik következtében szorultak saját udvaruk végébe az egykori tulajdonosok, hanem rossz döntéseik, vagy túlméretezett álmaik miatt is. Ekkor a törvény kényszerének hatására kíméletlenül elárverezték fejük fölül a házat, talpuk alól a földet. Így járt - mások mellett- például Dukai Ferenc, Kiss Anna, Kiss Varga Ferenc, Mihály és István is, Biringer Sámuel felperes indítványára. Az utóbbiak - Kiss Vargák - 438/a,b,c házszámú otthonai az akkori Malom, ma Széchenyi utcában sorakoztak egymás mögött, a Mohl-féle bőrgyárral szemben. Innen kellett menniük. Dukainak és Kiss Annának pedig nem csak a háza került kalapács alá (74.sz.), hanem kilenc helyen szerteszórt szántóföldi parcellái is. Mivel a 72. és 73. számú házak is Dukai-félék voltak, talán nem a csillagos ég alatt töltötték az árverés napjának, 1853. december 30-ának fagyos éjszakáját.

Biringer Mátyás neve többször előkerül hasonló esetek kapcsán, ha az ember az 1850-es évek Budapesti Hírlapjának Hivatalos Értesítőjét lapozgatja. Serfőző és hitelező (uzsorás?) tagja volt annak a népes famíliának, aki közül ezidőtájt József és Leopold vegyeskereskedő, Gyula kávé, Bernát vaskereskedő, Haim és Zsigmond közlekedési társaság üzemeltetője volt Kapuváron.

Háború, járvány, forradalmak, gazdasági válság... Felsorolni is sok, nemhogy túlélni, amit a huszadik század eleje zúdított a gyarapodó családra. Akik, ha kell, túrik, s ha lehet, igazgatják a sorsukat a kis és nagy bajok közepette. Gond és bánat volt elég. 1913. február 26-án nagyszüleim elvesztették második fiúkat is. Ez a gyermek még pár órát sem élt, mint az előző. Halva született. Sem név, sem szer-tartás nem „járt” neki. A bába elföldelte valahol, az érvényben lévő egészségügyi rendelet szabályai szerint.

Érteni vélem Nagymama egész életét végigkísérő mély istenhitét és vallásosságát. Szelídült azóta az egyházi kánon engesztelhetetlensége. Ma már - ha gyenge hangon is - azt mondja, hogy: *„Állhatatos könyörgésre megkaphatja az üdvözüléshez szükséges kegyelmet”* a keresztleletlen gyermek. Pusztán reményről van szó. *„Ha mégsem sikerül, akkor abban kell bízni, hogy azért mégis boldogok a pokol tornácán is”* - olvasom a Szent Margit Lap 2007-ben kiadott 133. számában. Száz évvel korábban Nagymamának ennyi remény sem jutott. Ő büntetésként élte meg a nagy veszteséget, immár másodszer. (És lesz még egy harmadik is.)

Emlékszem, öregkorában - amikor már nem tudott templomba járni -, házi kegytárgyaiból a konyhában oltárt rakosgatott, összehívta környékbeli sorstársait és együtt imádkoztak. Volt, hogy a tisztelendő úr is elment közéjük. De a fiatal Nagymamának saját erőből kellett megküzdenie kárhozatra ítélt magzataért. Imádkozott, dolgozott, és Isten engesztelő ajándékának tekintette az 1914. március 13-án megszületett kicsi Istvánt. Nem hiszem, hogy a később született gyerekeit kevésbé szerette volna, vagy nélkülözniük kellett volna az anyai gondoskodást és figyelmet. Mégis, kimondatlanul, Pista bácsi kiváltságos helyzete élete végéig megmaradt az anyai szívben.

Fiatal nagyszüleim 1912-től '17-ig (Kálmán megszületéséig) bizonyosan a Nagypapa „botos-pipás mihályi” nagyapjának házában laktak. Persze, nem egyedül. Testvérei közül György, János és Borbála is itt élt családjával. De legalább Nagymama nem volt egyedül a kicsi fiával, amíg Nagypapa Galíciában harcolt a hazáért.

1918-ban Imre, '20-ban Anna a Vámház közvetlen szomszédságában lévő 2-es számú házban született. Itt kellett elviselniük újra azt a csapást, ami már kétszer lesújtott rájuk. A másfél éves Imrét elragadta tőlük a gümőkór és az agyhártyalob. Négy esztendő telt el itt, majd költöztek a már említett Neppel-házba, ahol Mária és a második Imre született 1926-ban, illetve '28-ban.

Népes és hangos lehetett ez a ház. A Neppel-Varga házaspárnak is voltak gyermekeik: Margit (1907), Jozefin (1909), Anna (1919) és Terézia (1921). El tudom képzelni, hogy maga a mennyország lehetett mindkét család számára, amikor Vargák valamikor a húszas-harmincas évek fordulóján a hat gyerekkel elköltöztek életük első saját otthonába.

Nagypapa éjszaka a kórház portáján dolgozott, napközben a szűkebb-tágabb családnak készített vagy javított lábbelit. Anyukámtól tudom, náluk mindenkinek bőven volt szép cipője. Nagymama a Vár konyháján főzött a hercegi uradalom intézői és hivatalnokai számára. István fia iskola után mindig vihetett onnan haza főtt ételt. Közel száz esztendő gomolygó homályán át is úgy látom, hogy itt nagyszü-

leim végre viszonylagos nyugalomra leltek. Nagymama édesanyja, Török Julianna, hozzájuk költözve még évekig sok gondot vett le a vállukról.

*

Különös, ellentmondásokkal teli időszak köszöntött rájuk a '920-as évek második felétől. Nincs olyan jelző, amivel ne illethetnénk, s az ne lenne igaz. Hívták a legsötétebb korszaknak és hívták egyfajta Kánaánnak. Nevezték a három millió koldus országának is, ahol a nyomornál csak a fényűzés volt nagyobb. Mégis sikerült ütőképes magyar gazdaságot és működő szociális ellátórendszert kiépíteni a trianoni romokon. Nem gyürkőzök neki, hogy a Horthy-rendszerrel bármiféle láttelelet adjak. Kiváló tollak és billentyűk alól kikerülve ezek már százával a könyvespolcokon sorakoznak. Számomra csak az érdekes, ami nagyszüleimet érintette.

A rendszer minden intézkedésének legfőbb célja az volt, hogy a forrongó alsó rétegeket lecsillapítsa és a hatalom közelébe se engedje. A történelmi elit renoméját és hatalmát pedig a Kommün után visszaállítsa és megszilárdítsa. Ehhez a széleskörű szociálpolitikai intézkedések hatékonyabbnak tűntek, mint a durva adminisztratív beavatkozások. Sok mindent lehet mondani erre a rendszerre, de van, amit letagadni nem lehet. Csak néhányat hadd soroljak fel:

Tíz év alatt (1920-1930) 290 ezer ház épült fel rászorulóknak számára; megduplázódott a százezer főre jutó orvosok száma, a kórházi ágyaké pedig 300 ezerről 500 ezerre nőtt; a munkanélküliség 1930-ra 20 százalékról 10 százalékra csökkent; a táppénz a munkabér 50 százalékáról 75 százalékára nőtt. Bevezették a kötelező öregségi, rokkantsági, özvegyi és árvasági biztosítást. A figyelem középpontjába helyezték az anya-, gyermek- és csecsemővédelmet. És nem utolsósorban aktív rokkantpolitika kidolgozására és megvalósítására került sor.

Folytathatnám még a sort, mert a szociális háló ennél is terebélyesebb volt. Rajta jókora lyukakkal, amelyeken könnyen kicsúszhatott az emberfia, ha nem felelt meg a szigorú feltételeknek.

Nagypapa - szerencsére, sajnos? - megfelelt. Az 1933. évi VII. törvénycikk értelmében ő hadirokkant, hat gyermeke pedig hadigyámolt volt. Eszerint a II. járadékosztályba tartozott, mert „*oly mértékben munkaképtelen, hogy létfenntartása a járadék nélkül veszélyeztetett lenne*”. (Kezdetben ez az összeg havi 80, évi 960 pengő volt.) Ingyenesen járt neki a testrészt pótló segédeszköz, és államköltségen az új életpályára való kiképzés. A gyógyászati eljárással kapcsolatos utazása ingyenes, egyéb utazásai kedvezményesek voltak. Hadigyámolt gyermekeinek nevelési pótlék a tizenhatodik életévük betöltéséig járt, amely pótlék addig volt folyósítható a továbbiakban is, amíg iskolai tanulmányokat folytattak.

Varga Kálmán unokabátyám közléséből tudom, hogy az ingyenes házhelyen kívül művelésre alkalmas hadirokkant földet is kapott Nagypapa az úgynevezett

Cafi-dombon. Ha ez így lenne is, nem hiszem, hogy nagyszüleim személyesen művelték volna, mert ez a hely messze túl az osli Hanyon, a Király-erdő aljában található. Gyenge homokos földje nemigen terem. Homokbányájának falai őskori telephely maradványait őrzik. Itt álltak régen a halőrök házai, az újabb időkben a Határórség épületei.

Másik unokatestvérem, Varga János szerint „az utca végében voltak a család földjei”, amin a mai Pozsonyi utca értendő. Azt hiszem, a környék behatárolásában ő áll közelebb az igazsághoz, mert édesapám egyszer itt, a közeli Major utca végén, az úgynevezett Hany-kapuban lassított az autóval, s tett egy bizonytalan mozdulatot a kezével, mondván: „Nagymamádéknak itt volt a földjük.” Itt készülhetett az a fénykép, ami Nagymamát és két nagylányát ábrázolja egy kéverakás mellett, előttük a földön a két legkisebb testvér üldögél. Anyukám azt mondta, őket sohasem „fogták be”. Valószínűleg nem is mentek volna sokra a nyolc-tíz éves gyerekek munkájával.

A hónyargaló

„Pannika, szaladj ki a Házhelybe Nagymamához, nézd meg, mit csinál!” A hajlandóságom mértéke csakis attól függött, hogy mennyire voltam elmerülve a játékban, az udvarbéli gyereksapattal. Az nem volt kérdés, hogy menni kell. Legföljebb útközben jön meg hozzá a kedvem. Indulás előtt anyukám még a kezembe nyomott egy Nők Lapját vagy a Kisalföld egyik számát, aztán már nyargaltam is árkon-berken keresztül. Szó szerint.

Nem a kapun át hagytam el a házat, hanem a „Gödörnek” vettem az irányt. Ez valójában a hatalmas udvar északi folytatását képező egykori vizesárok, amelyben akkor még szép számmal éltek a kastélykert ottfeljett, különleges fái. Tán mondanom sem kell, hogy a *ginkgo biloba* kifejezést soha nem hallottam, mégis, valami ösztönösen húzott a két csodálatos fa irányába, valahányszor csak erre vitt az utam. Azt hiszem, hogy a gyerek tévedhetetlenül felismeri a csodát. Semmit sem kell tudnia arról, hogy háromszázezer éves élő kővület példányainak tövében áll. Elbűvöltek a magasba szökő törzsek, a kecses, legyező alakú levelek, amelyek szebben remegtek a szélben az ablakom előtt sorakozó nyárfák leveleinél is. Ősszel arannyá vált minden levél. Hamarosan két kerek, sárgán fénylő avarszőnyeget terítettek törzseik köré, hogy abban fürödjünk, bukfencezzünk, vagy csak lustán heverésszünk. De csak az egyikben! Mert a másikról bűdös, ragacsos bogycskák is hullottak, s ezeket jobb volt elkerülni.

A csodafák alól egy szökkenéssel kívül is termettem a Gödörből. Túlzásba vitt figyelmes-séggel keltem át az úttesten. Azóta mindig így tettem, amióta egy teherautó sofőrje megállt, a fülkéből kiugorva utánam futott, és harsányan lehordott a sárga földre. Azt bömbölte, neki köszönhetem az életem, mert a cukrászdából kiszaladva úgy mentem át a Rába-hídon, mint a „homálökör”. Csodálkozva hallgattam, amit mond, mert én semmi ilyesmire nem emlékeztem, de azért otthon nem meséltem el. És onnantól jobban vigyáztam. Meg amúgy is, az út túlfelén, a Várhoz vezető töltésút elején ott áll a kétszáz éves Nepomuki Szent János, akinek

egyetlen dolga, hogy vigyázzon a folyóra, és mindenkire, aki azon éppen átkelőben van. A Rába pedig csak kőhajításnyira van innen.

Gyakran megálltam az embermagasságú, viharvert alak előtt. Kicsit félelmetesnek találtam, hogy nincsen arca, később aztán feje sem. Viszont szép volt a ruhája, amelynek csipkéi a megragyásodott kőfelületen is áttetszettek. (Ez az ősi szobor ma már a kapuvári múzeumban van, fiatal klónja foglalta el a helyét.)

Ha havas téli napra esett a küldetésem, ki nem hagytam volna a Várgödör lejtőjét, felejthetetlen szánkózásaink színhelyét. A hatalmas öreg gesztenyefákkal szegélyezett rézsűn sebesen és hosszan siklottunk a várak aljának közepéig. Bármennyire sietett is az ember, azért egy-egy nadrágfékes csúszás belefért a küldetésbe a fényesre döngölt havon. De a perzselő nyári napokon a lombosítással fedett árnyas utat választottam. Ez a Vár és a tágas Főtér között tartott a Belső-major irányába. Ma sem tudom, hogyan is nézett ki valójában az erdészház, ami ott állt az utca végében, ahol megnyílt a major. Ez is egyike volt azoknak a helyeknek, ahol meg-megálltam titkokat szimatolni. Annál nagyobb volt a titok, minél kevesebbet láttam belőle. Az erdészház körül pedig télen is, nyáron is sűrűn zöldellnek a fák és a cserjék. Már maga az elnevezése is a mesék világát idézte föl bennem. Nyulat, őzet, farkast képzeltem a kertjébe, ahová a sűrű „rengetegen” át nem láthattam be. Ma már ez a romantikus erdészház sem létezik. Új, modern épületet húztak fel a helyébe, ami semmi titkot nem rejt többé.

Másfélszáz éve még bebocsátást kellett volna kérnem a lécz-, sövény- és fontkerítéssel körülrzárt majorba. Kapuja épp itt állt az erdészház végében, ami akkoriban *Bonek* tisztartó rezidenciája volt. A tisztartóháznak csaknem folytatásaként cselédházak sorakoztak párhuzamosan a Rába irányában. Minden volt itt, ami egy valamire való hercegi majortól elvárható: kutak, kovácsműhely, kanászház, istállók, bognárműhely, melegház, jégverem, mosókonyha, mázsaház, gépház, árnyékszékek. És még valami! Valami, ami az akkoriban siralmas állapotban leledző Várnál is szebb volt talán: a magtár.

Vajon mióta állt itt ez a többletől elütő, szokatlan arányokat és méreteket mutató építmény? 1780-ban még nem látszik a térképen, ám 1869-ben már ábrázolódik a tisztartó házával szemben. A robusztus, vastag falú épület először magtár, aztán kendertiloló volt. Az a nagy tűzvész, amely csaknem porig hamvasztotta a közeli istenházat is, magasztos helyzettel ruházta fel: templom lett belőle. 1883-ban a hetedhet országra szóló Mezőgazdasági Kiállítás alatt hercegek és grófok látogatták benne a helyi háziipar különleges termékeit. 1919-ben a majossal együtt megkapta a „*Kapuvári szocializált uradalmak termelőségvetkezte*” kitüntető címet. Ezután kis időre még visszakapta eredeti státuszát, aztán jött az államosítás, és annak rendje és módja szerint leamortizálódott. A major többi tartozékával együtt...

A hajdani magtár-templomból lett erdészeti gépállomás és raktár. Volt még egy másodvirágzása a tekintélyes épületnek: 1969-ben vásárcsarnokká avanzsált. De aztán 1992-ben fölfalta a tűz, ami idáig megkímélte az évszázados falakat, akárhogy tombolt a környéken.

Szerettem a síneken járni. Egy ilyen alkalommal a cipóm beszorult két párhuzamosan futó, majd összetartó sín pár közé. Nagyon megijedtem. Minél kétségbeesettebben próbálkoztam, az annál szorosabban fogta satuba a lábamat. Mi lesz, ha jön a kisvonat? Valósággal pánikba estem. Már éppen nekiláttam, hogy kibogozzam az anyukám által szorosra fűzött csomót a barna magasszárú cipőmon, amikor a közeli ház ablakából kiszólt egy hang: - *Mi történt?* De hiszen én tudom, ki ez a néni, futott át rajtam. - *Csókolom, Sztalin Panni néni! Beszorult a lábam!*

- *Hát ne előre nyomd, hanem hátrafelé húzd!* - szólt a jótanács. És lőn: a lábam kiszabadult. Mint, akit puskából lőttek ki, úgy szaladtam, de hazafelé. Sírva mondtam el otthon, mi történt. Anyukám egy kérdésért nagyon furcsálltam: - *Te azt mondtad neki, hogy Sztalin Panni néni?* De hát mi mást mondhattam volna, ha egyszer mindenki így nevezte Kapuváron? Ők tudták, hogy miért...

Bármi történt is, a síneket azután is szerettem. A cseresznyefákkal együtt, mert a kisvasút és a cseresznyefasor összetartozott. Ráadásul az utóbbi létezett előbb. Elég beleolvasni a *Budapest* című lap 1880. augusztus 11-i számába, amelyben báró Berg Lajos - a kisvasút alapítójának fia - maga igazolja ezt: *„A múlt évben készült a cseresznyefákkal szegélyezett urasági magánút.”* A cikk további részéből kiderül, hogy erre a már meglévő szilárd útra fektették le a talpfákat, hogy a Belső-major érintésével összekössék Gartát a Hanságban fekvő India-majorral.

A kisvasút megszületését főként a környékbeli gyárak cukorrépa iránti éhsége sürgette. A répával megrakott súlyos szekerek gyakran tengelyig süllyedtek a dágványos utakon. A kezdetben lóvontatta, később motorizált szerelvények szorgos hangyaként hordták-vitték a gazdaság mindenféle termékét és a Hany apró falvainak, majorságainak lakóit. Én nem sokszor ültem rajta. De az jó móka volt, amikor gyalogosan megpróbáltam lépést tartani vele, amikor utolért a Majorban. Persze, előbb-utóbb alulmaradtam. Szép emlék maradt az a néhány alkalom, amikor népes és hangos gyerekseregünkkel döcögött valamelyik téves földjére, hogy ott kukoricatorés közben munkára nevelődjünk. Hát nem élte túl „ő” sem, hű társait, a cseresznyefákat. Síneit fölszaggatták, apró állomásait eltüntették, a mozdonyok, vagonok ki tudja, hol rozsdásodnak. Milyen jó, hogy a karomon ülő fél éves kisfiammal 1978 decemberében még egy utolsót integethettünk neki, ott, ahol a Kishídon átkelve kibukkant a Batthyány utcára. Néha álmodozom az újjászületéséről. A virágzó cseresznyefákkal együtt...

Ha megnézzük a 19. századi térképeket, már ezeken is láthatjuk, hogy a középkor óta létező út fasoroktól szegélyezve van ábrázolva. Persze azt, hogy ezek már akkor is cseresznyefák voltak, nem merném állítani.

Ki hinné el nekem manapság, hogy valamikor milyen nevezetes volt ez a cseresznyesor! Még ha a világhíres japán *sakurához* nem mérhető is. Íme: „*Aki nem tud eljutni Japánba, nézze meg Kapuvár cseresznyefáit. (...) A kapuvári tavasznak nincs mi-ért röstelkednie a japán tavasz előtt.*” (Pesti Hírlap, 1909. június 10.) Vagy: „... *A vasút mentén ott van Kapuvár-Garta, amelynek a cseresznyefái messzi földön híresek.*” (Pesti Hírlap, 1911. március 11.) Én még emlékszem gyönyörű áprilisi napokra, amikor - sajnos nem tovább egy hétnél - hófehér menyasszonyok álltak sorfalat a köztük eldöcögő kisvonatnak. Varga Jancsi unokaöcsém szerint, mikor beérett a termés, a környék lakói a tanácsnál befizetett 1 forint ellenében leszüretelheték a kiválasztott fát.

Sajnos, már az én gyerekkoromban is foghíjas volt a cseresznyesor, ami az évek múlásával egyre feltűnőbb lett. A hetvenes évek elején még élt néhány példányuk a Húsgyár környékén. Tudom, hogy nem örökéletűek ők sem, de pótolhatók lettek volna.

Nekem, az akkori gyerekeknek, teljességgel érdektelen volt a kerítés mögött züm-mögő, csattogó, gőzölgő üzem, a Húsgyár. Az akkori érdeklődésem szintje lemérhető kis osztálytársammal, Vesztergom Erzsikével folytatott beszélgetésünkből, amikor elkísért egy darabon, mert szüleikhez ment a gyárba. Végig azon elmélkedtünk, hogy a gyár neve hülyeség, ugyanis „húst gyártani nem lehet”. A kolbász- vagy sonkagyárat tartottuk volna megfelelőnek. Az pedig, hogy az egész településen nyitott teherautókon szállított disznók milyen hangosak és bűdösek, végképp fölháborított bennünket. Azt hiszem, Erzsikét sem vitték végig a szülei a vágóhídtól a csontozón át a csomagolóig, mert másképpen beszélgettünk volna, az biztos.

Nem akármilyen üzem volt ez! Ennek a hírért valóban ismerték túl az Óperencián. Születésétől kezdve csúfos kimúlásáig köteteket lehetne megtölteni történetével. Az én vállalkozásomat ez meghaladja, de nem mehetek el azért szó nélkül mellette. Íme, néhány villanás a Húsgyár történetéből:

1924-ben felépült és megkezdte működését a Belső-major, a Kis-Rába és a születőben lévő Házhely közötti „hercegi külsőségeken... az ország legnagyobb és legmodernebb ilyen üzeme... 100 embernek ad kenyeret. Itt csinálják a prágai módra készített sonkát, a híres rábaközi szalámit és a világhírű Eszterházy téli csemege-szalámit.” (Új Nemzedék, 1925. augusztus 5.)

„Élénk kivitele van Bécs felé Tírolba s Karintiába. (Később Japánba, Kínába, Oroszországa és Amerikába OA.) A gyár üzemét a legmodernebb gépekkel szerelték

fel, és mintaszerűen vezeti Fejérvári Sándor igazgató.” (Szózat, 1925. augusztus 5-i szám.) N.B. Fejérvári Sándor gyermekkorunk óta jóbarátnőm akkor mindössze huszonnégy éves nagypapája volt.

A maga korában forradalmi újításokat vezetett be a hercegi húsüzem. *„Mindenkinek házában lehet disznótor!”* - olvasható 1929-ben a Somogyi Újság egyik februári hirdetésében. *„2 kg májas, 2 kg véreshurka minden költséggel együtt 7 pengő.”* Ráadásul bérmentesen, házhoz szállítva, egyenesen a gyárból. A népszerű Yestor húskivonat utalványai kivághatók voltak a lapok hirdetési oldalaiából, és országszerte beválthatók az üzletekben. *„Hízott ökör a téglékben!”* - hirdetik az újságok. *„Zseniális magyar gyártmány a kapuvári húsgyárból. Egy-két üveggel egy ezred élelmezése valósítható meg.”* (Magyarország, 1936. 239. sz.)

A harmincas évek végén egy koppenhágai dán érdekeltségű cég vette bérbe a gyárat. 1940-ben a Hangya Szövetkezet irányítása alá került. 1949-ben államosították. Hosszú agóniája 2003-tól 2012-ig tartott. Siralmas képet mutatott, amikor 2018-ban arra jártam.

A gyárat földig rombolták, eltüntették, éppen csak sóval nem hintették be hült helyét. Míg nem aztán 2022 júniusában „barnamezős beruházás” keretében szabadidőparkot avattak fel a telkén. Azóta kellemes kikapcsolódást nyújt az ezer elbocsátott dolgozója és gyermekei számára (is).

Kisgyerek koromban a Húsgyárnak szerves része volt egy sportpálya is. Talán, ha kétszer voltam ott édesapámmal, aki fiatalabb korában rendszeresen kijárt a mérkőzésekre. Én csak a málnaszörp ízére emlékszem, amit a kantinban kaptam. És néhány akkori futballista nevére: Licskai és Kövesházi édesapám barátai voltak, Bencsics fia általános iskolai osztálytársam, Szemes Árpai bácsi pedig később szeretett gimnáziumi osztályfőnököm lett.

A Húsgyár születésétől fogva virágzó sportélet színtere volt ez a pálya. 1925-ben öt focicsapata volt Kapuvárnak: egy-egy a Húsgyárnak, a parasztgazdáknak és a Katolikus Legényegyletnek, kettő pedig a Kapuvári Sportegyletnek (KSE). A pályát a hercegségtől kellett bérelniük az edzések és a mérkőzések számára. Rengeteg bált, ünnepélyt és színelőadást rendeztek az új és elegáns Éhn Nagyszállóban, amely a Sopron megyei napilap korabeli tudósítása szerint „parázs kapuvári sportmurik helye” volt ekkor. (És még mennyi minden másé!) A bevételből bőven futotta a pályabérlet és a klubfenntartás költségeire.

1945-től a pálya kizárólag a KSE tulajdona lett. 1960-ban a gyár bejelentette igényét a teljes területére, mert fejlődni, építkezni akart. Ezen nem múlhatott az ambiciózus terv sikere. S mivel az állam szűkmarkúnak bizonyult, össze kellett fognia egész Kapuvárnak. Lapátot, csákányt ragadtak az erdészet, kisvasút, malomipar, sütőipar, húsipar, építőipar, munkásórság, földműves szövetkezet, rendőrség, asztalos szövetkezet, téeszek és a KISZ szocialista brigádjai. Együtt építették fel a város

keleti végén a szép új sportpályát. (Én már ide jártam a gimnáziumi tornaóráimra és sportbemutóinkra Szemes Árpai bácsi szakszerű és eredményes vezénylete alatt.)

A hűsgyári sportpályával átellenben sűrűn benőve fákkal, bokrokkal, jókora gödör terpeszkedett. Ez volt a Kiserdő. Keskeny csapás vezetett át rajta, amin elérhettem volna a Sós-közt, mai nevén Híd utcát, de erre egyedül már csak nagykoromban merészkedtem. (Ez az utca jelentette a Major és a Házhely határvonalát.) Maradtam hát a „lenini úton”, minthogy a hercegi időkben - és ma már megint - Cseresznye-sornak, de gyakran Álénak is nevezett utca gyerekkoromban a hírhedt forradalmár nevét viselte.

Itt értem el az artézi kutat, ahová nagymamám biztosan visszaszalajt majd egy kék kannával, ha megérkeztem. Pár méter ezután balra még, hogy végre célegyenesbe érjek, a Pozsonyi utcába, ahol nagymamám háza állt.

Csendes, öreg falunak tűnt nekem a Házhely gyerekkoromban, alacsony, egymáshoz bújó házaival. Négy évtizeddel korábban még csak a hercegi hitbizomány káposztaföldjei és gyümölcsöskertjei voltak a helyén. Az 1920. évi 36. Nagyatádi féle törvénycikk értelmében ezekből parcelláztak ki négyszáz házhelyet a Belső-majortól a Hanykapu felé eső részen, a Kis-Rába balpartján. Mérnökök asztalán született a terv, ahol a rendet és irányokat vonalzókat mentén húzták meg.

Épp ideje volt. Kapuvár és Garta zsúfoltsága ekkorra már tűrhetetlenné vált. A kormány a FAKSz-ra (Falusi Kislakásépítési Szövetkezet) bízta a földreform által házhelyhez juttatottak segélyezését. Ennek lényege, nagyon röviden, a következő volt:

A FAKSz 16 millió pengőt kapott az államtól, viszont a szövetkezet pénzt nem adott, csak anyaghitelt. Ezt is csak úgy kaphatta meg a segélyezett, ha bizonyította, hogy a kapott telkére legalább 100 pengőt már befizetett. A hadirokkant katonák mindenben előnyt élveztek. Kétszobás házhoz 1500 pengőt kaphattak. Viszont ez is négy százalékkal kamatozott, és mindent húsz éven belül kellett részletekben törleszteni. *„Szükséges volt az önerő, mert 1928-ban 1500 pengőből csak viskót lehetett volna építeni”* - írta a Friss Újság. Egyébként pedig zengett a korabeli sajtó a FAKSz körüli botrányoktól, mert a törvény végrehajtása ezer sebből vérzett. A visszaélések egyik fő oka az volt, hogy a szövetkezet nem állított ellenőrző szerveket. Helyi szinten a főszolgabírók intézték az ügyeket - ingyen. Kapuvárnak szerencséje volt a hivatalnokával, Vámos Ferencsel, mert viszonylag jól ment az építkezés. Dacára, hogy (...) *„Nem szerencsés az új házhelyek fekvése és ütemezése. Nincsenek még utak. Első időkben még megközelíthetetlenek a házak esős időben. Tűrhetetlen a jó ivóvíz hiánya”* - olvashatjuk a Soproni Hírlapban. (N.B. A hercegség nyilván nem a legjobb földjeit ajánlotta fel...)

Szerencsére a képviselőtestület még abban az esztendőben bő és egészséges vízü artézi kutat fúratott. Alig két év múlva Szalai Jenő községi orvos már ezt nyilatkozta az említett lapban: *„A zsúfoltság csökkenőben, így a tudóvész visszaszorulóban*

van. A FAKSZ-kölcsön nagy lendületet adott Kapuváron az építkezéseknek. A bizottság csak beton alapra, téglával rakott épületeket engedélyez. 1928-ban kilencvenegy kérvényt fogadott el. Azt gondolom, Nagypapa egyike volt ezen kérvényezőknél. Ezt feltételezni több okom is van:

Ekkor még viszonylag jól működött a FAKSZ, miközben 1930-ban egy időre már be is szünteti a kölcsönök adását. A Haza még halát érez a háborúban megcsönkült fiairól, s hálóját ki akarja és ki is tudja fejezni. Nem utolsósorban még a nagy gazdasági válság előtt vagyunk. Végül: a felépült ház a húszas évek tipikus stílusjegyeit mutatja. Nem valószínű, hogy Nagypapa külön tervet készíttetett volna. A kőművesek títustervvel dolgozhattak, mert a Ház helyben több hasonló épület is állt a legutóbbi időkben elkezdődött átalakításokig. Igazi rábaközi falusi porták voltak ezek, amelyek őrizték az évszázados tartalmi és stílusjegyeket, de már megfelelve az új, huszadik századi követelményeknek. A *Magyarország* című lapban 1927-ben ezt így fogalmazták meg: „Nem sárviskókat akarnak építeni, hanem olyan házakat, melyek hitelbázisok legyenek, hiszen az állam a pénzét fekteti azokba.”

Ezekre az épületekre nem a népies, hanem a népi stílusjegyek voltak jellemzők. Kéttáblakos homlokzata az utcára nézett, előtte apró virágoskert. A palánk kerítésen egy nagy kapu és egy kisebb *uccajtó* vezetett az inkább virágoskertnek, mint udvarnak nevezett nagy előportára. A *hosszúházat* sötétszürke, fényes betonjárda kísérte végig egészen a hátsó udvar léckapujáig. A gádor fölé kinyúló tetőt három, vagy talán négy szögletes oszlop tartotta. Az utca felőli végében volt a kamra, átellenes végében pedig a padlásra vezető fa garádics.

A ház egyetlen bejárata középen nyílt. A dupla ajtó egyenesen a konyhába vezetett, ahonnan jobbra és balra nyíltak a szobák ajtajai. Mi más állhatott volna a bejárati ajtóval szemközt a falhoz támaszkodva, mint a kemence? Akár modern pitvarnak is nevezhetném ezt a helyiséget. A títusterv készítője egy jellemzően húszas évekbeli iskola követője volt, aki nagyon jól ismerte a tájegység tiszta népművészeti hagyományait, és az ott élő embereknek ezekhez való ragaszkodását is. Mondhatnám, hogy a kemence is modern volt már, úgynevezett sifonkemence. Alakja szögletes, téglából épült, padka nélküli. Szája díszes vasajtóval zárult, és a hátsó falánál berakott *sparbeltben* végződött. Az én gyerekkoromban már nem sütöttek benne kenyeret. Hófehérre meszelt gyomra kenyerek és újságok gyűjtőhelye volt, de a péklapát is itt nyújtóztatták közöttük.

A hátsó falnál jól elfért még a méretes kenyérszekrény, aljában a kenyértartó *kászlivál*. Öblös, mély fiókjában nagy, kerek, hófehér kendőbe csavart kenyerekre emlékszem. Ezek ízét, illatát nem lehet elfelejteni. Bár a kemencét nyugdíjazta Nagymama, a kenyérsütéssel nem hagyott fel egészen. Amíg bírta, maga dagasztotta a tésztát, kisütötte viszont már a Major utcai pékhez vitte.

A szomszéd falnál a vizespadon vödörök, csöbrök és *kánnák* sorakoztak, bennük kút- és ártézi víz. A pad fölött falitányérok tarkabarkasága oldotta a fal hófehérségét.

nek egyhangúságát. Hogy melyik volt közülük hagyományos rábaközi fazekas keze munkája, azt nem tudom, de az a kettő, amelyet én örökök ezekből, biztosan nem az. A kisebbikről sikerült megállapítanom, hogy wilhemsburgi fajansztányér (rózsa-búzavirág mintás) és 1907 előtt készült. Ez az 1795-ben alapított Bécs közeli gyár nagy mennyiségben és olcsón látta el népies mintákkal díszített kőedényeivel majd porcelánjaival a környező területeket.

A bejárati ajtó mellett, az ablak alatt nyújtózott a konyhaasztal, körülvéve Nagypapa karszékével és két gyalogszékkel. Önmagában ez az asztal nem sok szót érdemelne, mégis meg kell emlékezni róla, mert lábtartó fahídja révén számomra Nagymama tisztaságmániájának manifesztálódása lett. A sok súrolástól fája kifehéredett és elvékonyodott. (Hasonlóan a padlásra vezető garádics lépcsőjéhez.)

A befelé nyíló konyhaajtó és a nagyszoba kifelé nyíló ajtaja apró, rejtett szeparét képezett a konyha sarkában. Akkorát, hogy egy kisebb asztal azért elfért benne. Az asztalon *tejeskánnák*, szűrők és mázas csuprok sorakoztak. Nagymama itt öntötte el a tejet. A tejes zug falán egy kép függött.

Egy fiatal nőt ábrázolt asztalnál állva. Karjain feltűrt ruhaujjakkal öntötte el a tejet. A „kapuváriasi” sarkánál fogva feltűrt kék kötény, az okkersárga *pruszlik* és maga a művelet... Kétségem sem volt, hogy Nagymama van a képen. Vagy ha nem, hát valaki, aki nekem önti el a tejet ugyanazzal a kézmozdulattal... A kezek azóta mind elporladtak, de a mozdulatuk örökké él. Én a tejet már dobozból öntöm el, de Jan Vermeer festményének mása azért itt függ az én konyhamban is.

A nagyszoba ajtaja és a kemence között alakította ki nagymamám a tisztaságsarkot. A kecskelábú fehér fémváz fölül egy nagy, alul egy kisebb lavórt tartott. Az oldalán törülközők, a tetején, a nagylavór mellett, szappanok sorakoztak. Fölötte a falon tükör, mellette egy szögre akasztott hosszú bőrszif lógott. Szájtátva néztem, milyen boszorkányos gyorsasággal feni rajta Nagypapa a borotvakését.

Gyerekkoromban a legcsekélyebb érdeklődést sem mutattam a bútorok stílusára iránt, így aztán ugyancsak össze kell szednem minden igyekezetemet, amikor a nagyszoba berendezését szeretném leírni. Egyszerű, hétköznapi rendeltetésű bútorzatra emlékszem, amiben azért „benne volt az anyag”, ahogy manapság mondanák. Tény, hogy semmilyen tiszta stílusjegyet nem mutatott. Sem a századelő sze-

cessziós, sem az art deco jegyeit, vagy a híres kapuvári festett bútorokéit, amelyek nagyon kelendőek voltak messze vidéken is. Talán nem is bútoripari termék volt, hanem egy ügyes helyi asztalos kezemunkája.

Belépve a szobába a *sublat* tűnt fel a fő helyen, a két ablak között. A kapuvári porták nagyszobáiban hagyományosan a falitéka foglalta el a fő helyet, hogy őrizze a szent tárgyakat. Nagymamánál a sublót kapta meg ezt a kiváltságos feladatot. Biblia, szenteltvíztartó, feszület, szentképek és mariazelli zarándoklatainak emléktárgyai sorakoztak rajta.

Úgy öt-hat éves lehettem, amikor kutató-mató szenedélyemtől hajtva – amitől úgy félt a család, mint a tűztől – besurrantam ide, a tilalom alá eső tisztaszobába. A szoba különös illata és a *sublat* fiókjainak titokzatos világa leküzdhetetlenné tette a csábítást. A széken állva a tetején egy képet találtam. Fiatal lányt ábrázolt, derékig érő kibontott hajzuhataggal. Hófehér ruhában, imára kulcsolt kézzel állt Szűz Mária szobra előtt. Csodaszépnek láttam. Csak néztem, néztem a tündért, a királylányt, mélyeket szippantva a szoba különös illatából.

Így talált rám Nagymama. Vártam a szidást, de nem hordott le. Talán mert látta, hogy el vagyok bűvölve, vagy csak azért, mert amúgy rendben talált mindent, nem matattam. „*Ez én voltam tizenhat éves koromban. Gyalog mentem a Szűzanyához Máriazellbe.*” Bizony, elég nehéz volt szembesítenem a látványt a valósággal. Mert a Nagymama öreg, ráncos, a ruhája fekete, a haja pedig... Nem tudni, milyen a haja a fejkendő alatt.

Jó, hogy nem ültem meg a fenekemen, nem álltam ellen a tisztaszoba hívogató illatának. Sosem derült volna ki, hogy az a kis töpörödött fekete anyó valamikor sudár, fehér tündérlány volt. Sokkal-sokkal később, amikor már Victor Hugót olvastam, azt is megtudtam, hogy „semmi nem idéz meg úgy egy emléket, ahogy egy illat”. Emlékezetből is sikerült összeraknom a szoba titokzatos illatát. A szekrény tetején tárolt kicsi, sárga, pirosan cirmos alma, a komódfiókban az egymásra simított száraz dohánylevelek, és a szekrényben a ruhák közé rakott levendulaszálak aromája biztosan azonosítható. Ám volt még ennek az elegynek egy más összetevője is, de ezt azóta is hiába keresem...

A nagyszobát télen is használták azon ritka alkalmakból, amikor ottalvós vendégek érkeztek. Például Imre bácsiék Ajkáról. Ilyenkor a vaskályhában rakott tüzet Nagymama. Néhányszor én is aludtam nála. Ekkor magának is ott vetette meg a szomszéd ágyat. Milyen büszke voltam magamra, hogy sikerült megnevettetnem, ahogy megmutattam neki, százkilós apám milyen mókás lendülettel veti ki magát reggelente az ágyából. Megnevettettem, pedig engem azért küldtek „ottalvósba”, mert friss gyászában Nagymama még csak akkor kezdett tanulni Nagypapa nélkül élni.

Emlékszem egy szép karácsonyestére is, amikor a fenyőfa itt állt a nagyszobában a padlón, és mi Marikával olyan kicsik voltunk, hogy egészen hátra kellett

hajtánunk fejünket, hogy láthassuk a csúcsát. Nem volt olyan díszes ez a fa, mint otthon a Rába-palotában, de alatta máig emlékezetes ajándék állt. Egy apró, de igazi konyhabútor. Fából készült, és ugyanúgy sárga-zöldre festett, mint amilyen a szeretett és nemrég elhagyott Új utcai otthonunkban volt. (A Rába-palotában ekkor még nem volt igazi konyhánk, így bútorunk sem.) A játék kredenc kis polcain műanyag pohárcák és apró tányérok sorakoztak, nyitható alsó szekrényében pedig edények. Asztalka és két hokedli tartozott hozzá. A meglepettségnek és a tiszta örömmel olyan intenzív élményét éltem át, amilyenre csak az egész kicsiny gyermek képes. Valami ilyesmit érezhetett a testvérkém is, mert ezen a játékon egyszer sem veszünk össze. Pedig, annak rendje-módja szerint akkoriban gyakran voltak közöttünk birtoklási viták.

Nagypapa beszédhangját már nem tudom megidézni. Énekét viszont olyan kristálytisztán, mint ahogyan a kissozóban szólt. Akkor koranyár volt, 1957. május 25-e. Szokatlanul vidám népség nyüzsgött az udvaron. A legfiatalabb fiú, Imre bátyám tartotta lakodalmát Vízvári Katalin pakodi illetőségű hajadonnal. Balassa Gyuri, Nagypapáék agglegény szomszédja, amúgy is híján volt a bölcsességnek, és még lakodalmi hangulat nélkül is bizonytalan volt a járása. Nagy érdeklődéssel figyeltük, mi gyerekek, hogy bevezetik a konyhába, és a nagy karosszékebe ültetik, amihez szorosan oda is kötözték, hogy le ne essen. Mikor a felnőttek kimentek, Gyuri úgy döntött, hogy nem marad le ő sem a vigasságról. Mint egy óriási teknősbéka, hátán a nagy karszékekkel elindult kifelé. Az ajtóban persze elakadt, ahol többen próbálkoztak a kiszabadításával és visszafordításával. Már nem emlékszem, milyen eredménnyel. Talán, mert ekkor tereltek be bennünket a kissozóba, ahol a gyerekek Nagypapa gondjaira lettek bízva. Nem mondhatnám, hogy amúgy nótáskedvű lett volna, de akkor, ott dalra fakadt: „*Este van már késő este/Pásztortüzek égnek messze/Messze-messze, más határon/Az alföldi rónaságon..*” - szólt meleg, tiszta hangján. Lenyugodtunk, elcsendesedtünk. Mintha nagy messzeségekből, réges-régi időkből szólt volna az ének. Egy életre a fülemben maradt. Sokáig azt hittem, hogy nagyon régi dallam, pedig még csak nem is népdal. Egy 1858-ban kiadott kottafüzetben jelent meg először „*Barna kislány ne kacsingass...*” szöveggel. De mit számít, hogy ki és mikor írta: kortalanná vált azzal, hogy nagypapám hangját őrizte meg nekem.

Mint már említettem, az első udvar leginkább egy virágoskertre emlékeztetett. A ház előtti keskeny részén, az ablakok alatt rózsabokrok nőttek. A gádor mellett futó sűrű betonjárdát végig ágyás kísérte, benne tarka-barka virágkavalkád. A konyhaajtó előtt, karóhoz kötve, néhány liliomszál magasodott. A baromfiudvar kerítésénél állt a kút, amire a szomszéd ház magas fala a nap nagyobb részében árnyékot vetett. Tavaszoként ultramarinkékben fürdött a kút környéke, amikor a nyirkos televényen virágba borultak az íriszek. Pontosan olyan színben pompáztak, mint a konyhában a tejesasszony köténye. Meg az asztalára vetett rongydarab.

Nagymamának gyógyító növényei is voltak. Kettőre emlékszem. A gyermekfej nagyságú tengeri hagymára, és a kapuláb tövében tanyázó kövirózsára. Ennek ösz-szezúzott leveleivel dunsztolták be az ujjamat, amikor egy beletört szálkától meggyűlt. Tökéletesen meggyógyított. Nagymama ismerte a növények gyógyító erejét, de ezt a leányai sajnos nem respektálták. Élénken emlékszem egy ilyen esetre, mert én is ott voltam. Anyukám és nővére (keresztanyám) azon kapták Nagymamát, hogy a lábait egy rozsdaszínű, zavaros vízzel megtöltött lavórban áztatja. A lavór mellett tenyéryni levelekkel megrakott zsompor állt, ebből tépegetett és szórt darabkákat a lábvizébe. Az „Édesanyám, maga meg mit művel?” kérdésre lányai megkapták a feleletet: „Már megint buzerál a lábam. Megáztatom.” Aztán megnevezte azt a személyt, akivel vizet hozatott a Kapuvár határában frissen foltárt, még fűrés alatt álló termálvízből, aminek gyógyító erejét a kertben szedett lapulevelekkel fokozta. Lányai babonáságnak minősítették a gyógyómódot és kitesékelték Nagymamát a lavórból. Pedig, ha tudták volna...

A léckerítés kiskapuja a gazdasági udvarba nyílt. Nem hiszem, hogy valaha is lett volna benne nagyobb csűr vagy istálló. A ház építéskor Nagypapa már nem rendelkezett a gazdaléthez szükséges fizikai adottságokkal. De két elárvult ól azért állt a ház végében, a néhai baromfiak és disznók emlékezetére. Pedig volt itt élet valamikor, amikor a korban előttem járó unokatestvéreim meglátogatták a nagyszülőket. Pista bácsi Kárpátaljáról, Kálmán bácsi nyugat-magyarországi horvát vidékről hozott haza feleséget. Nem csoda, ha a nagyszülők néha azt sem tudták, mi történik hátul az udvarban, amikor a gyerekek így sivalkodtak: „Nagymama, a Marika meggőrt!” „Azért, Nagymama, mert a Pisti bezárt a ritnicába!”

Azért az én időmben sem volt teljesen lakatlan ez az udvar. Itt szolgált Puma kutya. Hogy örült-e annak, hogy senkivel sem kell osztozkodnia a nagy területen, abban nem vagyok biztos. A hófehér szörgombócot mi vittük Nagypapáéknak. Még az útra is emlékszem, mert végig izgalmas és eseménydús volt, míg az *Ujucából* a Házhelybe értünk. Anyukám egyik kezével egy akkor nagyon divatos fa gyerektalicskán a kishúgomat tolta maga előtt, a másik kezében a nyüszögő, fickándozó kiskutyát markolta. Én mellettük botladozva igyekeztem lépést tartani a járdán zörgő-zötyögő, el-elakadó targoncával. De hát csak odaértünk, hiszen a Puma ott nőtt fel, s mint egy igazi pumi, vidáman, elevenen, sok évig vigyázta az üres ólakat.

Pedig - és sajnos erre is jól emlékszem -, nem indult vidáman az élete. Kismihályék gazdaházának udvaráról maradt meg bennem az a kép, hogy az istállóajtó előtt valaki egy méretes fonott kosárból egymás után emeli ki a fehér kutyakölyköket, és egyetlen gyors nyisszantással levágja a farkukat egy nagy ollóval. Emlékszem a hóra lecsöpögő vérükre is. Ez akkor nem riasztott, mint ahogy semmi más sem, amit ott, abban az elevenen működő gazdaságban láttam. De most már örülök neki, hogy az állatvédelmi törvény nem engedi meg az állatok csonkítását.

Csak nem megyek el szó nélkül egy takaros, fából épített kis épület mellett, ami akkoriban minden valamire való porta nélkülözhetetlen tartozéka volt! Igen, ez volt a budi. Az értelmező szótár azt írja róla, hogy „összetakolt, kezdetleges árnyékszék”. Lehet, hogy valakinek ilyen volt, de nem Nagypapáéknál, a Házhelyben! Megvolt az építve rendesen. Most nem is a műszaki leírását szeretném megadni e félreeső helynek, hanem elmondani, miért volt jó ide járni, akár *dolog* nélkül is. Az apró helyiség valamennyi belső fala - beleértve az ajtót is - színes prospektusokkal, újságkivágásokkal, mellékletekkel, puha kötésű könyvek külső borítójával volt kitapétázva. Mint egy színes filmhíradó. Az bizony még rendesen fekete-fehér volt, amikor én olvasni tanultam. Különösen belém vésődött Ráth-Végh István neve és az *Emberi butaság* címe, mert az éppen szemmagasságban volt kítűzve az ajtóra. Ez a tarka-barka információ-kavalkád briliáns ötlet volt, akárkitől származott is. Amellett, hogy megoldotta az apró, huzatos helyiség szigetelésének problémáját, olvasóvá nevelésem egyik korai, nem elhanyagolható helyszíne lett.

A kert, ahol nagyon ritkán jártam... Milyen különös, hogy mégis éppen a vén diófát látogattam meg, mikor utoljára jártam a Házhelyben. Öreg gyümölcsfák laktak a kertben, régóta csupán a természet gondozta őket. Teremtek azért még, mert cirmos almával, búzakörtével, apró szemű, mézédés szilvával évről évre elláták Nagymamát. A terebélyes diófa a kert közepét foglalta el. Hűvös, nyirkos napra emlékszem, amikor tanítás után elmentem Nagymamához. Magába roskadva ült a konyhában. Azt hittem sokat fog sírni, de a szemei szárazak voltak. Akkor még nem tudtam mire vélni, de ma már értem, hogy túl volt a gyászon. Már készülődött a pár napja elvesztett szeretett fia után. Sokáig csendesen üldögéltünk, amikor megszólalt:

- Szedjük össze a diót...

Hosszú évek óta akkor jártam újra a kertben, és utoljára. Szótlanul matattunk a lucskos, fanyar illatú avarban. Összeszedtük utoljára az öreg fa adományát. Másnap Nagymama ágynak esett.

*

Hajnali négy sem volt még, amikor álmomból ébresztett a halk nyöszörgés:

- Pannika...egy kis kávé...

Nagymama akkor már hetek óta nálunk lakott, jobban mondva feküdt. Azt mondta, nem tud járni, mert *gömbölü* a talpa. Az orvos nem talált komolyabb bajt, de mi már tudtuk, gyógyíthatatlan. Édesanyám és nővére - Keresztmama - egy ideig felváltva, naponként látogatták, éjszakánként Treszka néni őrizte, de ez hamarosan kevésnek bizonyult. Így hát magunkhoz vettük. Más lehetőség nem lévén, én osztottam meg vele a szobámat.

Nem állt messze az ágya az enyémtől, mégis csak elúszó hangfoszlányként érzékelttem a kérést. Aludni... csak még egy kicsit. Hamarosan úgyis kelni kell. Majd akkor. Fél hatkor indul a hőveji busz. Keltem is hamarosan. Akkorra már apai nagyanyám, Nagyika, - aki évek óta velünk lakott – ott ült a „*Nászasszony*” ágya szélén. Kezében az üres kávésbögre. Csendesen beszélt valamit Nagymamához.

Időben kiértem az iskolába, pályám első, boldog emlékü munkahelyére. A harmadik óra közepén Szabó igazgató úr nyitott be az osztályajtón, kérte, menjek vele. A tanári szobában ezt mondta csendesen:

- Édesanyja telefonált, meghalt a nagymamája.

1971. november 30-át írtunk. A kávé! Ez hasított először élesen belém. Féltem, hogy sokáig fog gyötörni a lelkifurdalás. Szerencsére nem így lett. Valahányszor fölmerül bennem ez az emlék, mindig a hála és a tartozás érzése kíséri. Örök hála Nagyikának, örök tartozás Nagymamának.

Nagyszüleim otthona hamarosan eltűnt a föld színéről. Helyén nagy, emeletes épület nőtt. Az azért vigasztaló, hogy az egyik unoka, Varga Kálmán és családja lakta. A Cseresznye-sorra rügő kertet eladták, idegenek építettek rajta modern lakóházat.

Anyu

1926. Vacak volt az egész július, szégyenére vált a nyárnak. Nem mintha nem lett volna elég meleg, de mindennapos zivatarokat jelentettek a lapok tudósítói szerte az országban. Nagy felhőszakadások vonultak át Kapuváron, negyven-ötven milliméteres esővel. 10-én egy egész utcát kellett kiköltöztetni az árvízveszedelem miatt. Nyolcszáz hold került víz alá, elborítva a hanyi réteket, a rossz szénatermés után rossz sarjút hagyva.

Amilyen dágványos volt esős időkben Kapuvár, olyan vastagon lepte be a por a száraz napokon. De már nem mindenütt! Mert kövesút vezetett a frissen hoz-

zácsatolt Gartán keresztül a vasútállomásra, de megkezdődött a mellékutcák burkolása is. Az utcáknak ez évtől már hivatalos neve is lett, páros és páratlan oldali számozással. A Hengermalom szinte egész nap szolgáltatta az áramot, és újabb harminc előfizetőnek szerelték föl a telefonkészülékeit. Nyolc bérautó-vállalkozás tulajdonosának főtt a feje, hogyan lehetne megfűrni a helyi és helyközi autóbusz közlekedés tervezett elindítását.

Remek építészei voltak Eszterháznak: Winkler Oszkár, Kalin Ferenc, Hárs György, de akiknek - és ne hallgassuk el ezt sem -, munkájuk során számtalan konfliktust kellett elviselniük. Íme egy példa Winklertől: *„Kapuváron, ahol a házhelyosztásra egy fiatal, termő gyümölcsöst szemeltek ki, aminek tönkretételét sajnáltam, az érdekelték azszal biztattak, hogy a bicska a csizmaszárban van, ha nem járulnék hozzá.”*

Azért csak megépültek Kapuvár máig ikonikus épületei. Elkészült a Spiegel-örökösök nagy bérpalotája, emeletén négy nagy lakással, a földszinten kilenc üzlethelyiséggel. Elkészült az adóhivatal a volt szolgabírói hivatal helyén. És folyik a beköltözés az előző évben átadott, Rábára néző Tisztlikba is. Emeletén a lakásokba, földszintjén a hivatali helyiségekbe. Itt kapott helyet a hercegi hitbizomány legnépesebb hivatala is, az Erdőigazgatóság. Az elcsatolás miatt kellett Kismartonból elköltöznie. De folyik a községháza, egyben fiúiskola átépítése, korszerűsítése és bővítése is a Major utca felé. Itt-ott már egész városiasan fest az álmos rábaközi nagyközség.

Hiába tornyosult a sok felhő, azért 12-én csak kisütött a nap, legalábbis a Varga családban. Megszületett az ötödik gyermek, egy aprócska, fekete hajú kisleány, aki a keresztségben a Mária nevet kapta: Édesanyám. Ekkor két bátyja már a főtéri fiúiskolába járt, pár esztendő nővérkéi még édesanyjuk szoknyája mellett cseperedtek a Vámház utcai Neppel-ház udvari traktusán. Pontos idejét nem tudom, mikor készült el az Új-Kapuvárnak is nevezett Házhelyben épült házuk, de édesanyám már onnan járt a Szatmári Nővérek által vezetett óvodába és elemi iskolába. Néha beszélt róluk, és a hangjából kiérződő szeretet minden bizonnyal azt a bánásmódot tükrözte vissza, amiben őt az „irgalmas nővérek” részesítették. De kik is voltak ők?

1633-ban, amikor Párizsban elképzeltetlen méreteket öltött a nyomor, *Vincent de Paul* áldozópap - aki maga is nagy szegénységben nőtt fel - emberfeletti munkával létrehozta a vincés nővérek közösségét. Élethivatásuknak azt tekintették, hogy a szegények személyén keresztül szolgálják az Istent. Magyarországi közösségüket Hám János püspök szervezte meg 1842-ben, Szatmárnémeti központtal. Egész életüket a beteggondozás, tanítás, szegénygondozás, nevelőmunka és börtönpasztoráció töltötte ki. Kapuvári megtelepedésükről a Magyar Sion 1892-ben ezt írja: *„E zárdát nagymélt. dr.Zalka János győri püspök alapította 1873-ban. Áll pedig ez intézet hatosztályú népiskolából, varrodából és kisedővő intézetből. Az intézet a helybeli plébános igazgatása alatt van. A növendékek semmiféle díjakat sem fizetnek. Az intézetben öt tanítónő működik, három képezde-végzett, és kettő segédtanítónő, mind*

A vincés nővérek zárdája Kapuváron

az öt magyar. A tantermek minden kigondolható tanszerrel el vannak látva. (...) A növendékek száma 440, köztük 425 róm.kath., 2 ágostai és 13 izraelita.” (Zalka püspök különösen szívén viselte a rábaközi gyerekek sorsát, hisz’ maga is egy szegény veszkényi iparoscsaládban nőtt fel.)

Ez a Szent Anna templom melletti zárdaépület, elkészülte után fél évszázad múlva, alkalmatlanná vált feladatai betöltésére. Elvizesedett, de amúgy is szűknek bizonyult az egyre növekvő gyereklétszám befogadására. 1926-ban átépítették ugyan, de az alapproblémákon ez sem segített. Így aztán 1929-ben lebontották, s még abban az évben át is adták a Hárs György által tervezett szép új iskolát. A *Nemzetnevelés* október 1-én erről így tudósított: *„Külsőleg is impozáns (...) új iskolaépület emeltetett, amelyben elemi leányiskolán kívül az óvoda helyiségei és a szerzetesnők is elhelyezést nyertek.*” Három tágas tanterem a földszinten, három az emeleten, egy tanácskozási helyiség és egy kis kápolna állt a tanulók és nevelőik rendelkezésére.

Szeptember 22-én délelőtt 10 órakor pompás avatást tartottak egyházi szertartás mellett, neves vendégekkel. Talán feledtette azt a rossz érzést, amelyet egy márciusi esemény keltett a kapuváriakban, s amiről a *Népszava* is tudósított *„Befalazott holttest*” címmel. A régi épület bontása során ugyanis a pince falában mumifikálódott férjiholttestet találtak. Vajon ki volt és hogyan került oda? A zárda első épületének helyén valamikor Serbák János mészárszéke és lakóháza állt. Ebből az időből maradt-e ott a múmia, vagy később került a zárda pincefalába a szerencsétlen áldozat? Lehet, hogy inkább ebből kellene regényt írnom: *„Férfi holttest az apácazárdában*” címmel? De félre a tréfával, ez a rejtély talán már sohasem fog megoldódni. Ám, mint ahogy mondják, a baj nem jár egyedül. Pár hónappal később

Ruprecht Olivér felsőházi tag így csattant föl a vármegyei közigazgatási bizottság ülésén: „*Mintha nem is e kulturált Sopron megyében, hanem valahol Ázsiában élénk!*” A méltatlankodás okát pedig így indokolta a hírlapíró: „*Rövid időn belül elkövetett kettős gyilkosság miatt nem engedélyeznek ideén táncmulatságot Kapuváron.*” Ami a legfájóbb lehetett a jó kapuváriaknak, hogy a kocsmákat be kellett zárni este tíz óraker, egy esztendőn át, szigorú ellenőrzés mellett. Gondolom, volt azért valamiféle vészforogatókönyve az efféle helyzetekre is a mindenkor kreatív kapuvári legényeknek.

Édesanyám az 1932-33-as tanévet kezdte meg az irgalmasnővérek keze alatt, akiknek habitusa eléggé eltért a környezetében addig megszokottakétól. Ruhájuk hosszú ujjú, földig érő fekete lepel volt, mellkasukon rövid fehér ingvállal. Derekukra kötött kordájuk végén kereszt függött. Fejükön nagyméretű, keményített fehér főkötő (cornette) ékeskedett, amely kétoldalt szárnyasan fölfelé kunkorodott. Megszólításuk: „Tisztelendő kedves nővér”. Ódon megjelenésük ellenére modern felfogást képviseltek. Az 1925-ös reformpedagógiai elvek alapján készült új tankönyveket használták, melyek már a tudományos ismeretek közvetítését tartották fontosnak. Tantárgyak: írás, olvasás, számolás, a haza történelme és földrajza, polgári jogok és kötelességek, természetrajz, testnevelés, ének. Édesanyám mindenből jól teljesített, mert tanulni szeretett, tudott és muszáj volt. Nem csak most, hanem végig az elkövetkező tizenkét esztendőben.

1938. szeptember 4. A Kapuvári Magyar Királyi Állami Polgári Fiú- és Leányiskola, Kossuth Lajos u. 14. szám alatti tekintélyesen szép épületében, megkezdte a 55. tanévet. Varga Mária pedig az elsőt. Nem mondhatni, hogy diákosan könnyed és felhőtlen körülmények között. Hiszen: „...*menetelő katonaszázadok pihennek a főtéren. A tábori ruhák egyhangúságába derűsen olvad bele leánykaink magyar ruhája, akik a búcsúzó ősz minden virágát letarolták, hogy egyetlen katonasapka, egyetlen rohamsisak se maradjon virág nélkül... Könnyben úszó gyermekszemekkel állunk szemben az osztályban, ahol meg-megremegő ajkak számolnak be bevonult apáról, testvérről*” - írta az iskola évkönyvébe Winkler tanárnő. Édesanyám is ezek közé a gyerekek közé tartozott, mert a 9-es csonkahusár, Varga István és Visi Anna is odaadta a hazának szeretett fiait, a „kicsi” Istvánt és Kálmánt.

Mintha amnéziában szenvedne egy egész korosztály, amelynek még borzadva kellene emlékeznie a Nagy Háborúra. Mégis kezdetét veszi a készülődés, az új sárkányfogvetés. Beindul a győri fegyverkezési program, megtörténik az Anschluss, megszületik az első zsidótörvény, pogromok Európa-szerte, amelyekre a németországi „kristályéjszaka” teszi föl a koronát október 9-én. Idehaza ekkor már folyik hét korosztály mozgósítása. Kezdődik...

Az iskolában szerencsére rend és nyugalom van „könnyben úszó gyermekszemekkel” és „meg-megremegő ajkakkal”. Mert az iskolai élet mindig visszatükrözi azt, ami a nagyvilágban történik. Kivonulás a katonák avatási ünnepélyére, légmentes ismeretek és gyakorlatok bevezetése, hálaadó istentisztelet és műsor a

A kapuvári Polgári Iskola épülete

Felvidék visszacsatolásáért. És ahogy halad az idő, és ahogy érik-sűrűsödik a „vetemény”, úgy szaporodnak a háborúval kapcsolatos nevelési célok és eszközök az osztályfőnökök tanmeneteiben: őrzállás a Hősök szobránál és a temetőben a katonasíroknál; tízórai süteményükről lemondva 107 pengőt gyűjtenek a gyerekek a Horthy Miklós Repülőalpra; a hétfő reggel a megemlékezésé, amikor a távol lévő katonákért imádkoznak a tanítás megkezdése előtt. Mindemellett persze őrzik a régi hagyományokat is, például június 11-én elhelyezik az emlékezés virágait a Kommün brutálisan kivégzett áldozatainak sírjánál. Milyen büszkeséggel vehetett részt Édesanyám a minden december 10-én megtartott iskolaünnepélyen, amit a limanowai ütközet évfordulóján tartottak, a magyar katona, s különösen a soproni 9-es huszárok vitézségét méltatva!

Ha nem teljesen igaz is, de mégis csak az utolsó békeév a '38-as. A gyerekek kertészkednek, védik a madarakat, fákat, látványos tornaversenyeket tartanak, cserkészkednek. Virágosövel fogadják az állomáson az Aranyvonatot, megünneplik Pius pápa megkoronázását, kivonulnak az eucharisztikus körmenettel. Az izraelita tanulók létszáma sem csökken 1938 és '43 között. (A következő két esztendőről nincs adat, de 1946-ban már egy sincs...)

Az iskola egyre nehezedő körülmények között igyekszik fenntartani a gyerekek fejlődéséhez szükséges állapotokat. Bevezetik a kötelező délelőtti tejfogyasztást, a havonkénti orvosi-védőnői vizsgálatokat a Zöld Kereszt szolgálatnál, a röntgen-átvilágítást, az ismétlő himlőoltásokat, rendszeres tanulmányi sétákat. Szinte erőn felül támogatják élelmiszerral, ruházattal, ingyen tanszerekkel a kirívóan szegény sorús tanulókat. És mindeközben - nem melleleg - jó színvonalon folytatódik az okta-

tó-nevelő munka. *„A jeles és jó előmenetelű hadiárvák és hadigymoltak semmiféle díjat nem fizetnek. A jogosultságot hadigondozási igazolvánnyal kell igazolniuk.”* És Varga Mária évről évre igazol és bizonyít. Az 1940/41-es tanévtől pedig már másodmagával, mert Imre nevű öccse is besorol nővérkéje mögé, semmiben le nem maradva tőle.

(Miután a későbbiekben már nem lesz rá alkalom, itt jegyzem meg, hogy Imre bátyám a Polgári Iskolában vett lendületét később is megtartotta. Pályája csúcán az Ajkai Timföldgyár beruházási főosztályvezetője volt. 1979-ben nagy interjút készített vele a Veszprémi Napló *„A beruházó titkai”* címmel. Bölcs Csaba arról faggatta Imre bácsit, mi egy vállalati beruházási főnök feladata, felelőssége. *„Varga Imre megjelenése tekintélyt parancsoló”* – jegyzi meg kezdésként az újságíró, majd fölteszi kérdést: *„Mi a jó beruházás titka?”* *„– Következetesség – hangzik a válasz. – A kivitelezők összefogása és a nem lankadó lendület. Macskaszívóssággal kell dolgozni.”* Arra a kérdésre pedig, hogy szeretik-e, így felel: *„– Hm... Tudja mit? Ne szeressenek. Becsüljenek, de csak a munkámért, s nem azért, mert a főnökük vagyok. Néha csípek, sziszzegek, de ebből harag nem lehet.”*

„Hűvösnek, kimértnek tűnő szavai, keményen fogalmazott gondolatai egy roppant következetesen, céltudatosan dolgozó ember jellemzői. És talán azt is bizonyítják, hogy a jó beruházásnak igenis vannak titkai. Emberiek, természetesen, nem műszakiak” – summázza a riporter.

Imre bátyám harmincegy évvel később egy egészen más kihívással találta szemben magát: 2010. október 4-én szakadt át a Timföldgyár X. számú zagytarozójának gátja, s öntötte el a térséget Kolontártól Devecserig. Imre bácsit később tanúként hallgatták meg ebben a perben, ahol feketén-fehéren kiderült: ő kifogásolta a X. számú tárolónak a megvalósult formában történő beruházását, időben figyelmeztetve arra, hogy egy vasúti pályaszakasz és egy patak áthelyezése milyen veszélyekkel járhat... Az általa műszaki ellenőrként felügyelt IX. kazettával soha, semmi gond nem volt.

Én magam is úgy emlékszem vissza nagybátyámra, mint egy minden szükséges helyzetben a családjá mellett álló talpig becsületos úriemberre. Nem sűrűn találkoztunk, de a legfontosabb, legdrámaibb pillanatokban Édesanyám mindig számíthatott rá.)

És most vissza a Polgáriba... Segítő, inspiráló környezetet jelent a két legkisebb Varga-gyerek számára a Polgári Iskola légköre. Édesanyám osztályfőnöke egy tapasztalt, jólelkű pedagógus: az iskola igazgatójának, *Csoknyai* (Tschochner) *Lipótnak* a felesége, *Palásti Vilma*. Mélyen átérezhették a készülődő veszedelmet, hiszen a férj maga is az előző háború többször kitüntetett hadnagya volt. Vilma néni német nyelvet, magyart, kézimunkát és éneket tanított az osztályban, elsőtől harmadikig. 1941-től a házaspár a soproni polgári iskolában folytatta munkáját. A megüresedett igazgatói széket ekkor *Konkoly Nándor* foglalta el, az osztályfőnök szerepét *Erdős Katalin* töltötte be.

A huszonnyolc kisleány közül *Dallos Magda*, *Grünzeis Mici* és *Nyikos Olga* neve dereng, mint akiket olykor édesanyám emlegetett. Barátnők voltak, egyszerűs mind versenytársak a tanulásban. Anyunak nem volt szégyenkezni valója: elsőben jó, másodikban jeles, harmadikban és negyedikben kitűnő eredményt ért el - egyedülként az osztályban. És bírta a százötven centis, harmincnyolc kilós kamaszlány! Nem volt olyan tanév, amelynek végén példamutató magatartásáért, szorgalmáért és kiváló tanulmányi eredményéért legalább egy jutalomkönyvet ne kapott volna. Viszont volt olyan év, hogy egyetlen napot sem hiányzott az iskolából... Tanulmányai mellett komoly önképzőköri munkát végzett, amelyben a Dallos-Varga páros önképzőköri jegyzőként a társaság motorja volt. Társaikkal együtt istápolták a hősi halottak családrait, karácsonyi csomagokat vittek gyermekeiknek. Érmelegítőt, cigarettát, szappant küldtek a honvédeknek a frontra. A negyedikes fiúosztállyal közösen önképzőköri farsangi mulatságot rendeztek, annak százötven pengőnyi bevételét a honvédek támogatására ajánlották fel.

1942. június 25-én az ünnepélyes tanévzáróval, kitűnő bizonyítvánnyal, két jutalomkönyvvel befejeződtek Édesanyám polgári iskolai tanulmányai. Hogy mire volt ez elég akkoriban? Például bizonyos tisztviselői munkakörök betöltésére, tipikusan kielégítve a kispolgári igényeket. De más lehetőségek is nyíltak. Különbözeti vizsga letétele után a nyolcosztályos gimnáziumokba is szabad volt az átjárás, ötödik évfolyamos folytatással. Líceumok és tanítóképezdék várták előszeretettel a jó előmenetelű végzősöket. A polgári iskolák pedig tananyagukat, tantárgyaikat, nevelési célkitűzéseiket is ennek megfelelően állították össze. A harmincas-negyvenes években a legfőbb, egységes célja a közoktatásnak, hogy „*öntudatos nemzettesté formálja a felnövekvő ifjúságot*”. Mégpedig sürgősen, mert a német és a szovjet veszély már-már a léteben fenyegeti.

Édesanyám az utolsó polgárista tanévzáróján egy akkor nagyon népszerű szerzőnek a versével köszönt el társai nevében is szeretett iskolájától. A költő Móra Ferenc unokaöccse volt.

Móra László: Tanévzáróra

Isten, ki Mennyből nézed ünnepünk,
Adj ma tisztább szívet nekünk.
S ki gyermek-kezünk imára teszed,
Vezessen áldó s megáldott kezed,
Hogy iskolánkat, ezt a négy falat,
Melyből szent emlék minden talpalat,
Úgy köszöntsük ma elbúcsúzáskor,
Mint méh a fákat akácnyíláskor.

Isten, ki Mennyből nézed ünnepünk,
Add, hogy e házhoz mindig hűk legyünk!
Hol lelkünk fogant Tégedet hinni,
Hol szívünk dobbant hazánkban bízni,
Hol a meséskönyv ezer meséje
Aranyat hintett lelkünk kertjébe:
Ettől a háztól bucsura kelve —
Legyen a szívünk hálával telve!

Parányi lelkünk messzire száll ma,
De bárhová is vigye el szárnya,
Amit itt szedtünk kis tarisznyánkba,
Hűn megbecsüljük, nem vetjük sárba!
Kinyitjuk sokszor imádságos-könyvünk,
S miért oly gyakran hullott a könnyünk,
Megtépett, árva, édes hazánkra,
Bánatestéken magunkba szállva,
Kérjük az Istent imás ajakkal:
Tegyen csodát a tépett magyarral!

Varga Mária már a „vincésnővérek” szárnyai alatt dédelgetett egy álmot: tanítónő lesz. 1942 áprilisában szülei és osztályfőnöke támogatásával - beszerezve minden szükséges iratot - felvételi folyamodványt nyújtott be a hosszú nevű Győri Magyar Királyi Állami Tanítónőképző Intézet és Leánylíceum, valamint a vele kapcsolatos Gyakorló Népiskola igazgatóságára. Szigorú alkalmassági vizsgálatok után hamarosan igenlő válasz érkezett *Girtler Mária* igazgatónő aláírásával.

Lázás készülődéssel telhetett el ez a nyár. Nagymamának a mezei és a házkörül munkák mellett gondosan föl kellett készítenie tizenhat esztendő leányát, az intézet által előírtak szerint. Valóságos stafírunng annak a kislánynak, aki idáig jobbára csak a nővérei kinőtt ruháit viselte.

(N.B. az egymást segítő nővéri szeretet életük végéig megmaradt a három lány között. Bár Margit Szombathelyre került, rendszeresen tartották a kapcsolatot. Anna keresztanyám pedig – amellet, hogy a nagycsalád szíve-lelke volt – édesapám hírneves vendéglőjében szakácstudományával öregbítette a kapuvári konyha jó hírét.)

Szóval, a ruhák... Pillantsunk bele a listába: „6 *ing*, 8 *nadrág*, 4 *hálóing*, 2 *fehér kombiné*, 1 *fekete tornanadrág*, *ágynemű két huzattal*, 3 *lepedő*, 4 *törülköző*, 4 *szalvéta*, 3 *evőeszköztörő*, 3 *pohártörő*, 12 *zsebkendő*, 4 *pár fekete és 2 pár fehér harisnya*, 1 *pár téli-1 pár nyári bőrcipő*, 1 *pár éjjeli cipő*, *toalettcikkek*.” Hosszú még a sor, de a felsőruházatot előíró ukáz a képzősökre nem vonatkozott. Legalább három emberes logisztikai feladat lehetett a dagadt dunyhákkal, párnákkal egyebekkel Kapuvárról eljutni Győrbe.

Az internátus és udvara.

Nem ők voltak az egyedüli látványosság, mert ezen a szeptember nyolcadikára eső keddi napon kellett bejelentkeznie minden tanulónak, akik - állami férőhelyek hiányában - a nádorvárosi Római Katolikus Polgári Leányiskola internátusában kaptak elhelyezést.

Ezt a Kálvária utcai intézményt (ma Kálvária utca 20.) 1872-ben árvaházként alapították az akkor *Majoroknak* nevezett területen, és csak 1925-től működött oktatási intézményként is. Megtartotta azonban az árvák és a más iskolákban tanuló vidéki

gyerekek felé irányuló gondoskodó tevékenységét, az Isteni Megváltó Leányai nővéreknek köszönhetően. A „*megváltósnővérek*” bizonyára oldották kissé anyukám honvágyát, hiszen nem sokban különböztek a szeretett otthoniaktól. És talán már találkozott is velük Kapuváron, a közkörház ápoló nővérei között, akiknek nevét a temető hatos parcellájában lévő síremléken ismerhetjük meg.

Az internátus az iskola udvarán lévő, oszlopokkal díszített földszintes épület volt. Ötvenkét gyereket tudtak elhelyezni benne öt hálóteremben. Volt még két ruhatára, két fürdőszobája, beteg- és vendégszobája és egy tágas ebédlője. Nem volt olcsó multság ez a kvartély még a nővérek odaadó gondoskodó szeretete mellett sem. 1942-re a kollégiumi díjak már mindenütt elérték az ezer pengőt. Nem is ment volna ez a Varga és sok más hadigyámolt családnak, ha a háborús nehézségek ellenére nem működött volna jól a támogató rendszer.

A beköltözést követő reggel, az ügyeletes felsőbb éves lány kísérete mellett, elindult egy kis csapat az ünnepélyes tanévnyitóra. Ezt a meglehetősen hosszú utat innentől kezdve naponta legalább kétszer kellett megjárniuk az internátus és a Megyeház (ma Liszt Ferenc) utca 42. szám alatt álló tanítóképző között. Ennek tekintélyes küllemű és méretű tömbjét 1912-ben építették hozzá a kisebb, 1875-

ben emelt első iskolához. Rendeltetés szerinti működésében csak egy hosszabb kihagyás volt, amikor a Nagy Háború idején négy esztendőn át hadikórházként funkcionált. És ez az 1942/43-as lesz majd az a tanév, amikortól Győr ismét kórházváros lesz, s a diákoknak rendre-sorra át kell adniuk iskoláikat a sebesült katonáknak. Más, jobbra felekezeti iskolákban, mint vendégek tanulnak majd ilyenkor, délutánonként.

A tanévnyitó még békés és ünnepélyes. Édesanyám egy negyvenegy fős osztály tanulója lett, akinek dr. Czingráber Lajosné Kuster Anna az osztályfőnöke. Másnapról intenzív, komoly munkára fogják tanáraik a növendékeket, hogy a meghosszabbított téli szünidő ellenére is teljesüljenek a szigorú oktatási-nevelési célkitűzések. A fegyelmezett tanórák sora, a sűrű dolgozatírások, a pannonhalmi és kilenc helybéli tanulmányi kirándulás, a szerény, de méltóságteljes ünnepi események mellett is szakítottak időt a jótékonyossági munkára: „uzsonnaböjt” az erdélyiekért, csomagok, levelek küldése a frontra, Mikulás-est a hadikórház 1.sz. épületében... A május 30-i Hősök Napja tiszteletére rendezett iskolai ünnepélyen Varga Mária 10 pengő jutalmat kap. Remélem, nem volt amiatt semmi rossz érzése, hogy talán nem egészen a saját érdemei miatt. Apja az előző, fivérei pedig a mostani háborúban derekasan kitüntették magukat. István nevű rádiós főtörzsőrmester bátyja Kárpátalján egy aknaszilánktól sebesült meg. Ezért ő *„Az ellenség előtt tanúsított vitéz magatartásáért a Magyar Kis Ezüst Vitézségi Érmét kapta meg”* - olvasható a Honvédelmi Közlöny 1941. december 2-i, 56. számában. Másik bátyja, Kálmán pedig határvadász Nyugat-Magyarországon, s éppen ebben az évben köt házasságot Zsirán Gosztom Ágnes undi illetőségű hajadonnal. Az anyakönyvi bejegyzés szerint Kálmán ekkor szakaszvezető, s lakhelye Ágfalva, ahová a szolgálat is köti ezekben az években.

Törékeny kislány húguk pedig – távol szeretteitől, otthonától – a jó jegyekért harcol. Elismerésért, s nem utolsósorban a tandíjmentességért.

Az első csatát megnyerte. Év végén a bizonyítványba öt „jó” és tíz „jeles” minősítés került. Ezt elérni nem volt könnyű. Nemegyszer az éjszaka közepén szólaltak meg a szirénák, és az álmukból fölvert gyerekek rémülten futottak az óvóhelyre. Az osztályból menet közben három tanuló ki is maradt. Elképzelem azt a boldogságot, amivel a nehéz tanév után utaztak haza a rendesnél sokkal hosszabb nyári vakációra a lányok. Még nem tudták, hogy a következő ennél is nehezebb lesz.

1943. november 3. Ilyen későn indult a következő tanév. Pedig érdekesnek ígérkezett, mert már a leendő hivatásukhoz kapcsolódó ismereteket is elkezdtek tanulni a másodikos licisták. Ráadásul Édesanyám fölvételt nyert az intézet saját kollégiumába, ami lényegében az eredeti, 1875-ös épületszárny volt. Végre, az „övéi” között! És nem kell naponta kilométereket loholni. Elbúcsúzott hát Mikó Stylides „megváltásnővértől” és átbtyuzott a Kálvária utcából a Schwarzenberg (ma Kiss János) utca 11-be.

A háborús körülményekhez képest az ellátás jónak volt mondható. Naponta ötször kaptak enni. Íme az étlap: reggelire kávé és zsemle, tízóráira egy karéj kenyér, ebédre „két-három tál étel”, az „ozsonna” egy csésze kávé és kenyér, vacsorára egy-két tál étel. A vérszegény, alultáplált tanulók egy pohár tejet is kaptak naponta. Remélem, anyukámnak is jutott, hiszen olyan törékeny volt, mint egy kismadár. Az ötvennyolc növendéket hat hálószobában helyezték el, négy mosdóhelyiség és egy betegszoba állt még rendelkezésükre. Karolin és Julianna néni felügyelt a növendé-

kekre, Révész Margit ápolta a betegeket, Lukács Sándorné gazdasszony vezette a konyhát. Minden délután, a másnapra való készülés előtt közös sétát tettek a városban. Minden hónap első vasárnapján 11-től 19-ig kimenőt kapott az, akiért eljöttek az igazolható rokonok. Édesanyámnak nemigen lehetett kimenője, de talán hazautazhatott rendhagyó szünidőre, amikor március 23-án a németek egy hétre lefoglalták az egész intézetet.

Sokat és jól kellett tanulni e szűkre szabott és zaklatott szorgalmi időszakban. Nem gondolnám, hogy rossz előérzet miatt, sokkal inkább előrelátó megfontolásból hozta meg a hatóság azt a rendeletet, amelynek értelmében április elsején be-

szüntették a tanítást. A vizsgákat sem tartották meg. Kiosztották a meglévő jegyek alapján kiállított bizonyítványokat, és sebtében hazaküldték a diákokat. Bölcs előrelátás! Olvassunk csak bele együtt az intézet 1943/44. tanévének évkönyvébe:

„...Április 13-ika, 69 éves intézetünk életének legsúlyosabb napja. E napon az épületben írásbeli képesítő vizsgálat folyt a földszinten levő gyakorló-iskola két termében legközelebb az óvóhelyhez és a rádióügyeletes szolgálathoz. Bár az éjszaka pihenését 2 riadó szakította meg, reggel a növendékek mégis pontosan megjelentek és ½ 8 órakor már munkához láttak. 11 óra 25 perckor a város szirénái hasítottak bele a munka csendjébe. Pillanatok alatt az óvóhelyre vonultunk. ...Mintegy negyedóra múlva léghárítóink dörgése, bombák tompa zuhanása hallatszott, megmozdult alattunk a föld, meginogtak a falak, meglódult a villany, sötétben maradtunk. A földmozgás megisméltődött, gépek dübörögtek át fejünk felett, mintha jégverés kopogott volna házunk tetején s a következő pillanatban a légnyomás kivágta óvóhelyünk vészkijáratát, por, törmelék zúdult be rajta. A szemben lévő kedves családi házat telitalálat érte. A fullasztó porfelhőből az ajtó felé tódultunk, törmelék omlott lábunk elé, fájdalommal láttuk, hogy intézetünk is halálos sebet kapott. A romokon át, két hullám közti szünetben, a Batthyány park futóárkaiban kerestünk oltalmat. A romok alól hetek múlva kiásott irodai óra 11 óra 57 perccel mutatott.”

És a mutatott időben a romok alatt odavesztek Édesanyám álmai is. Pedig a második csatát is megnyerte, három „jó” és tizenöt „jeles” minősítéssel.

Anyukámat nem engedték vissza Győrbe a szülei. Tulajdonképpen nem is lett volna hova. 1944 március 19-e, a német megszállás után már bármelyik lehetett az a nap, amikor az angolszász szövetségesek megkezdik „égi” felszabadításunkat. Győr sem kerülhetette el a sorsát, hiszen hadiipari város volt. Az évkönyvből idézett

Helyes. De voltak más áldozatai is az eseménynek, akikről a tudósításban nem esett szó. Olvassunk bele Kapuvár 1944-es halotti anyakönyvébe: „1944. június 16. Áder Anna, Varga Lukács felesége. Kapuvár, Nádor (ma Hunyadi) utca 51. 44 éves. Egész testre kiterjedő II. és III. fokú égés. ... de. 10 és 11 óra között a község és határa fölött légi harc fejlődött ki. Egy égve lezuhanó ellenséges bombázógépből szétfreccsenő égő benzintől a szerencsétlen asszony égési sebeket szenvedett. Még azon napon este meghalt.” Június 25-én pedig ezt a bejegyzést találjuk az anyakönyvben: “Példás türelemmel viselt kilencnapos szenvedés után halt hősi halált a kapuvári kórházban.” Nem más volt ő, mint a húszesztendős Varga Anna, Áder Anna leánya. Azt hiszem, a beírt hősi jelzővel Várkonyi Jenő plébános úr az egész község vélekedését örökítette meg a történetről.

November elsején ismét tiszteletét tette az Amerikai 15. Légihadsereg Kapuváron. Most az állomás fölött, extrém alacsonyan repülve hajtott végre támadást egy vadászgép a GyESEV mozdonyai és szerkocsijai ellen. Sikerült kilőni a 19. számú mozdonyt és felgyújtani egy katonai bakancsokkal teli kocsit. Csodaszámba ment, hogy „csak” egy halottja lett az esetnek. Az egyik vasúti altiszt felesége.

A „hősies” harci cselekményeknek 1945. február 21-én is asszonyok-lányok voltak az ártatlan áldozatai. Várkonyi plébános úr ekkor Sipőcz István feleségét, a 45 esztendős Bársony Veronikát temette, vagyis, ami megmaradt belőle. A következőket írta a megjegyzések rovatába: „...este ¾ 7-kor egy ellenséges bombázó két (hét?) bombát dobott a Széchenyi utca 21. sz. ház környékére. Több ház sérült meg. Kilenc többé-kevésbé súlyos sebesült lett. Meghalt még ugyanekkor Igaz Erzsébet ref hajadon is.”

*

Mire Édesanyám hazatért, addigra befejeződött Magyarország megszállása. 1944. március 19-én 8 óra 39 perckor begördültek Kapuvárra az első német csapat szállító teherautók, amelyeket motorkerékpáros alakulatok, végül légvédelmi egységek követtek végeláthatatlan sorban. Tíz nap múlva fölkerült a sárga csillag a község közismert, és generációk óta itt élő polgárainak mellé. Június 18-án pedig elindulnak Auschwitz felé a zsúfolt vonatok a Spiegel-házba összeteretelt négy százhusz kapuvári zsidóval.

Közülük talán ha negyvenen éltek túl a borzalmakat. *Goldschmidt* József liszt- és terménykereskedő biztosan visszatért, mert 1945. december 28-án majd tanúvallomást tett az Asztalos Ferenc szakaszvezető keretlegény ellen folyó perben. *Goldschmiedt* (sic!) Józsefet az Állambiztonsági Szolgálat tanúként hallgatta meg a Radnóti Miklós gyilkosai után folyó nyomozás során. *Goldschmiedt* tehát tagja volt az ominózus bori menetnek. Visszatért az Ábelesz-családból is valaki, de 1949-ben Angliába emigrált. Neki és családjának köszönhetően 2006-tól London egyik utcácskájának a neve *Kapuvár close*. (Öt-hat éves koromban ismertem két

dundi, göndörhajú kisgyermeket, Goldschmidt Évát és Gyurit. A mi akkori utcánkban, az Arany János utca Soproni út felőli elején laktak, balkézről a harmadik vagy negyedik házban. Többször voltam náluk, mindig az udvaron és a teraszon játszottunk. Vajon az ő édesapjuk volt-e Radnóti sorstársa? Vajon hol lehet most Éva és Gyuri?)

Július 2-án újabb félelmetes hírek érkeznek az amerikai bombázásokról, amelyekből Gyórt most sem felejtették ki. Szeptember 24-én egy kis békét, megnyugvást hoz a nyájnak Apor Vilmos, megbérmálva a kapuvári gyerekeket. Ha tudták volna hívei, hogy utoljára látják az őket évről évre hűségesen látogató, szeretett püspöküket!

November végén már legalább ezer menekültet és kétezer beszállásolt katonát lát el a község. Volt, hogy negyvenöt ezer németajkú polgár vonult át Kapuváron, ekhós szekereken. Főleg Bácskából, de jöttek a Hajdúságból, Biharból, Erdélyből is rengetegen. A Húsgyárban főztek nekik meleg levest, de istápolásukban a vincsnővérek is önfeláldozóan kivették a részüket. Az iskolákban szünetel a tanítás. A Polgáriban a Kalocsai Hadikórház működik, a lányiskolában a lábadozó katonák üdülője. De hamarosan minden középületet, intézményt és lakóházat zsúfolásig megtöltene a déli német hadsereg katonái. Az ezerhétszáz hadifoglyot Veszében őrzik, úgy látszik nem nagyon szigorúan, mert időnként a főtéren találkoznak velük a kapuváriak, köztük szép számmal románokkal. Többen dolgoznak közülük a Húsgyárban, de a gazdák portáin is.

Új színt - konkrétan feketét - hoz az egyre nehezedő, kaotikus mindennapokba a fővárosból kitelepülő Nemzeti Számokérő Különítmény megjelenése. December 24-én, még a budapesti ostromgyűrű bezárulta előtt, sikerült onnan kereket oldaniuk. Közülük harmincan Szombathelyi Lajos csendőrszázados parancsnoksága alatt a megüresedett Fő téri Ábelesz-házba települtek be. Megjelenésük nem minden helybélinél aratott osztatlan sikert, amit ők rendre-sorra meg is toroltak. Ez történt 1945. február 25-én is, amikor az ellenük agitáló Horváth-fivérek a saját - Széchenyi utcai - otthonukban lőtték agyon a dulakodás hevében.

Ekkor már mindenütt a félelem az úr. Szálasi minden tizenkét és hetven év közötti magyar állampolgár mozgósítását rendeli el a Hungarista Munkahadsereg létrehozására.

Március közepén szinte minden kapuvári kert rejtett zugában fogadóképes állapotban várakozik a házilag készített bunker. Gödrök, vermek, pincék. Bennük friss víz, élelem, meleg ruha, gyertya, imádságoskönyv... Zöld ágak, gallyak nincsenek még, így álcának megteszi a száraz kukoricaszár, nádkéve is.

Március 16-án fordul Bécs felé a 2. és 3. Ukrán Front. 28-án már kora reggeltől szól a Főtéren a katonazene, a német és magyar csapatok szedelőzködnek, elhagyják a várost. Megfeledkezve a leventékről, akik tömegesen várják sorsukat a házak pajtaiban elszállásolva. (29-én indították volna az ország minden szögletéből ide

hajtott fiúkat Ausztria felé. Édesapám és nála négy évvel fiatalabb öccse is közöttük lett volna, ha már Győr határából haza nem szöknek Pérré.)

Édesanyámék szomszédjában, Hess jegyzőnél még ki sem húlt a szék a német parancsnok alatt, máris egy orosz katonatiszt telepedett rá. Az utcában csak remélni merték, hogy az újabb illusztris társaság éppen úgy biztosítja majd viszonylagos nyugalmaikat, mint az előző. Mert egyre-másra érkeztek a félelemkeltő hírek.

Tudtommal az átvonuló front alatt katona nem esett el Kapuváron. Csak ártatlan civilek. Védtelen lányok, asszonyok és őket védelmező apák, férjek. Kedden megérkeztek, Nagypénteken már gyilkoltak a részeg „felszabadítók”. Rátörtek a templom melletti ház padlásán megbújó nőkre. Kíméletlenül, csoportosan megérszakolták Ráróssy Gyula táblabíró feleségét, tizenhét éves, Ágnes nevű leányát, Ötvös ügyvéd leányát, és állítólag másokat is. A Ráróssy-család számára a felszabadulás a pusztulást hozta el. Nagyszombat reggelén mindhárman felakasztották magukat a gyalázat színhelyén, a padláson.

Mélységes csend borult erre a szörnyűsége (is). Nem írtak róla az újságok, nem tiltakoztak, nem ítélték el egyetlen szervezetben, fórumon, mozgalomban sem. Fortélyos félelem igazgatott, a félelem mértékegysége pedig a hallgatás, ami mély és hosszú volt. Majd hatvan évig tartott. Pedig ott éltek közöttünk a szemtanúk. Akik odavezették a részeg, követelőző katonákat a „bárisnyákhöz”. Akik rátaláltak a szerencsétlen családra. Akik lepedőt kölcsönöztek a tetemek letakarásához, akik a holttesteket kiskocsin kihúzták a gartai temetőbe, s akik koporsó nélkül eltemették őket a kerítés tövében. És azok is, akik minden évfordulón méceszt gyűjtöttek a hármassíron, egészen addig, amíg családtagok nem exhumálták a holttesteket, s nem vitték el hamvaikat Rimaszombatba.

Magam is csak a 2000-es évek legelején hallottam először erről a tragédiáról. Különös módon tele közvetlen családi vonatkozásokkal.

Egy ózdi orvos, *Zakács* László kereste föl Mária húgomat Győrben, aki akkoriban a Megyei Bíróság elnöke volt. A doktor azt kérte, a győri jogászság állítson emléket mártírhalált halt és méltatlanul elfelejtett egykori kollégájának, Ráróssy Gyulának. Aki - mint kiderült - rimaszombati illetőségű volt, vagyis éppen abból a városból származott, ahol apósom született, s ahol az ő édesapja Ráróssy bíró apjával egyidőben szolgált irodatisztként a bíróságon... S hogy teljes legyen a családi érintettség: az 1945-ös rimaszombati tragédia - a megyei lap riportja után - férjem akkori televíziós műsorában, az Aranyfüstben kapott először országos nyilvánosságot, 2001. március 31-én.

És nincs menekvés a „felszabadítók” elől. Ráróssyék mártírúma csak az egyik, a sok közül. (Ma már tudjuk, hogy a Vörös Hadsereg katonái 1944-45-ben mintegy háromszázezer nőt erőszakoltak meg Magyarországon.) A bűvópatakként terjedő, nap mint nap igaznak bizonyuló rémhírek hatására a lányok, asszonyok kormozzák, öregnek álcázzák magukat, s bebújónak talán az egérlyukba is, de az őket prédának,

hadizsákmánynak tekintő szovjet katonák mindenütt rájuk találnak. Gartán özvegy Kiss Andrásné lőtték agyon a nála lakó Kiss Andrással (talán a fiával?), az ő állapotos feleségével és Pócza Vendellel együtt. Kissné Rákóczi utcai udvarán temették el minnyájukat. Gerencsér András sem úszta meg a Katalin utcában, mert védelmére kelt a nála megbújó asszonynépnek. Hat részeg katona erőszakolta meg a tizenhat éves Lukácsi Máriát, akit félholtan szállítottak az eset után hozzátartozói a kórházba. Senki nem látogathatta, senki nem beszélt az esetről. Amikor pár hét múlva belehalt sérüléseibe, a kórház a tuberkulózist nevezte meg halála okának. A többi néma csend, több, mint hatvan esztendeig.

Szegény nagyszüleim! István fiuk katona, akinek felesége, kisfia valahol Kárpátalján rejtőzik. Mint ahogy Kálmán is családos ember, aki az ország másik végén őrzi a határt. Anna lányuk (későbbi keresztanyám) férje valahol orosz fogságban. Huszonkét éves menyasszony lányuk, Margit, a tizennyolc éves Mária és a tizenhat esztendő Imre '45-ben még otthon lakik. Utóbbit csak futballozás során szerzett sportsérülése menti meg attól, hogy leventeként nyugatra hurcolják. Micsoda furcsa fintora az életnek: egyik vesége árán maradt meg talán az élete...

Őket még lehet bújtatni, takargatni, védeni. A többiekét már csak félteni. Édesanyám - nem túl sokat -, de beszélt arról, hogy a „Hess néninél” lakó orosz tiszt nagyon szigorú volt a katonáihoz, udvarias és segítőkész a szomszédokhoz. Nem is jártak sűrűn a kerti bunkerbe, legföljebb amikor nagyon rossz híreket kaptak. A mélységesen vallásos, templomjáró nagyszüleimnek nagyon rossz hír volt Apor Vilmos meggyilkolása, ami ugyanazon húsvét hetében történt, mint a kapuváriaké (és sokan másoké). Szembeszállt ő is a „davajgitáros” követelőző ösztönlényekkel, hogy védelmezze a győri Püspökvárban bújtatott híveit. Megölték.

Tüvé tettem a korabeli magyar sajtót: néma csend. Az Új Ember című katolikus lap - saját egyházának orgánuma! - ennyit ír a lényegről: „...*váratlan súlyos sebesülés folytán meghalt báró Apor Vilmos győri püspök.*” Részletesen csak a halálát megelőző órák történéseit írja meg, azt is csak szeptember 16-án.

A legfürgébb a Lázár (Léderer) Miklós által vezérelt *Reggel* című lap volt. Érdemes végigolvasni az *Apor Vilmos győri püspök tragikus körülmények között meghalt* című írást, április 16-i keltezéssel: „*A győri püspök bátran és férfiasan szembeszállt a nyilas banditákkal és mindent megtett üldözött embertársai megmentése érdekében. A püspöki palotában felekezetre való tekintet nélkül menedéket adott mindenkinek, akit üldöztek. Rajnits (sic!) Ferenc és Endre László többször is Győrött járt és a püspököt magatartása megváltoztatására akarta bírni. A báró püspök azonban mind a két véreskezű németbérencet a szó szoros értelmében kikergette a palotából. Tragikus halála őszinte részvétet keltett az egész országban.*” Velejég romlott, hazug, félrevezető tájékoztatás. Pedig önmagában minden állítása igaz. Szót sem érdemelne, ha el tudnám dönteni, hogy Lázár-Léderer cinizmusa, félelme vagy etikátlansága volt-e nagyobb ennek a sunyi és félrevezető tudósításnak a közreadásakor. Mindenesetre

hosszú-hosszú időre mintául szolgálhatott a berendezkedő kommunista hatalom sajtópolitikájának. És itt nem Rajniss és Endre László nyilvánvaló bűnösségét kívánom kisebbíteni, mert az védhetetlen.

Drága Testvérkém! Emlékszel? Nem is olyan régen tetted fel a kérdést, persze költőinek szánva: miért is nem fejezte be Anyu a tanítóképzőt? Ha „csak” ennyi lenne az oka, amit eddig láttunk, az is bőségesen elég magyarázat volna.

Van más is. Győr hídjai a folyókban, a város és iskoláinak nagy része romokban, a vasúti és közúti közlekedés akadozik. A képző épületének kétharmad része lakhatatlan. A végzősök Pápán teszik le a képesítő vizsgákat. Aki leteszi. Bár gőzerővel folyik a romeltakarítás, mégis csak majd 1952. július 19-én olvashatja Anyukánk a Magyar Nemzet hírovtatójában, hogy „*Győrött befejezték a tanítóképző újjáépítését.*” (Vajon mit érezhetett? Talán magához ölelt engem, aztán megsimogatta kerekedő pocakját és arra gondolt, jól van ez így.) Addig hol itt, hol ott fogadták be a szovjet megszállás alatt teljes tartalmi és szervezeti átalakításon áteső intézményt.

Tanító sincs elég. A hadra fogható férfi tanerő közül még sokan fogságban, kórházban, lapáttal kezükben a romokon, vagy a temetőben... „*A tanulók iskolába csalogatása nehezen megy*” - panaszkodnak mindenütt az igazgatók. Elterjedt a hír, hogy az oroszok a gyerekeket elhajtják a Szovjetunióba. Csoda, hogy a szülők ezt készpénznek veszik? Mindenkinek van rokona vagy ismerőse, aki megtapasztalta már a megszálló hadsereg önkényét.

Az 1944/45-ös tanév enyhén szólva is zilált. Van, ahol el sem indul. Nyáron összeretelték valahol a gyerekeket, foglalkoztak velük annyit, hogy a tanév azért ne vesszen el. Van, ahol még ez sem ment. Megszűntek ortodox izraelita és más felekezeti iskolák. Elmentek a kitelepített svábok gyerekei is. Nincs kollégium, tan-könyv, nincs fűtés, világítás.

Nem tudok utánanézni a tanítóképző ez évi eseményeinek sem, mert nincs intézeti évkönyv. Ha lenne, akkor sem találnám már benne a kapuvári Varga Mária nevét.

Hogy pontosan mikor állt munkába Édesanyám, nem tudom. Erről csak annyit emlékem van tőle, hogy Raszler Miska bácsi keresett gépelt, helyesen írni, fogalmazni jól tudó munkatársakat maga mellé. Raszler Mihályról annyit, hogy hithű kommunista volt, mélyen elkötelezettje a korszak ideológiájának. Értelmes, egyenes ember, amolyan „közülünk való”. Kapuváron „Misi, Miska, Miska fiam.” Ezt így is lehetett csinálni, ha valaki jó ember. Ő az volt. Egy egész közösség nem tévedhetett.

Idősebb Hiller István, soproni történész (Hiller István volt oktatási és kultuszminiszter apja) méltatta Miska bácsi életét és munkásságát a Soproni Szemle című folyóirat 1977. évi 4. számában. Itt azt olvasom, hogy a tizenhét éves fiatalember 1949-ben a járás népművelési ügyvezetője volt. A következő évben pedig a járási tanács oktatási-népművelési előadója. Tiszta sor: Anyukám ebben a két évben itt

dolgozott. Az „itt” pedig konkrétan az egykori elemi iskoláját jelentette, mivel az úgynevezett tanácstörvény megjelenése után szerveződő járási tanács ezt a szép épületet kapta székhelyéül.

De hol vannak a *vincés* nővérek? Ők bizony egy reggelen arra ébredtek, hogy a népi demokrácia ellenségei lettek. 1948. június 16-án elvették tőlük iskolájukat. Kilencvenegy intézményüket államosították szerte az országban. Egyetlen tollvonással tízezer szerzetest, köztük ötszázhatvan vincés nővért iktattak ki a „rendszerből”. Az éjszaka közepén rendőrök verik fel a csöndes kolostorok lakóit, pontos névsorokkal a kezükben. Kevés idő alatt, még kevesebb batyuval, ponyvás teherautókon zsúfolt kolostorokba hurcolják őket. A vincéseket Egerbe és Zircre. A földön szalmán alszanak és ha a lakosság nem élélmezi őket, éhen is halnak.

Tömegével kerülnek méltatlan helyzetbe a társadalom más rétegei is. Az egykori frontharcosok, akik az életüket tették kockára a hazájukért, bűnösök lettek mind. Minél nagyobb hősök voltak, annál bűnösebbek. Apák és fiaik. Mint Nagypapa, István és Kálmán. Akármelyik háborúban harcoltak is a szovjethatalom ellen. (Bár... Pista bátyám felajánlotta Ludovikán szerzett rádiós szaktudását a „néphatalomnak” is, amit az új honvédség egészen a Rajk-perig igénybe is vett. István nagybátyám a hírközlési eszközök használatára oktatta az ifjú tisztjelölteket. Ám aztán – legalábbis a családi legendák szerint – az ő személyét is belekeverték a Pálffy- és/vagy Rajk-ügyekbe. Vagy, valaki egyszerűen csak rájött: mégsem járja, hogy egy „Horthy-fasiszta” katonatiszt mételyezi demokratikus hadseregünk katonáit. A börtönt megúsza, de lefokozták és elbocsátották. Kapuvárra költözött, ahol nagy nehezen egy raktárosi állást kapott a Húsgyárban.)

A változásokat megsínylette Nagypapa is. Az amúgy is alacsony járadékai késve vagy egyáltalán nem érkeztek meg. Elmaradt a művégtag-ellátás, a hadigondozotti ellátás. Bátran kijelenthető: 1949-ben teljes a jogfosztottságuk. Hát így virradt fel felnőtté vált édesanyámra a szép, új világ.

Volt azért öröm is ezekben a sötét években. Egy alkalommal jóképű, mokány fitaleMBER jelent meg az irodában. Arra kérte az apró, feketehajú titkárnőt, segítsen neki rendbe tenni egy bonyolult ügyet taglaló jelentését, mert a rendőrségen, ahol dolgozik, erre nincs kapacitás. A segítséget Édesanyám nem utasította el sem akkor, sem később. Szorgalmasan javította a helyesírási hibákat, egyeztetette az alanyt az állítmánnyal. 1951. márciusában összeházasodtak. Persze, nem Kapuváron, hanem messze, Pesterzsébeten, ahová *Orbán 4. József* örvézető felettesei nem láttak el. Anyukám még abban az évben kilépett a munkából.

Édesapám 1952-ben már nem volt rendőrségi állományban. Nem beszéltek nekünk, gyerekeknek, erről az időről. Apai nagyanyámtól - Nagyikától - örök néhány, akkor még nem túl érdekesnek tartott mondatot: „*Nem volt való az én fiamnak a rendőrség*”. Vagy: „*Látni sem bírta, amikor elvitték a búzáat a padlásról, pláne a jó ismerőseitől.*” Arra kíváncsi lennék, hogyan zajlott a leszerelése. Maga mon-

dott fel, vagy alkalmatlansága miatt váltak meg tőle? Akár így, akár úgy, 1952-ben az ilyesmi „ügy” volt. Egy azonban biztos: a pályamódosítás sikeres volt. Kapuvár köztisztviselői álló, kedvelt személyisége lett. Az általa vezetett vendéglő messze földön ismertté vált. Halála után immár két és fél évtizeddel is az ő és vendéglője nevével fémjelzett rendezvényeket tartanak évről-évre. Ezt azért ki kellett érdekelni. Rövid rendőri „karrierje” idejéből semmi feledni vagy magyarázni valót nem hagyott maga után.

Édesanyám pedig, hamarosan visszatért iskolái közelébe. Amint úgy ítélte meg, hogy már nem szükséges az állandó jelenléte leányai nevelésében, munkát vállalt a polgári iskolájával szemben lévő papírboltban. Valamikor a galambösz hajú Inci néninél vettük itt a radírt, tollhegyet, itatóst, füzetet. Anyukám már Mandi nénival dolgozott néhány évig ezen a helyen, aztán átköltöztek az akkori lakásunkkal (Rába-palotával) szemközti üzlethelyiségbe. Itt sem voltak sokáig, 1982. május 3-án a Felszabadulás (ma Szent István király) utca 8. alatt nyitották meg a 18-as számú új boltot. Ott két Erzsikével dolgozott együtt nyugdíjba vonulásáig.

Édesanyám nem lett tanító néni, de én igen. Nem, nem az ő álmát valósítottam meg, hanem a magamét. Soha, egyetlen szóval sem utalt ilyesmire, egyetlen gesztussal sem terelgetett. Már első osztályos koromban délutánonként megtanítottam otthon Zoli babámnak meg a bumfordi mackónak, amit Napholcz Joli nénitől délelőtt az iskolában tanultam. Óvodás kishúgom, amikor karján kis fedeles kosárkában utánam hozta otthon felejtett tízórait, néhányszor ott maradhatott egy-egy órára. A mai napig szép emlék neki.

A hivatásválasztás és az út az enyém volt, de a megvalósítás minden helyszíne közös. Általános iskolám Anyu polgári iskolája volt, gimnáziumba a vincés nővérektől örökölt szép épületbe jártam, diplomámat pedig a győri Tanítóképzőben vettem át. Tán még a kollégiumi szobám is ugyanaz volt, mint az övé.

Hm... Most látom, milyen kerek így ez a történet.

Be kell hordani mindent

„Be kell hordanunk, hajtánunk mindent. A szavakat is. Egyetlen szó, egy tájszó se maradjon kint. Semmi sem fölösleges.” Ezt a parancsot hagyta ránk Kányádi Sándor, s én a magam módján megpróbálom teljesíteni.

Hová lettek a szavak? Az én szép, régi szavaim? A kapuváriak szavai? Sokat behordtak már szorgos gyűjtők, mások örökre elvesztek. Micsoda gazdag szókincs tűnt el a kapuvári emberek nyelvéről, akár csak az én gyerekkorom óta is! Senki sem szól hozzám, ha otthon járok, az ősi nyelven. Pedig megérteném. Sőt, talán válaszolni is tudnék. Mert „kétnyelvűként” növekedtem egy kapuvári nagygazda portáján. Édesanyám beszédét már gyerekkorában sikerült köznyelvivé „palléroznia” lelkes, purista nevelőinek, így természetes, hogy ez lett az én egyik anyanyelvem is. Ugyanilyen természetes, hogy eszmélésem pillanatától kezdve szívtam magamba környezetem világának szavait, kifejezéseit is. Még hozzá a gyermeki tanulás aranykorában, az első négy esztendőben.

Az első szavaim születési helye az Arany János (közhasználatú nevén Új) utca 55. számú portája.

Friss házas szüleimnek itt utaltak ki egy szoba-konyha lakrészt. Röviden így hangzana. Kicsit hosszabban pedig úgy, hogy a fiatal rendőrt hatalmi szóval beköltöztették a jómódú kulákhöz. Aki kicsit is ismeri az '50-es évek szűk levegőjét, annak nem kell a miértet hosszasan magyarázni. Büntetésül. Ilyen egyszerű. A két család azonban az első pillanattól fogva békében, szeretetben élt egymással a kényeszerű, közös fedél alatt. Nem társbérlok, nem lakótársak: családtagok lettünk.

Kiss Mihály Imre (nekem Kismillen Minne) bácsi és Bársony Etel néni felnőtt fiaik akkor hosszú katonasorukat töltötték valahol. Szüleim talán ezt a hiányt tudták pótolni számukra. Mert a néphatalom által a nyakukra ültetett fiatalok gyermeki tisztelettel viseltettek irányukban. Én sokáig rokonnak hittem őket, mert törődtek, foglalkoztak velem, részesei voltak a világra csodálkozó hajnalkoromnak.

*

A herák. Herák és kovács. Ez a két szó ugyanazt jelentette számomra. A herákhoz csak szökve lehetett eljutni. Amikor Etel néni és Anyu együtt mostak a nagyteknőben, paradicsomot főztek be a konyhán vagy ablakot pucoltak. Mindegy, hogy mit, csak együtt tegyék, mert így lankadt a rám irányuló figyelmük. Az útvonal ismerős és biztonságos volt. A diófa és a gémeskút között alig volt távolság. A trágyadombig eljutni sem volt hosszadalmas, inkább kissé körülményes. Oldalából ugyanis mindig változó irányokból fakadtak az orrfacsaró erecskék, amik lefelé csordogálva csúszóssá, süppedőssé tették a környékét. Ezt nem lehetett a rutinra bízni, mindig aktuális megoldásokat kellett keresni. (Nem is értem, hogyan voltam képes aprócska húgomat egy játéktalicskába gyömöszölve feltolni a tekintélyes méretű *ganajdomb* tetejére. Mikor kétségbeesve kérdezgettek, miért borítottam oda, azt válaszoltam: „*Mejt odavajó*”. Jó lenne emlékezni, kinek és miféle elcsípett megjegyzése készített erre a cselekedetemre.) Viszont onnantól már úgy ment a szökés, mint a karikacsapás. Pedig nyáron méteres gazban, csalánok között vezetett az út a kerítésig. Magam ugyan ki sem látszottam belőle, de a fekete kátránnyal pácolt magas kerítés teteje tévedhetetlenül mutatta az irányt. Pontosabban annak az a deszkája, amelyik ferdén kibillenve a sorból irányította a lépéseimet. Odaérve már csak egy kis mozdulat, és a félretolt lécs helyén keletkezett résen máris a heráknál voltam.

Akkor még nem voltak szavaim arra, amit ott láttam, többnyire néma leskelődő voltam. Leginkább csak képeket látok most is, amelyek színekre, hangokra, illatokra, mozdulatokra bomlanak. A tűz lobogása a tűzhelyben, fölötte a sötét, széles kémény. A szikrák pattogása a kalapács alatt. A sárgán izzó vas sziszegése a vizes dézsában. A lovak prüsszkölése, horkantása, patáik dübbenése a kemény, fekete földpadlón. A nagykalapács dörgése, a kicsi csattogása. De mindennél mélyebbre írva őrződik az a kép, amin az engedelmes lábemelést követően a herák éles késsel megfaragja, aztán lereszeli a ló talpát. Rettenetes volt már ez is, pedig még csak eztán szögezte rá a szerencsétlen állatra a forró patkót. Ennek szaga rémséges volt. A mai napig émelygek az égett szaru bűzétől. Úgy sajnáltam és szerettem azokat a hatalmas állatokat.

Többnyire tisztos távolságból figyeltem a herák birodalmát. Közelebb csak olyankor merészkedtem, ha nem voltak ott idegenek. De általában mindig volt ott még valaki, mert nem csak lovakat hoztak, hanem rossz kaszát, kapát, miegymást.

A látvány megunhatatlan volt. Időm sem lett volna megünni, mert csakhamar vagy otthonról szaladtak értem lélekszakadva, vagy a heráktól vitt vissza valaki (legtöbbször a félelmetes Herák Lenke), hogy „*má' megin' a lovak basa alul köllött kibuznyi*”. Mindig az utca felől hoztak-vittek, mert a kerítésrésen csak én fértem át.

Mennyi szép szó született itt, ebben a környezetben! Az első szavak is. Biztos, hogy a *mámmá* és az *aja* köztük volt. Az első a táplálékot, ételt jelentette (és persze az anyát), a második pedig a szeretetet. Ennek a szónak, aja, különös, ősi, mágikus hangulata volt. Talán csak a használatának körülményei miatt: ölbevétel, simogatás, vigasztalás járt vele. Felnöve kikopott a szótárámból, de utánaéztem kicsit, mi fán terem a nagyvilágban. Mégiscsak ősi szó ez és minden nyelven szépet, jót jelent. Nekem altató, csitító szót, ringatást, ölelő karokat, biztonságot, védelmet. Fellelhető a szanszkrit eredetű Ajna, Ajnácska lánynevünkben, a török nyelvekben jót, egészségeset jelent, a kazári tatárban fészket, Vámbéri tatár szótárában nyitott tenyér, kitárt kar a jelentése. A finnugor nyelvekben az *aj* alapszó hasadékokat, nyílast jelöl, származékai pedig ajak, ajtó és az ajzás (íj felajzása) ige. Mandzsu nyelven szent, a kínaiban jó a jelentése. Van, aki spanyol jövevényszónak tartja, ami osztrák közvetítéssel jutott el hozzánk és altató, csitító szóként használatos. Királyi ifjak mellett is találunk *ajákat*. József főherceg *ajója* például gróf Batthyány Károly volt. („*Este távozzék el tőle az ajo, hagyjon kamarást mellette!*” szolt Mária Terézia rendelkezése.) Vagy: Ferenc József mellett Sturmfeder báróné ajáskodott.

Az én első ajáim - a szüleim mellett - nagybajuszú, szálfa derekú csizmás gazdák, gazdalegények, sokszoknyás, kobakos asszonyok voltak. Hajnaltól estig égett kezük alatt a munka. A gazdálét sajtáságos gondjai mellett a rájuk süttött „kulák” bélyeg járulékos keserveivel is bajlódtak nap mint nap. Az érzelemnyilvánításnak azok a felszínes formái, ami napjainkban - angolszász mintára - egyre divatosabbá válnak, elképzelhetetlen lett volna a részükről. De nem is volt sem szükség, sem igény a szeretet verbális bizonygatására. Elég volt nekem egy *aja*, annak az éppen aktuális, velejáráó gesztusával.

*

Ahogy nőttem, úgy nőtt velem a kapuvári szókincsem is. A múlt idővel egyre táguló környezetem szavait, kifejezéseit tanulni sem kellett, mind jött, csak úgy, magától. Bár gyerektársaim az óvodában, iskolában „rendesen” beszéltek - mert erre a nevelőink vigyáztak - de otthon, utcán, úton-útfélen már az anyanyelvükön. És én értettem minden szavukat. Tudtam, miért elégedetlen velünk Németh Rozika anyukája, amikor a Galin-gödörből hazatértünkben így fogadott bennünket: „*Hun kuólátá té átikodott? Dejszë alig lehüsz-pühüsz! Mire nesznek gyüvök má sèhun sincs. Mingyá ott gyüszmiékül abba a cafatba. Szüzmarja idësanyám! Tiszta szivós mindenyë!*” Vagy: „*Në mënnyeték fűő a híjba! Ulle hömbölöttök, csakuh hereputyátok!*”

Mindenhol megértettem mindent. *Tanullatok, ne viribülletek! Ne hörögessetek a szekremöntomotokat! Ém máriahangot se hallak, fikomatta!* Tudtam, mire gondoljak, ha a játék hevében bangának, csürkösnek, murnyának, toszlokosnak, búbeccének, máriátlannak, teszefoszának, takonpócnak, tökösverébnek, vakabulának vagy csip-szarnak neveztek. Tudtam, mi lesz a tányérban, ha a háziasszony granatért, billemácsikot, csiramálét, csuszpájzot, istercet vagy gánicát főzött. Ismertem az állatokat: bagócs (bögöly), fíreg (patkány), gilinyó (giliszta), kágyilló (csiga), csimbók (cserebogár), büregér (denevér), csuriz (veréb), zsiba (kisliba), tik, kokas, becce (tehén), lú, büdösbence (poloska), szarturó bogár (ganajtúró), csimasz (cserebogár lárvája), kánya (varjú), borgyu (kisborjú), mihe (méh), bogár (légy).

Bár megnevezni még nem mindet tudtam, de már korán jól ismertem az udvaron és a ház körül élő növényeket is. Gondosan elkerültem a *csollányt*, a bürköt, de bátran megettem a földről a hullott almát, szilvát, körtét. Különösen szerettem a papsajtot, amiből bőven tenyészett a ház előtti árokparton. Egy alkalommal éppen ott legelgettem békésen, amikor valaki szörnyen rám ijesztett. Lélekszakadva rohantam be Édesanyámhoz és kétségbeesetten közöltem vele, hogy itt van a „ruhás bácsi” és le akar lőni. Anyukám már rohant is az utcára. Hamarosan nevetve mesélte el Etel néninek és nekem, hogy a tisztelendő bácsinak tetszett meg az árokparti jelenet és szerette volna lefényképezni.

Eredetileg szószedetet vagy inkább valamiféle szótárat szándékoztam csatolni a fejezet végére. Azért, hogy föllevenítsem magamban a régi-régi szavakat. Azt hittem, holt köveket kell majd föltámasztanom, hogy tájszótárakat, szakirodalmat böngészve visszaadjam régi értelmüket, jelentésüket. De két okból sincs szükség szótárra. Egyrészt, mert bennem ezek a szavak élnek, másrészt a munkát tudományos igénnyel már elvégezte Kiss Jenő nyelvész. Ajánlom a *Mihályi tájszótár* tanulságos és élvezetes forgatását. Annál is inkább, mert szóanyaga tökéletesen lefedi a kapuvári dialektust is.

Ha pedig akad majd olvasója az én soraimnak is, és érdeklí őt e táj különös nyelve, meg fogja találni egyéb, személyesebb módját is megismerésének. Úgy lesz az igazi, úgy lesz az övé.

Negyedik rész

Az én Rába-palotám

Serfőzőház, Sörház, Újház, Négyes Tisztalak, Nyolcas Tisztalak, Rába-palota, Várpalota, Főtér 2... Ez mind ugyanaz: gyermekkori otthonom. Csak tizenöt év az életből, de akkor maga volt az örökkévalóság. Tündérkertje és kovácműhelye volt egyszerre népes gyerekseregének, ahol a tűzbemerítések és a kalapácsütések csak erősítettek bennünket, mert a közösségben sosem voltunk védtelenek, szeretetlenek. Itt éltük meg az ötvenes-hatvanas évek „szűk levegőjét”, amiről persze akkor fogalmunk sem volt, így aztán nem is fulladoztunk tőle. Szüleinknek

biztosan voltak „légzészavaraik”, amelyeket mi, gyerekek, legfeljebb hangulatindogozásként érzékelünk. Itt éltünk át mindent, ami csak megtörténhet az igazi gyermekkorban: hideget, meleget, önfeledt örömöket, szürke hétköznapokat, mély gyermeki bánatot. Sokan voltunk és sokfélék. De családok közötti hangos szóváltást, szitokszót soha nem hallottam, viszont most is hallom még a nyitott folyosóról a szülők, köztük Anyukám hívó szavát: „Pannika, Marika, gyertek föl vacsorázni (tanulni, fürödni, aludni...)!”

Alig múltam négyesztendős, amikor ideköltöztünk. Megrázó élmény volt. Első éveimet az „Újuccában” (Arany János utca) töltöttem, ahol a nagy lakásínség miatt fiatal szüleim egy módos nagygazdánál – akkori terminológia szerint kuláknál – találtak lakhatást. Itt a legnagyobb szabadságban, lovak, kutyák, macskák, lábasjóságok, katedrális méretű szénapajta, égisz szalmakazal, vége nincs udvar, na és Minne (Kis Mihály Imre) bácsi és Etel néni mindig vigyázó szemei jelentették az otthon érzését. Aztán egyszer csak ott találtam magam egy nagy ház emeletén, magas ajtóktól duplán bezárva. Se ló, se istállóban röpdőső fecskék, se kakas, se Puma kutya... Eleinte sokat gubbasztottam a hatalmas előszobában lévő nagy sötét író-

asztalon. Volt rajta egy régi típusú fekete telefon. Nem élt ugyan, de ha felemeltem a súlyos bakelitkagylót, mindig megcsendült egy picit. Ezt később Steiner úr, az előző lakó, asztalostul elvitte. (A Steinereknek már 1882-ben ecet- és szeszgyárunk volt Kapuváron, a későbbi tudógondozó helyén. 1956-ban az utolsó családtagok is eltűntek a községből, már ahányan 1944 után megmaradtak.)

Az előszobából, ahová szép fehér, üvegezett ajtón lehetett belépni, hat másik ajtó nyílt. Ezek a mi konyhánkba, aztán egy-egy, számomra akkor még ismeretlen helyiségbe, szemben a gyerekszobánkba (onnan szüleinkébe), jobbra pedig a vécébe, majd a fürdőszobába vezettek. A nagy belmagasság, a széles ajtótokok, rézkilincsek, a vörös zománcos vaskályhák, az oroszlánkormös fürdőkád kerámia-berakásos csaptelepekkel, mind-mind arról árulkodtak, hogy a házat nem jelenlegi lakóiknak szánták.

Az elegánsan arányos, neoklasszicista épület helyén valamikor a Sörház állt. Hogy pontosan mikortól, azt nem tudom, de a tervei 1843-ból valók. Egy halotti anyakönyvi iratból kiderült, hogy 1804-ben Czimmel Fülöp, 1833-ban Schmid Mátyás mint „braxator” (serfőző) ügködött itt, tehát már korábban is főztek sört a községben.

Az biztos, hogy 1860-ban *már* vígan működött, a századelőn pedig *még*... 1916-ban itt késelte meg Pék Dezső nevű pincérét Kertész Jancsi. A tízes évek

környékén törzsvendégei ajkán megszületik és újstílusú népdallá nemesül az alábbi nóta, ami előrevetíti a viharos életű intézmény közeli sorsát:

*„Már minálunk babám, az jött a szokásba
Nem táncolnak többet a Sörházba’.
Alacsony a mestergerendája,
Föléri a babám bokrétája.”*

Még egy ideig azért rendeltetészerűen működött, s aki ismeri a kapuvári legények virtusát, annak többet nem is kell mondanom. 1918. november 1-én még a helyén állt, hiszen a rosszemlékű kapuvári „kristályéjszakán” – a találó kifejezést egy számomra ismeretlen helyi bloggertől kölcsönöztem –, frontról hazatérő katonák végig dúlták a község valamennyi, zsidók által fenntartott üzemét és kereskedését. Így Biringer Mátyás sörházát sem kímélték. Ez az a Biringer-család, amelyből anyai ágon a költő Faludy György származik. A Fő téri 13-as számú ház volt az övék, ma a K&H Bank épülete.

Dr. Varga József *Kapuvár múltja* üzen című könyvében olvastam, hogy a Rábalpota Hárs György tervei alapján 1926-ban épült a Sörház helyén. Az évszám nem lehet pontos, hiszen az *Esztergom* című lap 1925. július 19-én megjelent számában már mint meglévőre hivatkoznak. *Az ostor* című nagyon informatív és szórakoztató írás második mondata így szól: „A kapuvári Újház (Rábalpota O.A) helyén még a Sörház állott és Eszterházi szalámi helyett sört mért benne a Slajmi Roza.” Érdekességként jegyzem meg, hogy a cikket a lap esztergomi főszerkesztője, Homor Lajos jegyezte. Ötven évvel később, veszkényi pedagógus koromban, az iskola igazgatóját is Homor Lajosnak hívták. Az említett történet főszerzője pedig egy csavaros eszű veszkényi öreg paraszt volt...

Az új épület impozáns méreteivel, elegáns, klasszicista jegyeivel, ion-oszlopos kapujával, erkélyeivel méltán nevezetett palotának a zsúpfedeles házak és a majorkok cselédlakásaiban szorongó kapuváriak által. Építésének köze lehetett ahhoz a városiasodni akaró igyekezethez, amit az a tény sürgetett, hogy 1921-ben Kapuvár fél évig Sopron vármegye székhelye volt. Mindenesetre méltó a virágzó Eszterházy-uradalom ügyes-bajos gondjait intéző alkalmazottak befogadására. Nem az

uradalmi cselédekre gondolok, mert, mint mondtam, ők a környező India-, Mekszikó-, Miklós-, Öntés-, Földvár-, Kistölgyfa- és a többi major cselédházaiban éltek. A tisztalak eredetileg csak négylakásosnak készült. Kettő az északi, kettő a déli szárnyon, a folyosók végein egymással szemben. Az oldalfalakon nyíló ajtók a cselédség számára fenntartott helyiségekbe vezettek. Hamarosan azonban nyolclakásossá alakították át, a neve így ment át a köztudatba.

*

Két családról biztosan tudok, néhányról pedig sejtem, hogy közéjük tartozott. Nemrég kaptam Csöpi barátnőmtől ezt az 1927-ben vagy '28-ban készült fényképet.

Ezen egy huszonegy főből álló elegáns, vagy éppen bohókás öltözetű vidám társaság mosolyog önfeledten egy szilveszteri mulatság alkalmából. A kép a Tisztalakban dr. Andráscsik Károly jogász-mezőgazdász lakásában készült, aki az uradalom gazdatisztje volt. *(A képen a harmadik sorban jobbról a második.)* András fia 1929-ben Kapuváron, Bertalan pedig 1931-ben már Sopronban született. Az Andráscsik-család 1938-ban Andrásfalvyra változtatta nevét, így Bertalan fiát már ezen a néven ismeri és tiszteli a néprajztudomány. S persze a fél ország, köztük családom is, mint atyai jóbarátját. Ő volt 1990 és 1993-között az első demokratikusan választott kormány művelődési és közoktatási minisztere, aki mellett a szóvivői feladatokat Havasi János, fiaim édesapja látta el.

A kép bal szélén az első széken ül Bender Ottóné Kulifay Stefánia, alias Pisti néni, mellett leánya, Bender Iluska. Felesége, illetve leánya Bender Ottónak, az uradalom számvizsgálójának, aki 1926-ban Eszterházáról (ma Fertőd) költözött be a családjával a ház északi emeleti rezidenciájába. Bender Ottó hivatali munkája mellett hegedülni tanította az Eszterházy-gyerekeket. Neki magának pedig Hubay Jenő volt a mestere. A kép hátoldalára valaki felírta a neveket is, de őket a képen azonosítani nem tudom:

„*Tálos Bandi*”. (Tálos Endre dr. 1928-ban kapuvári járási szolgabíró, később árvaszéki jegyző Sopronban.) „*Bence Pali*”. (Bence Pál 1927-ben az uradalom erdőmérnöke Kapuváron.) „*Varasdi Berci*”. (Varasdi Albert, mezőgazdász, tisztartó a kapuvári uradalomban.)

Az utóbbi három személy jó eséllyel lakója volt a háznak, hiszen az azért épült, hogy számukra megfelelő lakhatást biztosítson. Rajtuk kívül még a következő nevek szerepelnek a kép hátoldalán: *Farkas Ferenc* és „*Kálmí*”. Azt hiszem, nem tévedek abban, hogy testvérek voltak. Annak a famíliának a tagjai, akik 1843-ban megalapították Kapuváron a Remény Gyógyszertárt. Ferenc 1931-ben édesanyjától vette át a patikát, de a Sopron megyei Első Takarékpénztár igazgatóságának is tagja volt. Unokáját, Nórít ismertem gyermekkoromban, de az is lehet, hogy ő a lánya volt. A Rába-palotával szemben, a gyógyszertár épületében laktak. A hatvanas években helyüket az új gyógyszerész család tagjai, Kelenék foglalták el.

Az utolsó személy, aki szerepel a névsorban: *Natonekné Dr. László Katalin*. Az ő későbbi sorsa nagyon szomorú. Az 1948. szeptember 10-én megjelent Magyar Közlöny 1. 229/1948-as szám alatt közli, hogy dr. László Samu kapuvári fogorvos és Gyöngyösi Izabella lányát szüleivel, testvérével és férjével együtt 1944 júniusában Auschwitzba deportálták. Másutt viszont azt olvastam, hogy a soproni téglagyárba vitték őket, s ezen a gyűjtőhelyen mindannyian öngyilkosságot követtek el.

De ez a kép még azt sugallja, hogy békésen megy az idő, kedélyesen zajlik az élet a Tisztalakban. Borúra derű, gond és bánat, de mégis csak biztonságos polgári környezetben. A harmincas évek viszonylagos nyugalma után azonban egyre markánsabb jelek utalnak arra, hogy egészen más időszak közeleg, alig fél évszázadon belül immár másodszor...

*

Közel kétszáz kapuvári veszett oda a világháborúban, és nem volt család, amely így vagy úgy meg ne szenvedte volna. Nem tudom, hogy a lakóknak hányszor kellett igénybe venniük, de a ház északi alagsorában légoltalmi pince is volt. Ez idő tájt inkább gázpincének hívták, hiszen Ypres, Doberdó, Isonzó borzalmai még nagyon közeli emlékek voltak.

Tehát a légópince! Az udvarról lépcsősor vezetett le feketére festett, lelakatolt vasajtájához. A pinceablak a középkori várókra nyílt. Ezt a vastag, súlyos, nehezen mozdítható vasbeton alkotmányt csak ügyel-bajjal tudtuk annyira megmozdítani, hogy kissé bekukucsálhassunk rajta. Bent mindig vaksötét volt, sosem láttunk semmit, de éreztük a kiáramló hűvös, nyirkos, dohos levegőjét. Rettenetesen izgalmas dolog volt ez a gyerektársaság számára.

Már nagyobbacska voltam, amikor hívatlan báméskodóként besettenkedtem egy négy-öt fős, egyenruhás bácsikból álló társaság után a nyitott vasajtón. Észrevettem, de nem küldtek el. Akkor, ott egy titokkal megint szegényebb lett a világ. Vagyis kettővel. Pár lépésnyi szűkebb előtér után egy nagyobb helyiségbe jutottam, ahol nagyon világos volt. Balra az egész falat elfoglaló polcokon kötszerek, kisebb-nagyobb dobozok, jobbra, egy magasabban lévő polcon keki színű vöröskeresztes vászontáskák sorakoztak. A helyiség belső falánál nyitott tábori vaságy állt, mellette a falhoz támasztva még néhány másik, csukott állapotban. Pár asztal, rajtuk égnek álló lábakkal székek. Hanem a falon! Az asztal fölötti falon egy régi-régi "Mikulás" arca lógott szögre akasztva. Nem egy, sok! Megdöbentő volt a látvány, iszkoltam is kifelé. Nagy hatással volt rám a felismerés: gázálarc volt a Télapó álcája egy réges-régi otthoni Mikulás-estén. Vajon kinek jutott eszébe az a csöppet sem gyermekbarát ötlet, hogy a fehér szakállt ezzel a gumiarccal helyettesítse? Megkérdeztem ezt akkor anyukámtól is, de ő nem emlékezett az esetre. Lehet, hogy ez nem véletlen. Kis Mihály Imre bácsiéknak legényfiai voltak, akik nem mentek a szomszédba egy kis tréfálkozásért. Én attól kezdve nem ápoltam jóviszonyt semmiféle Mikulással. Nem véletlen, hogy a családi szállóigék közé bekerült a következő gyöngyszem is: „Menjen haza Mikulás bácsi, várja a Mikulás néni vacsorára.” (Nagyon érdekes, hogy a kishúgom úgy emlékszik rá, hogy ez a mondás tőle származik. Még az is lehet, de remélem, nem valami hasonló Mikulás-trauma miatt!)

Kicsit elkalandoztam, de mit tegyek, ha a ház minden szöglete erre csábít. Tehát, a második világháború:

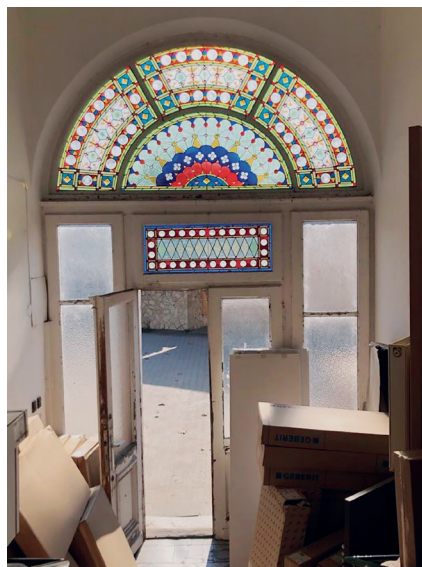
Kapuváron fegyveres harcok nem dúltak, de a háború fenekestül felforgatta és örökre megváltoztatta a kapuváriak életét. Négyszázöt lakója szó szerint füstté vált, kétszáz életerős férfit sirattak az itthon maradottak. Hívatlan vendégek ütöttek tanyát otthonaikban, intézményeikben. Az 1881-ben épített Járásbíróság a német parancsnokságnak, a szép gesztenyesori mozi és a soproni úti 8-as számú Baditz-féle ház a nyilasoknak, az adóhivatal épülete pedig a szovjet városparancsnokságnak tetszett meg. És most megint elkalandozunk egy kicsit.

Az adóhivatal egykori épülete mellett gyerekkoromban mindig egy kis szorongással mentem el. Pedig tetszett a ház nagyon, különösen a szép sárga-zöld ólomüveg ablakai miatt.

Jól ismertem, mert most már itt működött az OTI rendelőintézete, és népi demokráciánk gyermekszertetének köszönhetően itt kaptuk futószalagon a védőol-

tásokat és a fogászati kezeléseket. Előfordult, hogy a várótermi pad alá bújtam a tütől való félelmemben. Megtaláltak.

1945. március 30-án a házhelyi Margit-hídon bedübörgött öt harcokosi, oldalukon vörös csillaggal. (Mert, hogy a többi hidat a németek felrobbantották.) Kolomojec és Rikov őrnagyok elfoglalták azt a bizonyos „félelmetes” házat, ahol működésbe hozták a szovjet városparancsnokságot. Ezzel szinte egyidőben a Rába-palota úri falai közé beköltözött a szép új világ eszmei szócsöve, az MKP kapuvári szervezete, Csön-des János párttitkárral az élen. Cégtáblájuk fölkerült a kapura a négy ion-oszlop közé. És ebben a pillanatban a Rába-palota történetében új fejezet kezdődött.

A Tisztalak eredendően négy, majd nyolc lakása elkezdett osztódással szaporodni. A harctéri és polgári veszteségek, a deportálások, menekülések százakat téptek ki kapuvári otthonaikból, mégis, csakúgy, mint az egész országban, hamarosan a lakásínség nehézségeivel kellett szembenézni. A megélenkülő mozgalmi élet, a karhatalom újjászervezése, a téeszek gomba módra történő szaporodása, a szakmunkásképzés és a gimnázium elindítása, a munkásőrség megszervezése... Ez mind-mind nagy helyiségigénnyel járt a következő években, és akkor még szót sem ejtettem a környező településekről és majorokból beáramló lakosságról, na meg Ratkó Anna áldásos tevékenységének hatásairól. Ezt a szorító problémát sürgősen meg kellett oldani. Kapuvár dolgozó népe mégsem tölthette az éjszakát a csillagos ég alatt. (Ha már a nappalait csillagok alatt kellett töltenie...)

*

A Rákosi-érában el is kezdődött a kapuvári nagy házak, lakások államosítása. A pártutasításnak megfelelően egy házaspárnak egy szoba járt. Ha gyerek volt (akárhány), még egy szoba. Ha após-anyós is velük élt, akkor nekik is egy. Ha a lakásban kevesebben maradtak, mint ahányan az ukáz alapján lehettek, akkor beraktak hozzájuk még valakit. A konyhán, fürdőszobán, vécén, kamrán osztozni kellett. Így alakult ki a szocialista társbérleti rendszer. Csak a szerencsén és a bérlőtársak szociális kulturáltságán múlt a kialakult élethelyzetek elviselhetősége.

Nekünk szerencsénk volt. Nem emlékszem lakók közti botrányos eseményre. Mi, gyerekek, biztosan tudtuk volna, hiszen ott voltunk mindenhol. Azt persze nem

állítom, hogy néha egy-egy családi konfliktus ne türemkedett volna ki a falak közül. Ráczéknál például ez a családi élet természetes velejárója volt, így nem is ijesztett meg bennünket. Pedig néha kifejezetten látványosra sikeredett a műsor. Volt, hogy Ráczipuka a nyitott folyosó korlátján mászott át, és a szűk véceablakon préselte be magát a Ráczipukáé által belülről lezárt lakásba. Teljesítménye nagyságát mutatja, hogy Ráczipuka a szesztől alig állt a lábán. A bámészkodó gyereksereg nagy izgalmal követte a mutatványt az udvarról. Persze, nem mindig volt ilyen szerencséje. Egy hasonló alkalommal leesett az emeletről, és kettétört protézisének fele kiesett a szájából. A lakók között az a hír járta, hogy a másik felét Gyula bácsi lenyelte.

Három gyerek volt ebben a családban. Gyuszikát a felnőttek vásott kölyöknek tartották. Szerintem eltűzött a vélemény. Kicsit izgága volt ugyan, de a közös játékokban mindig jópajtásként viselkedett. Lacika még kicsi volt, Ibolya pedig ritkán jött elő a lakásból. Tizenhét éves korában anyukája neki is szép fogsort csináltatott, aztán férjhez adta egy osztrák férfihez. Folytatva ezzel a tradíciót, mert Ráczipukáé sem volt még tizennyolc, mikor hozzáment álomlovagjához.

Szegény Windisch bácsi! Hányszor bánhatta meg ilyen szomszédság mellett korábbi bátor kiállását? A korszellemet ismerve, mondhatjuk: hősi cselekedetét? Hogy érthető legyen, segítségül hívom dr. Németh László közjegyzőt. Ő az, aki Ráczipukát megelőzően békés, egyetértő társbérelője volt Windisch Károlyéknak:

„Kapuváron éltem át a Rákosi-korszak keserves éveit, az erőszakos szövetkezetesítést, a kulákküldözést, a jegyrendszert. (...) A járási párttitkár tipikus rákosista kiskirály volt. (...) Hallottam, amint a járási titkár azt mondta a bíróság elnökének: «Úgy seggbe rúgom...» Ilyen volt a hangnem és a viszony. (...) Kellemetlenségem csak akkor támadt, amikor azt határozták el, hogy a Rába-palotából, ahol laktam, kultúrházat csinálnak. Ez persze műszaki és egyéb szempontokból is halva született ötlet volt. A pártfunkcionáriusokkal már megegyeztek, s azoknak rendes lakásokat ajánlottak fel. Nekem és a családomnak először a falu végén egy kuláknál ajánlottak fel lakást, majd az állatorvostól akartak elkvenni két helyiséget. Mi a társbérelőnkkel mereven ellenálltunk, kijelentettük, hogy csak megfelelő lakásba vagyunk hajlandók kimenni. 1951 novemberében megszületett a második fiam is, így négyen voltunk. Volt akkor egy országos szerv, a Közületeket Elhelyező Országos Bizottság. Ehhez éltünk fellebbezéssel a határozat ellen. Én felmentem Pestre, s szerencsémre ebben a bizottságban dolgozott egy egri internátusbeli társam. Vele beszéltem, így sikerült a határozatot megsemmisíttetni. De amíg ez zajlott, addig a községi tanácselnök már elkezdte a költöztetéseket. Én éppen vidéken tárgyaltam, amikor a feleségem hallotta, hogy a tanácselnök a fővárosnak odakiabálta: - Ha ezekkel végezték, akkor vigyétek a közjegyzőt meg a Windischot. Ez volt a társbérelőnk. Kitelefonált a községbe nekem, s én csapat-papot otthagya bicikliztem haza. Az ajtót eltorlaszoltuk, s vártuk, hogy jönnek-e. Nem mertek jönni, csak ijesztgetés volt. Ezután megjelent a megyei bírósági elnök, s meglátogatott a lakásomon. Elmondta a járási párttitkár üzenetét: ha nem költözünk ki szépszerével, akkor a nép ellenségének tekint, s a Főtérre rakja ki a bútoromat. Én azt feleltem neki, mondja

meg a párttitkárnak: ha ezt megteszi, a kapuvári nép tudni fogja, hogy ki a nép ellensége. (...) Végül mi győztünk, a Rába-palotában ma is békésen laknak a lakók. Amikor 1967-ben visszakerültem Kapuvárra, láttam, hogy a Rába-palotával majdnem szemben milyen szép új kultúrházat építettek. Ilyet sosem kaptak volna a kapuváriak, ha akkor sikerül a Rába-palotából valamilyen szörnyszülött megoldással kultúrházat alakítani.”

Jegyző úr, Károly bácsi, köszönjük!

Így juthattak hozzá három esztendő múlva fiatal szüleim is első önálló lakásukhoz. Én pedig itt köthettem életem első barátságát a derék Windisch órásmester unokájával, amikor egy nap anyukám kézen fogott és átvezetett a folyosó másik végébe. Ott egy piros szájú néni ölében egy aranyos kisgyerek üldögélt. Azt mondták, ő a Csabi babi. Nagyon megtetszett nekem a dundi, mosolygós fiúcska. Kantáros buggyos napozóruháját azonnal elirigyeltem. Ettől kezdve Csabi babi, később Csaba vezér jóbarátom lett. Szülei Petőházán laktak, ahol – úgy látszik – igen elfoglalt emberek lehettek, mert a gyereket a nagyszülőkre bízta. Ők pedig odaadón gondoskodtak róla, és csak felső tagozatosként vitték haza végleg a jól előnevelt gyereket.

Nagyon érdekes játékaik voltak. Például egy piros kisautó, benne a sofőr, akinek a fejét megnyomva az autó örült száguldásba kezdett. Előfordult, hogy Csabi méretes oltárokat emelt színes építőközből. Palástot kanyarított magára és sajátos liturgiát rögtönözve misét celebrált. Én voltam a ministráns. Egy alkalommal egy óvatlan mozdulat miatt összedült az oltár. Csaba tisztelendő bácsi cifra káromkodásba kezdett. A szavakra már nem, de Windisch néni és anyukám reakciójára jól emlékszem. Néha családostul meglátogatta a szüleit Salgótarjánba férjhez ment lányuk, Márta is. Ha kiállt a folyosóra, s elkiáltotta magát, „Kárcsi, Öcsi, hol vágytok?“, a gyereksereg álmélkodva és méltatlankodva állapította meg: ez nem rendes, nem kapuvári beszéd...

Buci, Márti, Windisch néni, vagyis a Windisch-család hölgytagjai közös ismertetőjele a szájukra kent rúzs volt. Ehhez fogható szépséges vöröset azóta sem láttam. Igazán jól állt nekik.

Csabival együtt kezdtük az iskolát, egy osztályba jártunk. Jól tanultunk és kisebb-nagyobb sikerrel jól viselkedtünk. Egy alkalommal egy rozzant karácsonyfa-éggő-sort igyekeztünk rendbe hozni. Ehhez egy kicsit át kellett rendezni a szobát, hogy hozzáférhessünk a falból kilógó régi rossz bakelit konnektorhoz. Sokáig piszomogtunk vele, de a művelet mégsem sikerült. Szegény Windisch néni. A szobába toppanva nehezen találta a szavakat, mikor a „villanyszerelő” brigádot megpillantotta. Aztán meglelte a szót, mert mire hazaértem, anyukám már mindenről tudott. Többet nem csináltunk ilyet.

Drága Csabi! Jó barát voltál – vagy! A mai napig így tartalak számon, akkor is, ha évtizedenként találkozunk csak. Windisch bácsinak pedig köszönöm a ház összes lakójának nevében, hogy bátran helyt állt a barikádon valamennyiünk érdekében.

*

Ilyen fordulatos és izgalmas volt az északi apartman története. Hát még az előző lakóké, akik elsőként költöztek be a Rába-palotába.

Az ő sorsuk egyenesen író tollára, de legalábbis családi krónikására kíváncsok. Én alig, hogy belekontárkodok most egy kicsit.

A família két tagjával találkoztunk már az 1927-es fényképfelvételén. A családfő, Bender Ottó, 1876-ban született Eszterházán, katonának is innen vonult be, hogy aztán évekig egye Krasznójárszkban a hadifoglyok keserű kenyerét. Ekkor otthon már feleség és gyermek várta. Szerencsés hazatérte után mint az Eszterházy hitbizomány számvizsgálója és a hercegi gyerekek zenetanára tevékenykedett, akikkel levelezés útján még a fogság alatt is tartotta a kapcsolatot.

1926-ban Kapuvárra már négy gyerekkel érkezett a család. Köztük Lajos nevű fiukkal, akit tragikus körülmények között veszítettek el. Ő Bakó Bender Lajos né-

ven – a később legendássá vált – 1. Puma század légiellenőre volt hadnagyi rangban. 1938. március 30-án FIAT CSR-32-es gépevel Tatabánya határában lezuhant. Erről az Esztergom és Vidéke című lap így tudósított április 10-én:

„Végzetes repülőgépszerecsétlenség történt a tatabányai hármashatáron. Egy sportrepülőgép, amelyet Bakó Bender Lajos huszonhét éves sportrepülő vezetett, eddig még meg nem állapított okból lezuhant, mégpedig olyan szerencsétlenül, hogy a gép teljesen összezúzódott, és vezetőjét maga alá temette. Bakó Bender Lajost, aki boldog vőlegény volt, összeroncsolt testtel emelték ki a romok alól, rövid idő múlva a tatabányai kórházban meghalt.”

Hogy mi is történt valójában, azt unokahúgától, Csöpitől, gyermekkorunk óta jóbarátrnámtól tudom. Ide másolom egyik internetes üzenetváltásunk ide vonatkozó sorait:

„Hát az bizony nem sportrepülőgép volt! Ő a Ludovikán végzett. A valódi esemény-sor pedig nem volt publikus. Hadgyakorlat lett volna, amit a köd miatt lefújtak, de néhányukat nem értesítették (vagy nem tudtak értesíteni). Az „ellenséget” keresve – tudta, hogy ott kellene lennie – egyre lejjebb ereszkedve körözött, és a kritikus magasság alá érve egy légörvényföldhöz csapta. Felsőgallánál történt pontosan. Nálunk van a notesza, ami a zubbonya zsebében volt akkor. A menyasszonyát Magdinak hívták. Később egy bajtárhoz ment feleségül, aki szintén lezuhant, de „csak” a lábait vesztette el. Még annyit: úgy lett Bakó Bender a vezetékeve, hogy a hadseregnél nem lehetett volna német névvel tiszt.”

A notesz! Emlékszel, Csöpi? Egyszer, régen, gyerekkorunkban megmutattad. Véres volt. Szent borzadállyal nézegettük.

Kapuvár.

Ehn szálloda.

Lajoska halálával korai üzenetet küldött a készülődő háború a családnak. Sírja a kapuvári temetőben van, a város a védett értékei között tartja számon. Benderék másodszor is átérték a legnagyobb szülői fájdalmat. Iluskájukat is el kellett temetniük. Ő is fiatal volt és boldog menyasszony. Azért húzta-halasztotta a házasságot, mert nem akart fiatal özvegyet hagyni maga után. A kor pestise, a TBC akkor még legyőzhetetlen volt. Három leánnyal maradt a család a Rába-palotában. Stefi férjhez ment Montágh Vilmos zeneszerzőhöz, hegedű- és életművészhez. Négy lányuk született. 1956-ban „érdekes” körülmények között Svédországba disszidáltak, majd Oslóban, Bécsben és valamelyik német városban szétszóródva éltek. Ismét Csöpit idézem: „Életük tömény regény.” (Ez a feladat rád vár, Csöpi!)

Marie pedig felesége lett egy Franciaországból származó ikonikus kapuvári család sarjának, Ehn Imrének. (*A képen az Ehn Szálló.*) Ők vásárolták meg a 19. század végén a hercegi urasági fogadót, amiből messze földön híres szállodát és vendéglátóhelyet hoztak létre. Működése alatt nemigen volt a községben olyan kulturális, politikai vagy társadalmi esemény, amelynek helyet ne adott volna. 1973-ban ezt (is) lerombolták.

*

A családfő halálával 1945-re a Bender-lakásnak már csak két lakója maradt: az édesanya és leánya, Margit, akit Mackónak becéztek. Bár Kapuváron nem dúltak fegyveres harcok, mégis biztosabbnak tűnt, ha a zavaros időszakot a két nő egy környékbeli erdészházban tölti. Csöpi erről így írt nekem:

„A lakásukban tiszteket helyeztek el, így az nagyjából épségben maradt. Az óriási filodendronjukat például még papírvirágokkal is feldíszítették.” Bármilyen jól érezték is magukat, a németeknek március 27-én menniük kellett, mert másnap – mint már tudjuk – a Margit-hídon át megérkeztek a város új gazdái. Ők is jól érezték magukat. Negyven évig haza sem akartak menni. Azt is tudjuk már, hogy úgyszólván az oroszokkal érkezett vissza szülőfalujába Neubauer-Varga Sándor, hogy az MKP Központi Vezetőségének parancsát végrehajtsa. Ennek eredményeként került ki az a bizonyos cégtábla a ház kapujára. Ment minden, mint a karikacsapás. Másnap már a következőket írta Neubauer a megbízóinak küldött jelentésben:

„Székház számára meglepően sok alkalmasnál alkalmasabb épület kínálkozott. Az elvtársakkal történt megbeszélés után a herceg Esterházy tulajdonát képező ún. Rába-palotában foglaltunk le két lakást, mintegy hat szobával. Azonnal lefoglaltuk a mozi is az MKP részére”. Ez április 6-án történt. Hetedikén már Berg báró gőzmalma és a Bender Margit későbbi apósa által igazgatott hercegi húsgyár is lefoglalásra került. Egyáltalán nem lennék meglepve, ha az egyik elrekvirált lakás a Bender-féle lett volna.

A már említett levelezésben Csöpi – Margit lánya – ezt írta:

„Aztán 1949-ben, amikor anyu Kistölgyfapusztán tanított, egy nap arra jött haza, hogy az anyukája holmista, mindenestül le van költöztetve oda, ahol aztán laktunk.” A levelezésben később az 1946-os és a '47-es évszám is felmerült. Nem tudjuk pontosan, hogy melyik évben történt, a lényeg az, hogy menniük kellett. És ezt foganatosították is az elvtársak a maguk sajátos módszereivel. A két nő pedig berendezkedett a ház déli, földszinti szárnyán egyetlen szobában. Itt éltek eleinte ketten, s mikor én megismertem őket, már hatan. A hatvanas évek elején a szomszéd lakó halála után megkapták annak szobáját. Csöpi leveléből idézek:

„Anyukám nagyon kreatív volt. Lebetonoztatta a lakókonyha felét, a bejáratnál volt a konyharész, jobbra a szekrényekkel elbarikádozva kialakított egy fürdőszobát kályhával és káddal. A szoba közepén volt egy nagy ebédlőasztal, onnan az ablak felé már szoba volt. A sarokban álló ágy alatt egy kihúzható ágy. Este kihúztuk, reggel betoltuk.”

A szülők itt neveltek föl három gyereket, akik közül kettő neves zeneművész lett, a harmadik pedig pedagógus, családanya, s nem mellesleg igaz barát immár több mint fél évszázada.

A két nő száműzetésülről kijelölt lakást három részre tagolták. Tőlük jobbra Ilka néni lakott. Kicsi, törekeny, nagyon öreg nénire emlékszem. Néhányszor jártam nála, hogy mi ügyben, azt már nem tudom. Cukrot kaptam, régi-régi divatlapokat mutatott, de hogy mit beszélt hozzám, azt nem érttem. Ilyenkor a nyakához nyúlt, ahonnan sípoló hangok jöttek elő. Eléggé zavarba ejtő volt. Mostanra már persze minden világos. Egy évtized múlva édesapám betegsége révén megértettem mindent, amit láttam. Csöpi nemrég így írt nekem erről:

„Horváth Károlyné. Ilka néni. Nászúton voltak, szánkóztak, nekiütköztek egy fának. Gégemetszést kellett rajta végezni, hogy életben maradjon. Ha beszélni akart, be kellett fognia nyakán a lyukat. Valami ezüstszerű fém volt oda beépítve. Károly bácsi akkor halt meg, mikor mi (apukám, Sam és én) skarlátosan feküdtünk. János még meg sem született akkor.”

Úgy tudom, Jankó '58-ban született, Károly bácsi tehát addigra meghalt. Hamarosan Ilka néni is. Helyére Kalóz néni került. Ismét Csöpi leveléből:

„Kalóz Lászlóné. Benzinkutas volt. Özvegyasszony. A férje a tanácson volt sofőr. Valamelyik vezérre várt, fázott, járatta a motort. Elaludt, és megfulladt a kipufogógáztól, ami valahogy visszajutott a kocsiba. Így találták meg.”

Kalóz néni után Borsodi Árpai bácsi költözött a lakrészébe. Érdekes, de nekem erről nincsenek emlékeim. A bácsiról, magáról igen. Kicsi, kerek figura volt, mindig kék munkaköpenyt viselt. Zsebkendőt, zoknit, harisnyát mi csak „a Borsodinál” vettünk. Mint kiderült, mások is. Erről is Csöpi írt:

„Árpi bácsi a szemben lévő rövidáru boltban dolgozott. Haladó szellemű férfiak neylonalsót hordanak, mondta egyszer, amiből aztán családi szállóige lett, már csak haladó szellemű gatyaként emlegetve a család hímnemű tagjainak fehérneműjét”.

Csöpiek balkéz felőli társbérlei „kis” Tóthék voltak. Jóska bácsi, Anikó néni és Jozsó. (Sejthető, hogy a házban „nagy” Tóthék is laktak. Róluk majd később.) Jóska bácsi hangos kulcsörgetéssel mindig futva közlekedett és mindig mosolygott. Anikó néni jóval idősebb volt Jóska bácsinál, de fitt és csinos. Tóth, alias Kultúros Jóska bácsiék eredendően nem kapuváriak lehettek, mert nem helyi dialektusban beszéltek. De 1958-ban már mint kapuvári KISZ-titkár és kultúrotthon-igazgató a Kisalföld újságírójának arról panaszkodott, hogy a színes és gazdag kultúresemények számára nincsenek méltó körülmények Kapuváron. Ám reménykedik, hogy jövőre elkészül az új kultúrház. Elkészült, de ez még nem az a szép művelődési ház volt, aminek megvalósulását a Németh-Windisch-társbérlei párosnak is köszönhattuk. Amiről itt Jóska bácsi beszél, az a Rába-palotával átellenben egy lakóház udvarán készült. Ide jártam át délutánonként gyerekműsort nézni a televízióban. Korábban egy magtárban, számadó juhászok egykori telephelyén, azelőtt pedig „lócával, nyírfából ácsolt padokkal berendezett teremféle volt a kultúrház.” (De én emlékszem, hogy az ötvenes évek végén Gartán is volt valamiféle „kultur”, aminek recsegős színpadán kisiskolás koromban többször *játszta* balett- és prózai előadásokban.)

Ugyancsak a Kisalföld egy későbbi számában olvasom: *„Tóth József nemigen jár haza. Még az a szerencse, hogy a család is odaszokott a házba.”* Tehát már kész a szép művelődési ház, és a család is kibővült. Jozsót pici baba korában fogadták örökre. Velünk, gyerekekkel sem a szüleink, sem a többi felnőtt nem beszélt erről. Mintha titok lett volna. De mi ezt tudtuk és téma volt közöttünk. A gyerekekben – és ezt már pedagógusként is tudom – mindig nyugtalanságot kelt az ilyen eset. Mert mi van, ha... De a szeretetteljes kapcsolat látványa mindig megnyugtatja a kedélyeket. Velünk is ez történt. Nemsokára szóba sem került, elfelejtettük az egészet.

Jóska bácsi munkásságának értékelésére nem vállalkozhatom. Remélem, megtették ezt mások. Méltóképpen, megfelelő módon és még időben. Hisz évtizedeken keresztül elkötelezetten szolgálta Kapuvár közönségét és szocialista kultúrájának ügyét. Igen! Szocialista volt a humanizmus, a kultúra, szocialista volt a haza, a város, a gyár, az üzem, a nép, az iskola, a kenyér, a víz, a levegő. Nem kérdezték, mit szólna hozzá. Ha mégis mondtad, szocialista volt a válasz is. Nekünk, gyerekeknek pedig a nyúltagyunkban sem fordult meg, hogy nem jól van ez így. Vigasztalásul azért elmondom, hogy ez a gyerekgeneráció felnőve már nem csak hangosan ki mondta, hanem erejének virágában sokat tett is azért, hogy szétválogassa a búzát az ocsútól. Mindkettőből van elég, és a munka ma sem fejeződött be.

A déli földszinten csak megemlítem Mészárosékat, mert szinte semmit nem tudtam róluk. A két fiúk közül Gyuszi volt a kisebb, alig láttuk. Misi néha előjött egy-egy kedvére való játék erejéig. Tudta, hogy nem kedvelem. Ezt világosan

értésére is adtam. Nem értette meg, hogy mekkora disznóság az, hogy rendszeresen beleolvas azokba a „szupertitkos” levelekbe, amelyeket mi Csöpivel a lichthof ablakán lebecsátott madzagpostánkon váltottunk. (Ti. az ő vécéablakuk is arra a szellőzőaknára nyílt.) Nem, hogy szégyellte volna, még idézetekkel szórakoztatta a jónépet.

*

Menjünk is innen tovább a folyosó szemközti végére! Itt volt a ház egyetlen olyan lakása, amelyik úgy maradt, ahogyan azt Hárs tervező mérnök úr megálmodta. A Rákosi-féle lakásrendeleti szabályok is messze elkerülték, így a társbérleti viszony örömei is. Ilyen lakás csak annak járt, aki nagyon fontos személy volt. Nagyon nehéz munkát végzett, rengeteget dolgozott, és óriási felelősség nehezedett a vállára. Az iránymutatás így fogalmazott: „Magas fokú szellemi munkát végző személyeknek plusz egy szoba jár.” A jogosultak körét böngészve találtam a pedagógusokra, a pártvezetés tagjaira és – igen! – a lelkészekre is... Ez bizony a szocialista cinizmus magasiskolája volt. Elég csak a meghurcolt szerzetesek, papok sorsára gondolni. A plusz egy szoba legfeljebb a börtön falai közt járt nekik.

A lakásban élő személy valóban megfelelt a követelményeknek. Annyira fontos és elfoglalt volt, hogy kétszer, ha találkoztam vele életemben. Pedig óvodás koromtól főiskolás koromig laktunk egy házban. És nem voltam szobapap fajtá. Feleségével és két lányával élt a lakásban. A nénivel legalább akkora távolságot tartottunk, mint ő velünk, a lányok viszont szeretetre méltóak voltak. A nagyobbik már nemigen járt az udvarra játszani, a kisebbik igen. Csigás hajú, „füstös” hangú, élénk, fürge, temperamentumos gyerek volt. Semmi meglepőt nem találtam abban, amikor a hetvenes években arról értesültem, hogy ő Magyarország tizenkétszeres futóbajnoka négyszáz méteres gáton.

Nem voltam bejáratos hozzájuk, de egyszer jártam a lakásban. Gyerekként nemigen foglalkoztatott az enteriőr, és nem is tért el különösebben attól, amihez szokva voltam. Csak a nagyszoba volt különös. Nagy, szinte robusztus sötét bútorokkal volt berendezve. A „vár” irodájában láttam egyszer hasonlót. Most utólag azt gondolom, ezek a darabok még a Tisztilak hivatali helyiségeinek bútorai lehetnek.

A családfőről akkoriban az égvilágon semmit sem tudtam azon kívül, hogy „híres ember”. Íme, néhány bizonyíték a méltán kiérdemelt jelzőre:

1956-ban a kapuvári járási begyűjtési hivatal vezetője volt. 1958-ban a kapuvári járási tanács vb-elnökhelyetteseként már a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány kitüntetéseit adta át arra érdemes földijeinek, megköszönve nekik, hogy két eszten-deje bátran megvédték a szövetkezeti vagyont az ellenforradalmároktól.

1963. május 5-én a megyei lap ezt írja róla: „*Negyedik nap gondoskodott élelemről, ruháról, takaróról, mentőeszközökről a járási tanács elnöke.*”

1965. augusztus 15-én pedig Lombos Ferenc, a megyei pártbizottság első titkárra átadta neki a Munka Érdemrend ezüst fokozatát a győri csónakházban. Külön kiemelve az 1963-as árvíz idején tanúsított példás helytállását. Őszintén gondolom, hogy megérdemelte, mint mindenki, aki akkor legény volt a gáton.

Egy korán sötétedő téli napon arra érkeztem haza az iskolából, hogy sárga fény vetül a földszinti folyosó kövére. Oda, ahol eddig mindig koromsötét volt. (Ma itt van a városi könyvtár bejárata.) Furcsa, de én addig észre sem vettem, hogy azon a helyen ajtó és ablak lett volna az oldalfalon. Lakókra sem emlékeztem. Nekem az idő tájt elég volt ennyi, hogy bekopogtassak a festékszagú bejáraton. Nagyon kedves, nagyon fiatal szőke néni nyitott ajtót, karján egy tündéris kisgyerekekkel. Köszöntem, és már nem emlékszem, mivel indokoltam jöveletemet. A néni szíves szóval beinvitált. Mi tagadás hideg is volt odakint, és a kicsike konyha közvetlenül a nyirkos folyosóra nyílt.

Úgy örültem a babának! Pufók arcán két vörös folt volt, az orrán a harmadik. Ennyi látszott belőle. Az egész gyerek egy zöld kezeslábas overállba volt bugyolálva, amit anyukája malaclopónak nevezett. Azt mondta, hogy őt Csitei Mancinak, a kislányt pedig Udvardi Jutka-Csutka-Putykoskának hívják.

Részemről kész is volt a barátság. Innentől kezdve sokat voltam náluk. Játszottam Putykoskával, vigyáztam rá, amikor a szülőknek esti programjuk volt. Előtte a gyereket ellátták, lefektették, aki egész éjjel aludt, mint a tej. Ilyenkor én is ott aludtam.

Most utólag hihetetlennek találom, hogy Mancsi néni még a munkahelyére is elvitt. Egyszer szinte egész nyáron ott dolgoztam. Eleinte csak másolási, aztán iktatási feladatokat bízott rám, a végén már az ügyfélfogadásban is segédkeztem. Igaz, ekkor már gimnazista voltam. Na de akkor is! Mégis csak a hatvanas évek magyar rendőrségén voltunk! Mancsi néni a személyi dokumentumokat kiállító osztályon dolgozott. Úgy látszik, parancsnokainak rendíthetetlen volt a bizalma irányában. Talán mert Csitei József munkásmozgalmi mártír családjához tartozott. Az ő emléktáblája pedig ott fehérlett a rendőrségi épület falán megkoszorúzva. Férje, Lajos bácsi, Dunaszekcsőről származott. Nem tudom hol dolgozott, de oda-vissza motorbiciklivel járt. Egyszer én is ültem ezen a Pannónián. Bár ne tettem volna! Mai napig a bőrömön érzem. A kipufogócső mély, kerek, később elgennyedt sebet etetett a bal bokám fölött. Utálom a motorokat!

Csutka a felső tagozatot már Sopronban kezdte meg. Még néhányszor találkoztunk ott, s aztán még egyszer, amikor jogi egyetemre járt Pécsen. Mancsi néni is meglátogatott ekkor. Emlékszem, hüledezve nézte, mekkora adag főzeléket meríték az akkor kilenc hónapos Berci fiam tányérjába. Szinte könyörgött, hogy ne adjak neki annyit. Mondtam: muszáj! Ámuldozva nézte, milyen gyorsan ürült ki a tányér. Megértettem Mancsi néni aggodalmát. Emlékeztem még Jutka adagjaira, és az etetés „komplikált” körülményeire. Vajon mi lehet velük? Jó emlékezetemben őrzöm őket.

Most vissza az emeletre! Sokat gondolkodtam, írjak-e a következő lakókról. Senkinek nem tűnne fel, hogy elslisszoltam az ajtajuk előtt. Aztán mégis csak neki-fogtam, mert lyukasnak, hamisnak érezném enélkül az én kis Rába-parti tündérmesémet.

Hárman laktak itt. A néni kedves, barátságos, hajdan jobb napokat látott úrilány. Volt, hogy megkért valamelyikünket, szaladnánk le a boltba ezért-azért. Olyankor beengedett bennünket, és mi odaülhettünk a zongorájához kicsit „pötyögetni”. Egyszer ő is játszott nekünk egy magyarnóta félével, el voltunk ragadtatva. A fia nagyon ritkán volt otthon. Hat-nyolc évvel is idősebb volt nálunk, valahol kollégista lehetett. Később ez a fiú az egyik kapuvári üzem KISZ-titkára lett, és élettársa a pártbizottság nála legalább huszonöt évvel idősebb első titkárának.

Az apja is ennyivel lehetett idősebb az anyjánál. A bácsi izmos, sportos, jó kötész ember volt. Versenybiciklijét a mai bringások is megirigyelnék. Folyton szerelte, kente, tuningolta a folyosón. Nyáridőben pedig fel-alá kajakozott a Kis-Rábán. Igen nagy népszerűségnek örvendett a siserehad körében. Amikor megláttuk, az udvaron, csak úgy záporoztak rá a kívánságok. Vagy azt kántáltuk, hogy „X bácsi, pördítsen ki”, vagy azt, hogy „X bácsi, kapjon el”. Ilyenkor szabályosan felsorakoztunk egymás után, és ő egyenként megfogva egyik kezünket és egyik bokánkat körbefogatott bennünket a levegőben. Ezután szédelegve kerestük az egyensúlyunkat, hogy fel tudjunk menni azon a pár lépcsőn, ami az udvarról a házba vezetett. A lépcsősort két oldalt széles párkány övezte. Ez akkor még izgalmasan magas volt nekünk. Itt újra felsorakoztunk, s a párkány végéből a gyerekek bámulatra méltó ősbizalmával a „mélybe” vetettük magunkat. Tudtuk, nem lehet baj, X bácsi úgyis el fog kapni.

De egyszer csak valahogy szájra kapott a gyerekek körében, hogy X bácsi „rossz bácsi”, „bántja” a gyerekeket, s hogy X bácsi „cukros bácsi”. Egyikünk elé sem a szülei álltak, hogy „na gyerekek, ez és ez a helyzet, így és így kell tennetek, mi pedig most megyünk és intézkedünk!” Lehet, hogy ők ezt nem is tudták? Mi is csak egymás között találgattunk, okoskodtunk. A bizalomnak, és persze a „szédületes” játéknak lőttek. Sebaj, találtunk helyette mást. A bácsi veszélyessé és undorítóvá vált számunkra, anélkül, hogy bármi konkrétumot tudtunk volna. De eljött az a nap is.

Egyik házbéli nagylány bepanaszolta őt a szüleinek. Ekkor az apja fölment X bácsiékhoz. Hogy ott pontosan mi történt, azt nem lehetett tudni. Ma viszont már tudom, hogy ez az apuka pozíciójánál fogva eltörölhette volna a föld színéről is. Nem tette. Ellenben X bácsi szinte teljesen eltűnt a házból. Nem költöztek el ugyan, de csak akkor láttuk, amikor bringáját hóna alá kapva le- vagy fölsurrant a lépcsőn.

Én ezt azóta sem értem. Ott él a közösségben egy vén pederasztá. Sem a családja, sem a népes szomszédság nem hall, nem lát semmit. A gyereknép pedig barátságban él a ketyegő bombával. Csak, amikor az robban, akkor kénytelen lépni

az apa. Akkor is úgy, hogy ne okozzon senkinek további kellemetlenséget. A ház felnőtt lakóinak közösen összefogva azt az embert börtönbe kellett volna juttatniuk. Nem így történt. És egyébként is. Mi volt az ő bűne azokéhoz képest, akikkel a hatvanas években még tele voltak a börtönök. Az utolsó 56-os rabok a hetvenes évek elején szabadultak... Na, ez a szocialista humanizmus!

„Nagy” Tóth néni volt a bérlőtársa ennek az embernek. Idős volt már és teljesen egyedül élt. Volt egy lánya Budapesten, soha nem látogatta. Egyszer egy nagyobacska fiút láttam, aki Tóth néni folyosóra nyíló ablakában üldögélt. Szóba elegyedtünk. Tamáska volt, az unokája. Semmi másról nem beszélt, mint hogy mennyire idegesíti őt nagymamája beszéde. Képzelmem el, mindig azt mondja: „Most *buólintok* egy kicsit.” Próbáltam magyarázni, hogy nagymamája most alszik egy kicsit. Úgy nézett rám, mint egy idiótára, és hisztérikusan gesztikulálva sipítozni kezdett: „Buólintok, buólintok, buólintok!” Ez hülye, gondoltam, és többet nem törődtem vele.

*

Volt „kis” Tóth, meg „nagy” Tóth, de „kis” Orbán és „nagy” Orbán nem volt a házban. Pedig abból is kettő volt. A másik Orbán-családdal nem voltam rokonságban, de barátságban igen. Lakásuk a ház északi szárnyán a légópince fölött volt. Külön gang tartozott hozzá, amit nyaranta teljesen elborított a lilaakác, s az udvar felől volt a följárata.

Géza bácsi a postán dolgozott. Felnőtt fia, Gedi, talán ugyanott. Orbán néni – másik nevét most sem tudom –, csak idősebb korában hagyott föl a háziasszonykodással, és beült egy újságos pavilonba. Abba, amelyikben réges-rég Balázs bácsi árult mindenfélét, aztán Pityu bácsi, a hűsgyári disznóságokat. Két hasonló trafik állt még a Rába partján, a gesztenye-sori régi piacon is. Kicsi koromban ezek a házikók a mesék birodalmába tartoztak. Fantáziámmal benépesítettem mesebeli hősökkel és eseményekkel. (Olykor, zűrös napokon, még ma is eszembe jutnak ezek a kis, meleg kuckók. A kisablakon kiadom a kért dolgot, és behúdom a pénzt. Ennyi az egész. Van ennél nyugodtabb munkahely?)

A másik Orbán-család Kisfaludról került a házba pár évvel korábban, mint mi. Márta akkor még meg sem született, hisz két évvel fiatalabb nálam. Kedves volt, a naivitásig jóindulatú. Nehezen szakadt ki a babakorból, már iskolás volt, és még mindig „csicsisozott”. Ennek eszköze egy rojtos végű puha törülköző volt, amit hosszú hengerformára csavart föl. Egyik hüvelykujja a szájában, a másik kezével a rojtos kendőt tartotta a szájához. Ilyen egyedi és különleges módját a gyerekkori függőségnek azóta sem láttam. Hogy ettől-e, vagy genetikusan, de mindig derűs és nyugodt volt. Sajnálom, hogy egyszer Zúzzuk Jankának neveztem. Igen rossz néven vette és igaza volt. A törjük szó helyett gyakran használta a zúzzuk kifejezést. Egy alkalommal pedig bevallotta, hogy a másik neve Janka. Hát ezért. Elég

disznók voltunk, ne haragudj, Tici! Nem Zúzzuk Janka vagy, hanem Orbán Tici, akivel mindig öröm volt együtt játszani a Rába parti palotában. Ma, amikor e sorokat írom, van a születésnapod. Meg is kapod mindjárt az internet szárnyain érkező jókívánságaimat.

A titkokkal teli ház lakója volt – nomen est omen –, Rejtő bácsi is. Magas, vékony alakját többnyire csak elmenni láttam, hazajönni szinte soha. Ritkás, őszülő haját fényesen rátapasztotta fejére, a bajusza olyan vékonyka volt, mint a cérna, és teljesen egyenes. A nyakára még nyáron is színes, mintás selyemsál volt tekerve. Akkotájt ilyen eleganciával elég nagy feltűnést lehetett kelteni. Reggelenként, ha iskolába menet a folyosón Rejtő bácsi-illat lengett, nyugodt voltam: időben vagyok, nem fogok elkésni.

Egyszer azt mondta nekem valaki: „Meglásd, téged az orrod víz majd a sírba!” Remélem, nem így lesz, de az igaz, hogy az emlékeket illatukkal együtt raktározom el. Az iskolának például gázolajos szalontüdő, a tavaszi udvarnak orgonás rántotthús, a padlásnak gyantás porszaga volt. A reggeli folyosónak pedig Rejtő bácsi-illata. Nem Caola, nem Vörös Moszkva vagy Fekete Macska, mert ezeket ismertem, émelegtem tőlük. Évek múltán, amikor Rejtő bácsi már végleg elment, megkérdeztem a lányától, mi volt ez. Márta egy számmal válaszolt: 4711. Újabb évek múlva Sopronban egy várkerületi drogériában sikerült vásárolnom belőle az első üveggel. Azóta a testvéremtől kapom az utánpótlást. Mivel magamon nemigen viselem el a parfümöt – mert hová is menekülnék előle, amikor már zavarni kezd – ötvenként fájó szívvel selejtezem le a régit, és nyitom az újabb üveget.

Egy szó, mint száz, a bácsi leginkább egy civilbe bújt snájdig katonatiszt kinézetét mutatta, aki reggelenként nagyon úri helyre indul. Most – amikor a Google jóvoltából minden titokról lehull a lepel –, látom ám, hogy Rejtő bácsi 1949-ben az első igazgatója volt a gépjavító és vastömeggyártó kombinátnak, amit a kapuvári pártvezetés közvetlenül a tulajdonostól „vett át”. Itt alakult meg a község második KISZ-szervezete is, aminek kultúrosa Rejtő Zsuzsa volt.

Mert, hogy négy lánya volt „Zanyunak” és „Zapunak”, ahogy szüleiket szólították. Márta, a legidősebb, anyukám korabeli. Kicsi, törekeny, áttetsző bőrű teremtés az OTP-nél dolgozott. Rinci (Irén) pár évvel fiatalabb nála, Győrben élt és dolgozott. Nem szinglinek, hanem öreglányoknak mondtuk őket. A harmadik, Zsuzsa, szép lány volt. Nagyon korán férjhez ment egy elvált emberhez, Ali bácsihoz, akivel egy hatéves Alikát is kapott. A házasság rövid életű volt. A válás után kaptam egy búcsúverset Ali bácsitól, mert kölcsönösen rokonszenveztünk egymással:

*„Zsuzsa nénivel a tejért
Igen sokat mentetek,
Hóesés és esős idő
Nem vette el kedvetek.*

*Ali bácsi is járt arra
De már nem jár veletek
De azért én, kicsi Panka,
Nem feledlek tégedet.”*

Zsuzsa később hozzáment egy nálánál sokkal fiatalabb fiúhoz, és született két gyerekük. Ez a házasság is becsődölt, és Zsuzsa öngyilkos lett.

Marika hat évvel volt idősebb nálam. Tizenkilenc volt, amikor feleségül vette Feri „bácsi”, a Windisch órás segédje, majd utóda. Csornára költöztek, és két gyerekükkel éltek boldog házasságban. Alig múlt negyven, amikor rákban meghalt.

Nálunk nem volt divat a szomszédolás, de hozzájuk anyukám sokszor átment. Néha Márti dugta be a fejét az ajtón: - Mária, hív a Zanyu... Jót tettek az én zárkózott, visszahúzódó anyámnak ezek a látogatások. Rejtő néni élettapasztalata és bölcsessége jó hatással volt rá. A „szeánszok” alatt anya és lánya boszorkányos ügyességgel horgolt, kötött, recézett, hímzett, aszúrozott, keresztszemezett, fércelt vagy varrt. Márta szerint a kezük munkájával már kétszer beborogathatták volna a Rába-palotát. Megpróbálták anyukámat is rávenni erre a tevékenységre, de még nekik sem sikerült.

Rejtőékkel Pappék éltek társbérletben. Az apát Soós Papp Géának, az anyát „kis” Pappnének, a lányokat Etikének és Ilikének hívták. Irigylésre méltó tágasságban éltek, legalább nyolcvan-kilencven négyzetméteren. Az eredeti lakás fürdőszobája is az ő lakrészükhöz tartozott. Rejtőék függönyökkel rekkentettek maguknak fürdőszobát, mint ahogy sokan mások a házban.

Géza bácsi nagybajszú szép szál ember volt. Többnyire csizmába húzott kordbársony bricsesz nadrágban járt. Erőteljes hangon beszélt, tenorja túlharsogta az egész szövetkezeti kórust, aminek szó szerint oszlopos tagja volt. Lelkesen gyakorolt otthon is. A folyosóra nyíló ablakaik alatt elhaladva nem egyszer összeresztünk, amikor odabent Géza bácsi váratlanul rázendített. Rengeteg nyula volt. Ketreceik az udvaron, a hatalmas szemétdögör mellett álltak. Megható volt, ahogy ez a jól megtermett férfi szerette, gondozta apró állatait. Igaz, később jóízűen meg is ette őket. Nem felejttem el, amikor egy alkalommal rettenetesen nekibúsulva az egyik ketrecre mutatott:

- Ez a legszebb kanom, de meg fog döglenni, mert beléje sült a sz@r...

Azt se tudtam, hová néztek. Nem azért, mert ezt a szót életemben ki sem ejtettem volna a számon. De hát mégis csak... Egy ilyen büszke ember. (Ma már inkább rátartinak mondanám, de akkor még nem ismertem ezt a fogalmat.)

Géza bácsi többször utalt valakire, aki neki valamiféle rokona volt, s aki sok embernek parancsolt. Azt mondta, hogy az senkit nem bántott, „szigorú volt, de igazságos a paraszthoz”. Sose derült ki számomra, kire gondolhatott. Talán az Esterházyak Soós nevű jószágkormányzójára?

Eti néni pedig a lányaira volt büszke. Okkal. Etike a Veszprémi Vegyipari Egyetemre járt. Anyukája ennek csodálatosságát és jelentőségét olyan szinten tudatosította bennünk, hogy én például nem mertem Etikét letegezni, amikor nagy ritkán hazalátogatott. Egyszer így adtam át neki anyukája üzenetét: „*Etike, abba kéne hagyni a napozást, föl kéne menni, mert Eti néninek valamit mondani kéne!*” Nagyon kínos volt. Ilikét Ili babának hívta. Tőlem is ezt a megszólítást követelte, de nem állt rá a szám. Egy évvel volt fiatalabb nálam. Kész csoda, hogy teljesen normális, kiegyensúlyozott, derűs gyerek maradt. Szívből jövő nevetése most is fülemben cseng.

Eti néni időnként mélyinterjút készített velem. Kérdései iskolai előmenetelemre, zeneiskolai haladásomra és egyéb viselt dolgaimra vonatkoztak. Gondolom, ilyenkor megnyugodva konstataulta, hogy nevelési módszerei – eredményüket tekintve – mennyivel hatékonyabbak anyukáméinál. Cinikusnak tűnhet ez a megállapítás, de úgy gondolom nem az, mert már gyerekfejjel is valami ilyesmire gondoltam ilyenkor.

Egy alkalommal Ilike az Ifjúsági Magazin legújabb számában egy menő frizurát nézett ki magának. Eti néni ezt határozottan ellenezte. Ilike előlem elhallgatva a tiltást, megkért, készítsem el neki a vágyott fazont. Tudta, hogy ügyes vagyok, saját süni hajamat is magam nyesegetem, egy fél zsilettpengével. Átmentem hozzájuk, és elkészítettem a frizurát a minta alapján, aminek Ilike nagyon örült. Nem úgy Eti néni. Amikor hazajött a munkából, a szemközti Kis-Éhnből, és szembesült a történetekkel, áthivatott és kegyetlenül lehordott. Ilike a vihar elől azonnal beiskolt a gyerekszobába. Anyukája kerek-perccel vádolt, hogy én direkt csináltam Ilikeből bohócot, szánt szándékkal vágtam neki az „egérrágtá” frizurát. Leforrázva kullogtam haza, bőgve meséltem el, mi történt. Jólesett – mert ilyesmi ritkán történt meg -, hogy anyukám nekem adott igazat.

Múltak a napok. Velük együtt a méltatlanság érzése is. Ilike haja is visszanyerte eredeti formáját. Ráadásul egyedül nem tudott pingpongozni, az asztal viszont az ő előszobájukban állt. De nem ezért békültünk ki. Hanem mert a barátságunk ezt a próbát is kiállta. Volt, ami volt, a mai napig szeretettel gondolok rájuk.

*

Most visszatértünk abba a lakásba, ahonnan elindultunk a tizenöt családhoz háztűznézőbe. Induljunk el újra a kályhától: 1955 tavaszán vagyunk, még társbérlok nélkül, mi négyen.

Palotalakóvá válnunk nem volt zökkenőmentes. Vannak erről homályos emlékeim, amelyeket Apu elevenített föl, évtizedekkel később, pécsi barátaim előtt, miközben én a kínok kínját álltam ki. Ez így történt:

Orbán Jóska a maga huszonhat évével, a három „lánnyal” és némi motyójával megérkezett a KIK (kapuvári ingatlankezelő) által számára kiutalt lakásba. A

Drach-saroktól számított ötödik-hatodik házban lehetett. Hogy melyikben, arra pontosan már nem emlékszem. Apu ott szembesült azzal a ténnyel, hogy ennek a négytagú családnak el kellene férnie egyetlen szűk, udvarra néző sötét helyiségben. A közös vécé a folyosó végében. Akkor nyomban sarkon fordult, lement az első útba eső kocsmába. Ott megivott három fél konyakot. Ezután elővette a zsebkését, és nyitott állapotban betette a zakója mellényzsebébe. (Én már a történet e részénél iszonyatosan égtem a barátaim előtt. Mit gondolnak most rólunk? Apám még csak nem is kapuvári, aki a bicskát a csizmaszárban hordja. Amúgy pedig a légynek sem tudna ártani, legendásan vajszívű.) Aztán elindult a Vár irányába, és meg sem állt Boldis Géza bácsi irodájáig. Bement, rácsapott az asztalra, s azt mondta: „Géza, nem ezt ígértétek!” Hogy ettől-e, vagy a megvillanó díszzsebkendőtől, Géza bácsinak rögtön eszébe jutott, mit is ígérték. „Minden rendben lesz, Jóska!”- mondta, és úgy is lett.

Néhány napnál tovább nem laktunk az ominózus lakásban, de ez idő alatt megismertem Szabados Irénnét és Villányi Lajoskát, akikkel később óvodás-, majd iskolatársak lettünk. Boldis Géza bácsi Jolikája, aki fájdalmasan korán meghalt, Marika húgom osztálytársa lett, Gézu nevű fia pedig kamaszkori bandázós időszakunk kedves, szelíd pajtása volt.

Már tudom, hogy nekem nem pironkodni kellett volna, amikor a jó borocska apukám nyelvét megoldotta a baráti körben. Kérdezni kellett volna. Kik, mit és miért ígérték? Miért kellett az emlékeztető látogatás előtt a három konyak? A bugylibicskáról már nem is beszélve. Szürreális ez az 1955-ös jelenet, különösen azok számára, akik apám jószágos, barátságos természetét ismerték. És hogy még több legyen a kérdőjel, elmondom, hogy Géza bácsi alig három év múlva három másik munkatársával börtönben ült egy koncepció per áldozataként. Kisalföld, 1958. április 25.:

„Évek óta beszéltek Kapuvárott arról, hogy a község egyes vezetőinek viselt dolgaik vannak. Az ellenforradalom leverése után már nyíltan beszéltek arról, hogy Boldis Géza, a volt tanácselnök, Zsemle Sándor pénzügyi előadó, Farkas József, az Ingatlankezelő Vállalat igazgatója nem becsületes emberek. Lopnak, csálnak, sikkasztanak.”

Aztán cikksorozatban ismertették az időközben négy főre duzzadt „bűnbanda” viselt dolgait: kút- és járdaépítési panama, négyszáz közösségi diófa termésének elsikkasztása, egy csatornából kifogott hulla kétszeres áron való boncoltatása, rossz minőségű koporsójának drágán való értékesítése, temetéseken való nyerészkedés, lakáskiutalási szabálytalanságok, és hasonlók... Szabados Gyula, a járási tanács VB-elnöke és Kurcsics József, a járási pártbizottság titkára, így nyilatkozott az ügyről egy Vértés nevű újságírónak:

„Boldis Géza 1945-től a legfontosabb pozíciókat töltötte be. Tisztessége nem kérdőjelezhető meg, míg a többiekkel kapcsolatba nem került. A párt megbecsült tagja volt. Zsemlye a főmatador, aki kihasználta 56-ban a zavaros helyzetet. Gyanúsak vol-

tak, de nem lehetett tetten érni őket. Végül Sopronból hozattunk szakembert, akinek munkája alapján meg lehetett indítani a megtorlási folyamatot.”

A rosszemlékű megtorlási folyamat során „sokan akarták fehérré mosni ezt a sötét társaságot. Naponta tucatszor szólt a telefon asztalán” - írja Vértes. A lap július 19-én már a Győri Bíróságon meghozott ítéletekről tudósít. A főmatador Zsemlye Sándor egy év börtönt, ezer forint pénzbüntetést, és öt év eltiltást kapott a közügyek gyakorlásától. Boldis ugyanazt, mint Zsemlye. Kronekker Zoltán főkönyvelő, akit menet közben vontak be az ügybe, négy év börtönt, kétezer forint pénzbírságot és a közügyek gyakorlásától tíz év eltiltást kapott. Farkas, az IKV vezetője három év börtönt, kétezer forint bírságot és tíz év eltiltást kapott.

Ez az ügy erősen bűzlik. Koncepció per lehetett a javából. Persze, én csak kérdezni tudok. Miért kell Sopronból hozatni szakembert, hogy felgöngyölítse a bűnbandát? Miért pont Zsemlye Sanyi bácsi a főmatador? Talán csak nem azért, mert az ilyen „Zsemlye féle alakok 56-ban kihasználták a zavaros helyzetet”? (Értsd: esetleg felszólalt a forradalmárok oldalán...) Aztán: ha ő a vezérürü, miért ő kapja a többiekénél jóval kisebb büntetést? Miért dicséri nyakra-főre a VB-elnök és a párttitkár Boldist, miközben víz alá nyomják? Hogyan kerül hirtelen a képbe Kronekker, amikor a „banda” már 1955 óta lopja a népvagyont? És ő kapja a legnagyobb büntetést. Bizony, koncepció per volt ez a javából! A kapuvári változat. Kicsit vörös, kicsit savanyú, de a miénk. Mert mi történt?

A két, amúgy jó elvtárs „megbotlott” kicsit ötvenhatban. Nem nagyon, hiszen Kapuváron nagy dolgok nem estek. De mégis. Esetleg rosszkor szóltak rossz helyen? A soproni gazdasági(?) szakember mindenesetre megtalálta a számlavezetési szabálytalanságokat, mert aki keres, az talál. Ebbe a csokorba aztán bekötötték a két politikailag megtévedt virágszálat, és már jöhetett is a megtorlási folyamat.

A két ember egyébként sosem hagyta el Kapuvárt, „viselt dolgaikról” még suttogni sem hallottam. Ott nevelték föl gyerekeiket. Gondolom, Géza bácsinak igazi elégtétel lehetett, hogy gépészmérnök fia a kilencvenes években már az MSZP kapuvári frakcióvezetője és az önkormányzat pénzügyi bizottságának elnöke volt. Zsemlye Sanyi bácsi szemközti szomszédunk volt a Batthyány utcában. Fiait jól ismertem. Felesége, Mici néni anyukám gyerekkori barátnője és iskolatársa volt. Soha nem hallottam az „ügyről” senkitől sem.

Mindenesetre Géza bácsi apu 1955-ös „kapuváriasi” fellépésétől annyira azért nem ijedt meg, hogy az újabb, immár a Rába-palotában kiutalt lakás szobaszámát kettőre emelje. De megoldottuk. Hamarosan felvonultak a KIK emberei, és - miközben már bent laktunk -, a méretes helyiségből leválasztottak egy csőszerű szobát. Emlékszem a műveletre. A téglarakásokra a szoba közepén, a mész illatára, és arra a fogantyús fateknőre, tele valamilyen lötytyel, amiben élvezet volt pancsolni. Hamarosan takaros otthonunk lett.

A már említett nagy előszobából nyílt a fürdőszoba, a vécé és a kamra, amiből nemsokára konyha lett. Volt még két másik ajtó is, aminek kilincset naponta próbálgattam, de eredménytelenül. (Később ide társbérleket kaptunk.) Eleinte unalmasan teltek a napok. Marika még kicsi volt, az előszobaasztalra sem tudott föl-mászni, hogy a süket, de csörrenthető telefonnal ketten szórakozzunk. (Hiányzott a magam mögött hagyott négy évem világa. Még akkor is, ha időről-időre abból is kieemeltek. Ilyenkor a Budapesten lakó nagynéném gondjaira bíztak, míg törékeny és betegeskedő anyám újra össze nem szedi magát.)

A lakásban lassan minden a helyére került. Az ágyam az ablak alá. Az ablak pedig az utcára nyílt... volna. Ha anyu nem pánikol még a nyitott ablak gondolatától is. Ezért többnyire zárva maradt. Mégis, mennyi mindent megmutatott a világból! Elég volt csak a sezlontra felállnom. Az ablak alatt a folyó, rajta a híd, a hatalmas jegenyefák az innenső parton, a túlsón a terebélyes gesztenyék sora. A híd innenső végén a kis cukrászda, a túlsón a malom. Falának akkori színeire a mai napig ámulattal emlékszem. Az okkersárgának egy különös változata, ami az árnyalatát napszakonként változtatta. Talán a változó fényviszonyok miatt. Néha olyan izzó volt, hogy szinte érezni lehetett a melegét. Még ma is fölkapom a fejem, ha ez az árnyalat valahol a szemembe ötlük.

Az igazi szórakozás délután kezdődött, amikor fölharsant a moziba hívó megafon. Áradtak a dallamok a csukott ablakon át is: *Csini-Csinibaba*, *Reszket a hold*, *Amikor virágba borultak az almafák*, *A mi utcánk ó be szép...* Éveken át ugyanazok! És mentek a kapuvári jampik a moziba. Kockás csónadrágban, Mikiegér-cipőben, fejük tetején felemelt és megcsavart hajjal. A lányok halásznadrágban, papuscipőben, lengő lófarokkal. Persze, mentek mások is, csizmás bácsik, sokszoknyás nénik, hiszen tévét még hírből sem ismertünk. Az igazi műsort azonban a csütörtöki hevitásárok jelentették. Sok írótt ihletett már ez a téma élvezetes beszámolókra. No, én ezt mind saját szememmel láttam, köztük még olyat is, amit ők sem. Nem fért a fejembe, hogy az öregasszonyok mind-mind egyformák. Még a járásuk is. Azóta persze rájöttem: a fejük formája a fekete kendő alatt viselt *kobaktól*, kerekded alakjuk a derekukra csavart *kolbásztól*, járásuk pedig a kissé döccenő lépteiktől jobbra-balra liffenő *szoknyaalj* miatt volt egyforma.

Szerettem piacra járni. Csak átmentünk a hídon, és már ott is voltunk a hatalmas gesztenyefák alatt. Anyu mindenből a kicsit, a frisset vette. A borsószem még lapos volt a zsengeségtől, a sárgarépa, mint a ceruzaszár, a szegfűgomba szinte át-tetsző. Erre is annyszor gondolok, amikor kinyitom a konzervdobozt és pattognak ki belőle a borsószemek, mint a puszkagolyó. Ha tyúkot, csirkét vettünk, betettük az udvaron lévő faházba. Ott lehetett etetni, itatni míg sorsa be nem teljesedett. (A belőle elkészített ebéd elfogyasztása körül elég látványos cirkuszok szoktak kerekedni. Nem csak etikai okok miatt. Általában a húsevással voltak gondjaim.) A piacon lehetett találkozni a „házhelyi” Nagymamával is, aki látszólag egy volt a fent

vázolt öreg nénik közül. De ő nevetett ránk, beszélgetett velünk, és ha ráért, néha feljött velünk a lakásba is.

*

Amúgy vendégek nemigen jártak hozzánk. De volt egy kivételes időszak. Akkor jöttek. Főleg felnőttek, de gyerekek is. Nehéz leírni azoknak a napoknak a hangulatát. Valami lefojtott izgalom volt a levegőben. A felnőttek sokat és halkán beszéltek. Jöttek-mentek a szomszédok is. Emlékszem egy nagyon aranyos szőke kisfiúra, akivel épp, hogy összebarátkoztunk, és már mentek is. És pontosan emlékszem apu egy mondatára: - *Anyu! Ne menjünk mi is?* Fogalmam sem volt a kérdés háttéréről, de megrémített. Sírtunk Marikával, pedig – szerintem – akkor ő még magát a kérdést sem tudta pontosan értelmezni. Mi maradtunk, de sokan elmentek. Kapuvár az utolsó szusszanásra alkalmas hely volt azok számára, akik nekivágtak az ingoványos vidéknek, hogy elérjék az *Andaui-hidat*. Több település addig már nem volt, de mocsár igen. Csak gyalog, és a Hanyt jól ismerő vezetővel lehetett a vállalkozást végrehajtani. Nagyobb kockázat nélkül így is csak addig, amíg az oroszok a hidat föl nem robbantották. (Ez 1956. november 26-án megtörtént.) Innentől kezdve már rémtörténetekbe illő sikeres és sikertelen disszidálásokról jöttek-mentek a hírek. Ma sem lehet tudni a pontos számokat. Hatvan-hetvenezer ember választotta ezt az irányt, s köszönte szépen, de nem kért a felszabadítók által rájuk hozott szép új világból. Mi, gyerekek, szerencsére mindennek csak a rezonanciáját éreztük.

Orbánék tehát maradtak. Én pedig maradnék még egy kicsit az ablaknál, ami fullasztó nyári éjszakákon – amikor a hőség még anyu aggodalmánál is nagyobb volt –, megnyílt fölöttem. Egyenesen az égre. Ezen a másfél négyzetméternyi léken értek el hozzám a kapuvári éjszaka történései. Az ősember módszereivel ismerkedtem az égbolt keretbe foglalt darabjának csillagjárásával. Tudtam, hogy nemsokára jön a konflis a vasútállomásra, mert az a bizonyos csillag a jegenye csúcsához közelít.

Most először sajnálom, hogy nem vagyok író. Ezért maradok inkább az éjszaka hangforrásainak tényszerű felsorolásánál: tücsökciripelés, szúnyogdöngés, békakuruttyolás, távoli kutyaugatás, macskazene, sietős vagy ballagó léptek zaja, elhaló mozdonyfütty és zakatolás. De a szimfónia része volt egy-egy teherautó átcsörömpölése a hídon, vagy éjszakai munkába tartó traktor pöfögése, szekérgörgés. Később már a részeg kurjantás is a meghitt neszek sorába szelődött a csillagporos éjszakában.

De nem szóltam még a „Hangról”, ami kezdetben betöltötte a teret. A soha nem halkuló, nem erősödő, nem szűnő monoton hang: a malom zúgása.

Csak idő kérdése volt ez is, mert hamarosan a fülemből eltűnt ez a morajlás, mint minden házbélinek. Hozzánk nőtt, mint a pulzusunk lüktetése. Csak az ott-hontól távol töltött időben tűnt fel hiánya. Ma is bármikor megidézem.

*

Évente kétszer a Vörös Hadsereg ébresztett fel álmomból. Egyszer, amikor átvonultak a hídon, aztán néhány nap múlva, amikor vissza. Általában az éjszaka közepén. Ilyenkor hadgyakorlatra mentek a fertődi laktanyájukból a veszprémi fennsíkon lévő Hajmáskérre.

Már jóval azelőtt fölébredtem, mint ahogy az első tankok átdübörögtek volna szegény hidamon. Még csak egy egészen icike-picike hang jelezte, hogy közeledik Nyugat-Magyarország legnagyobb ruszki egysége, de ebben a kis hangban már benne volt az egész tüzérezred. Nem is tudom semmihez sem hasonlítani ezt a később majd elemekre bomló hangszenciát, amitől most még épp csak remegett egy kicsit alattam az ágy. (A rengést valószínűleg az okozta, hogy a ház födém szerkezete – a húszas évek technológiájának megfelelően – párnafás szerkezetű volt.) Aztán ahogy közeledtek, erősödött a mély morajlás, de a mozgás még nem vált erősebbé, mint amit egy kettes magnitúdójú földrengés kelt. A hídhöz érve a morajló zene átalakult. A tankok dübörögtek, a láncalpak csikorogtak, a ZIL (vagy GAZ?) teherautók hörögtek, csörömpöltek vagy zörögtek, attól függően, hogy mi volt utánuk kötve. Csak egyet nem hallottam: emberi hangokat. Még a híd két végében álló, géppisztolyukat mellkasukhoz szorító katonákat sem hallottam soha szót váltani. Azokat sem, akik mindkét kezükben kis zászlókat lengetve rohangáltak az út két oldalán.

Nagyjából egy, másfél órán át tartott a vonulás a sokat látott hídon, immár nagyon is érezhető rengéstől kísérvé. Csak zárt ablakok mellett lehetett ezt elviselni. Nem, mintha a zenebona ettől kellemesebb lett volna, de legalább a vastag gázolajszagot valamennyire kívül lehetett tartani. Szinte sosem vártam meg ébren a műsor végét, ami egy idő után unalmassá vált. Ha az ember jól fülére húzta a paplant, az ideiglenesen hazánkban állomásozók lassan álomba ringatták páncélos szörnyetegeikkel.

*

Nekem a hajnali órát télen-nyáron egy puskaropogás szerű hang hozta el. A hús-gyár mintaboltja éppen a lakásunk alatt volt, s a dolgozók húzták fel nagy robajjal a bejárat rozsdás bádorgrolóját. Ekkorra már az udvarunkban lévő pékségben is kisült a kapuváriak mindennapi kenyere, és ennek illata még a rosszul záródó ablakok résein át is beszivárgott. Hamarosan hallottam is a kenyérszállító kocsik bakjáról záporozó lóbiztató szavakat. Pár év múlva az általunk csak Belspednek nevezett zárt kisteherautó, a ZSUK vette át a feladatot.

Nem voltam álomszuszék már akkor sem. Milyen unalmas is lett volna, ha nem nekem jut az ablak alatti ágy, ahonnan jókat lehetett kalandozni az éjszakában. Legalábbis nyáridőben. Miközben az én kistestvérem az igazak álmát aludta a falnak tolt ágyában. Lehet, hogy éppen arról álmodott, amit én éberem füleltem.

A folyó, a híd, a malom, a pékség nem csak színek és hangok voltak egy éjjeli bagoly kisgyerek számára. Nagyon is valóságos tartozékai a nyolcszáz éves telepü-

lésnek. A Kis-Rába izgalmas története a későbbi földrajztanárt is nagyon érdekelte. Alig hihető, de a mai napig sem lehet pontosan megmondani, hogy eredendően a természet alkotta-e, vagy emberek ásták a medrét. Hogy magától szakadt-e ki a Rábából Nicknél, vagy praktikus okok miatt az ember kényszerítette erre. Talán is is. Azt lehet tudni, hogy az 1300-as években már megvolt. Észak felé tartva Kapu várát elhagyva valahol a Hany mocsarában találkozott a Répcével, hogy Győr környékén Rábca néven együtt éri el a Dunát. Nemrég láttam egy rajzot a középkori Kapu váráról. Az erősséget és a körülötte kialakult települést minden irányból folyóágak vették körül.

A látottak értelmezésében a mai vízrajzi térképekkel semmire nem mentem. Nyomban tisztult a kép korabeli térképek tanulmányozásával. A Rába az 1700-as évek idején Nick és Beled között három ágra szakadt. Kettő észak felé folyva körülölelte Kapuvárt, erős védelmet nyújtva az itt élőknek. Meg persze szakadatlan munkát is az ellene való védekezésben. A Kis-Rábát a mai állapotában nagyjából kétszázötven éve láthatjuk. Nagy és veszélyes folyó volt az ablakom alatt, ma pedig néha úgy érzem, egy nagy lendülettel akár át is ugorhatnám. Megközelítése tiltott volt a számunkra. Meredek, szakadékos partjára lemennünk nem volt szabad. Egy jó évtized múlva ez a távolságtartó viszonyunk a folyóval éppen ellenkezőjére változott. Bátorsággal és bizalommal vetettük bele magunkat a hajjai közé – más lubickolási lehetőség híján – a forró napokon. Fejest a fahídról, tűzoltófenekessel a partról. Ki mire volt képes. A víz pedig hozott nekünk almát, körtét, mikor mi volt a kertekben. Néha bizony egyebet is. Ilyenkor valaki elrikkantotta magát: „Jön a dög!” Mi gyorsan kiugrottunk, és a parton vártuk meg, amíg elúszik a *katafalk* a néhai tyúkkal, macskával, miegyébvel. Kész csoda, hogy kiváló egészségben úsztuk meg a nyarakat.

Ma tizenegy híd van a Kis-Rába kapuvári szakaszán. A legrégebbi az én hidam, az ablakom alatt. Legújabb felújításakor Szent Annáról nevezték el. Itt mindig is állt híd, amit újra meg újra össze kellett tákolni, ha az áradások megrongálták. Az első betonszerkezetű hidat 1902-ben építették Kalin Ferenc mérnök tervei alapján. 1945-ben a visszavonuló németek a többivel együtt felrobbantották. Újjáépítésekor Kapuvár megkapta a hasonló sorsra jutott budapesti Erzsébet-híd szép vaskorlátjait.

Azóta is ezek védik az átkelőket. Sokáig ez volt a legfontosabb híd, hiszen erre, Babot felé vezetett a győri út.

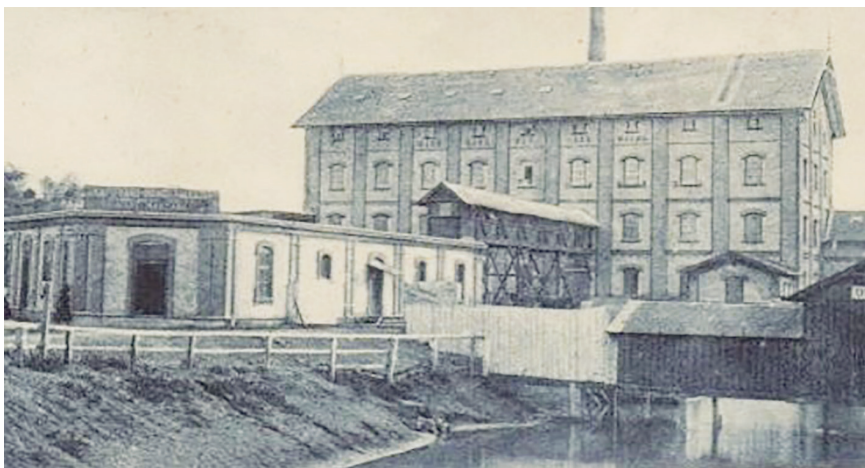
Közel van ide a 85-ös főút átkelője, a Nádasdy-híd is. A legenda szerint építésekor egy korhadó farönk alatt törökök csontjait találták. Az ő jajgatásuk miatt kapta nevét az e helytől kiinduló, mindössze egyetlen utcányi Jajváros. Mások szerint a gyakran pusztító tűzvészek miatt viseli ezt a nevet. A temető és a Batthyány utca közötti kis hídon dőcögött át a kisvasút. (Míg azt is el nem tüntették a föld színéről városrontó ostobák.) A házhelyi Margit-hídat építtetője, Eszterházy Miklós, a feleségéről, Cziráky grófnőről nevezte el. Alig láthatóan, de még ma is kibetűzhető az 1903-as évszám a zárókövén.

Kisbürü, Nagybürü, Fahíd, Vashíd... Vajon sikerült-e vadregényes, romantikus környezetüket felszámolni, a nagy nyári fürdészek és kajakozások felejthetetlen helyszínét, föl egészen az Oszvald-malomig?

*

Szerintem a malom volt az őseMBER első igazi találmánya, aminek két köve kezdetben még a markában is elfért. A kései utódok az 1800-as évek elején csak a Kisalföldön hatszáz kisebb-nagyobb malom köveit járatták, a víz, a szél vagy az állatok erejével. Beledtől Kapuvárig tíz malom toroka nyelte a gabonát. Hol vannak ezek az ipartörténeti értékek? Jó, ha egy-kettő megmaradt mutatóba, de azok is jobbára már térden állva. Az Országos Levéltárban őriznek 1843-ból származó kapuvári szárazmalom-tervet. Ezt böngészve támadt az az érzésem, hogy valamelyik, korábban már említett braxátor serfőzdéjéhez tartozhatott. Hogy a település mely helyén, annak sehol nincsen nyoma.

A malmokat mindenkor valami különleges aura övezte. Régen szent helynek tartották őket, ahol sem mulatozni, sem káromkodni nem volt szabad. Ahol a hosszú várakozás alatt – mikor még kővel őröltek –, lovával együtt megpihenhetett a

gazda. S ha belegondolok abba a heroikus munkába, ami megelőzte a molnárral való találkozást, már nem is tűnik túlzásnak a hely kivételes tisztelete. Jóllehet a régi malmoknak a lisztes molnárral együtt ma már hült helyük van, csak a dalok, mondókák, mesék, dűlőutak nevei őrzik emléküket.

1894-ben az Alsó-Szászországból származó, de magyar szívű bérlő, báró Berg Gusztáv fia, Miksa vásárolta meg az akkor frissen leégett malmot, s felújította. „A legmodernebben fölszerelt gőzhengermalmot” építtette a helyébe. Weller Ferenc mérnököt bízta meg, hogy a korszerű turbinák által termelt áramból építse ki Kapuvár közvilágítását. 1899. október 12-én huszonhárom lámpa gyulladt fel a Kossuth Lajos utcában, az akkori Külsővárosban, a híd két végén és néhány magánlakásban. Melléküzemágként működött itt villanytelep, gőzfürdő és fűrészüzem. Egy fiatal kapuvári helytörténész a napokban közzétett egy aukción vásárolt fényképfelvételt.

1900-ban Ruprecht Mihály udvari fényképész készítette. Az a Ruprecht, aki a soproni Stelcer és Scheffer rokonságot is megörökitette a leszármazottak örömeire. A felvételt – ma úgy mondanánk – szóróanyagként vitte magával a tulajdonos a párizsi világkiállításra, ahonnan díjakkal tért haza. A kép ötven, méltóságteljes tartású, öntudatosan a lencsébe tekintő férfit ábrázol. A malom munkásait. „Az Úri kaszinó tagsága” képaláírás is tökéletesen megfelelő lenne.

Az „én malmom” szerencsére még áll, bár negyedszázada nem üzemel. A városvezetés azóta is keresi méltó új rendeltetését. Szolárium, söröző, raktárak, irodák, műhelyek cserélődnek benne. A „csodaokker” megfakult, lepergett a falakról, és elnémult az ötszáz éves dohogás. Mert, hogy ennyi idő óta álltak itt a Nádasdyak, majd az Eszterházyak vízimalmjai. A víz zúgása szerencsére megmaradt, mert a turbinák ma is működnek.

Lehetetlen, hogy ne szóljak egy másik malomról is, amit 1892-ben Mohl Gyula alapított. Itt volt üzemvezető gépész, aztán bérlő Steiger Pál, aki 1916-ban megvásárolta az üzemet. Három év múlva, június 8-án, a talpig bőrbőbe öltözött Szamuely és pribékjei látványos kegyetlenséggel végezték ki öt másik társával együtt. Az események után kutatva került a kezembe egy kívül-belül igényes korabeli újság, a Molnárok Lapja. A hirdetéseket böngészve akadtam a következőkre:

Teljes malomberendezések.

Gőzmalom és hozzátartozó egyéb épületek eladása.

Alulírt közhírré teszem, hogy a néhai **Steiger Pál** kiskoru örökösei tulajdonát tevő **Kapuvár** nagyközség utczáján és a Rába-folyó partján fekvő egyeztizenhatszáz (1018) négyszögöl területű beltelket, amelyen üzemben levő gőzmalom, ecsetgyár, mozgófényképszínház, emeletes és földszintes lakóház, magtár, raktárak, kamrák, iszálló, pajta stb. vannak, s amely terület és épületek kedvező fekvésüknél fogva különböző gyárüzemek létesítésére is igen alkalmasak, az illetékes gyámhatóság megbízása alapján eladom.

A venni szándékozókat fölhívom, hogy ajánlataikat ez évi szeptember hó tizenötödik (15) napjáig hozzám (Sopron, vármegyeház, földszint 10.) adják be.

Az eladás feltételei nálam megtudhatók.
Sopron, 1922. évi július hó 12-én.

Gösy Géza dr.

Sopronvármegye tisztii főügyésze

85770

De hiszen itt lakott hét unokatestvérem! Akikhez gyakran és örömmel szaladtam át a híd túlsó oldalára a „megyek Kálmánékhoz” felkiáltással. Jól éreztem magam náluk, szerettem az óriási udvart, s a rajta lévő épületek furcsa hangulatát. Ismertem a hirdetésben említett „emeletes és földszintes ház” lakóit is: Boldisék, Farkasék, Kotróék, Szemeritsék, Zsédényiek. No, és Varga Kálmán bácsi, nagybátyám hét gyermekével. Ági, Marika, Kálmi, Margit, Nusi, Erzsike, Ildikó és Ágnes nénémmel egy hosszú, alacsony oldalépületben laktak. Az egyetlen fiú molnár volt, de mivel az udvari malom már nem működött, a tőle kőhajításnyira lévő Berg-féle egykori konkurenciánál dolgozott. (Az „én malmomban”.) Ági, Marika, Kálmi, Margit... Így, születésük sorrendjében mentek el. Szeretettel emlékezem rájuk.

Ebből a hirdetésből választ kaptam arra az engem régen foglalkoztató kérdésre is, hogy kié volt és milyen régi lehetett az én kedvenc (nem is volt másik Kapuváron) mozim, amit mindközönségesen csak *Bolhásnak* nevezünk. Amúgy egészen csinos intézmény volt a karzatával, vörös plüssel kárpitozott karszékeivel és nehéz bársonyfüggönyeivel. Igazi klasszikus békebeli mozi. A jegy áráért kaptuk a látványt, a karzat kényelmes plüss üléseinek pedig a vakarózás lett az ára. Sok jó filmet láttam itt gyerekkoromban: *Gyöngyvirágtól lombhullásig*, *Állami áruház*, *Körhinta*, *Liliomfi*, *Valahol Európában*... és még sorolhatnám hosszan. Valamikor a hetvenes évek elején bontották le és tüntették el ezt is a föld színéről az egész Steiger-Mohl-komplexummal együtt, hogy a helyére fölépítsék a Fehér Háznak nevezett lakótömböt.

Egy épületet, amiből tizenkettő van egytucatban. Föl sem merült, hogy hangulatát megőrizve, funkciójában korszerűsítve megmentsék ezeket az ipartörténeti értékeket. Áldozatul esett a „mozgófényképszínház” is. Helyette ötven méterrel odébb építettek egy újat. Pár éve már azt is lebontották. Azért nem volt kár. Ha akkor a Bolhás új kárpitot kap és megmenekül, ma is bátran megállná az összehasonlítás azokkal a kedves kis párizsi mozikkal, ahová kint tartózkodásunk éveiben mindig örömmel ültünk be. A franciák nem szégyelltek megőrizni.

*

Azt nem mondom, hogy a ház lelke a padlás volna, de azt, hogy lakik benne lélek, állítom. Már, ha van a háznak egyáltalán padlása, mert manapság nem is mindig építenek neki. Régen pedig pincét nem ásott maga alá az ember. Annak az udvaron vagy a szőlőhegyen volt a helye. De padlás nélkül nem építkezett. Azt nem állítom, hogy szakrális hely lett volna, de mégis csak valamiféle ősi rendet követve vándoroltak a család feje fölé a különféle dolgok. Olyanok, amiket még akkor sem vittek le a pincébe, ha volt. Mert a pince világa az elmúló és elfogyó dolgoké. Szén, fa, krumpli, káposzta, bor... Viszont csakis a padlásra költöztették – belébe töltve – az ólból a disznót, itt sorjáztak a kövér gabonás zsákok, itt várakozott fosztásra a kukoricahalom, és itt száradt szétteretve a diószőnyeg is. Igaz, ezek is elfogytak idővel. De az már elképzelhetetlen volt, hogy ezek a dolgok a pincebéliekkel helyet cseréljenek.

A franciák azt mondják a konyháról (mert ők mindenre mondanak valamit): „*en cuisine, c'est une histoire de famille*”. Szerintem pedig ez a padlás. Néha egy egész nemzedéké. Ha fellengzős akarnék lenni, azt mondanám, hogy a padláson, mint az emberiség története során keletkezett hatalmas tellek, úgy rakódnak egymásra a nemzedékek tárgyi emlékei. (Ha pedig profán, akkor úgy, mint a népes madárkolóniák foszforbányaként hasznosított telepein a guanó. „Keményen és vastagon.”)

A néprajzosok mindig tudták, hová kell fölkeretözniük, ha munkájukat eredményesen akarták végezni. Rákosi söprűs emberei is, bár az ő esetükben nem volt szükség előzetes egyeztetésre. Hogy mi minden van egy padláson, arról egyszerűen meggyőződhetünk. De hogy miért éppen azt találjuk ott? E kérdés megválaszolásához már nem árt, ha néhány tudományágban jártasak vagyunk.

Az én szépemlékű kuláktanyámon soha nem jártam a padláson, mégis a mai napig emlékezetes ez a hely számomra. Mivel egy eleven, rendeltetésszerűen működő ház szerves része volt, gyakran volt nyitva az ajtaja, amihez egy hosszú, meredek garádics vezetett föl.

Ámulva néztem, amikor valaki egyre följebb és följebb lépdelt, aztán a szédítő magasságban egyszer csak eltűnt. Az öröme is emlékszem, amikor végre előkerült és aláereszkedett ugyanazon az úton. Felfoghatatlan volt, hogy mi dolga van

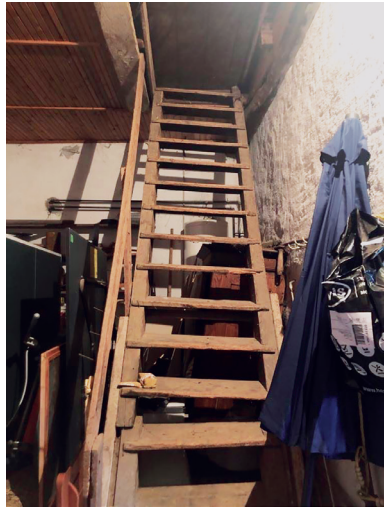
odafönt a Hemmessel. Mert, hogy ott lakott az a valami, az biztos. Naponta láttam. Többször is rámutattak és meg is nevezték. Ott állt a padláshíjban, ahol még volt némi világosság is. Feje nem volt, sem keze, sem lába. Hengeres alakja mozdulatlan. Egyáltalán nem éreztem félelmet a látványától, azokat féltettem, akik odafönt jártak. Azt sem hittem el, hogy elvisz, ha rossz leszek. Viszont ennek a padlásnak a csodái kimaradtak az életemből. Soha nem mentem föl. Pedig bújtam, kúsztam, másztam én mindenhová, környezetem legnagyobb rémületére. Mentettek a frissen rakott szénakazal tetejéről, a szomszédban lakó Herák kovács lovainak hasa alól, undorral szabadítottak meg a kötényemtől, aminek zsebei duzzadtan mozogtak a beléjük tömött hernyóktól. Amikor megkérdezték, hová dugtam még, rámutattam a hasamra, és azt mondtam, megettem. (Anyukám itt ment el hányni.) Semmitől sem félttem, de a padlásra nem mentem föl.

Amikor elköltöztünk, a Hemmes nem jött velünk. Gimnazista voltam már, amikor Emi néni, a rajztanárunk, egy furcsán ismerős tárgyat tett a drapéria elé. És lőn világosság! Csaknem fölkiáltottam: a Hemmes! De nem égettem magam a többiek előtt. Inkább buzgón nekiálltam az öreg, szuvas famozsár le-rajzolásához. Pár évvel ezelőtt pedig sikerült egyet vennem a pécsi vásárbán.

*

Az én rettenhetetlen gyermekbátorságomnak édesanyám volt nagy haszonélvezője. Talán nem is volt tudatában annak, hogy ő – aki bizony elég félős volt –, ő nevelt engem bátorságra. Mondhatni, az anyatejjel szívtam magamba, még ha ez most ellentmondásnak tűnik is.

1951-ben apámat Sopronba vezényelték a kapuvári rendőrségről. A szolgálati lakás egy öreg, földszintes ház udvari részében volt. A házat régen megmutatta

anyukám, kerestem is azóta, de a felismerhetetlenségig megváltozott a környék. Elbeszélése szerint anyukám sokat volt itt egyedül. A ház romos, kapualja sötét, minden lakója idegen volt. Az udvarvégi egyetlen szobát a nyirkos, hűvös nyári estéken is fűteni kellett Panni baba fürdetésekor. Egy ilyen alkalommal az esti „szertartás” után anyukám rárakta a tűzre a maradék szenet, aztán ő is nyugovóra tért. Óriási durranásra riadt föl. A kis vaskályhából kicsapott a széngáz és kirántotta a falból a kályhacsövet. Az pedig ráesett a kiságyra, ahol én szundikáltam. Szerencsére az ágykeret felfogta a zuhanó alkotmányt, de a korom kihullott belőle. Vastagon beleperte a hófehér pólját és a benne kapálózó gyereket. Anyu riadalma óriási volt, de azonnal hozzálátott a mentéshez. Valahányszor földézte ezt az eseményt, fontosnak tartotta kiemelni azt, hogy én, a böngömasina, aki akkor voltam, most milyen nyugodt és bátor maradtam végig. Szerettem ezt a „mesét”, és lehet, hogy innen eredeztethető a bátorságomba vetett hitem. Ahányszor kutyaszorítóba kerültem, arra gondoltam: de hiszen én bátor vagyok! Ez sokszor segített.

Évek múlva, amikor a Rába-palotába költöztünk, már igazi kis Sancho Panka voltam anyám mellett. Siralmas volt a nagy ház megvilágítása. A hosszú függőfolyosókon és a hatalmas udvaron egyetlen lámpa sem égett. Önszántunkból nem is bóklásztunk már sötétben kint, de a muszáj nagy úr: tüzelőért néha le kellett menni az udvari faházba. Elemlámpát nem vittünk – nem is volt –, a földszinti lakások ablakaiból kiszűrődő gyatra fény mellett mentünk Anyuval. Szorosan fogta a kezemet, fennhangon bátorított. A faházban gyertyafénynél megraktuk a szenesvödört, aztán indultunk is szaporán visszafelé. A farakásokhoz érve a bokrok között valami nagyot recsent és erős zörgés támadt.

- Jézusmáriám! – kiáltotta anyukám, majd elengedve a kezem futásnak eredt. Már a följáratí lépcsőnél szólott vissza, siess, kislányom! Hát, nagy késztetést éreztem rá... de ha most futni kezdek, nagyon fogok félni. Mint aki karót nyelt, merev lábakkal lépdeltem tovább. Mire fölértünk a lakásba, olvadoztam Anyu dicséretétől. Másnap már a szomszéd Mancsi nénivel együtt hallgattam bátorságom történetét. Szívesen szerénytelenkednék még további hősi tetteimmel, melyeknek olyan címeket adnék, mint *A kis tűzoltó*, *Szabadulás a sínek közül*, *Selyemhernyók közt a padláson*, *A vadpatkány a pincében*, *Kém az Éhn-ben és így tovább*. Ám félre a tréfával! Anyukám tényleg félt az egértől, a bokorban megugró macskáktól, a sötét, idegen kapualjaktól. De nem félt ilyenkor egy kisgyerekre támaszkodni. Bízott benne, mert ismerte. Mi ez, ha nem bátorság? Az anyukák bátorsága.

*

Milyen különös, hogy ezt a fejezetet csak később, utólag illesztettem ide. És még csak nem is nekem tűnt fel, hogy említést sem tettem Vargáékról, akikkel pedig mindvégig az összes többi lakónál szorosabb közelségben éltünk. Ők voltak a mi

társbérelőink. Hónapokkal előttük költöztünk be, sőt lezajlottak a belső átalakítások is, amikor megérkeztek. A szüleim akkor nem voltak otthon, legidősebb unokanővérem, Varga Ági vigyázott Marikára és rám. Mesét olvasott nekünk, mi már az ágyban kucorogva hallgattuk, amikor halkán kopogtattak a szobánk ajtaján. Egy fiatal néni állt az ajtóban, kezében süteményestál.

- Tüzes Margit vagyok, a szomszéd. Hoztam egy kis lakodalmi kóstolót.

Nagyon hasonlított anyukámra. Kicsi volt, törékeny, csak a kor divatja szerint készült egyenfrizurája volt világosabb. Tetszett nekem. Aznap költözhetek be a lakrészükbe. Ebből én semmit nem vettem észre, mert, hogy az abban való kotnyeleskedést ki nem hagytam volna, az biztos. Amilyen észrevétlenül érkeztek, ugyanolyan észrevétlenül folytak mindennapjaik. Közös volt az előszoba, a fürdő és a vécé, de egyetlen olyan esetre sem emlékszem, hogy bármelyiknek a használatában csak egyszer is fennakadás lett volna közöttünk.

A Varga család később sem vált részévé az életünknek. Lehet, hogy barátságatlanul hangzik, de gondoljunk bele: kívánhatnak-e társbérletre kényszerített ismeretlenek ennél ideálisabb kapcsolatot? Hosszan fejtegethetném, de végül mindig csak oda lyukadnék ki, hogy őszintén szívélyes, jóindulatú, de távolságtartó volt mindvégig a nexus. Nem tudták, hogy a szociális-, emocionális intelligenciát, a toleranciát enni kell-e vagy inni - mi sem -, de maradéktalanul megélték. Hozták magukkal otthonról, azt hiszem Csapodról, a kis motyójukkal együtt. Képzeljük el, hogy egy mai fiatal párnak azt mondják, hogy mostantól egy idegen, gyarapodó családdal kell megosztani az előszobájukat, egyetlen fürdőszobájukat és vécéjüket. Tizenégy éven át... Szinte hallok a válaszokat. Köztük azt is, hogy azok más idők voltak. Nincsenek más idők. Mindenkinek az az egy ideje van, aztán vagy szerencséje van, vagy nincs. Nekünk egymással az volt.

Nincsenek összefüggő történeteim, csak villanások vannak. Nem emlékszem a gyerekek születésére, már csak arra, hogy vannak. Soha nem hallottam gyereksírást-nevetést. Én viszont - disznó módon - jókat kuncogtam magamban, amikor Lajos bácsit megláttam kijönni a fürdőszobából, lenyalt, vizes fején egy fura hajszorító hálóval. Alig tudtam köszönni neki a kirobbanni készülő nevetéstől. Ráadásul pont ilyenkor jutott eszembe a beceneve is: Kishuszár. Talán azért akasztotta ezt rá valaki a házból, mert a rendőrségen dolgozott. Nem tudom mi volt a munkája, de egyenruhában sohasem láttam. Csendes, visszahúzó ember volt, de semmiképpen nem zárkózott. Szüleim és ők nem látogatták egymást, de én azért néha beültem hozzájuk a konyhába Mancsi nénival beszélgetni. Ilyenkor előfordult, hogy Lajos bácsi a humoros oldalát is megvillantotta. Például nagy sikert aratott nálam a „*Mexikói prérin végig...*” című bugyuta dalocska táncos betéttel kísért előadásával. Így, utólag megítélve a helyzet komikumát az a disszonancia adta, ami az igazi és a táncos-komikus Lajos bácsi között feszült. Így voltam Mancsi nénival is. Csendes, halk szavú, mondhatni finom teremtés volt, de láttam párszor

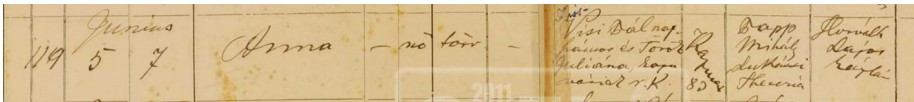
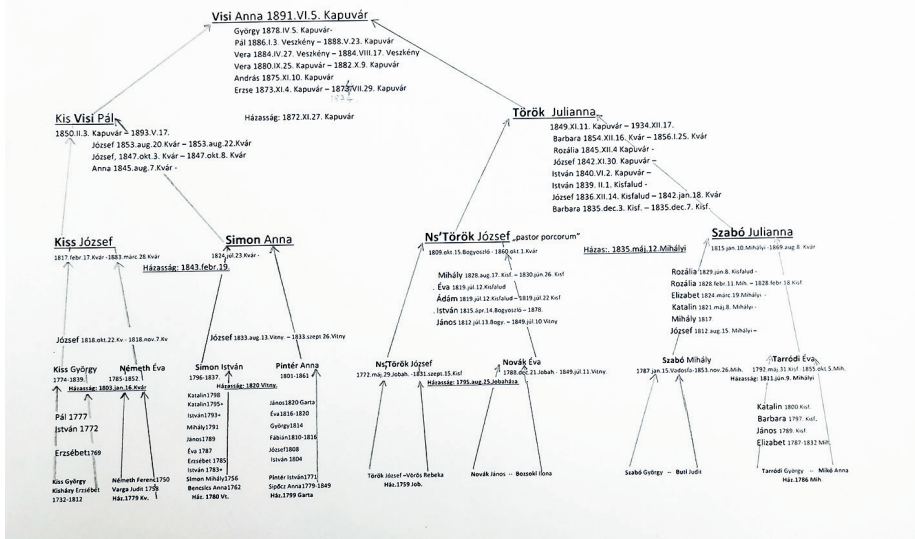
olyan helyzetben, amikor jelentéktelen dolgok miatt hirtelen felpaprikázódott. Ilyenkor bizony kicsúszott a száján egy-egy vaskosabb kifejezés, ami, úgy látszik, rám nézve sem maradt hatástalan. Egy alkalommal, a tőle hallottak szerint adtam hangot méltatlankodásomnak: *Basszomazta! Kiborult a tintám.* Anyu füle hallatára. Anyukám soha nem használt közönséges szavakat, nekünk sem engedte. Bocsnat, Mancsi néni, de én akkor rútul beárultam. Megmondtam, hogy nem én tehetek róla, Mancsi nénitől tanultam. Ami, mondjuk, igaz is. De az is igaz, hogy hallottam én ezt már korábban is, de abban a kontextusban nem tetszett annyira.

Vannak még felvillanó képeim, például egy közös foghúzás, szeretett édesapjának elsiratása, ám, mint említettem, szorosabb érzelmi kapcsolatomban nem alakult ki a családdal. Vajon élnek-e még? Annyit tudok, hogy Ildikó lányuk Kapuváron lakik, Csilla tanító lett és valahol vidéken él a családjával.

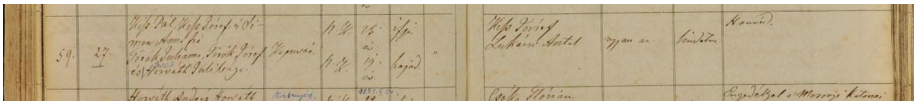
Böngésző

Szólok előre, hogy az alább következő böngésző sem tartozik a szórakoztató irodalom kategóriájába. De hogyan maradhatna ki éppen az az információ, amiért az egész vállalkozásomba belefogtam? Ha már megtaláltam őket, nem hullhatnak ismét vissza a feledés homályába. Mert nem csak annyi történt, hogy az öreg templomkönyvek megkopott lapjairól a klaviatúrán átpötyögtem neveiket e könyv lapjaira, hanem az történt, hogy eközben átíródtak az emlékezetembe, s ezáltal – remélem – mindannyiunk emlékezetébe.

Anyakönyvi bejegyzések a Török-családról

Visi Anna, született 1891. június 5-én. Édesanyám édesanyja, a „házhelyi Nagymama”. Róla majd később, de az ő időkjútjába letekintve láttam meg a Törököket.

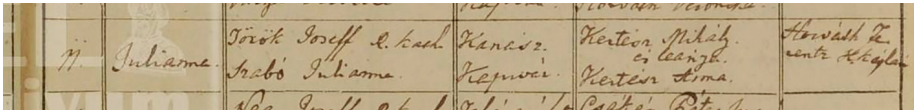

Kis (Visi) Pál (25 éves), Kiss József és Simon Anna fia 1872. október 27-én, Kapuváron feleségül veszi Török József és Szabó Juli leányát, Török Juliannát (19 éves). A bejegyzésben javítás történt Horváthról Szabóra. Tanúik: Kiss József és Lukácsi Antal.

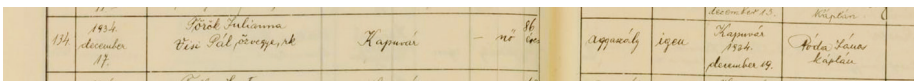
Kiss (Visi) Pálnak és Török Julinak hét gyermeke született - Erzse, András, György, Vera, Vera Pál, Anna. Utóbbin, a nagymamámon kívül közülük az alábbi kettőről tudok részletesebb adatokat:

- *Erzse* 1873. november 4. Kapuvár. Keresztszülők: Nagy József és Gyallos Teréz. Meghalt Kapuváron, 1874. július 19-én, tifuszban. Még egy esztendő sem volt.

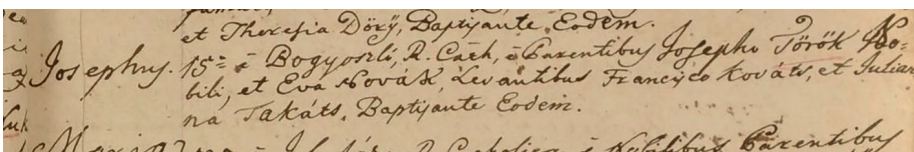
- *András* 1875. november 10. Kapuvár. Keresztszülők: Nagy József és Gyallos Teréz. Szücs Marcellával (aki 1882. június 18-án született), 1900. május 20-án kötött házasságot Kapuváron, otthonuk a Belsőmajorban volt. Marcella 1939. március 5-én, 57 éves korában, „tüdőlobban” halt meg. *András* nevű fiúk 1900. szeptember 1-én született. 1925. augusztus 11-én házasodott össze az 1906-ban született Csóka Rozáliával. *József* fiúk (sz.1903. február 13.) asztalosmester lett és 1935. november 21-én nőül vette Hoffer Erzsébetet. (sz.1914. november 12.)

Török Julianna. Ház helyi nagymama édesanyja, a szépmeséjű. 1849. november 11-én született Kapuváron. Apja Török József, anyja Szabó Julianna. Keresztszülei: Kertész Mihály és leánya Kertész Anna.

Török Julianna, Visi Pál özvegye. Meghalt Kapuváron, 1934-ben, életének 86. évében. Halálának oka: „aggszály”. Az utolsó szentségekben részesülve Póda János káplán temette el december 19-én a kapuvári temetőben.

Török József (harmadik). Született 1809. október 15-én, Bogyoszlón. Római katolikus. Szülei: Nemes Török József és Novák Éva. Keresztszülők: Kovács Ferenc és Takáts Julianna. (Baptisante eodem = egyidejűleg megkeresztelve)

1860. MATRICULA

		DEFUNCTI					DEFUN			
Nomen et dies Obitus	Annus et dies	Nomen et Condito defuncti item eius coniugis vel parentis	Locus originis et habitationis, numerus domus	SEXUS		Aetas	Morbus sive aliud genus mortis	Fuitne provisus Sacramentis Moribundorum?	Locus et dies Sepulturae	Nomen Sepelientis
				masculinus	femininus					
80.	7.	Josephus Török pastor porcorum, vna mter, Julianna Szabó.	Kapuvár.	mar.	...	57. annor.	Huamitas. ja.	fuit.	Kapuvár 2. Obit.	Alexander Haragos cooperator.

Török József (harmadik), *pastor porcorum* - disznópásztor, Szabó Julianna férje. 1860. október 1-jén Kapuváron, ötvenhét évesen, „haematemesis”-ben (vérhányás) meghalt. Haragos Sándor temette el, a papot helyettesítve. Az utolsó szentségekben részesült.

G. 10. Julianna Gergely Mihály Tarrodi Éva

Mét. d. Rabi Mihály Szarka Julianna

Szabó Julianna 1815. január 10-én született Mihályiban. Apja Gergely Mihály és Tarrodi Éva. Keresztzülei: Rabi Mihály és Szarka Julianna. A plébános úr az apa megkülönböztető nevét írta be, amit majd halotti anyakönyvi bejegyzésénél tisztázni fog.

119. 8. Szabó Julianna Török József neje Kapuvár. 55. volt Kapuvár Aug 9.

Szabó Julianna 1869. augusztus 8-án, ötvenöt esztendősen halt meg Kapuváron. A halálozás okát nem jegyezték le, de a napi 3-5 esetszám miatt feltételezhető, hogy járványos időszak volt.

Május

J. 12. ma Josephus Török nobilis, pastor porcorum dominatus vellebo. Julianna Szabó vellebo anathia.

Josephus Török et Eva Novák pr dominatus et Michael Szabó et Eva Tarrodi nalis.

Franciscus Florvath Bau pr dominatus et Josephus Mann Spas dominatus nalis.

Barthol.

Török József (harmadik) nemes, nőtelen urasági disznópásztor és Szabó Julianna, „ancilla” (szolgálólány) házassága 1835. május 12-én, Mihályiban kötött. Itt már a menyasszony apjának a valódi családneve szerepel. Házassági tanúk : Horváth Ferenc urasági boltos és Neumann József urasági „spanus”, ami nagy valószínűséggel az uraság ispánját jelentette. Gyermekük, akiről itt fakszimilében nem közlök dokumentumot, de a családfán is feltüntettem őket:

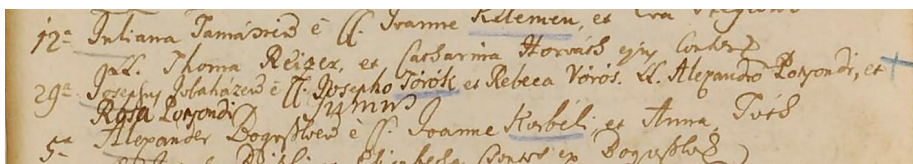
- Barbara 1835, december 3. Kisfalud. Keresztszülők: Rosta Ignác és Rosta Julianna. Meghalt: 1835. december 7. Kisfalud.

- József 1836. december 14. Kisfalud. Keresztszülők: Pongrácz Pál és Németh Örzse. Meghalt: 1842. január 18. Kapuváron, hatévesen „sorvadásban”.

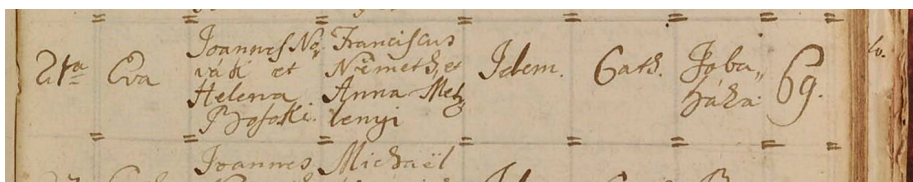
- István 1839. február 1. Kisfalud. Keresztszülők: Pongrácz Pál és Németh Örzse. Meghalt: 1839. február 11. (kéthetes korában) Kisfaludon.

- István 1840. június 2. Kapuvár. Keresztszülők: Horváth András és Kámán Erzsébet. Kiss Bódis Rózával 1873-ban kötött házasságából született 1875. szeptember 19-én István fiúk, kinek felesége Nagy Erzsébet (1883.) Másik ismert fiúk Vendel, aki 1882. április 22-én született és 1914. február 8-án házasodott Preklet Máriával.

- József (negyedik) 1842. november 30. Kapuvár. Keresztszülők: Kertész Mihály és Molnár Katalin. 1868-ban kötött házasságot Varga Erzsébettel. Fiúk, ötödik József 1877. szeptember 1-jén született és 1902. június 15-én házasodott Lukácsi Rozáliával. (1883.) Fiúk, hatodik József 1906. augusztus 30-án született és Sipőcz Rozália (1907) lett a felesége. Ötödik Józsefnek két leányáról is lehet tudni. Rozália 1908. június 19-én született és Kő Géza (1907) felesége lett 1934. augusztus 28-án. Erzsébet 1910. december 25-én született és Sobri Andrással (1908) kötött házasságot 1937. április 27-én.

Török József (második) 1772. május 29-én született Jobaházán. Szülei : Török József és Vörös Rebeka. Keresztszülők: Potyondi Sándor és Potyondi Róza.

Novák Éva 1788. december 21-én született Jobaházán, a 69. számú házban. Keresztzülei Németh Ferenc és Meszlenyi Anna voltak.

1849. július 10.	10.00	ei.	Török János, lópásztor, 35 éves, Horváth Terézia férje, Vitnyéden meghalt.	Horváth Terézia	Epimírügyben		
1849. július 10.	0.00	ei.	Füzesi István, pásztor, 35 éves, Horváth Terézia férje, Vitnyéden meghalt.	Horváth Terézia	Epimírügyben		
1849. július 10.	1.00	ei.	Varga János, 35 éves, Horváth Terézia férje, Vitnyéden meghalt.	Varga János	Epimírügyben		
1849. július 11.	00.00	ei.	Novák Éva, 18 éves, Török János felesége, Vitnyéden meghalt.	Novák Éva	Epimírügyben		
1849. július 11.	00.00	ei.	Horváth Terézia, 37 éves, Török János felesége, Vitnyéden meghalt.	Horváth Terézia	Epimírügyben		
1849. július 11.	02.00	ei.	Novák Éva, 18 éves, Török János felesége, Vitnyéden meghalt.	Novák Éva	Epimírügyben		
1849. július 11.	05.00	ei.	Török János, lópásztor, 35 éves, Horváth Terézia férje, Vitnyéden meghalt.	Török János	Epimírügyben		
1849. július 11.	05.00	ei.	Horváth Terézia, 37 éves, Török János felesége, Vitnyéden meghalt.	Horváth Terézia	Epimírügyben		

Török János „lópásztor” 35 éves, Horváth Terézia férje, 1849. július 10-én Vitnyéden epimírügyben meghalt. Az utolsó szentségeken részesült.

1849. július 11.	00.00	ei.	Novák Éva, 18 éves, Török János felesége, Vitnyéden meghalt.	Novák Éva	Epimírügyben		
1849. július 11.	02.00	ei.	Horváth Terézia, 37 éves, Török János felesége, Vitnyéden meghalt.	Horváth Terézia	Epimírügyben		

Novák Éva „garthai” 1849. július 11-én halt meg a fia házában Vitnyéden. (Török Jánost egy nappal előtte ragadta el az epimírügynek is nevezett kolerajárvány.)

1807. május 3. napja. „Török József bogyozlói becsületes özvegy, 35 éves római katolikus egyesül Novák Éva jobabázi tisztelt leánnyal, aki római katolikus, 18 éves. Tanúk: Varga János és Németh Zsigmond bogyozlóiak.”

1807. május 3. napja. „Török József bogyozlói becsületes özvegy, 35 éves római katolikus egyesül Novák Éva jobabázi tisztelt leánnyal, aki római katolikus, 18 éves. Tanúk: Varga János és Németh Zsigmond bogyozlóiak.”

Gyermekeik felsorolása, azok számára, akik faksimilében közzölt dokumentum bemutatása nélkül érdeklődnek irántuk:

- János, (bejegyzésének fotóját ld. fentebb) lópásztor, 1812. július 13. Bogyozló. Keresztszülők: Horváth József és Zalka Erzsébet. Meghalt: 1849. július 10-én, Vitnyéden, kolerában, életének 37. évében. Feleségét Horváth Teréziának hívták.

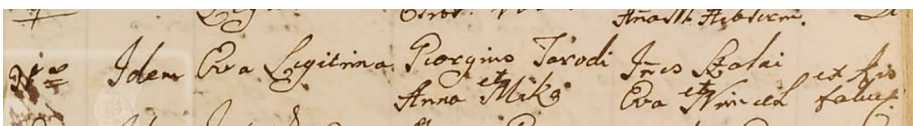
- *István* (kanász) 1815. április 14. Bogyoszló. Keresztszülők: Horváth József és Zalka Erzsébet. 1839. Szt. András havának 3. napján kel egybe Hónyargaló (Foglár) Annával, akivel Kapuváron, a 414-es telken lévő házban laktak. Az általam ismert gyermekáldások mind tragikusan végződtek. Anna 1844. Szt. György hava 1-én halt meg „nyavalyatörésben”, azaz epilepsziás rohamban. Mihály ugyancsak 1845. Szt. György hava 17-én. Itt már Garta szerepel lakhelyül. Újabb Mihályt visz el ugyanez a kór 1846. Szt. István hó 2-án, még kéthetes sincs a gyermek. 1847. Kisasszony havában kettőt temetnek. Ikrek. Hetedikén Ádám hal meg hatnaposan. „Idétlenség”, vagyis koraszülöttség szerepel halálokként. Anna háromhetesen követi epilepsziás rohamban. Ikerterhesség, koraszülés, epilepszia, bizony szerepelnek a nagycsalád anamnézisében mind a mai napig. Tíz év múlva, 1857-ben születik István nevű fiúk, az ő sorsáról nem tudok. István, az apa 1878-ban halt meg.

- Ádám és Éva ikrek. 1819. július 12-én születtek Kisfaludon. Keresztszülei: Tóth János és Horváth Katalin, Fekete József és Szarka Kata. A fiúcska meghalt, Éva megmenekült. 1841. Kisasszony havának 16. napján Nagy József pásztor felesége lesz, Kapuváron laknak ők is a 414.sz. telek házában. Gyermekük: 1844. Erzsébet, 1846. József, 1849. István, 1851. Mihály, 1853. Péter (meghalt) és 1856-ban újra Péter.

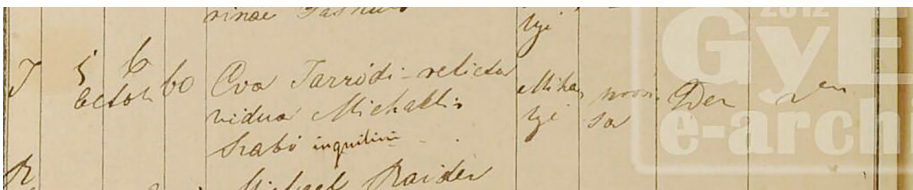
- *Mihály* 1828. augusztus 17. Kisfalud. Keresztzülei: Tóth József és Horváth Kata. Kétesztendő kora előtt 1830. június 26-án meghalt Kisfaludon.

Szabó György és Buti Judit gyermeke. Keresztülők: Horváth János és Kalmár (?) Anna, Vadosfa.
 1787. január 15. Mihály nevű gyermek, római katolikus. Szabó György és Buti Judit gyermeke. Keresztülők: Horváth János és Kalmár (?) Anna, Vadosfa.

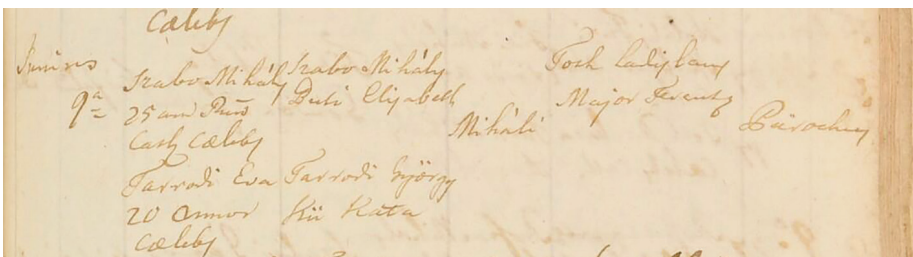
1853. november 26. „65 évesen meghalt Szabó Mihály, alias Gergely, bérlő, Darrodi (sic!) Éva férje. A 75-ös szám alatt lakik (Mihályiban)”. Részesült a szentségekben és Csígházy parochus temette. Utolsó bejegyzés: „morbus nonscitus”, vagyis ismeretlen betegség vitte el.

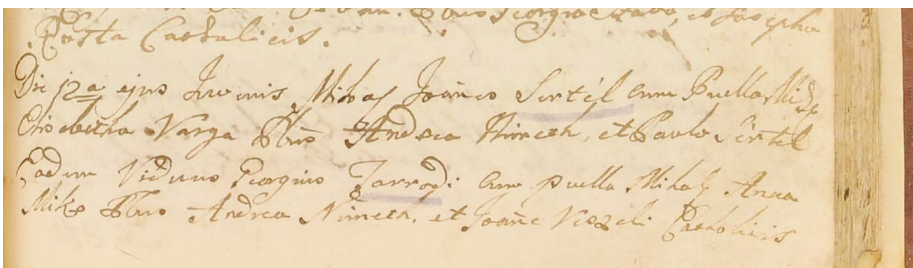
1792. május 31. „Éva, Tarrodi György és Mikó Anna törvényes leánya.” Kereszt-
szülei: Szalai János és Németh Éva. Kisfalud.

1855. október 5. „Hatvan évesen meghalt Tarrodi Éva, Szabó Mihály bérlő megha-
gyott özvegye, Mihályiban. Részesült a szentségeken.”

1811. június 9. „Szabó Mihály 25 éves római katolikus nőtlen fiatalember és Tar-
rodi Éva 20 éves hajadon házasságot kötöttek Mihályiban.” A vőlegény szülei: Szabó
Mihály és Buti Elizabeth, a menyasszonyé pedig Tarrodi György és Kü Kata (Az
anyát illetően nyilvánvalóan téves bejegyzés, hiszen a valóságban Mikó Anna volt.)
Tanúk: Tóth László és Major Ferenc.

Tarrodi György és Kü Kata házassága - a fentiek alapján értelemszerűen - nincs
az anyakönyvben, de Tarrodi György és Mikó Anna házasság igen. Ez 1786. feb-

ruár 12-én kötöttet Mihályiban, melynek tanúi: Németh András és Veszeli János voltak. A házasságukból született gyermekek közül őket ismerhetjük:

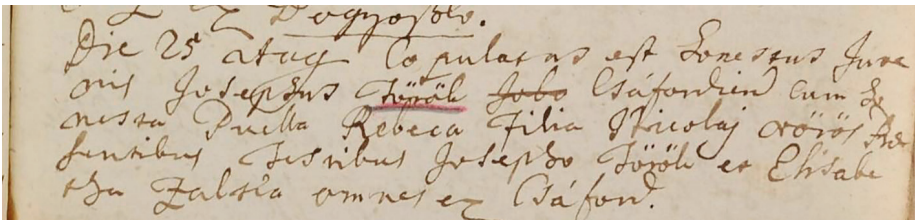
- *Elizabeth* 1787. jan. 29-én született és 1832. július 18-án, 45 éves korában halt meg Mihályiban.

- *János* 1789. október 27-én született Kisfaludon, az 520-as számú házban.

- *Éva* 1792. május 30-án született Kisfaludon.

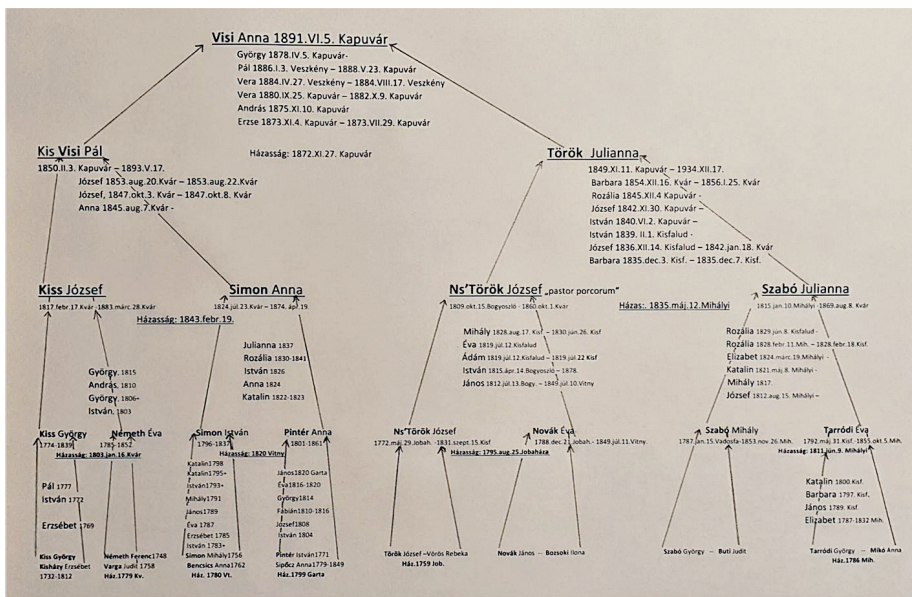
- *Barbara* 1797. november 13-án született Kisfaludon. Gyűrű István felesége lett.

- *Katalin* 1800. jan. 19-én született Kisfaludon.

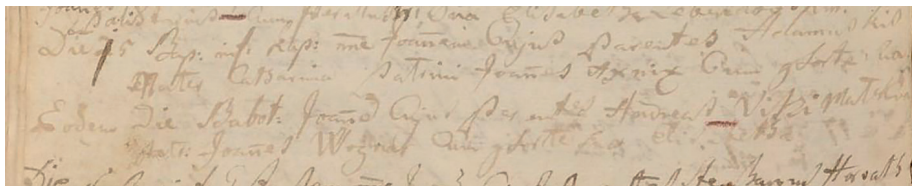

„1759. augusztus 25. napján Török József csáfordi fiatalember összeházasodott Vörös Miklós Rebeka leányával. Tanúi: Török József és Zalka Elizabeta, valamennyien Csáfordiak.” (Csáford Jobaháza déli, legrégebbi része. A menyasszony anyját legjobb tudomásom szerint Tóth Krisztinának hívták.)

Anyakönyvi bejegyzések a Kiss Visi családról

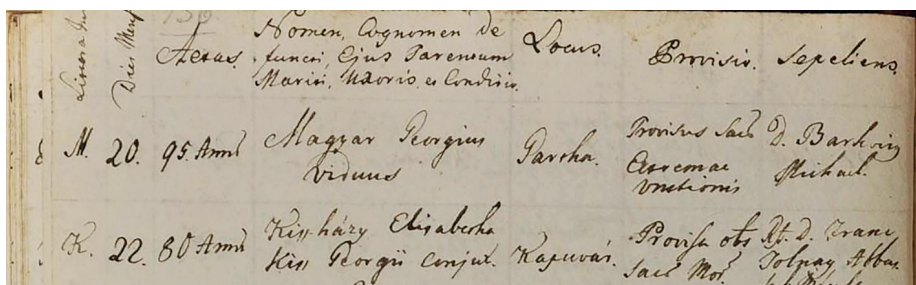

A Kiss Visiket látom a legmélyebben a kapui földbe kapaszkodni. De nem távolabb őket sem az 1700-as évek közepénél, a korábbi források szegényessége, vagy a magam képességbeli hiányosságai miatt. Talán majd, egyszer, az engem követő nemzedékből valaki... Addig pedig böngésszük át azt, amire eddig jutottam velük! Ajánlatos kézben tartani a családfa ábráját is, nehogy elveszünk a folyószöveg szövevényeiben.

Az első Visi anyakönyvi említése 1734. november 15-én. „Babot: János, Visi András fia, anyja ..... Keresetszülők: Wog... (?) János és .....Erzsébet.”

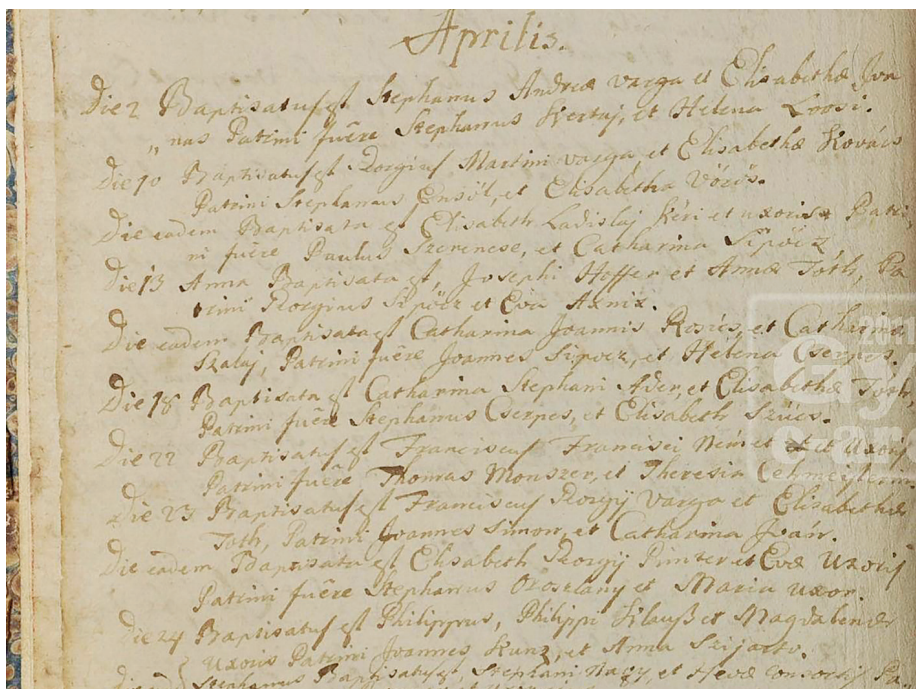
Az első, akit a mi Kiss-eink közül ismerhetünk: *I. Kiss György*. Felesége *Kissházy Erzsébet*, aki 1732-ben született és – mint az alábbi halotti anyakönyv bejegyzéséből kiderül, nyolcvan esztendősen halt meg Kapuváron 1812. április 22-én:

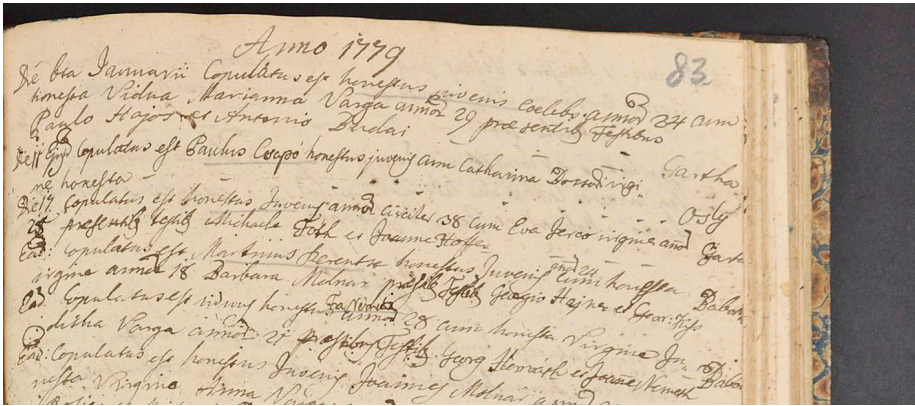
Első közös gyermekük *Erzsébet*, 1769. március 10-én született. *Szaradius József* és *Süpöcz Katalin* tartották keresztvív alá, s mind, az utána születőket is. Bátyjai: *István* 1772. február 12-én, *II. Kiss György* (szépapám) 1774. november 16-án, *Pál* 1777. december 19-én született.

II. Kiss György 29 éves volt, amikor 1803. január 16-án feleségül vette *Németh Ferenc* és *Varga Judit* leányát, az akkor tizennyolc éves *Évát*, *Babotró*l.

Németh Ferenc születési adatai erről az anyakönyvi oldalról bogarászhatók ki:

(Könyvtésül annyit, hogy *Németh Ferenc* 1748. április 22-én született.)

A Németh-Varga örömszülők házassági anyakönyvi kivonata 1779-ből.

Kiss György és Németh Éva házasságából öt gyermek születéséről tudunk:

István: 1803. december 9.

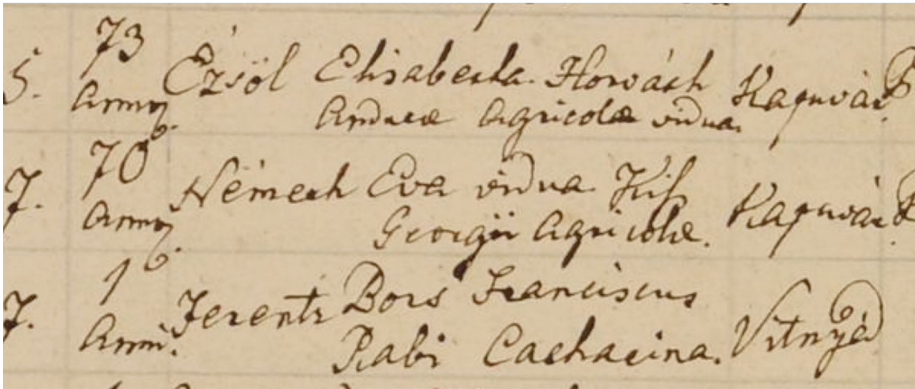
György: 1806. március 26. Születése után rövidesen meghalt.

András: 1810. október 30. Ő Mészáros Erzsébetet vette feleségül és 1888. augusztus 22-én halt meg.

György: 1815. január 6.

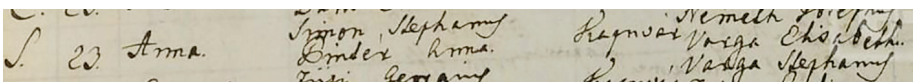
József: 1817. február 17-én született meg.

Németh Éva családi kötelezettségeinek eme buzgó teljesítése után 1852-ben hunyt el:

Kiss József és Simon Anna lettek a mi ükszüleink. A Kissek fenti bemutatása után most lépünk át a Simon-ágra.

Mit tudunk Simon Annáról? Először is bemutatni születési anyakönyvi bejegyzését 1824-ből:

Itt az ősapa az 1756-ban született *Simon Mibály* vitnyédi gazda, aki 1780. május 28-án vette feleségül a tizennyolc éves *Bencsics Annát*. (Varga Pál és Simon János tanúskodik erről.) Anna kilenc gyermek adott életet, rendre két évenként. Mindannyian Vitnyéden születtek:

István: 1783

Erzsébet: 1785

Éva: 1787. március 12.

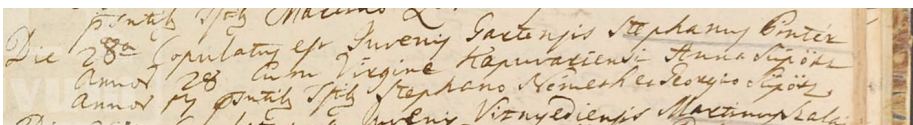
János: 1789. január 24.

Mibály: 1791. augusztus 27.

István: 1793+

Katalin: 1795. január 26. (Születése után meghalt.) És itt, némi zavart kelteve a fegyelmezett kétévenkénti érkezésben, már a következő esztendőben, 1796-ban világra jön *Simon István* szépapánk. Biztos, ami biztos, gondolhatta nyolcadik gyerekként. De az első *Katalin* fájdalmas hiányát pótlendő, 1798. decemberében újra visszaáll a születési rend az „új” *Katalinnal*. Valamennyi *Simon* gyereknek *Tóth György* és *Pócza Erzsébet* volt a keresztszülője. Kivétel *Jánoska*, akit *Tóth Ferenc* és *Kokas Marianna* tartott keresztvíz alá.

Simon István szépapa 1820. január 18-án nőül vette a kapuvári *Pintér Annát*, aki 1801-ben született *Pintér István* (1771) és *Sipőcz Anna* (1779-1849) első gyermeként. (Tudom, nehéz. De szóltam!)

Pintér István és *Sipőcz* összülék házasságának tanúbizonysága *Gartáról*, 1799-ből.

A *Pintér-Sipőcz* összülék további gyermekei:

István: 1804. július 24.

József: 1808. március 27.

Fábián: 1810. január 21. Hat évesen meghalt 1816. augusztus 18-án.

György: 1814. április 26.

Éva: 1816. december 3. Három évesen halt meg 1820. február 22-én.

János: 1820. május 20. Mindannyian *Gartán* születtek, *Lukácsi Mátyás* és *Buday Éva* voltak a keresztszülők. S most vissza a szépszülékhez!

Simon István és Pintér Anna gyermekei:

Katalin: 1822. november 14-én született és 1823. július 14-én halt meg.

Anna: leendő *ükanyánk*, aki 1824. július 23-án született és 1874. április 19-én halt meg. („Megfulladt”, közli velünk lakonikusan és szenvtelenül az anyakönyvi bejegyzés...)

István, az egyetlen fiú: 1826. szeptember 6.

Rozália: 1830-ban született és tizenegy évesen „gutaütésben” halt meg.

Julianna: koraszülött volt, egy naposan halt meg 1837. Kisasszony havának 28. napján.

Ha van még, aki velem tart, most elnyeri méltó jutalmát, mert máris közeledünk *Kiss Visi Pálhoz*, Kiss József és Simon Anna negyedik gyermekéhez, az én szépmeséjű dédmamám *Török Julianna* férjéhez.

Testvérei a következők voltak (vagy lettek volna):

Anna: 1845. augusztus 7.

József: 1847. október 3. (Meghalt öt nap múlva.)

József: 1853. augusztus 20. (Ő mindössze két napot élt, szegény.)

Kiss Visi Pál dédapám 1850. február 3-án látta meg a napvilágot.

1874 MATRICULA						1874 DEFUNCTORUM 109			
Nomen et dies interitus	Annus et dies Obitus	DEFUNCTI			Morbus sive alius genus moris	Pulne provisus Sacramentis Moribundorum?	Locus et dies Sepulturae	Nomen Sepelientis	Observationes.
		Nomen et Conditio defuncti Item eius coniugis vel parentis	Locus originis et habitatiois numerus domus	Sexus masculinus foemina					
30	1874. 19	Norron Anna, Nef. Pinter Anna	Negyesi	masculinus	72	ca. 1874	Megyesi	Kiss Visi Pál	

Édesanyja, Simon Anna, negyedszázaddal később, 1874-ben búcsúzott el az árnyékvilágtól. Még örülhetett Erzsé nevé unokájának.

Anyakönyvi mustra a Varga-Suphárdi családról

Különböző bejegyzések Suprody-Suprodi-Suphárdyokról:

Die 1ma Maj. hujus cogniti sunt juvenes Joannes Forst et Anna
 Rose, presentibus Matheo Supráty, et Stephano Pap.
 Die eadem cogniti sunt juvenes Stephanus Nagy, et Juliana
 Supra presentibus Francisko Duk, et Stephano Rabi

1749

Die 15 Junij cogniti sunt juvenes Stephanus Suppon
 Cardaria Hajgah, presentibus vobis Joanne Lali
 Matheo Dye. Vidimus Joannes Erdi, Szécsé

1755

Die 1ma Junij hujus cogniti sunt juvenes Michael Sath, et Catharina Supra
 presentibus Michael Sath, et Cardarina Mace Cath. Mihály

1778

A következő bejegyzésekben jól nyomon követhető az egyházi anyakönyvezés helyenként improvizatív jellege. Az anya neve mai szemmel meglepően gyakran fölcserélődik, változik, ilyenkor az apa keresztszülők azonossága a legbiztosabb támpont.

Die 23° Novembris hujus cogniti sunt juvenes László Varga, et Erszébet Mihály
 presentibus László Varga, et Erszébet Mihály
 Fr: László
 Sz: Juci

Varga László és második felesége, Varga (Horváth? Suphárdi?) Erszébet házassága 1800.november 23-án Mihályiban.

Anno 1806 Baptisati sunt
In Ianuario.
 Die 4^a Antonius Paulus Paulus odor Mathias Schaff ex
 Horvath Legitimus Elisab. Salaty. Eva Kemnitz Mihályi
 Die 6^a Arminius N. Michályi Dikós Jakovkó ex
 Legitimus Horvath György Gus. Mátos. Mihályi
 Idem → Lad. Varga Előb. Jozsef Eva Lipszuli ex
 Legitimus Lad. Varga József György Mihályi
 Die 8^a Josephus Joz. F. Horvath ex

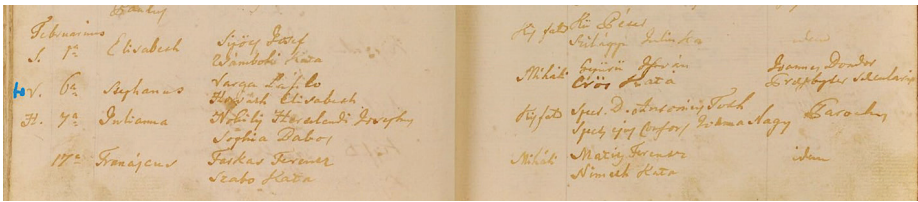
Varga László születése. Mihályi, 1806. január 6. (Keresztszülő: Suprodi Éva és Gyűrű István.)

Spuzial
 11^a idem Josephus Varga László György János Mihályi
 Legitimus Elisab. Salaty. József Salaty Mihályi

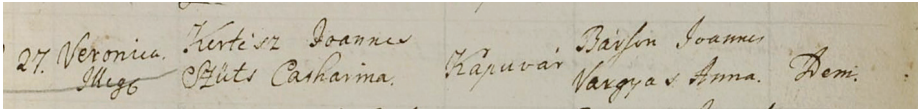
Varga László és (Horváth) Suphárdi Erzsébet negyedik gyereke, József születése. 1807. október 11.

1809
 Decembris → Catharina Petrita Ferencz kispal Sippósi Kata Ioann
 Gaus Elisab. Mihályi József Mihályi ide
 2^a Catharina Horvath Elisab. Mihályi György János Bányai
 3^a Stephany Fodor János Mihályi Nimesh János Bányai
 Major Elisab. Nimesh Anna
 13^a Josephus Varga Jozsef kispal. József János Bányai

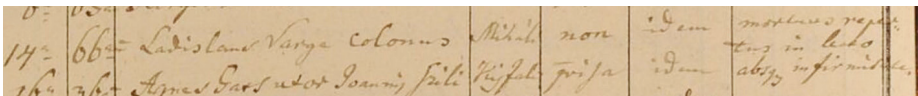
Varga László és (ezúttal) Horváth Erzsébet Katalin nevű lánya születése. 1809. dec.2.

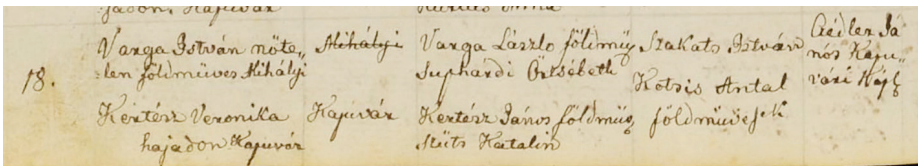
Varga István Répa születése. 1812. február 6. Szülei: Varga László és „Horváth” Erzsébet.

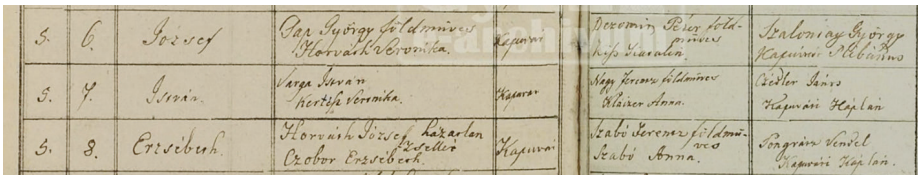
1816. január 27. Kertész Veronika születéséről.

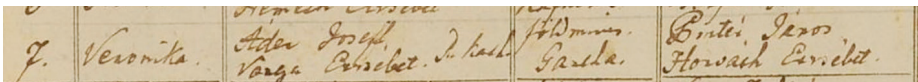
Varga László halotti bejegyzése 1828. augusztus 12.

Varga István Répa és Kertész Veronika házassága. 1842. január 18. (Répa édesanyja ezúttal ismét Suphárdiként szerepel.)

1840. november 7. István, Varga István Répa és Kertész Veronika gyereke.

Áder Veronika születése 1850. május 7-én.

11	Varga István, Répa Mihály fia, Középső Rákos, Somogyi járás	Kapuvár	1868. febr. 16.	Papp Veronika, Sárospatak, Szabolcs	22	penzió	B. István 1868.
16	Varga István, Répa Mihály fia, Középső Rákos, Somogyi járás	Kapuvár	1868. febr. 16.	Dorothy, János, Sárospatak, Szabolcs	24	penzió	B. István 1868.
10	Varga István, Répa Mihály fia, Középső Rákos, Somogyi járás	Kapuvár	1868. febr. 16.	Sárospatak, János, Sárospatak, Szabolcs	26	penzió	Sárospatak, János 1868.

Varga István (Répa fia) első házassága Papp Veronikával. 1868. február 16.

22	Varga István, Varga István fia, Középső Rákos, Somogyi járás	Kapuvár	1869. ápr. 25.	Dorothy, János, Sárospatak, Szabolcs	24	penzió	
	Varga Erzsébet, Középső Rákos, Somogyi járás	Kapuvár	1869. ápr. 25.	Sárospatak, János, Sárospatak, Szabolcs	26	penzió	

Varga István és Áder Veronika esküvője 1869. április 25-én.

April 7.	Varga István - Répa Mihály fia, Középső Rákos, Somogyi járás	Mihályi Rákos, fi	144	72 éves	mellesleg	nem
----------	---	-------------------	-----	---------	-----------	-----

Varga István Répa halotti bejegyzése, 1885. április 7.

55	Március 2.	István	fi	torv.		Varga István, Középső Rákos, Somogyi járás	1892. márc. 2.	Kapuvár, Somogyi járás	U. a.
----	------------	--------	----	-------	--	---	----------------	---------------------------	-------

Varga István (a huszár) születése Kapuvár, 1892. március 2.

1891 Megkeresztelttek				anyakönyve.				
Egyesült kir. Magyar Kir. Helyi hatóságok	Egyesült kir. Magyar Kir. Helyi hatóságok	Szül. helye és napja		A megkereszteltnek		Tör. végrendelet	Tör. végrendelet	Eszrevétel.
		szül. helye	szül. napja	n o v e	****			
117	Június 5	6	János fi.	tor.				
118	Június 4	8	Miklós fi.	tor.				
119	Június 5	7	Anna	no tor.				
120	Június 9	10	Marietta	no tor.				
121	Június 12	10	Géza fi.	tor.				
122	Június 15	15	Veronika	no tor.				
123	Június 16	17	István fi.	tor.				
124	Június 16	16	János fi.	tor.				
125	Június 16	17	Mihály fi.					

1891. június 5. Visi Anna (a huszár majdani felesége) születése.

Szelencs 3.	Varga István, akadém. Vere. Mária felesége. r.k.	Központ	férfi	70 év	Tűzoltó
-------------	--	---------	-------	-------	---------

1911. július 3-án Varga István (a huszár apjának) halotti bejegyzése.

10	Főszék, István István, akadém. Vere. Mária felesége. r.k.	Központ	férfi	70 év	12	akadém. Vere. Mária
11	István Vere. Varga István, akadém. Vere. Mária felesége. r.k.	Központ	férfi	70 év	13	akadém. Vere. Mária
13	István Vere. Varga István, akadém. Vere. Mária felesége. r.k.	Központ	férfi	70 év	14	akadém. Vere. Mária

Áder Veronika halála, 1911. november 11.

13	S. Varga István, akadém. Vere. Mária felesége. r.k.	Központ	férfi	70 év	14	akadém. Vere. Mária
----	---	---------	-------	-------	----	---------------------

Varga István nagyapám és Visi Anna nagymamám házassága 1912. június 2.

Varga István nagyapám 1960. március 30-án hunyt el Kapuváron.
Visi Anna nagymamám 1971. november 30-án követte.

Varga István és Visi Anna (életben maradt) gyermekei:

István 1914. március 13-án született Kapuváron. 1969. március 31-én kötött egyházi házasságot Kapuváron Pardi Rózával. Gyermekeik: István, Imre, János. Meghalt 1971-ben Kapuváron. Meghalt 1971. október 13-án Kapuváron.

Kálmán 1917. január 2-án született Kapuváron. 1943. augusztus 8-án kötött házasságot Zsirán Gosztom Ágnessel. Gyermekeik: Ágnes, Mária, Kálmán, Margit, Anna, Erzsébet, Ildikó. Meghalt 1996. október 9-én Kapuváron.

Anna 1920. október 10-én született Kapuváron. 1942. május 15-én kötött házasságot Kapuváron Szakács Ferencsel. Gyermekeik: Ferenc, László, Anna. Meghalt 2005. június 4-én Kapuváron.

Margit 1922. október 30-án született Kapuváron. 1946. június 8-án kötött házasságot Hoffer Józseffel Kapuváron. Gyermekeik: József, Imre, László. Meghalt 1995. augusztus 30-án Szombathelyen.

*Édesanyám,
Mária* 1926. július 12-én Kapuváron született. 1951. március 7-én kötött házasságot a péri születésű Orbán Józseffel Pestszenterzsébeten. Gyermekei: Anna, Mária. Meghalt 1996. február 12-én Kapuváron.

Imre 1928. október 20-án Kapuváron született. 1957. május 25-én Kapuváron kötött házasságot Vizvári Katalinnal. Gyermekeik: András István, Péter Pál. Meghalt 2014. október 6-án Ajkán.

A testvér utószava

Az én testvérem kíváncsi ember. Nem csak kíváncsi, hanem alapos kutató is. Kicsi gyerekként ebből számtalan kalamajka származott. Megtalálta és állítólag meg is kóstolta a gondosan eldugott gyógyszereket, de a hernyók befalásával való fenyegetéssel is frászt hozott Anyura. Most mégis ez a kíváncsi és elszánt kutató leánya hozza el a mába, viszi majd el a jövőbe is a mi anyánkat, a mi családjunkat.

Panni bátor is, mert nem fél szembenézni a múlt fájó, felkavaró, veszteségekkel teli emlékeivel. Már-már kor és helytörténeti, szociológiai alapossággal írja le szűkebb hazánkat, szülővárosunkat. Nagy munka, igazi érdeklődés és hozzáértés kellett az írásnak ehhez a részéhez. Honnan ez a kitartó alaposság, szakszerűség? A testvérem, de talán nem is különbözhetnénk jobban. Mindezt csodálom, elismerem, de amit főként bámulok, az a kincstár, amit személyes emlékezete őriz. Nekem a fele sincs meg még abból sem, amire pedig emlékezmem kellene.

Ebben a könyvben találkoztam először a „hónyargaló” kifejezéssel. Megtudtam, hogy amolyan gyors járású információ-birtokos, hírhozó-vivő volt, aki utolér mindenkit, bármilyen távol is járjon térben vagy időben. Az előző század élő „guglija.” Megtudtam még ezernyi mást is, a nevetős, sírós, tanulságos sorokat róva. Közben arra gondoltam, hogyan ajánlanám a gyerekeimnek, az unokáimnak vagy a barátomnak, akár a távoli ismerősömnek, e könyv elolvasását.

Ezét a könyvét, ami nem memoár, nem családregegy, hanem üzenet. Felrajzolja nekünk őseinket és azt a szűkebb hazát, amelyben éltek. Elénk tárja írójának személyes élményeit, ahogyan ő látta nagyszüleit, szüleit, és amilyenek megélt szülővárosa korabeli jelenét. Üzenetté azáltal válik, hogy segít minket önmagunk megismerésében. Rádöbent a mai vérségi kötelékben élőket, hogy minden porcikánkban jelen vannak azok az ősök, akiket talán életünkben soha nem is láttunk. Hordozzuk a Nagy Háborúban megrokkant nagyapa fájalmát, az élete folytatására összeszedett erejét. Ugyanígy bennünk él a hat gyerekkel küszködő dolgos nagyanyánk csendes derűje, átleng minket tisztaságának illata. Apánk egészséget tékozló életigénye, de anyánk szorongó aggodalma, szelíd humora is beépült az idegeinkbe. Önmagunk megismerése életfeladat, mert csak akkor tudjuk hová tartunk, ha megismerjük, honnan jövünk. Pannika, a mi családjunk „hónyargalója”, összegyűjtötte a lényeges üzeneteket, és most a kezünkbe adja.

Ebben az áradó írásban leginkább az anyánkról szóló fejezet érintett meg.

Néha előveszek egy képet. Rácsos ágyban álldogáló, talán egy éves kis-leányka vagyok, mellettem Anyu guggol. Most, hogy Panni írását olvasom a vékony, fekete, szorgalmas leánykáról, újból magam elé teszem a képet. Anyánk, aki itt már fiatal édesanya, csak profilból látszik. Jól kivehető, hogy mosolyog. Öröm ránézni. Anyu kevés mosolyú volt, az én emlékezetemben ilyen volt a természete. Most, közel hetven év után is érzem, hogy a mosoly oka ott és akkor én vagyok. A haja színe a régi, megkopott képen is jól láthatóan itt még egészen fekete. Eszembe jut, hogy már öszülve visszaidézte nekem, hogy a haja szinte kék volt a feketeségtől. Ezt nem, de a korai, nagyon korai öszülést örökölttem tőle. Panni írása idehozta nekem, egészen közel. És érzem, hogy Anyu mosolyog.

Lassan megértem, hogy aki ennyi kincset birtokol az akkor cselekszik jól, ha megosztja. Panni anyánkról szóló emlékezése egyben elgondolkodtat. Ez az „átlagos” élet, ami anyánké volt, vajon kit vagy kiket vonz majd arra, hogy megismerje? Engem biztosan, mert tőle származom és minden felidézett testvéri emlékkal én is gyarapszom. És az utódok? A fiaink, lányunk, unokáink? Ki tudja? Egyszer, talán ők is odafordulnak az alig ismert nagymamához, a soha nem látott dédihez, úkanyához. Panni igazi kincset ad akkor majd nekik. Azért, mert kíváncsi, kutató és bátor természete egyben szeretet-emlékezést íratott velem.

A magam részéről az olvasók körét boldogan tágítanám, mert ez a könyv nem csak a mi családunk ma élő és majdan megszületendő utódainak üzen. A könyv szereplői nem hősök, nincsen róluk utca elnevezve, nem alkottak világhíres műveket. Lehet-e érdekes az ő „kis” életük rajtunk, a gyerekeiken, unokáikon kívül mások számára is? Úgy vélem, igen. Éppen azért, mert az emberiség zöme nem tartozik a reflektorfénybe vont „nagy” életek körébe. Mégis ők, mi vagyunk többen. Ezeknek az emberi sorsoknak is kijár az emlékezés. Felidézése annak a kornak, amelyben éltek, s bemutatása annak, ahogyan éltek. Utódainak azt üzeni a „hónyargaló”: *„Ha el akartok jutni magatokhoz, ne legyetek restek! Eredjétek őseitek nyomába! Ne hagyjátok a semmibe hullani értékeiteket!”*

Kincseiket tehát ők is osszák meg, és az olvasók - akárcsak most mi Pannikának - hálásak lesznek érte.

Orbán Mária

Tartalomjegyzék

Előszó	5
Első rész	7
A szülőföld	9
István.....	23
Kétszáz évvel később	63
Második rész.....	69
A családfa újabb gyökerei	71
Kiss – Kiss Visi – Visi	88
Áder – Pászli – Kiss – Varga (egy másik)	93
A Törökök	97
Az újkori Vargák	115
Harmadik rész. Már közelről	121
Nagypapa és Nagymama	123
Varga István, a 9-es soproni huszár	128
Két háború között	151
A hónyargaló	158
Anyu	173
Be kell hordani mindent	193
Negyedik rész	197
Az én Rába-palotám	199
Böngésző	235
Anyakönyvi bejegyzések a Török családról	235
Anyakönyvi bejegyzések a Kiss Visi családról	243
Anyakönyvi mustra a Varga-Suphárdi családról	248
A testvér utószava	254